

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

O'Z.KTI

№1 - 2024 ISSN: 3060-5024

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

№1 / 2024

ISSN: 3060-5024

MUASSIS: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

Tahrir hay'ati raisi

Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich
Institut boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa
doktori

Tahrir hay'ati a'zolari

Gordeyev Sergey Nikolayevich,
Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat
ko'rsatgan yurist, yuridik fanlar doktori, dotsent
Abdullayev Bekmurod Tojimirzayevich, Ichki
ishlar vazirining o'rinbosari, yuridik fanlar
bo'yicha falsafa doktori

Nazarmuxamedov Davron Abidovich, Ichki
ishlar vazirining o'rinbosari, yuridik fanlar
bo'yicha falsafa doktori

Azim Shuhrat Obid o'g'li, yuridik fanlar
bo'yicha falsafa doktori

Bazarov Farrux Abdugafurovich, yuridik
fanlar bo'yicha falsafa doktori

Sharafutdinov Alisher Ozodovich,
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan
yurist, dotsent

Jalolov Baxtiyor Odilovich, O'zbekiston
Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist

Ismailov Isamiddin, yuridik fanlar doktori,
professor

Abdurasulova Qumrinisa Raimqulovna,
yuridik fanlar doktori, professor

Adilkariyev Xojimurod Toxtamurodovich,
yuridik fanlar doktori, professor

Ziyodullayev Muzaffar Ziyodullayevich,
yuridik fanlar doktori, professor

Otajonov Abrorjon Anvarovich, yuridik fanlar
doktori, professor

Rajabov Baxtiyor Almaxmatovich, yuridik
fanlar doktori, professor

Ganiyev Shersod Alisherovich, yuridik fanlar
doktori, dotsent

Safarov Djahongir Ismoilovich, yuridik fanlar
doktori, dotsent

Kaxarova Munira Maxamadjanovna, siyosiy
fanlar doktori

Sirliyev Baxtiyor Nazarovich, psixologiya
fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor

Bosh muharrir

Yarov Bekmamat Alikulovich
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doctoiri

MUNDARIJA

Bobojonov P.R. , Maqsadimiz – jinoyatchilikning barvaqt oldini olish	3
Abdullayev B.T. , Ommaviy tadbirlarni o'tkazish vaqtida jamoat xavfsizligini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy asoslari	5
Nazarmuxamedov D.A. , Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashishda ichki ishlar organlari hamda boshqa vakolatli davlat organlari va muassasalarining o'zaro hamkorligi	9
Berdialiyev B.E. , Jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq etish faoliyatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari	14

KRIMINOLOGIK TAHLIL

Rustambayev M.X. , Korruptsiyaga oid jinoyatlar: sabablari va sodir etish sharoitlarining ilmiy-nazariy asoslari	19
Adilkariyev X.T., Murodov A.Sh. , Oilada xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik sodir etgan shaxslarning kriminologik tavsifi	25
Ziyodullayev M.Z. , Shaharlarda sodir etilayotgan o'zgarlar mulkini talon-toroj qilish bilan bog'liq jinoyatlarning kriminologik tavsifi: tahlil, muammo va yechim	31
Axrarov B.D., Narimov I.Sh. , Iqtisodiy korruptsiya jinoyatlarining ayrim jihatlari va sodir etilishiga sabab bo'ladigan omillar	37
Ganiyev Sh.A. , O'zbekiston respublikasida jamoat xavfsizligini ta'minlashning ayrim o'ziga xos kriminologik jihatlari	40
Ismailov E.R., Tazetdinova D.V. , On some reasons and factors of criminalization of minors	45
Kutblidinov G'X. , Milliy qonunchilik hujjatlaridagi Jinoyatlarning sabab va omillarini aniqlashga qaratilgan normalar tahlili	49
Kattaqulov M.Q. , Voyaga yetmaganlarning jinsiy erkinligiga qarshi jinoyatlar sodir etilishining sabab va sharoitlari: kriminologik tahlil	55
Mirzatillayev U.I. , Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tahlili	60

KRIMINOLOGIK TADQIQOT

Tulaganova G.Z. , Korruptsiya bilan bog'liq jinoyatlarni oldini olishning nazariy va amaliy-huquqiy masalalari.....	64
Xujakulov S.B. , O'zbekistonda kriminologiyaning rivojlanishi, bugungi holati va istiqbollari	68
Achilov A.T. , Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlar sodir etilishining sabablari, unga imkon berayotgan shart-sharoitlar va oldini olish choralarini	76
Tazetdinov R.R. , Organizational and legal measures to counter the spread of terrorism	80
Ashurova N.O'. , Voyaga yetmaganlar huquq va manfaatlarini himoya qilishning kriminologik jihatlari	84
Primkulova F.A. , O'zbekistonda oilaviy kriminologiya va uning ahamiyati	89
Рахманов Д.К. , Профилактика киберпреступности: нынешнее состояние и перспективы развития (на основе изучения национального и зарубежного законодательства)	93

Tahririyat manzili:
100187, Toshkent shahri, Mirzo Ulug'bek tumani,
Buyuk ipak yo'li ko'chasi, 243
Tel.: +998 (71) 231-39-77
Elektron pochta: info@uzkti.uz
Website: kti.iiv.uz

© O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
Jurnal 2024 yil 21-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan C-5669658 raqami bilan ro'yhatga olingan.
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti Kengashi muhokamasidan o'tgan.
2024-yil dekabr oyidan ilk marotaba hashr etila boshlagan.

Muminova Gulnora Taxirovna

Katta muharrir, dizayn

Rasulova Dildora Abdumalikovna

Texnik dizayn

Original-maket O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti Tahririy-noshirlik
markazida tayyorlandi.

Maqolalar har qanday usulda to'liq yoki qisman
ko'chirilib bosilganida «O'zbekiston
Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutining
«Kriminologik faoliyat» ilmiy-amaliy jurnali»dan
olinganligi ko'rsatilishi shart.

Materiallarda keltirilgan fakt va raqamlar,
ko'chirmalar, iqtisodiy statistik ma'lumotlar
rostligi va aniqligi uchun muallif javob beradi.

Muallif fikri tahririyat nuqtai nazaridan farq
qilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozma taqriz qilinmaydi
va qaytarilmaydi.

Tahririyat xatlar mualliflari bilan yozishmaydi.

Bichimi 60x40 1/8.

Bosma tabag'i 26.0.

Adadi 300 nusxa

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya
tadqiqot instituti Tahririy-noshiurlik markazida
chop etilgan.

Bosishga ruxsat etildi 27.12.2024

Buyurtma № 24/1

MUNDARIJA

Исаев С.А. , Криминологическая характеристика преступлений, связанных с незаконным оборотом пиротехнических изделий	102
Gulyamov Q.D. , Xavfsiz turizmni ta'minlashning kriminologik muammolari	109
A'loxonov M. A. , Zamonaviy kriminologiyaning holati va rivojlanish istiqbollari	113

HAMKORLIK

Kuldashev N.A. , Kriminologiya va fuqarolik huquqi	120
Djoldasova S. Toxsabinov J. Jinoyatchilikning oldini olishda ichki ishlar organlarining jamoatchilik bilan hamkorligi istiqbollari	124
Yuldashev M. , Jinoyatlarning oldini olish va unga qarshi kurashishda tezkor-qidiruv faoliyatining o'rni va ahamiyati	131
Якубов А.С., Азим Ш.О. , Международное сотрудничество - необходимое условие эффективности обеспечения кибербезопасности на национальном уровне	136

XORIJIY Tajriba

Абдурасулова К.Р., Буранова Р.Е. , Передовой опыт криминологического прогнозирования преступности в мировой криминологии	143
Алимов М.И. , Криминогенная ситуация и ее последствия в криминальных районах	151
Таджиев А.А. , Особенности использования международного опыта в алгоритме предупреждения преступлений против общественного порядка	154
Облаклов Д.О. , Sportdagi korrupsiyaga (poraxo rlikka) qarshi kurash va uning uchun javobgarlik bo'yicha xorij tajribasi	159
Davranov X.B. , Ichki ishlar organlarida korrupsiyaning oldini olish bo'yicha AQSh tajribasi	166

ILMIY IZLANISHLAR

Zakirova A.G., Amonova L. , Ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo ijrosini o'tayotgan mahkumlarda kriminogen motivatsiya shakllanishining oldini olish choralari	170
Ollamov Ya.Yo. , Korrupsiyaga nisbatan falsafiy, tarixiy va huquqiy yondashuvlarning ba'zi jihatlari	178
Муминов Н.Г., Ерназаров С.Е. , Особенности развития строительной отрасли на современном этапе экономических реформ: теневой аспект	185
Xoshimov S.Z., Davranov X.B. , Aktivlarni deklaratsiya qilishning korrupsiyaga qarshi kurashdagi muhimligi	193

KRIMINOLOGIYA FANI FIDOYILARI

Zaripov Z.S., Karaketov Yu.M. Usmonaliyev M.	197
Abdurasulova Q.R., Ismailov I.	198

ANJUMANLAR. TADBIRLAR. TAQDIMOTLAR

Jahon kriminologiyasining ilg'or tajribalari. Birinchi xalqaro forum	199
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya Kengashining birinchi yig'ilishi	202

MAQSADIMIZ – JINOYATCHILIKNING BARVAQT OLDINI OLIH

Bobojonov Po'lat Razzaqovich

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vaziri,
general-leytenant

Mamlakatimizda so'nggi sakkiz yil davomida Prezidentimiz, hurmatli Shavkat Miromonovich Mirziyoyev boshchiligidagi Yangi O'zbekistonni barpo etish maqsadida "Inson qadri uchun" tamoyiliga tayangan izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Buning natijasida eng olis hududlarda ham fuqarolarimiz uchun munosib mehnat va yashash sharoitlari yaratilmoqda, aholining turmush farovonligi oshirilmoqda, yurtimizning xalqaro maydondagi nufuzi tobora yuksalib bormoqda.

Qisqa tarixiy davr ichida erishilayotgan yutuqlarning barchasi – Davlatimiz rahbarining tinimsiz sa'y-harakatlari natijasida bo'layotganligiga barchamiz guvoh bo'lib turibmiz.

Bugungi tahlikali dunyoda, ayrim mintaqalarda qurolli to'qnashuvlar sodir etilayotgan bir paytda, mamlakatimizda tinchlikni saqlash har qachongidan ham muhimdir, albatta.

Shuning uchun ham, Prezidentimiz tomonidan doimiy e'tibor aynan davlatimizning tinchligini, fuqarolarimizning osoyishtaligi va haq-huquqlarini to'liq ta'minlashga, har bir mahallada xavfsiz muhitni yaratishga qaratilmoqda.

Bu borada, o'tgan davrda boshqa davlat idoralari kabi ichki ishlar organlari tizimi ham tubdan takomillashtirildi.

Xususan, ichki ishlar organlarini xalq manfaatlarini yo'lida xizmat qiladigan professional tizimga aylantirish maqsadida 120 dan ziyod Prezident farmon va qarorlari qabul qilindi.

Natijada, tizimdagi shaxsiy tarkibning 85 foizi quyi bo'g'inga tushirilib, bevosita aholiga yaqinlashtirildi. Har bir sohaviy xizmatlarning faoliyatiga eng zamonaviy texnologiyalar va ilm-fan yutuqlari joriy etildi.

Tizim faoliyatini raqamlashtirish darajasi 86 foizga yetkazilib, bu orqali fuqarolarga xizmat ko'rsatish tezkorligi oshirildi va bevosita aholi bilan kunlik ishlayotgan xodimlarning faoliyatida "inson omili"ga barham berilmoqda.

Eng muhimi, xavfsizlik bilan bog'liq barcha ishlar respublika, viloyat yoki tuman darajasida emas, balki mahalladan boshlab amalga oshirilmoqda.

Bu borada, Davlatimiz rahbarining topshiriqlari asosida Vazir darajasigacha barcha rahbarlar pastga tushib, xavfsizlikni ta'minlash muammolariga birgalikda yechim topish ijobiy amaliyotga aylandi.

Hokimlar va sektor rahbarlari tomonidan huquqbuzarliklar profilaktikasini kunlik tashkil etish, aholi orasida jinoyatchilikka nisbatan murosasiz munosabatni va daxldorlik hissini shakllantirish hamda jinoyatchilikni "mahallabay" jilovlash mexanizmlari yaratildi.

Jinoyatlarning sabablarini "mahallabay" va "sohabay" muhokama qilish va ularni bartaraf etish borasida vakolatli davlat idoralarining kunlik vazifalarni belgilash tizimi joriy etildi.

Mahallaning o'zida aholining muammolarini hal etish orqali xavfsiz muhitni yaratish uchun "mahalla yetiligi" tizimi yaratilib, har bir mahallaga o'zining profilaktika inspektori ajratildi.

Endilikda, ular o'zaro hamkorlikda "ijtimoiy profilaktika" doirasida huquqbuzarlik sodir etishi hamda huquqbuzarlikdan jabrlanishi mumkin bo'lgan shaxslarning muammolarini hal etmoqda va bu ham mahallani xavfsiz hududga aylantirishga xizmat qilmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, xavfsizlik sohasidagi barcha islohotlar Prezidentimizning bevosita rahbarligida amalga oshirilmoqda va bu, o'z navbatida, respublikamizda xavfsiz muhitni yaratishga, fuqarolarning haq-huquqlarini ishonchli himoya qilishga zamin yaratmoqda.

Bugungi kunda jinoyat oqibatlari bilan kurashishni emas, balki jinoyatchilikning asl omillarini aniqlash va o'z vaqtida bartaraf etish orqali uning barvaqt oldini olishni ustuvor maqsadga aylantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Sh.M. Mirziyoyev

Misol uchun, Buyuk Britaniyaning Iqtisodiyot va tinchlik instituti tomonidan o'tgan yil natijasi bo'yicha e'lon qilingan reyting ko'rsatkichlari bo'yicha O'zbekiston jahonning 121 ta mamlakatlari orasida eng xavfsiz davlat deb tan olindi.

Lekin, bugungi global dunyoda xavfsizlikka tahdidlar va xavf-xatarlar tobora kuchayib, terrorizm, ekstremizm, giyohvandlik, kiberjinoyatlar soni ortib bormoqda.

Ming afsuski, ushbu chegarabilmas qilmishlar millionlab insonlarga ma'naviy va iqtisodiy zarar yetkazishi bilan birga, kelajak avlodni zararli yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishiga, ularni to'g'ri hayotga emas, balki ko'pchilik yoshlarda yengil hayot tarzini kechirish, noqonuniy yo'llar bilan tez boyib ketish kabi noto'g'ri tushuncha shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Bu esa, huquq-tartibot sohasida yangicha ishlash uslublarini amaliyotga tatbiq etish, istiqboldagi muammolarni aniqlash, vaziyatni ilmiy yondashuvlar asosida o'rganish lozimligidan dalolat bermoqda.

Ayniqsa, jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish, jinoyatchilik omillariga ilmiy xulosa berish, huquq-tartibot sohasida maqsadli ilmiy tadqiqotlarni olib borish juda muhimdir.

Mana shundan kelib chiqib, Davlatimiz rahbarining tashabbuslari bilan O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tashkil etildi.

Endilikda, ushbu dargohda jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish, jinoyatchilik omillariga ilmiy xulosa berish, huquq-tartibot sohasida maqsadli ilmiy tadqiqotlarni olib borish amaliyoti yo'lga qo'yilmoqda.

Bundan buyon, nafaqat respublikada, balki global dunyoda ham xavfsizlikka tahdidlarni oldindan bilish, har bir jinoyat turi va hududning kriminogen vaziyatiga qarab baho berish orqali jinoyatchilikni jilovlash amaliyoti tizimli ravishda yo'lga qo'yiladi.

Xususan, shu yil boshida Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-10-son farmoni bilan bir qator yo'nalishlar Kriminologiya tadqiqot institutining asosiy vazifasi etib belgilandi.

Xususan: respublikadagi kriminogen vaziyatga oid chuqur tadqiqotlarni amalga oshirish, jinoyatchilik tendensiyalarini tizimli ravishda tahlil va prognoz qilish, uning ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, ma'naviy-ma'rifiy, huquqiy, tibbiy va tashkiliy omillarini kompleks ilmiy diagnoz asosida aniqlash;

hududlar kesimida kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish choralarining samaradorligini ilmiy jihatdan baholash, shuningdek, ilmiy tahlil, prognoz va diagnoz xulosalariga asoslangan holda, qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirish orqali jinoyatchilik omillarini bartaraf etish choralari ishlab chiqish;

ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali kriminologik faoliyat amaliyotida mavjud muammolarni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan kompleks yechimlarni ishlab chiqish, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni tashkil etish;

jamoatchilik o'rtasida shov-shuvga sabab bo'lgan jinoyatlarning omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqishda belgilangan tartibda mutaxassis sifatida surushtiruv va dastlabki tergov organlariga uslubiy ko'maklashish;

jahon kriminologiyasi va xorijiy davlatlar kriminologik faoliyat to'g'risidagi qonunchiligining ilg'or tajribalarini doimiy o'rganish hamda uning natijalarini O'zbekiston Respublikasi sharoitlarida joriy etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;

kriminologiya sohasi bo'yicha mustaqil izlanuvchilik shaklida oliy malakali kadrlarni tayyorlash, talabgorlarni belgilangan tartibda ilmiy darajalar va ilmiy unvonlarga taqdim etish.

Mazkur yo'nalishlar doirasida amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqot natijalari asosida har chorakda "Jinoyatchilik omillari" va "Jinoyatchilik tendensiyalari", har yil yakunida esa – "Kriminologik tadqiqotlar" bo'yicha davlat hisobotlari yuritiladi.

Bundan asosiy maqsad – respublikamiz hududida kriminogen vaziyatni chuqur tahlil qilish, jamoat xavfsizligiga xavf-xatarlarni oldindan bilib, ularga samarali qarshi kurashish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni belgilashdan iborat.

Ishonchim komilki, bugun Sizga "Kriminologik faoliyat" ilmiy-amaliy jurnalining birinchi sonida taqdim etilayotgan tadqiqot natijalari nafaqat respublikamizda, balki xorijiy davlatlarda ham tinchlik-osoyishtalikni ta'minlash, jinoyatlarning barvaqt oldini olish, zamonaviy xavf-xatarlarga qarshi kurashish borasida yangi ishlash uslublarini joriy etishga munosib xizmat qiladi.

OMMAVIY TADBIRLARNI O'TKAZISH VAQTIDA JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI

Abdullayev B.T.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining o'rinbosari,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Maqolada ommaviy tadbirlarni o'tkazish vaqtida jamoat xavfsizligini ta'minlashning huquqiy asoslari, yig'ilishlar, mitinglar, namoyishlar vaqtida jamoat tartibini saqlashni tashkil etish zarurati, jamoat joyi tushunchasi va turlari, ommaviy tadbirlarning toifalari, ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalari, ushbu qoidalarni buzganlik uchun javobgarlik masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ommaviy tadbirlar, yig'ilishlar, mitinglar, namoyishlar, jamoat joyi, ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalari, ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalarni buzganlik uchun javobgarlik.

Abstract. The article analyzes the legal basis for ensuring public safety during mass events, the need to organize the maintenance of public order during meetings, rallies, demonstrations, the concept and types of public places, categories of mass events, rules for holding mass events, and issues of liability for violating these rules.

Keywords: public events, meetings, rallies, demonstrations, public space, rules for holding public events, liability for violating the rules for holding public events.

O'zbekiston Respublikasining Jamoat xavfsizligi konsepsiyasida [1] davlat va jamoat xavfsizligi asosiy strategik milliy ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan. Uning asoslari shaxs, mulk, davlat hokimiyati, jamoat va iqtisodiy xavfsizlikka qarshi qaratilgan turli tahdidlar, jumladan, jinoiy harakatlarning amalga oshirilishi natijasida buzilishi mumkin.

Oxirgi yillarda jamoat xavfsizligini ta'minlash yo'nalishidagi ishlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning bevosita rahnamoligida "Xalq manfaatlariga xizmat qilish" tamoyili asosida tashkil etilib, mutlaqo yangi mexanizm va tartiblari joriy etildi, davlat organlarining jamoatchilik tuzilmalari bilan o'zaro maqsadli hamkorligi yo'lga qo'yildi [2].

Ichki ishlar vazirligi markaziy apparati yanada optimallashtirilib, uning negizida Jamoat xavfsizligi departamenti tashkil etilgani, tizimning eng quyi bo'g'inidan respublika darajasi-gacha jamoat xavfsizligini ta'minlash faoliyatini samarali yo'lga qo'yish imkonini bermoqda.

Shuningdek, sohadagi islohotlar doirasida ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish, ularni o'tkazishda fuqarolar xavfsizligini va jamoat tartibini saqlashni kuchaytirish maqsadida, bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Ma'lumki, fuqarolar yig'ilishlar, mitinglar, namoyishlar va boshqa ommaviy tadbirlar orqali

o'zlarining konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshiradilar. Ommaviy tadbirlar vositasida fuqarolar hokimiyat organlari e'tiborini o'tkir ijtimoiy muammolarga qaratishlari mumkin. Bundan tashqari, mazkur tadbirlar fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va boshqa huquqlarini amalga oshirish va qondirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Umume'tirof etilgan xalqaro-huquqiy hujjat-larga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolarning o'z ijtimoiy faolli-gini mamlakat qonunlari doirasida mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqini ta'minlaydi (38-m). Konstitutsiyaviy normaning tahriridan ko'rinib turibdiki, fuqaroning ushbu siyosiy huquqini amalga oshirish mexanizmini belgilovchi qonunning qabul qilinishi nazarda tutilgan. Hozirgacha bunday qonun qabul qilinmagan, biroq mamlakat hukumati tomonidan tasdiqlangan ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalari amal qiladi [3].

Ommaviy tadbirlarni muvaffaqiyatli tashkil etish va o'tkazish ichki ishlar va milliy gvardiya organlari tomonidan jamoat tartibini namunal ta'minlashga bog'liq. Yig'ilishlar, mitinglar va namoyishlar vaqtida jamoat tartibini saqlash uchun tegishli ommaviy tadbirni o'tkazishning ma'muriy-huquqiy rejimini yaratuvchi ma'muriy-huquqiy vositalar majmuasi zarur bo'ladi. Ma'muriy huquqqa oid ilmiy adabiyotlarda

“jamoat tartibi” kategoriyasiga nisbatan turlicha qarashlar mavjud.

Jamoat tartibi keng va tor (maxsus) ma’noda talqin etiladi. Jamoat tartibi keng ma’noda jamiyatda amalda bo’lgan ijtimoiy normalarga (qonun, axloq va boshqalar) fuqarolarning rioya qilishi natijasida shakllangan ijtimoiy munosabatlar batartibligi holatini anglatadi. Tor ma’noda jamoat tartibi deganda, jamoat joylaridagi tartib vaziyati tushuniladi.

Shunday qilib, jamoat tartibi jamoat joylarida qonun talablarining bajarilishini, huquqiy tartibotni muhofaza qilishni ta’minlaydigan tegishli tartib holatidir.

Yig’ilishlar, mitinglar va namoyishlar vaqtida jamoat tartibini saqlashning mohiyatini ko’rib chiqishdan oldin “jamoat joyi” kategoriyasini aniqlash zarur. Sababi, bu tadbirlar, odatda, jamoat joylarida o’tkaziladi. Bunday joylar (bog’lar, maydonlar, stadion, ko’cha, guzar, bozor, vokzal, aeroport va boshqalar) deyarli har bir aholi punktida – nafaqat shaharda, balki qishloqda ham mavjud. Odatda, bu yerlarda odamlar gavjum bo’lib, xavfsizlik choralari ko’rish talab etiladi. Demak, jamoat tartibi jamoat joyi bilan bog’liq.

“Ichki ishlar organlari to’g’risida”gi qonunda ichki ishlar organlari o’zlariga yuklatilgan vazifalarga muvofiq jamoat tartibi va jamoat xavfsizligi muhofazasini ta’minlashlari shart (4-m). Ularga “jamoat joylarida, jumladan, ko’chalar, maydonlar, bog’lar, avtomobil yo’llari, vokzallar, aeroportlarda, shuningdek ommaviy tadbirlarni o’tkazish vaqtida fuqarolar xavfsizligini ta’minlash” majburiyati yuklatilgan (16-m). Shu bilan birga, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son Farmonida qayd etilganidek, ommaviy tadbirlarni o’tkazishda, shuningdek, bog’lar, xiyobonlar va bozorlarda jamoat tartibini muhofaza qilishni tashkil etish Qoraqalpog’iston Respublikasi, viloyatlar markazlari va Toshkent shahridagi Milliy gvardiya bo’linmalari tomonidan bevosita amalga oshiriladi [4].

Jamoat joylariga turli xil hayotiy ehtiyojlarni qondirish uchun odamlar to’planadigan joylar kiradi. Bunday joylarda xulq-atvor qoidalarini buzish boshqa shaxslar, ijtimoiy guruhlar, jamiyat manfaatlariga daxl qiladi.

Jamoat joylarini quyidagi turlarga bo’lish mumkin:

– doimiy, odatda istalgan vaqtda kirish ochiq bo’lgan joylar (maydonlar, bog’lar, ko’chalar,

stansiyalar, aeroportlar, hovlilar va boshqalar);

– davriy, odamlarning ma’lum soatlarda jam bo’lishi uchun mo’ljallangan joylar (kinoteatrlar, konsert zallari, muzeylar, ko’rgazmalar va boshqa ijtimoiy-madaniy muassasalar, bozorlar va o’zga savdo obyektlari, metro va boshqa jamoat transporti va h.k.);

– epizodik, unda odamlarning bo’lishi ehtimol tutilgan joylar (tog’li hududlar, shahar atrofidagi dam olish joylari, plyajlar va odamlarning ommaviy dam olish maskanlari).

Shuni ta’kidlash kerakki, ommaviy tadbirlar deyarli har qanday jamoat joyida o’tkaziladi, ba’zi hollarda ularni o’tkazish bo’yicha cheklovlar va taqiqlar qonun bilan belgilanishi mumkin.

Fuqarolarning ommaviy tadbirlarni o’tkazishga bo’lgan Konstitutsiyaviy huquqini amalga oshirish mexanizmi yuqoridagi “Ommaviy tadbirlarni o’tkazish qoidalarini” bilan belgilanadi. Ushbu va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar fuqarolarning ommaviy tadbirlar o’tkazish huquqini amalga oshirish tartibini belgilaydi.

Demak, ommaviy tadbir deganda, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy (simpoziumlar, konferensiyalar, qurultoylar va boshqalar), madaniy, ommaviy va ko’ngilochar dasturlarni (musiqiy, adabiy va boshqa festivallar, konsertlar) o’tkazish maqsadida tashkillashtirilgan teatr, sport, targ’ibot tadbirlari, xalq sayillari, sirk, milliy tomoshalar va o’yinlar, musobaqalar va boshqalar), birgalikdagi ishtiroki tushuniladi. Shuningdek, 100 va undan ortiq kishi ishtirok etadigan milliy, diniy, kasb bayramlari ham nazarda tutiladi.

Shu bilan birga, ommaviy tadbirlar ikki toifaga – Toshkent, Nukus shaharlari va viloyatlar markazlarida 200 va undan ortiq kishi ishtirokida o’tkaziladigan birinchi toifaga, ikkinchi toifaga esa barcha boshqa ommaviy tadbirlar kiradi. Birinchi toifadagi obyektlar ro’yxati Qoraqalpog’iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining takliflariga binoan Vazirlar Mahkamasi tomonidan, ikkinchi toifadagi obyektlar esa tumanlar (shaharlar) hokimliklarining takliflariga binoan viloyatlar hokimliklari va ularga tenglashtirilgan organlar tomonidan tasdiqlanadi.

Ommaviy tadbirlar uning tashkilotchisi tomonidan ommaviy tadbir dasturiga muvofiq, uni o’tkazishga ruxsatnoma asosida o’tkaziladi. Ommaviy tadbirni tashkil etish va o’tkazish majburiyatini o’z zimmasiga olgan davlat organi, yuridik shaxslar va 18 yoshga to’lgan jismoniy shaxslar ommaviy tadbir tashkilotchisi deb tan

olinadi. Ommaviy tadbir dasturi — ommaviy tadbir tashkilotchisi tomonidan hokimlik bilan kelishilgan holda tasdiqlanadigan, ommaviy tadbirning maqsadlari, obyekti, sanasi va aniq vaqtini belgilovchi, mas’ul shaxslar, texnik va ommaviy tadbirlarni o’tkazish tartibi (rejasi), muhandislik inshootlari (sahna maydoni, ovozni kuchaytirish, elektr ta’minoti, yoritish va pirotexnika dizayni, tibbiy yordam, ommaviy tadbir o’tkazilgandan keyin hududni tozalash va boshqalar) ko’rsatilgan hujjatdir. Ommaviy tadbir o’tkazishga ruxsatnoma tegishli hokimlik tomonidan qabul qilingan va ommaviy tadbir tashkilotchisiga beriladigan qarordir.

Qonun nafaqat ma’muriy huquq normalarini, balki konstitutsiyaviy va boshqa huquq sohalari ham himoya qiladi. Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi kodeksning normalari fuqarolarning yig’ilishlar, mitinglar va namoyishlar o’tkazishga bo’lgan konstitutsiyaviy huquqini himoya qiladi (Konstitutsiyaning 33-m). Jamoat tartibiga tajovuz qilganlik uchun ma’muriy javobgarlik O’zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi kodeksining yigirma bitta moddasida nazarda tutilgan qilmishlarni sodir etganlik uchun qo’llaniladigan jazo chorasidir. 2019-yilda mazkur Kodeksga ommaviy tadbirlarni o’tkazish qoidalarini buzganlik uchun fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining besh baravaridan o’n baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa o’ndan o’n besh baravarigacha miqdorda jarima solishni nazarda tutuvchi alohida 2001-modda kiritildi [5].

Quyidagilar ommaviy tadbirlarni o’tkazish qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik subyektlari bo’lishi mumkin:

– miting, yig’ilish yoki namoyish tashkilotchilari bo’lgan fuqarolar;

– miting, yig’ilish yoki namoyishda qatnashayotgan fuqarolar;

– o’z harakati yoki harakatsizligi bilan tegishli ommaviy tadbirni o’tkazishga to’sqinlik qilayotgan fuqarolar va mansabdor shaxslar.

Yig’ilishlar, mitinglar va namoyishlar to’g’risidagi qonunchilik hujjatlarini buzish holatlari quyidagilardan iborat bo’lishi mumkin:

a) ruxsat etilmagan, ya’ni hokimlikning ruxsatisiz yig’ilish, miting, namoyish o’tkazish;

b) ommaviy tadbirni o’tkazish tartibini (joyi, vaqti, yo’nalishi) buzish;

v) ommaviy tadbir o’tkazishda qonun hujjatlarida belgilangan taqiqlarni buzish (masalan, konstitutsiyaviy tuzumni zo’ravonlik bilan ag’-

darib tashlashga chaqiruvlar, ekstremistik bayonotlar, milliy adovatni qo’zg’atish);

g) qonun hujjatlariga muvofiq o’tkaziladigan yig’ilish, miting yoki namoyishni tashkil etishga yoki o’tkazishga, yoxud ularda qatnashishga to’sqinlik qilish, shuningdek ularda qatnashishga majburlash.

Yig’ilishlar, mitinglar va namoyishlar o’tkazish qoidalarini buzish bilan bog’liq huquqbuzarliklar ishtirokchilar va tadbirning o’tkazilishini kuzatgan tasodifiy shaxslarni farqlash lozim, ular javobgarlikka tortilmaydi.

Ommaviy tadbirni tashkil etish quyidagilarni o’z ichiga oladi:

– ommaviy tadbir ishtirokchilarini xabardor qilish va uni o’tkazish to’g’risida hokimlikka bildirishnoma taqdim etish;

– ko’rgazmali tashviqot vositalarini ishlab chiqarish va tarqatish;

– ommaviy tadbirga tayyorgarlik ko’rish va o’tkazish maqsadida amalga oshirilgan qonunchilik hujjatlariga zid bo’lmagan boshqa harakatlar.

Ommaviy tadbir, agar uni o’tkazish bino va inshootlarning qulashi yoki tadbir ishtirokchilari xavfsizligiga boshqa xavf tug’dirmasa, ushbu tadbirni o’tkazish uchun mos joylarda o’tkazilishi mumkin.

Alohida joylarda ommaviy tadbirlarni o’tkazishni taqiqlash yoki cheklash shartlari qonun bilan belgilanishi mumkin. Ommaviy tadbirlarni o’tkazish taqiqlangan joylarga quyidagilar kiradi:

– xavfli ishlab chiqarish obyektlari va boshqa obyektlarga bevosita tutash hududlar (ulardan foydalanish maxsus xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni talab qiladi);

– yo’l o’tkazgichlar, temiryo’l liniyalari va temiryo’llar, neft, gaz va boshqa mahsulot quvurlari, yuqori kuchlanishli elektr uzatish liniyalari;

– sudlar egallab turgan binolarga bevosita tutashgan hududlar, ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni ijro etuvchi muassasalar hududi va binolari;

– chegara zonasi, agar vakolatli chegara organlarining maxsus ruxsati bo’lmasa.

Madaniyat yodgorliklari hisoblangan obyektlar hududida ommaviy tadbir o’tkazish qoidalarini vakolatli davlat organi tomonidan belgilanadi.

Ommaviy tadbirlar mazmuni va yo’nalishiga ko’ra ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ko’ngilochar, sport, diniy va boshqalarga bo’linadi. Ommaviy tadbirning ko’lami u o’tkazilayotgan hudud, uning ishtirokchilari soni hamda jamoat tartibini

saqlashga jalb qilingan ichki ishlar boshqarmasi hamda ularga birlashtirilgan tuzilmalarning kuch va vositalari bilan belgilanadi.

Hududiy asosda ommaviy tadbirlar tuman, tumanlararo, shahar, viloyat va davlat miqyosida bo'lishi mumkin. Ommaviy tadbirlarning ahamiyati uning siyosiy yoki boshqa yo'nalishi, ishtirokchilar soni, yetakchilik darajasi, hozir bo'lgan xorijiy delegatsiyalar va vakolatxonalar bilan belgilanadi. Demak, ommaviy tadbirlar paytida jamoat tartibini saqlash bo'yicha ichki ishlar bo'limining, milliy gvardiya tuzilmalarining faoliyati ko'p jihatdan ularning turi, ko'lam, ahamiyati va boshqa omillarga bog'liq.

Ushbu faoliyatni ta'minlash maqsadida ommaviy tadbirlarni o'tkazishda xavfsizlikni ta'minlash to'g'risidagi shartnomaning namunaviy shakli tasdiqlanib, ularni tegishli ruxsatnomalarsiz o'tkazish holatlariga yo'l qo'ymaslik maqsadida tadbir tashkilotchilariga ichki ishlar boshqarmasi bilan shartnomalar tuzish majburiyati yuklatilgan.

Ommaviy tadbirlarni o'tkazish uchun obyektlarni va maxsus vositalar assortimentini sertifikatlash, qo'shni hududlarning aniq chegaralarini belgilash, mavjud binolar, inshootlar va ularning texnik holatini tahlil qilish, muhandislik, aloqa, yong'inga qarshi, evakuatsiya inshootlari, kirish yo'llari va to'xtash joylari, favqulodda vaziyat-

larni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan birlamchi tibbiy yordam punktlari, texnik jihozlar va ehtimol tutilgan zaxiralarni belgilash lozim.

Ommaviy tadbirlarni o'tkazish obyektlarining texnik holati, qurilish inshootlarining ishonchliligi va barqarorligini, ularning aloqa, yong'inga qarshi, evakuatsiya va boshqa muhandislik-texnik vositalar hamda xavfsizlik tizimlari bilan jihozlanishi, obyektlar ma'muriyati tomonidan aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish o'z vaqtida bajarilishi ustidan tizimli nazoratni ta'minlash maqsadida doimiy monitoring olib boriladi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, ommaviy tadbirlar vaqtida jamoat tartibini saqlashning huquqiy asoslarini yaratish uchun yuqoridagi Hukumat qarori bilan tasdiqlangan ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalari yetarli emas. Yig'ilishlar, mitinglar va namoyishlar vaqtida jamoat tartibini muhofaza qilishning huquqiy va tashkiliy mexanizmini nazarda tutuvchi alohida qonun qabul qilish maqsadga muvofiq. Unda jamoat tartibini muhofaza qilish tartibi, jamoat tartibini muhofaza qilishning turli subyektlari faoliyat ko'rsatish mexanizmi va boshqalar belgilanishi lozim. Bu chora-tadbirlar fuqarolarning ommaviy tadbirlarni o'tkazish huquqini amalga oshirishni takomillashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 29-noyabrda PF-27-son farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.12.2021-y., 06/21/27/1116-son; 16.01.2024-y., 06/24/10/0031-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi (2021-yil 29-noyabr) PF-27-son farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (<https://www.lex.uz/uz/docs/5749291>).
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi "Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 205-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (<https://lex.uz/docs/2438871>).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi (2021-yil 29-noyabr) PF-27-son farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (<https://www.lex.uz/uz/docs/5749291>).
5. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (<https://www.lex.uz/acts/97664>).

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH VA JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISHDA ICHKI ISHLAR ORGANLARI HAMDA BOSHQA VAKOLATLI DAVLAT ORGANLARI VA MUASSASALARINING O'ZARO HAMKORLIGI

Nazarmuxamedov Davron Abitovich

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining o'rinbosari, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlarining jinoyatchilikka qarshi murosasiz kurashish hamda ularning oldini olishda vakolatli davlat organlari va muassasalari bilan o'zaro hamkorligining asosiy yo'nalishlari tahlil qilingan hamda ayrim xorijiy davlatlarning bu boradagi ilg'or tajribalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatlarning oldini olish, samarali hamkorlik o'rnatish, ilg'or tajriba.

Abstract. The article analyzes the main directions of mutual effective cooperation of law enforcement agencies with competent state bodies and institutions in the uncompromising fight against crime and its prevention, and also examines the best practices of some foreign countries in this area.

Keywords: fighting crime, ensuring public safety, crime prevention, establishing effective cooperation, best practices.

Qonun ustuvorligini ta'minlash, shaxs, oila, jamiyat va davlatning huquq va manfaatlarini himoya qilish, aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirish, fuqarolarni qonunga bo'ysunish va hurmat ruhida tarbiyalash – demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurishning nafaqat maqsadi, balki uning vositasi, eng muhim sharti hisoblanadi.

"Aholining tinch va osoyishta hayotini ta'minlash, jinoyatchilik va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, jamoat tartibini saqlash – bugungi kunda eng muhim vazifasidir" [1]. Mazkur vazifa ijrosi yuzasidan mamlakatimizda sud-huquq sohasida amalga oshirilib kelina-yotgan keng ko'lamli islohotlar xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini ta'minlashda muhim poydevor bo'lmoqda, respublikada jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashishning yangicha tizimi shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratmoqda. Huquqbuzarliklar profilaktikasi hamda jinoyatchilikka qarshi murosasiz kurashish davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Oxirgi yillarda o'tkazilgan islohotlar natijasida ko'zga ko'rinarli ijobiy ishlar amalga oshirildi, bular har bir sohada, jumladan qonunchilikda ham o'z ifodasini topmoqda.

Har qanday mamlakatda huquq-tartibot organlarining aholi bilan muloqoti, fuqarolik jamiyatining ijtimoiy, o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorligi, bir tomondan, huquqni muhofaza qilish organlarining o'z vazifalarini samarali bajarishi, huquqiy tartibotni ta'minlash, jinoyatlarning oldini olish va boshqa funksional vazifalarini bajarishiga ko'maklashsa, ikkinchi tomondan, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, jamiyat tuzilmalari manfaatlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholining yashash sharoitlarini tubdan yaxshilash, turmush darajasida sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Hududlarni sektorlarga bo'lib ishni tashkil etish tizimining joriy etilganligi xalq bilan manzilli muloqotning yo'lga qo'yilishiga imkon yaratdi.

Jinoyatchilikning oldini olish sohasida hamkorlik huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi subyektlar, shuningdek, boshqa tashkilotlar va muassasalar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlarning oldini olish, jinoyat sodir etgan shaxslar bilan manzilli ishlash, hudud xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni birgalikda amalga oshirish demakdir.

Jinoyatchilikning oldini olish sohasida hamkorlikning samarali tashkil etilishi:

birinchidan, bu jarayonda ishtirok etuvchi subyektlarning vakolatlari amaldagi qonunlarda qanchalik aniq belgilanganligiga;

ikkinchidan, ularning bu yo'nalishdagi faoliyati uchun huquqiy asoslar qanchalik darajada ishlab chiqilganligiga;

uchinchidan, ular o'rtasidagi hamkorlikni tashkil etishning huquqiy mexanizmi qanday darajadaliq;

to'rtinchidan, ushbu hamkorlikni tashkil etuvchi kadrlarning tayyorgarligiga bog'liq.

Har bir davlat organining belgilangan vazifalari, majburiyatlari va vakolatlari qonun va boshqa normativ hujjatlar bilan belgilab berilgan bo'lib, ularning faoliyat yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda hamkorlikdagi chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Biroq, maqsad umumiy, ya'ni huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari va ularga imkon beradigan shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishdan iborat.

Yuqoridagi maqsad yo'lida ichki ishlar organlari sud, prokuratura, mehnat, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa organlar bilan hamkorlik qiladi. Ichki ishlar organlarining boshqa davlat organlari va mahalliy davlat idoralari bilan huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning haq-huquqlarini himoya qilish, jamoatchilik bilan aloqalarni yanada mustahkamlash borasida qilayotgan ishlari o'z samarasini bermogda.

Xorijiy davlatlarda ma'muriy hudud doirasida jinoyatlarning oldini olish, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash bo'yicha faoliyat turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Bu borada har bir davlatning o'ziga xos tajribasi mavjud bo'lib, uni o'rganish bugungi kunning dolzarb talablaridan biridir.

D.V. Vasilev ta'kidlaganidek, xorijiy tajribani o'rganish ijtimoiy taraqqiyotga yordam beruvchi omillarni aniqlash, jamiyat va uning alohida quyi tizimlari rivojlanishining fundamental qonuniyatlarini ochish, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot mezonlarini shakllantirish, rivojlanish dinamikasini bashorat qilish imkonini beradi [2].

Mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan hamkorlikni yanada takomillashtirish maqsadida xorijiy tajriba, jumladan Turkiya, Germaniya, Rossiya Federatsiyasi, Singapur va

Malayziya kabi rivojlangan davlatlarning jamoat tartibini saqlash va jinoyatlarning oldini olish bo'yicha qabul qilgan qonun hujjatlari o'rganildi. Mazkur mamlakatlarda "Jamoat tartibini saqlashni tashkil etish to'g'risida"gi va "Jamoat tartibini saqlashda fuqarolarning ishtiroki to'g'risida"gi qonunlar alohida-alohida qabul qilingan.

"Jamoat tartibini saqlashni tashkil etish to'g'risida"gi qonun kam sonli davlatlarda qabul qilingan bo'lsada, lekin jamoat tartibini saqlashda fuqarolarning ishtirokini belgilovchi qonunlar yuqorida sanab o'tilgan mamlakatlarda qabul qilinib, unda mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan, shuningdek fuqarolar bilan hamkorlik masalalari huquqiy kafolatlangan.

Turli davlatlarda ma'muriy hududlarda jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish faoliyati turli yo'llar, usullar bilan ta'minlangan. Ushbu sohada har bir davlat o'ziga xos tajribaga ega bo'lib, ularni o'rganish hamda mos keladiganlarini respublikamiz jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimiga tatbiq etish asosiy vazifalardan biridir.

Xorijiy mamlakatlarning tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, ularda davlat va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini tashkil etishning huquqiy asoslari mavjud. Jumladan, Turkiyada Jamoat xavfsizligini ta'minlash bosh boshqarmasi (Topium Destekli Polis) markaziy boshqaruv apparati bo'lib, jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda huquqbuzarliklarni oldini olish borasidagi hamkorlik masalalarini muvofiqlashtiradi [3].

Singapur davlatining milliy qonunchiligida ham jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashda maxsus vakolatli davlat organlari (ichki ishlar organlari)ning mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan hamkorlik asosida tegishli chora-tadbirlarni olib borishi ularning mazkur sohadagi munosabatlarini tartibga soluvchi qonun hujjatlarida huquqiy kafolatlab qo'yilgan. Singapurda 2012-yil 31-mayda qabul qilgan "Jamoat tartibi to'g'risida"gi qonuni bunga yorqin misolidir [4].

Singapur davlatining "Jamoat tartibi to'g'risida"gi qonunining 2-moddasida jamoat tartibini saqlashda "tashkil etish" va "qatnashish" tushunchalarining ma'nosi ochib berilgan. Sababi mazkur qonunning obyektini jamoat tartibi to'g'risidagi ijtimoiy munosabatlar tashkil etishini

inobatga olgan holda jamoat tartibini saqlashda uning tashkil etilishi va mahalliy davlat hokimiyati organlarining ishtirok etishi muhim ahamiyatga ega. Bu esa jamoat tartibini saqlashni bevosita amalga oshiruvchi davlat organlariga ko'maklashish imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, AQSHda ham yuqoridagiga o'xshash amaliyot mavjudligiga guvoh bo'lish mumkin. Ya'ni, AQSHda ham huquq-tartibotni saqlash hamda profilaktika ishlarini olib borish uchun aholini jalb qilish holatlari keng rivojlangan. Bu yerda ko'ngillilardan iborat bo'lgan politsiya yordamchilari jamoatchilik instituti mavjud. Ular, o'z navbatida, skautchilar harakatining filiali hisoblanadi. Ko'ngilli yordamchilar hududiy politsiyaning jamoatchilik bilan ishlash bo'limi rahbarligida o'z faoliyatini olib boradi.

Ko'rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda fuqarolik jamiyati institutlari, jamoat birlashmalari, turli xil ijtimoiy harakatlar hamda huquqni muhofaza qilish organlari bilan tenglik prinsipi asosida hamkorlikni o'rnatishga katta ahamiyat berilgan. Ushbu hamkorlik ikki tomonning manfaatiga ham to'g'ri kelishi tabiiy. Politsiya o'ziga yuklatilgan jamoat tartibini saqlash va qonuniyligi mustahkamlash maqsadida qo'shimcha sarmoya ajratmagan holatda o'ziga yuklatilgan vazifalarning bir qismini fuqarolardan iborat turli xil jamoalar guruhlariga topshirishlari mumkin. Bu bilan, birinchidan, unga yuklatilgan ish hajmi qisman yengillashsa, ikkinchidan, fuqarolar oldida ularga bo'lgan ishonch, hurmat oshishiga sabab bo'ladi.

Yaponiya aholi turar joylarida jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash politsiyaning quyi bo'g'inlari politsiya post va punktlari tomonidan amalga oshiriladi. Mamlakatda jamoatchilik bilan hamkorlikni kuchaytirish politsiya faoliyatini takomillashtirishga xizmat qilishini yaxshi tushungan Yaponiya hukumati aholi turar joylarida politsiya post va punktlarini yo'lga qo'yishga alohida e'tibor qaratgan [5].

Fransiyaning to'liq mahalliy byudjet mablag'lari hisobidan ta'minlanadigan munitsipal politsiyasi shaharlar va boshqa aholi punktlarida jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlashni amalga oshiradi hamda bu borada milliy politsiya bilan uzluksiz hamkorlikda faoliyat olib boradi [6].

AQSH tajribasidagi muhim bir jihatga e'tibor qaratsak. So'nggi yillarda politsiyaga ko'maklashish bo'yicha murojaat qilgan ko'ngilli

fuqarolarga sheriflik bo'linmalari tomonidan: jamoatchilik tuzilmalarining hudud xavfsizligini kuzatish klubi; jamoatchilik akademiyalari ko'ngilli fuqarolari; patrulda ishtirok etuvchi ko'ngillilar kabi dasturlar taklif etiladi. Shunday ko'ngilli guruhlardan biri dastlab Nyu-York metrosida tartibni saqlashda politsiyaga yordam berish maqsadida tashkil etilgan "Qo'riqchi farishtalar" guruhi bo'lib, bugungi kunda mamlakatning 30 dan ortiq shahrida faoliyat yuritmoqda [7].

Yevropa mamlakatlarida huquqni muhofaza qilish organlarining ommaviy axborot vositalari bilan aloqalarida (hamkorligida) media maydonidagi faoliyati, axborot almashish jarayonidagi faoliyati alohida diqqat markazida turadi. Ushbu davlatlarda ommaviy axborot vositalari tom ma'noda "to'rtinchi hokimiyat"ni namoyon etuvchi kuch bo'lib, inson huquqlarini ta'minlash borasida davlat organlariga, jumladan huquqni muhofaza etish organlariga samarali yordam ko'rsatadi.

Rossiya Federatsiyasida ichki ishlar organlari (politsiya)ning ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro hamkorligi konvensiyasi qabul qilingan. Unga ko'ra, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan politsiyaning hamkorligi ishonchlilik, ommaboplik, xolislik, ochiqlik, axborotni ommaviy muhokama qilish mumkinligi prinsiplari asosida amalga oshiriladi.

O'zbekistonda ham jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashishda ichki ishlar organlari hamda boshqa vakolatli davlat organlari va muassasalarining o'zaro hamkorligini kuchaytirishga alohida qaratilmoqda. Mamlakatimizda adolatli fuqarolik jamiyati qurish jarayonida yagona davlat huquqiy siyosatini sifatli tashkil etish, izchil va bir xil huquqni qo'llash amaliyotini shakllantirish, inson huquq va erkinliklarining samarali himoya qilinishini ta'minlash yo'li bilan amalga oshirishni ko'zlovchi ichki ishlar organlariga alohida o'rin ajratilmoqda.

Ko'plab davlat hokimiyati organlari huquq-tartibotni ta'minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmida ishtirok etadilar, ichki ishlar organlari esa mahalliy davlat hokimiyati organlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni, huquq-tartibotning sifati va samaradorligini belgilaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ichki ishlar organlarining boshqa davlat organlari va

mahalliy hokimiyat idoralari bilan hamkorligining ayrim jihatlari va takomillashtirish istiqbollari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1) hamkorlikning ijtimoiy ahamiyati ichki ishlar organi tizimini tashqi muhit bilan o'zaro hamkorligining zaruratida hamda ichki ishlar organi oldida turgan vazifalarni bajarishda namoyon bo'ladi;

2) har qanday hamkorlik singari, ichki ishlar organlarining boshqa davlat organlari va mahalliy hokimiyat idoralari bilan hamkorligi ham muayyan tamoyil (prinsip)larga asoslangan bo'ladi. Ular:

- qonuniylik;
- inson qadr-qimmati, huquq va majburiyatlarini himoya qilish;
- tizimlilik;
- o'zaro kelishilganlik;
- muayyan maqsadga qaratilganligi (ya'ni jinoyatchilikka qarshi kurashish) va hokazo;

3) hamkorlikning shakllari protsessual va noprotsessual shakllarda namoyon bo'lib, bevosita protsessual qonunchilik bilan tartibga solinuvchi munosabatlar protsessual maqomida, tashkiliy yoki huquqni qo'llash amaliyotida shakllangan o'zaro munosabatlar noprotsessual shakllarda bo'ladi;

4) ichki ishlar organlarining boshqa davlat organlari va mahalliy hokimiyat idoralari bilan hamkorligi mexanizmi o'z ichiga hamkorlikni tashkil etishni, uni amalga oshirishni, boshqarish hamda hamkorlik jarayonini tartibga solishni qamrab oladi;

5) ichki ishlar organlarining boshqa davlat organlari va mahalliy hokimiyat idoralari bilan hamkorligi samaradorligini oshirish maqsadida rahbarlarning aholi oldiga chiqishlari ularning davlat idoralariga ishonchi ortishiga hissa qo'shadi;

6) aholi oldida og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar bo'yicha ular sodir bo'lganidan keyin emas, aksincha jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan chiqishlar sonini ko'paytirish lozim. Zero, aholi o'zi istiqomat qiladigan hudud rahbarini bilishi, biror muammo yuzasidan darhol yuqori turuvchi instansiyaga emas, balki ichki ishlar organi boshlig'iga murojaat etishi mumkinligini anglab yetishi muhim;

7) hamkorlik samaradorligini oshirish maqsadida hududda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish kerak;

8) rahbarlar Internet ijtimoiy tarmoqlarida o'zlarining shaxsiy sahifalariga ega bo'lishlari,

ularni fuqarolar bilishlari hamda zarurat tug'ilganda murojaat eta olishlari lozim;

9) mahalliy davlat hokimiyati organlari va ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash borasida qurilgan o'zaro hamkorligi quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

huquq-tartibotning holati va uni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida axborot almashish;

kompleks maqsadli dasturlarni birgalikda ishlab chiqish va alohida tadbirlarni amalga oshirish;

mahalliy hokimiyat idoralari huzurida axborot almashish va birgalikdagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadida hamkorlikdagi shtat birligi bo'lishi. "Profilaktika kuni", "Korrupsiyaga qarshi kurash oyligi", "OIVga qarshi kurash oyligi", "Odam savdosiga qarshi kurash oyligi" va boshqa shu kabi qator tadbirlarni o'tkazishda ushbu shtat a'zolari hamkorligida aholini targ'ib qilish osonlashadi. Natijada jinoyatlarning oldini olish imkoni ko'payadi.

Bundan tashqari, mahallalarda faoliyat ko'rsatayotgan diniy-ma'rifiy va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchilar imkoniyatlaridan samarali foydalanish, shuningdek, xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasi, ularning himoyasini ta'minlash ishlarini kuchaytirish zarur.

Ichki ishlar organlari bilan aholi o'rtasidagi hamkorlikning asosiy yo'nalishlari:

birinchidan, hududda jamoat tartibini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi, ularning sabablari va sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish;

ikkinchidan, ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolarga, xususan, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish;

uchinchidan, oilalardagi notinchliklarga barham berish va oila-turmush doirasidagi nizolarni hal etish;

to'rtinchidan, hududda obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish ishlarini amalga oshirish, sanitariya va gigiyena qoidalariga rioya etilishini ta'minlash;

beshinchidan, hududdagi ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo tayinlangan, shartli hukm qilingan, jazoni ijro etish muassasasidan shartli ozod etilgan, ichki ishlar organlarining profilaktik hisobida turgan va boshqa shu kabi shaxslarning turmush tarzini nazorat qilish, ular bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlar olib borish;

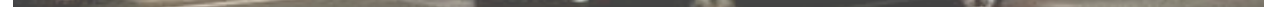
oltinchidan, hududda sodir etilgan tegishli ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish va hal etishda o'z aksini topadi.

Darhaqiqat, ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan jamoat tartibini saqlash va fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish, jinoyatchilikka qarshi kurash, sodir etilgan jinoyatlarni ochish faoliyatini jamoatchilikning, jumladan jamoat tashkilotlarining ko'magi, hamkorligisiz samarali tashkil etib bo'lmaydi. Ushbu hamkorlik obyektiv zarurat bo'lishi bilan birga, boshqaruv subyektlari tomonidan tashkil etiladigan va tartibga

solinadigan tizimli faoliyat hisoblanadi. Zero, respublikamizda huquq-tartibot sohasida amalga oshirilayotgan islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad ham jamoat xavfsizligini ta'minlash va jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish va jinoyatchilikka qarshi kurashish hisoblanib, bu borada ichki ishlar organlari hamda boshqa vakolatli davlat organlari va muassasalarining o'zaro hamkorligini, ularning keng jamoatchilik bilan uzviy aloqasini to'g'ri tashkil etish muhim omil ekanligini unutmaslik lozim.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning xalq deputatlari Xorazm viloyati Kengashining navbatdan tashqari sessiyasidagi nutqi // Xalq so'zi. – 2017. – 15 okt.
2. Васильев Д. В. Концепции организации деятельности полиции и возможности их использования в отечественной практике: по материалам США и некоторых стран Западной Европы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005.
3. <https://www.egm.gov.tr/toplum-destekli-polislik>.
4. Singapur davlatining 2012-yil 31-mayda qabul qilingan "Jamoat tartibi to'g'risida"gi qonuni / <https://sso.agc.gov.sg/ActRev/POA2009/Published/20120531?DocDate=20120531>.
5. Police of Japan book / Y 2020 / https://www.npa.go.jp/english/Police_of_Japan/2020/poj2020_full.pdf.
6. Wikipedia – The Free Encyclopedia/Municipal Police (France) [https://en.wikipedia.org/wiki/Municipal_Police_\(France\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Municipal_Police_(France)).
7. Wikipedia – The Free Encyclopedia/Guardian Angels/ https://en.wikipedia.org/wiki/Guardian_Angels/.

JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISH SOHASINI ILMIY TADQIQ ETISH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda jamoat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish sohasini ilmiy tadqiq etishning amaldagi holati, sohada amalga oshirilgan islohotlar tahlili, mavjud imkoniyatlar va ilmiy resurslardan samarali foydalanishning istiqbolli natijalari tadqiq etilgan, kriminologik tadqiqot jarayonlarini takomillashtirishga oid mulohazalar bayon etilgan. Kalit so'zlar: jinoyatchilikni ilmiy tadqiq qilish, yangi avlod tadqiqot muassasasi, xalqaro hamkorlik, davlat hisoboti, kriminogen vaziyatni ilmiy baholash, kriminologik tadqiqotlar.

Abstract. The article examines the current state of scientific research in the field of ensuring public safety, combating and preventing crime in our country, analyzes the large-scale reforms implemented in the field, examines the promising results of the effective use of existing opportunities and scientific resources, and presents considerations for improving criminological research processes.

Keywords: scientific research into crime, new generation research institution, international cooperation, state reporting, scientific assessment of the criminogenic situation, criminological research.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Agar hamma birdek jon kuydrib, oilalar muammolaridan to'liq xabardor bo'lib, ularni hal etishga ko'maklashgan, jinoyatchilikning barvaqt oldini olganda edi, bugun natijalar umuman boshqacha bo'lardi. Afsuski, jinoyatchilikka qarshi kurashishda haligacha eskicha ishlash tizimidan voz kecha olmayapmiz. Huquqni muhofaza qiluvchi idoralar bu faoliyatga ko'rsatkichlarni oldingi davr bilan taqqoslash orqali baho berib kelmoqda. Aslida bitta bo'lsa ham jinoyat bo'lgani hammamizni tashvishga solishi kerak", deb aytgan so'zlari zahirida barcha davlat organlari va tashkilotlari oldida jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish yo'nalishida bajarilishi zarur bo'lgan keng ko'lamlı vazifalar turganligi ma'lum bo'ldi [1].

Davlat rahbarining yuqorida keltirilgan fikrlari asosida mamlakatimizda oxirgi yillarda olib borilgan keng ko'lamlı islohotlar natijasida inson huquqlari va jamoat xavfsizligini ta'minlash, davlat organlarining hisobdorligi va ochiqqligini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlarining rolini, aholi va jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish borasida qator ijobiy ishlar amalga oshirildi.

Mazkur islohotlar hamda jamiyat hayotini tartibga solish va rivojlantirish maqsadida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar asosida belgilangan chora-tadbirlar jinoyatchilikka qarshi kurashishda, shuningdek jamoat xavfsizligini, xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini ta'minlashda muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolari-mizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

Davlatimiz rahbarining shaxsiy tashabbuslari asosida mahallalarda joriy etilgan "mahalla yettiligi" institutining samaradorligi natijasida, eng quyi tuzilmalarda keskin ijtimoiy munosabatlarni erta aniqlash, ularni bartaraf etish, aholining ijtimoiy nochor qatlamiga manzilli yordam ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash borasida qator ijobiy natijalarga erishildi.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilgan istiqbolli islohotlar natijasida ijtimoiy hayot darajasi sezilarli darajada yaxshilangani, jinoyatchilik jilovlangani, barcha mahallalarda xavfsiz, tinch va osoyishta muhit yaratish, hududlarda ilg'or tajriba va amaliyotlarni joriy etish bo'yicha muhim natijalar qo'lga kiritilganligini e'tirof etish lozim. Bunga misol sifatida bir qator faktlarni keltirish mumkin.

Jamiyat hayotining muhim indikatorlari yuzasidan dunyo mamlakatlari reytingini yuritib boruvchi "Numbeo" tadqiqot platformasining "Safety Perception Index" (Xavfsizlikni baholash indeksi) bo'yicha 2021–2024-yillar oralig'ida mazkur reytingda O'zbekiston eng yaxshi natijani (69,5 ball, 29-o'rin) qayd etib, jahonning 117 ta mamlakati orasida eng xavfsiz davlat deb tan olindi [2].

Shuningdek, Butunjahon odil sudlov loyihasi (World Justice Project, AQSH) tashkiloti tomonidan har yili o'tkaziladigan Huquq ustuvorligi indeksining "Tartib va xavfsizlik indikatorı" bo'yicha O'zbekiston 2024-yilda dunyoda 142 ta davlat orasida 17-o'rinni, Osiyoda 49 ta mamlakat orasida 5-o'rinni, Sharqiy Yevropa, Markaziy Osiyo, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti davlatlari orasida esa 1-o'rinni egallagan [3].

Bundan tashqari, oxirgi yillarda Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo mamlakatlar orasida O'zbekiston har 100 ming aholiga nisbatan sodir etilgan jinoyatlar soni bo'yicha eng xavfsiz davlat bo'lib kelmoqda.

Ushbu muvaffaqiyatlarning barchasi davlatimiz rahbarining yangi O'zbekistonni barpo etish borasida olib borayotgan oqilona siyosatining hamda bunyodkor xalqimizning fido-korona mehnati va kelajakka bo'lgan ishonchi natijasidir.

Darhaqiqat, jinoyatchilik insoniyatning farovon turmushi va osoyishta hayot kechirishiga tahdid soladigan salbiy hodisa sifatida har qanday davrda muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning oldini olish hamda unga qarshi kurashish barcha zamonlarda davlat va jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblangan. Hozirgi zamonaviy dunyoning huquq-tartibotni muhofaza qilish, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash sohasi rivojlangan davlatlarida ham jinoyatchilikka qarshi murosasiz kurashish jarayoni jamiyat xavfsizligi va davlat imijiga ta'sir ko'rsatuvchi strategik ahamiyatga ega vazifa bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda dunyoda barcha sohalarda jadal rivojlanish kechayotgan bir davrda jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lgan jinoyatchilik ham rivojlanib, yangidan yangi ko'rinishlarini namoyon etmoqda. Bu esa eskicha qolipdan voz kechib, endilikda jinoyat oqibatları bilan kurashishni emas, balki jinoyatchilikning asl omillarini aniqlash va o'z vaqtida bartaraf etish orqali uning barvaqt oldini olishni ustuvor maqsadga aylantirishni taqozo etmoqda.

Shu bilan birga, o'tkazilgan ilmiy tahlillar jamiyatimizda ijtimoiy hodisa sifatida sodir etilayotgan jinoyatchilikning haqiqiy sabablari va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni barvaqt bartaraf etish faoliyati yetarlicha tashkil qilinmaganligi, ularning natijadorligini monitoring qilishning ta'sirchan tashkiliy-huquqiy mexanizmi to'liq yo'lga qo'yilmaganligini ko'rsatmoqda.

Shiddat bilan rivojlanayotgan zamonaviy dunyo insoniyatga cheksiz imkoniyatlar bilan bir qatorda, davlatlar xavfsizligiga ko'rinmas tahdidlarning paydo bo'lishi, transmilliy jinoyatlar hamda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishini keskin ortishi, kiberjinoyatlarning yangidan-yangi turlarida namoyon bo'lishi kabi salbiy xavf-xatarlarni yuzaga keltirmoqda. Makon va chegara bilmas ayrim turdagi jinoyatlar ommalashib, hududiy jihatdan o'zaro aloqador bo'lmasa-da, ularning salmog'i, tuzilishi, demografiyasiga oid umumiy alomatları mavjud.

Aynan mana shu masalalarni inobatga olgan holda, Davlatimiz rahbarining shaxsiy tashabbuslari bilan O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya instituti tashkil etilib, faoliyatining ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-10-son farmoni [4]. bilan respublikada kriminogen vaziyatga oid chuqur tadqiqotlarni amalga oshirish, jinoyatchilik tendensiyalarini tizimli ravishda tahlil va prognoz qilish, uning barcha omillarini kompleks ilmiy diagnoz asosida aniqlash, mamlakatning ma'muriy hududiy birliklarida kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish hamda jinoyatchilikning oldini olish yo'nalishidagi chora-tadbirlar to'g'ri tashkil etilganligini ilmiy baholash, ilmiy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali amaliyotida mavjud muammolarni hal etish bo'yicha kompleks yechimlarni ishlab chiqish, xorijiy davlatlar kriminologiyasini doimiy o'rganish, ilg'or tajribalarni mamlakat hududida joriy etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish Institut faoliyatining asosiy yo'nalishlari etib belgilandi.

Kriminologiya tadqiqot instituti jinoyatchilikka qarshi kurashish va ularning oldini olish faoliyatini ilmiy tadqiq qilishga ixtisoslashtirilgan Markaziy Osiyodagi yagona hamda kriminologik

tadqiqotlar o'tkazish orqali jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda ularni oldini olishning kompleks chora-tadbirlarini amalga oshirish bo'yicha maxsus vakolatlarga ega institut hisoblanadi. Institut kriminologik faoliyatni ilmiy va ekspertlik jihatdan ta'minlashga ixtisoslashgan, Ichki ishlar vazirligi tashkiliy tuzilmasiga kiruvchi, yuridik shaxs maqomiga ega, respublika ilmiy-tadqiqot muassasasidir.

Kriminologiya institutiga mamlakat Bosh vaziri tomonidan lavozimga tayinlanadigan boshliq rahbarlik qilishi, o'z faoliyati bo'yicha bevosita Vazirlar Mahkamasiga hisobot berishi belgilandi. Bundan tashqari, Institut jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish bo'yicha vazifalarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari hamda mansabdor shaxslardan mustaqil ravishda amalga oshiradi, uning faoliyatiga to'sqinlik qilish, tadqiqot hisobotidagi ma'lumotlarni o'zgartirishi uchun ta'sir ko'rsatish taqiqlanishi huquqiy jihatdan mustahkamlandi.

Institutning asosiy vazifalari sifatida jinoyatchilik tendensiyalari va omillarini ilmiy metodlar orqali kompleks aniqlash, tizimlashtirish va uning salbiy tendensiyalarini, shuningdek, aholining e'tiroziga sabab bo'layotgan ijtimoiy taranglik holatlarini kompleks tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, kriminologik tadqiqotlar natijalarini tahlil qilish va kriminologiya sohasidagi ilmiy ishlanmalarni amaliyotiga joriy etish, tadqiqotchilarni ilmiy daraja va unvonlarga taqdim qilish, surishtiruv va dastlabki tergov organlariga uslubiy ko'maklashish, xalqaro va xorijiy tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan ilmiy hamkorlikni samarali tashkil etish va qo'shma ilmiy-amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish belgilandi.

Mazkur Farmon ijrosini ta'minlash maqsadida, Prezidentimizning "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 15-yanvardagi PQ-22-son qarori [5], Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 24-iyuldagi "Kriminologik faoliyatni ilmiy ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 445-son qarori [6], hamda 10 ga yaqin idoraviy hujjatlar qabul qilindi. Ushbu hujjatlar asosida Institut faoliyatini samarali tashkil etish bo'yicha "Yo'l xaritasi", Institutni rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari, kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini amalga oshirish tartibi va metodikasi hamda Institut nizomi tasdiqlandi.

Jamiyat taraqqiyotida, shu jumladan jinoyatchilikka qarshi kurashni tashkil etishda fan-texnika yutuqlarini rad etish, ushbu muammoga yuzaki qarash ish samarasining hamda kuch va vositalarni qo'llash unumining kamayishiga olib kelishini unutmazlik darkor [7].

Jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish faoliyatini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha Institutga har chorak yakunida kriminologiya sohasida bajarilgan ilmiy-tadqiqot loyihalarini va dissertatsiyalar, jinoyatlar omillariga ilmiy diagnoz qo'yish, jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish natijalari asosida "Jinoyatchilik omillari davlat hisoboti" hamda "Jinoyatchilik tendensiyalari davlat hisoboti"ni, har yil yakunida "Kriminologik tadqiqotlar davlat hisoboti" va kriminogen vaziyat yuzasidan tahliliy axborotni tayyorlash hamda ularni Vazirlar Mahkamasi va huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organlarga kiritish vazifasi yuklatildi.

Ayni paytda mazkur Davlat hisobotlarini respublikada qayd etilgan umumiy jinoyatchilik, uning hududlar kesimidagi ko'rinishi, jinoyatlarning sodir etilish sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlar, mahallalar hududida sodir etilgan jinoyatlarning holatlari ilmiy tahlil, prognoz va diagnoz xulosalarga asoslangan holda ilmiy-metodologik usullardan (tahlillar, diagrammalar va jadvallar ko'rinishida, bilishning analiz va sintez, deduksiya va induksiya, mantiqiylik, tarixiy-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, kuzatish usullari) foydalanib tayyorlash jarayonlari izchillik bilan olib borilmoqda.

Ahamiyatli jihati shundaki, mamlakatda jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish faoliyatini amalga oshirishga nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki barcha darajadagi davlat tashkilotlari va muassasalari, keng jamoatchilik birdek mas'ul hisoblandi. Shundan kelib chiqib, jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida "g'oyadan amaliyotgacha" degan yangi tamoyil asosida ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali fanlararo bilimlarni qo'llash tizimi yaratilmoqda. Institut ilmiy tarkibi lavozimlarini yetuk malakali ichki ishlar organlari xodimlari bilan bir qatorda, yuridik, psixologiya, sotsiologiya, pedagogika, texnika, iqtisodiyot, tibbiyot va geografiya yo'nalishlari bo'yicha ilmiy darajaga ega bo'lgan, har tomonlama yetuk kadrlar bilan

jamlashga oid muhim qoidalar Davlat rahbarining hamda Vazirlar Mahkamasining yuqorida keltirilgan qarorlarida belgilangan.

Kriminologiya instituti faoliyatini optimalashtirish hamda zamonaviy xalqaro standartlarga olib chiqish maqsadida, xorijiy davlatlar kriminologiya institutlari faoliyati va ishlash mexanizmlarini o'rganish natijalarini umumlashtirish asosida yangi avlod ilmiy tashkiloti – "Smart ilmiy-tadqiqot muassasasi" konsepsiyasini ishlab chiqish va uni Institut faoliyatida sinovdan o'tkazish joriy etildi. Mazkur konsepsiya asosida mamlakatimizda faoliyat yuritib kelayotgan barcha ilmiy tadqiqot muassasalari faoliyati xalqaro standartlar asosida tubdan takomillashtirilib, zamonaviy darajaga olib chiqish rejalashtirilgan.

Hozirgi davrda jinoyatchilik bilan xalqaro miqyosda kurash olib borish alohida izquvarlar guruhi yoki yakka izquvar zimmasidagi vazifa bo'lib qolmasligi lozim. Bu vazifani bajarish nafaqat ayrim davlatlar o'rtasida o'rnatilgan xalqaro kelishuvlar, har bir davlat qonunchiligi, texnik salohiyati asosida amalga oshirilishni, balki yaxshi niyat maqsadida jinoyatchilikka qarshi kurashdan bir xilda manfaatdor bo'lgan davlatlarning umumiy faoliyat ko'rsatishi talab etadi [8].

Xalqaro hamkorlikni tashkil etish, jumladan yetakchi xorijiy ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan qo'shma ilmiy-amaliy tadqiqotlar loyihalarini amalga oshirish, ilmiy kadrlarni o'qitish sohasida o'zaro hamkorlik bo'yicha memorandum va bitimlar tuzish Institut faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan hisoblanadi. Institut tashkil etilganiga qisqa vaqt o'tganligiga qaramay, kriminologiya sohasida bir qator xorijiy hamda xalqaro muassasalar bilan ilmiy hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yildi.

Ayni paytda Xitoy Xalq Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Jinoyatchilik profilaktikasi instituti, Vengriya Islohot cherkovi Karoli Gaspar universitetining Jinoiy fanlar instituti, Turkiya Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Politsiya Akademiyasi, Koreya ilmiy tadqiqot va adliya instituti, Hindiston Respublikasi IIV Milliy kriminologiya va sud ekspertizasi instituti, Germaniya Respublikasi Quyi Saksoniya Kriminologiya tadqiqot instituti va boshqa bir qator xorijiy ilmiy muassasalar bilan bevosita hamkorlik o'rnatildi.

Hamkorlar bilan birgalikda yaqin kelajakda mamlakat hududiga kirib kelishi xavfi mavjud bo'lgan yangi jinoyat turlari hamda usullarini o'z vaqtida aniqlash hamda ularni respublikaga kirib kelishining oldini olish, shuningdek jinoyatchilikka qarshi kurashi yo'nalishida faol tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Respublikada kuzatilayotgan jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish, jinoyatchilik omillarini ilmiy diagnoz qilish, qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirish orqali ularni bartaraf etish, ilmiy tadqiqotlarni huquq-tartibot amaliyotidagi muammolarning manzilli hal etish mexanizmlarini yanada takomillashtirish maqsadida, Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan quyidagi turdagi ilmiy tadqiqot loyihalarini kompleks bajarish va natijalarini amaliyotga tatbiq etish belgilandi:

jinoiyatlarning barcha turlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'tkazish (JKda 284 jinoyat turi mavjud);

jinoiyat sodir etgan shaxslar bilan ilmiy tadqiqotlar o'tkazish (voyaga yetmaganlar, maktab o'quvchilari, kollej va texnikum hamda oliy o'quv yurtlari talabalari, yoshlar, ayollar, erkaklar bo'yicha);

maxsus toifadagi shaxslar bilan ilmiy tadqiqotlar o'tkazish (mahkumlar, sudlanganlar, narkologik hamda ruhiy kasallikka chalinganlar shaxslar);

barcha hududlar bo'yicha zamonaviy innovatsion "hudud metodika"lari ishlab chiqish;

jinoiyat ishlari bo'yicha tergov o'tkazish uchun o'quv qo'llanmalar ishlab chiqish;

ilmiy laboratoriyada jinoyatchilikka qarshi kurashish va uni oldini olishga qaratilgan mahalliy jihozlar yaratish.

O'ylaymizki, kriminologiya sohasini takomillashtirishga qaratilgan Davlatimiz rahbari, Hukumat hamda Vazirlik tomonidan belgilangan topshiriqlar ijrosi Kriminologiya tadqiqot instituti hamda manfaatdor vazirlik va idoralar bilan o'zaro hamkorlikda, o'z vaqtida va sifatli bajarilishi mamlakatimizda jinoyatchilik darajasi kamayishiga, xavfsizlik va huquq-tartibot sohasida zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan keng foydalanishga, ijtimoiy-siyosiy sohalarimizga xorijiy investitsiyalarni erkin kirib kelishiga muayyan darajada hissasini qo'shadi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 27-iyul kuni Jinoyatchilikning oldini olish, davlat idoralari va jamiyatning bu boradagi mas'uliyatini oshirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishidagi nutqi // <https://president.uz/oz/lists/view/1914>.
2. "Numbeo" tadqiqot platformasining rasmiy veb-sayti // https://www.numbeo.com/crime/rankings_current.jsp.
3. Butunjahon odil sudlov loyihasi (World Justice Project, AQSH) tashkilotining rasmiy veb-sayti // <https://worldjusticeproject.org>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 15-yanvardagi PF-10-son Farmoni // Lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 15-yanvardagi PQ-22-son qarori // Lex.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 24-iyuldagi "Kriminologik faoliyatni ilmiy ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" 445-son qarori // Lex.uz
7. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / I., Q.R.Abdurasulova, I.Yu.Fazilov; Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. –192 b.
8. Kriminologiya:Darslik / Q.R.Abdurasulova, A.G.Zakirova, I.Ismailov va boshqalar. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 101-b

KORRUPSIYAGA OID JINOYATLAR: SABABLARI VA SODIR ETISH SHAROITLARINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Rustambayev Mirzayusup Xakimovich

Jamoat xavfsizligi universiteti boshlig'i,
yuridik fanlar doktori, professor

Annotatsiya. Maqolada korrupsiyaga oid jinoyatlarning sabablari va ularni yuzaga keltiruvchi shart-sharoitlar tahlil qilingan. Jinoyatchilikning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy va huquqiy omillari determinant sifatida o'rganilgan. Ushbu omillarni ilmiy asosda tahlil qilish, huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish va jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Milliy xususiyatlarni va xalqaro tajribani hisobga olgan holda korrupsiyaga qarshi profilaktik choralar tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, jinoyatchilik, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, huquqiy mexanizmlar, xalqaro tajriba, jamiyat, mansabdor shaxslar, qonunbuzarlik, nazorat, axloqiy qadriyatlar, tahlil, huquqiy madaniyat, siyosiy jarayonlar.

Abstract. The article examines the causes and conditions facilitating corruption crimes. Social, economic, cultural, moral, and legal factors are analyzed as determinants of crime. Effective measures include a scientific analysis of these factors, improving legal mechanisms, and fostering legal awareness in society. Recommendations for preventive actions considering national characteristics and international experience are provided.

Keywords: corruption, crime, socio-economic factors, legal mechanisms, international experience, society, officials, violations, control, moral values, analysis, legal awareness, political processes.

Jinoyatchilik tabiiy holda emas, balki muayyan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy yoki boshqa shart-sharoitlarning ta'siri natijasida shakllanadi. Zamonaviy kriminologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jinoyatchilikning paydo bo'lishi va dinamikasiga ta'sir etuvchi omillar nafaqat qator sabablarning, balki qulay sharoitlarning mavjudligi bilan ham chambarchas bog'liq.

Jinoyatchilikning vujudga keltiruvchi bu sabab va sharoitlar umumiy "kriminogen omil (determinant)" tushunchasi bilan birlashtiriladi. Jinoyatchilikning determinantlari jinoyatchilikni belgilovchi va uning paydo bo'lishida yordam beruvchi sabab va sharoitlar hisoblanadi [13].

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi sabablar bir nechta guruhga ajratiladi. Birinchi guruhga ijtimoiy-iqtisodiy omillar kiradi, bular ishsizlik, kambag'allik, ijtimoiy tengsizlik, ta'lim va kasbiy tayyorgarlikning yetishmasligi kabi holatlar bo'lib, ular jinoiy xatti-harakatlarning oshishiga olib kelishi mumkin. Ikkinchi guruhga madaniy va ma'naviy omillar kiradi, ya'ni jamiyatdagi axloqiy qadriyatlar, odatlar va ma'naviy tarbiya darajasi jinoyatchilik darajasini belgilashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Qadriyatlar devalvatsiyasi yoki an'anaviy munosabatlar

tizimining buzilishi jinoyatchilikni qo'zg'atuvchi omil bo'lishi mumkin. Uchinchi guruh qonuniy va huquqiy tizimning samaradorligi bilan bog'liq bo'lib, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining zaifligi, qonunlarning ijrosi ustidan nazorat yetishmasligi yoki adolatsiz qonunlar jinoyatchilikning oshishiga turtki bo'ladi. To'rtinchi guruh shaxsiy omillardan iborat bo'lib, ular shaxsning ruhiy holati, o'tmishdagi travmalar, ta'lim va tarbiya jarayonidagi kamchiliklar natijasida shaxsiy kriminal xulqni shakllantirishi mumkin. Shu tariqa, jinoyatchilik ko'p qirrali ijtimoiy-huquqiy fenomen sifatida turli sabab va sharoitlar ta'sirida vujudga keladi.

Quyida korrupsiyaga oid jinoyatlarning sabablari va sodir etilishiga imkon yaratadigan sharoitlarning ilmiy-nazariy asoslarini ko'rib chiqamiz. Tahlillarga ko'ra, 2023-yilda respublika bo'yicha sudlar tomonidan jami 6 535 nafar shaxs (2022-yilda 7 414 nafar shaxs) korrupsiyaga oid jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlikka tortilgan bo'lib, o'tgan yilga nisbatan javobgarlikka tortilganlar shaxslar soni 879 nafarga yoki 12 foizga kamaygan. Shu kabi, 2023-yilda sudlar tomonidan ayblovluk hukmi chiqarilgan korrupsiyaga oid jinoyat ishlari soni 4 128 tani tashkil qilib, 2022-yilga (4 607 ta) nisbatan 479 taga yoki 11 foizga kamaygan. Javobgarlikka

tortilgan 6 535 nafar shaxsning 1299 (1482) nafari yoki 20 foiziga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan.

2023-yilda jinoyat turlari bo'yicha quyidagi holatlar qayd etilgan: o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toraj qilish (167-modda) – 3587 ta; firibgarlik (168-modda) – 935 ta; pora olish (210-modda) – 142 ta; pora berish (211-modda) – 1009 ta; hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish – 200 ta; mansab soxtakorligi – 101 ta [3].

Korrupsiyaga qarshi kurashishning eng samarali yo'li – jamiyatda korrupsiyaning paydo bo'lishiga sabab bo'layotgan shart-sharoitlar va omillarni chuqur tahlil qilish hamda ularni tizimli bartaraf etishdan iborat. Korrupsiyaga olib keluvchi sabablar va sharoitlarni ilmiy asosda o'rganish orqali uning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy ildizlarini aniqlash mumkin. Faqat ushbu omillarni to'g'ri tahlil qilib, ularning ta'sir doirasini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqilsa, korrupsiyaning tarqalishini samarali cheklash va uning salbiy oqibatlarini kamaytirishga erishish mumkin. Bunday yondashuv tizimli profilaktik choralarni joriy etish, qonuniy mexanizmlarni takomillashtirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning samaradorligini oshirish hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish kabi kompleks tadbirlarni o'z ichiga oladi. Shu tariqa, korrupsiyaga qarshi kurashishda sabab va sharoitlarni o'rganish ilmiy asoslangan yechimlarni ishlab chiqish uchun zarur shart hisoblanadi.

Jinoyatchilikning kelib chiqishida muhim rol o'ynaydigan sabab va sharoit o'zaro chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ham bu holat "kriminogen-determinant" deb e'tirof etilgan. Zotan, har qanday sharoitning o'zi jinoyatchilik va jinoyatni yuzaga keltirmaydi. Sharoit mavjud bo'lgan holda biror-bir jinoyatchilik sababsiz sodir bo'lmaydi. Sabab, o'z mazmuniga ko'ra, ijtimoiy-psixologik holat bo'lsa, sharoit iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan yuzaga keluvchi holat hisoblanadi [3].

I.Ismailov va boshqalar korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlarning determinantlarini shartli ravishda uch guruhga: iqtisodiy-ijtimoiy omillar; ma'naviy-ruhiy omillar; tashkiliy boshqaruv va huquqiy omillarga [16] ajratgan. Shuningdek, R.R.Gazimzyanov korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlarning asosiy determinanlariga quyi-

dagilarni kiritgan: 1) huquqiy, 2) tashkiliy-boshqaruv; 3) tarbiyaviy; 4) mafkuraviy; 5) ijtimoiy-iqtisodiy; 6) axloqiy-psixologik; 7) ijtimoiy-siyosiy va boshqalar [5].

I.Ismailov va R.R. Gazimzyanov tomonidan korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlarning determinantlari turli guruhlariga ajratilgani ushbu muammoni kompleks ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Har ikki muallif iqtisodiy-ijtimoiy, axloqiy va tashkiliy-boshqaruv omillarini qayd etgan bo'lib, bu korrupsiyaning turli sohalaridagi ildizlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, ularning yondashuvlarida muayyan farqlar mavjud. Masalan, I.Ismailov korrupsiyaning ma'naviy-ruhiy omillarini alohida ta'kidlagan, bu shaxsning ichki holati va shaxsiy omillarga ahamiyat qaratishini ko'rsatadi. R.R.Gazimzyanov esa kengroq tahlilni taklif etib, tarbiyaviy va mafkuraviy omillarni alohida ajratib ko'rsatadi, bu esa ta'lim, tarbiya va jamiyatdagi g'oyalar ta'sirini chuqurroq o'rganishga imkon beradi. Shuningdek, R.R. Gazimzyanov tomonidan ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy omillar alohida ta'kidlangani korrupsiyani nafaqat iqtisodiy yoki shaxsiy masala, balki jamiyatdagi siyosiy va mafkuraviy jarayonlar bilan bog'liq muammo sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, I.Ismailovning tasnifi soddalashtirilgan bo'lib, korrupsiyaning barcha ildiz omillarini qamrab olmasligi mumkin. Gazimzyanovning klassifikatsiyasi esa chuqurroq va ko'p qirrali, biroq uning kengroq bo'lishi amaliyotda qo'llashda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, I.Ismailov va R.R. Gazimzyanovning yondashuvlari bir-birini to'ldiruvchi xarakterga ega bo'lib, korrupsiyani kompleks tarzda tushunish uchun ularni o'zaro qiyoslab va integratsiyalashtirib o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Boshqa bir muallifning fikricha, korrupsiyaga yo'l ochadigan omillar sirasiga hokimiyat organlari tizimining murakkabligi, buyruqbozlik taomillarining ko'pligi, davlat hokimiyati organlari apparatining faoliyati ustidan tashqi va ichki nazoratning yo'qligi kabi holatlarni kiritish mumkin. Tashkiliy tushunmovchiliklarni fuqarolarning korrupsion xulq-atvorini rag'batlantirishdan farqlash ba'zan juda qiyin kechadi. Taqiqlar, ruxsat berish taomillari sonining haddan tashqari ko'pligi, davlat hokimiyati organlari faoliyatiga jalb qilingan fuqarolarning

manfaatlarini himoya qilish mexanizmi va huquqiy asoslarining yo'qligi ham korrupsiyaga yo'l ochadi [8].

A.A.Zvyaginining aytishicha, mamlakatda mustaqil iqtisodiy faoliyat yurituvchi subyektlar ustidan davlat boshqaruv organlari ortiqcha nazoratining mavjudligi davlat xizmatchilariga o'z manfaatini ko'zlab mansabini suiiste'mol qilishi uchun sharoit yaratadi. Holbuki, bu fikr to'g'ridir, chunki "iqtisodiyotni erkinlashtirish" va "xususiy sektorda davlat nazoratini qisqartirish" bozor iqtisodiyotining asosiy qonuniyatlaridan biri hisoblanadi [7].

Ushbu nuqtayi nazar bozor iqtisodiyotining asosiy qonuniyatlariga mos keladi, chunki "iqtisodiyotni erkinlashtirish" va "xususiy sektorda davlat nazoratini qisqartirish" samarali iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi uchun muhim omillardan hisoblanadi. Davlat organlari tomonidan ortiqcha nazorat qilinayotgan hollarda, korrupsiyaviy holatlarning kelib chiqishi ehtimoli yuqori bo'ladi, chunki boshqaruv vakolatlarining yuqori darajada konsentratsiya qilinishi davlat xizmatchilarining mansabdorlik suiiste'mollari uchun imkoniyat yaratadi. Shu munosabat bilan bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiy jarayonlardagi ishtiroki muvozanatli bo'lishi kerak, bu esa davlat nazoratini to'g'ri tashkil etish, ortiqcha byurokratiyadan qochish va iqtisodiy subyektlarning erkinligini ta'minlashni talab qiladi. Bunday yondashuv korrupsiyaning oldini olish va sog'lom iqtisodiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Olimlarning fikricha, korrupsiyani sodir etuvchi va unga buyurtma beruvchi o'rtasida ikki tomonlama xohish-irodaning mavjudligi — jamiyatda korrupsiyaning rivojlanishiga imkon yaratuvchi salbiy ijtimoiy-psixologik omillardan hisoblanadi. Shuning uchun korrupsiyaning sodir etilishiga imkon berayotgan psixologik omillarga qarshi kurashishda quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- davlat xizmatiga kadrlarni tanlashda yagona psixologik tanlov tizimini ishlab chiqish;
- davlat xizmatchilarini tayinlashda psixodiagnostik usullar (psixologik testlar va boshqalar)dan keng foydalanish;
- ushbu chora tadbirlarni amalga oshirishda malakali psixologlar xizmatidan keng foydalanish [15].

Shu bilan birga, korrupsiyaning yuzaga kelishiga va rivojlanishiga siyosiy hamda boshqaruv bilan bog'liq omillar ta'sir ko'rsatmoqda.

Xususan, yevropalik mutaxassis R.Klitgardonning ta'kidlashicha, mansabdor shaxsning biror xo'jalik subyektiga zarur xizmatni ko'rsatish yoki ma'lum imtiyozni yaratib berishdagi "yakka hokimligi" ustidan nazorat-ning yo'qligi korrupsion kelishuvga olib kelishi mumkin [2].

K.I.Golovshinskiyning aytishicha, davlat boshqaruv organlarida "qonunosti aktlari"ni ishlab chiqish jarayonining to'liq nazorat qilinmasligi natijasida amaldagi qonunchilikda korrupsiogen, ya'ni korrupsiyaga sharoit yaratuvchi huquqiy normalar shakllanadi. Natijada qonunchilikda noaniq va tushunish qiyin bo'lgan huquqiy normalar va ko'rsatmalar yuzaga kelishi mumkin, bu esa, mansabdor shaxslar uchun fuqarolarni qo'rqitish va pora olishga sharoit yaratadi [6].

Davlat xizmatlari ko'rsatish jarayonidagi quyidagi ijtimoiy omillar korrupsiyaning sodir etilishiga sharoit yaratishi mumkin:

- davlat boshqaruv organlarida "ruxsat berish" tamoyiliga asoslangan mutlaq xizmat ko'rsatish turining mavjudligi;
- fuqarolarning "davlat xizmati"dan foydalanish huquqlarini bilmasligi;
- davlat boshqaruv organlaridagi mansabdor shaxslarning fuqarolarga xizmat ko'rsatish bo'yicha majburiyatlar haqida ma'lumotga ega emasligi;
- davlat boshqaruv organlarining mansabdor shaxslari tomonidan xizmat majburiyatlari va fuqarolar huquqlari haqidagi ma'lumotlarning yashirilishi.

Shuningdek, vakolat, hokimiyat, o'zboshimchalik, shaxsiy manfaat, suiiste'molchilik, jamiyat va davlat oldida hisob bermaslik [11] kabilar ham korrupsiya bilan bog'liq jinoyatchilikning omillari sifatida ta'kidlangan.

V.V.Merkurishin bugungi kunda korrupsiyaning sodir etilishiga imkoniyat yaratayotgan asosiy shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni sanab o'tgan:

- davlat boshqaruv organlari ustidan jamoatchilik nazoratining sustligi;
- davlat boshqaruv organlarida byurokratik tuzumga xos salbiy illatlar saqlanib qolingani;
- o'tish davrida duch kelingan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarning to'liq hal qilinmay qolib ketganligi [10].

Tahlil natijalariga ko'ra, ushbu sohalarida korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalari faoliyati samarali tashkil etilmaganligi, aholiga davlat xizmatlarini ko'rsatishda ortiqcha byurokratik to'siqlar o'rnatilganligi, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarda korrupsiya omillarining mavjudligi, davlat xaridlarini amalga oshirishdagi qonunbuzilishi holatlari hamda raqamlashtirish ishlarining yetarli darajada emasligi korrupsiya omillarining saqlanib qolishiga sabab bo'layotganligi aniqlangan [3].

Shu bilan birga, o'tkazilgan ijtimoiy so'rov orqali aholining ushbu turdagi jinoyatlarning sodir etilish sabablariga doir fikrlari o'rganilgan. Jumladan, "Respublikada korrupsiyaning paydo bo'lishida sabab nima deb o'ylaysiz?" degan savolga, respondentlarning 21 foizi iqtisodiy (masalan, mukofotlanishning past darajasi, ijtimoiy himoya institutlarini amalga oshirish mexanizmining shakllanmaganligi) deya javob bergan, shuningdek, mansabdor shaxslar faoliyatining ochiq va shaffof emasligi – 18 foiz, huquqiy madaniyatning pastligi – 16 foiz, mansab qoidabuzarliklari uchun javobgarlik choralarining qo'llanilmasligi – 15 foiz, mansabdor shaxslar faoliyatining tartibga solinish darajasining pastligi – 14 foiz, jamoatchilik nazorati institutining shakllanmaganligi – 9 foiz va ichki nazoratning kuchsizligi – 7 foiz deb hisoblashgan.

Jinoyatchilik, shu jumladan korrupsiya muammosiga doir maxsus kriminologik adabiyotlar tahlili korrupsiyani o'zining tabiiy mahsuli sifatida belgilovchi sabablar va shart-sharoitlar (omillar)ning ayrim guruhlarini qayd etish imkonini beradi. Ijtimoiy hayot mazmuni yoki sohalariga ko'ra bunday omillar qatoriga huquqiy, tashkiliy-boshqaruv, tarbiyaviy, mafkuraviy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa sabablar va shart-sharoitlar kiradi [4]. Mazkur sabab va shart-sharoitlarni V.N. Kudryavsev va V.Ye. Eminov[9], M.S. Strelnikov [13], T.N. Timina [14], R.R. Gazimzyanov[5] ham o'zlarining tadqiqot ishlarida ilgari surib, ilmiy asoslantirib berishgan.

Yu.S. Pulatov va G.A. Alimov esa, respublikada korrupsiyaning paydo bo'lishida sabab va sharoitlar sifatida quyidagilarni e'tirof etishgan:

hokimiyat va iqtisodiyotning birlashuvi; mas'ul mansabdor shaxslarning qonunlarni mensimasligi;

xizmatchilarning mehnati sharoiti davlat

tomonidan munosib ravishda ta'minlanmasligi; vazirliklar va idoralar tomonidan xo'jalik faoliyatini nazorat qilish uchun turli huquqlarga ega bo'lishdagi lobbizm;

barcha darajadagi rahbarlarning qonun va normativ-huquqiy hujjatlarga emas, balki bevosita o'z boshliqlariga bo'ysunishining an'ana sifatida qolib kelayotganligi;

aholining huquqiy madaniyati rivojlanmaganligi [12].

Korrupsiyani belgilovchi huquqiy omillar qatoriga aksariyat mutaxassislar ayrim faoliyat sohalariga huquqiy jihatdan lozim darajada tartibga solinmaganligi va amaldagi qonun hujjatlarida mavjud kamchiliklarni kiritadilar. Ular orasida quyidagi kamchiliklar ayniqsa ko'p qayd etiladi, ya'ni:

davlat hokimiyati va boshqaruv organlari mansabdor shaxslarining xizmat vakolatlari lozim darajada tartibga solinmaganligi;

korrupsiyaning muayyan ko'rinishlari uchun amaldagi qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlik samarali emasligi;

korrupsiyaga, shu jumladan siyosiy tusdagi korrupsiyaga qarshi kurashga qaratilgan kompleks huquqiy bazaning mavjud emasligi.

Korrupsiyani belgilovchi tashkiliy-boshqaruv omillari guruhi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

vakant oliy davlat lavozimlarini band etishga tanlovlar soni ko'p emasligi, professional xizmatchilar va siyosiy belgiga ko'ra tayinlanadigan amaldorlar tizimining mavjudligi; siyosat subyektlari ustidan samarali moliyaviy va o'zga nazorat mavjud emasligi;

davlat xizmatining beqarorligi; davlat hokimiyati organlarida tegishli lavozimni band etish uchun saylov yoki tanlov o'tkazish jaryonida moliyaviy nazoratni amalga oshiruvchi maxsus mustaqil xizmatlar mavjud emasligi;

korrupsiyaga qarshi kurashda davlat organlari faoliyatining samarali emasligi.

Korrupsiyani belgilovchi mafkuraviy va tarbiyaviy omillar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

fuqarolik jamiyati siyosiy madaniyatining shakllanmaganligi. Bu, avvalo, saylov jaryonida aks etadi, saylovchilarning bir qismi o'z ovozlari oz miqdordagi pul summalar yoki moddiy qimmatliklar evaziga beradilar;

ta'lim tizimida yosh avlodni korrupsiyaga qarshi ruhda tarbiyalash mavjud emasligi yoki yaxshi yo'lga qo'yilmagani;

ommaviy axborot vositalari aholini korrupsiyaga qarshi ruhda tarbiyalash borasida lozim darajada ish olib bormayotgani.

Korrupsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy omillari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

byudjet mablag'larini taqsimlash sohasi korrupsionerlar uchun yana bir qulay zamin bo'lib, eksklyuziv huquqlar berish (imtiyozlar, shu jumladan eksport va import, soliqlar bo'yicha imtiyozlar berish, litsenziyalash va sh.k.) ham korrupsiyaga keng yo'l ochishi;

amaldorlarning tijorat banklari bilan hamkorligi;

huquqni muhofaza qiluvchi organlar va iqtisodiy jinoyatchilikning birikishi va korrupsiyaga qarshi kurashga jiddiy to'sqinlik qiluvchi muhitni yaratishi.

Korrupsiyaning ijtimoiy-psixologik omillari. Jamiyatdagi kriminallashuv jarayonlari kishilar ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ularning huquqiy ongi buzilishiga sabab bo'ladi. U bir-birini istisno etuvchi ikki jihat – huquqqa ijobiy va salbiy munosabatlarning chatishuvi bilan tavsiflanadi. Ayni bir subyektlar ongida bunday tendensiyalarning mavjudligi aholining turli guruhlariga qadriyatlarga munosabatda to'g'ri mo'ljallarni yo'qotganidan dalolat beradi. Huquqiy nigilizm – huquqqa salbiy munosabat, uning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning samarali vositasi bo'lib xizmat qilish imkoniyatiga ishonchsizlik kuchayib boradi.

Jamiyatda mavjud bo'lgan ma'naviy-psixologik muhit hokimiyat organlaridagi korrupsiya darajasiga, hech shubhasiz, jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Aksariyat amaldorlar o'zlarini korrupsion qaror qabul qilish yoki qabul qilmaslik o'rtasida yo'l tanlashga majbur etadigan holatlarga ertami, kechmi albatta duch keladilar. Bunday holatlarga fuqarolar bilan bevosita aloqada ish olib boruvchi quyi va o'rta bo'g'in amaldorlari ayniqsa ko'p duch keladilar (turli litsenziyalar, ruxsatnomalar, ma'lumot-nomalar berishda va sh.k.). Bunday holatlarning paydo bo'lishi yuqorida zikr etilgan korrupsiyani vujudga keltiruvchi muammolar va shart-sharoitlarga ham, ijtimoiy-psixologik omillarga ham bog'liqdir. Ularning tabiatini tushunish korrupsiyaga qarshi kurashish uchun nima qilish kerakligini aniqlashni osonlashtiradi.

Mamlakatda korrupsiyaning paydo bo'lish sabablari haqida aholining fikri o'rganilganda, ularning fikricha, mansabdor shaxsga pora

berishga majburlovchi sabablar sifatida 48 foiz mansabdor shaxsning ishni paysalga solishi, 26 foiz masalani qonuniy hal qilishda vaqt va imkoniyatning yo'qligi, 15 foiz pora berish oddiy hodisa ekanligi va 11 foiz mansabdor shaxs tomonidan ishning yanada sifatli va samarali bajarilishiga erishish ko'rsatilgan.

Yuqoridagilarga asoslangan holda shuni aytish mumkinki, korrupsiyani vujudga keltiruvchi va uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi shart-sharoitlar va omillar o'zaro aloqadorlikda harakat qilib, bir-birining mavjudligini ta'minlab jamiyat hayotining turli sohalariga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatib kelmoqda. Korrupsiyaga oid jinoyatlarning sabablari va shart-sharoitlarini ilmiy asosda o'rganish uning jamiyatga salbiy ta'sirini samarali kamaytirish uchun muhim ahamiyatga egadir. Tadqiqotlarda qayd etilganidek, korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillar ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy va huquqiy determinantlardan iborat bo'lib, ularning barchasi o'zaro chambarchas bog'liqdir. Korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy yo'li – bu uni keltirib chiqaruvchi sabablarni kompleks tahlil qilish va ularni tizimli bartaraf etishdan iborat. Iqtisodiy-ijtimoiy omillarni samarali kamaytirish, huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish korrupsiyaga qarshi kurashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy xususiyatlarga moslashtirgan holda joriy etish, korrupsiyaga qarshi chora-tadbirlar samaradorligini oshirish uchun qo'shimcha imkoniyatlarni yaratadi.

Umuman olganda, korrupsiyani yuzaga keltiruvchi sabablar va sodir etishga imkon bergan sharoitlarni aniqlash va bartaraf etish orqali ushbu illatga qarshi samarali kurashish mumkin. Xususan, korrupsiyaga qarshi kurash strategiyasini ishlab chiqishda ilmiy tadqiqotlar natijalarini hisobga olish, ya'ni korrupsiyaga qarshi kurash strategiyasini samarali ishlab chiqish uchun ilmiy tadqiqotlar natijalari va zamonaviy kriminologiya yutuqlarini chuqur o'rganish zarur. Bunda quyidagi tadbirlar ahamiyatlidir:

Birinchidan, korrupsiyaning asosiy sabab va shart-sharoitlarini tahlil qilish. Ilmiy tadqiqotlar orqali korrupsiyaga yo'l ochuvchi omillarni aniqlash, ularning ichki va tashqi determinantlarini klassifikatsiya qilish strategi-

yaning ilmiy asoslangan bo'lishiga yordam beradi. Masalan, korrupsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy, huquqiy va boshqa omillarini aniqlash orqali har bir omilga mos profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish mumkin.

Ikkinchidan, korrupsiyaning milliy xususiyatlarini o'rganish. Har bir mamlakatda korrupsiyaning namoyon bo'lish shakllari va sabablari turlicha bo'lgani bois, ilmiy tahlillar natijasida mahalliy xususiyatlarga mos keladigan tadbirlar ishlab chiqilishi lozim. O'zbekiston sharoitida, masalan, jamoatchilik nazoratining sustligi va byurokratiyaning yuqori darajada ekanligi korrupsiyaning keng tarqalishiga yordam beruvchi omillardan sanaladi.

Uchinchidan, xalqaro tajribani o'rganish va tatbiq qilish. Xalqaro tajriba, masalan, Singapur, Shvetsiya va Finlyandiya kabi mamlakatlarning korrupsiyaga qarshi samarali mexanizmlarini o'rganish va ularni milliy qonunchilik va boshqaruv tizimiga moslashtirish imkoniyatlarini

tahlil qilish muhim. Bu mamlakatlarda korrupsiyaga qarshi kurashning ilg'or mexanizmlari, masalan, shaffoflikni ta'minlash va davlat xizmatchilarining mas'uliyatini oshirish bo'yicha amaliy qadamlar mavjud.

To'rtinchidan, tadqiqotlar natijalaridan amalda foydalanish mexanizmini yaratish. Korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha ilmiy natijalarning davlat siyosatini belgilashda qo'llanishi uchun doimiy ishlovchi maxsus organlar tashkil etish kerak. Bu organlar ilmiy izlanishlarni amaliyot bilan bog'laydigan ko'priksifatida faoliyat ko'rsatishi lozim.

Beshinchidan, korrupsiyaga qarshi tadbirlarning samaradorligini baholash. Ilmiy tadqiqotlar korrupsiyaga qarshi amalga oshirilgan tadbirlarning samaradorligini baholash uchun qo'llanishi kerak. Bu chora-tadbirlarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda ularni takomillashtirish uchun ilmiy yo'naltirilgan baholash tizimini joriy etishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Kriminologiya: Darslik. / Professor Z.S. Zaripovning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2008. – B. 61.
2. R. Klitgaard Gifts and Bribes/Zeckhauser R.J (Eds)Strategy and Choice. – Cambridge: MIT Press, 1991
3. <https://anticorruption.uz/storage/lt9lqAa1tum639l22ZU1mhXXKWj4s-metabWlsbGl5lG1hcnV6YV9jb2lwcmlVzc2VklbBkZg==.pdf>
4. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие / Под ред. Е.О.Алауханова. – Алматы: КазАТК, 2008. – С. 182-187.
5. Газимзянов Р.Р. Коррупционная преступность в Республике Татарстан на рубеже веков (криминологическое исследование): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2005. – С. 32.
6. Головщинский К.И. Диагностика коррупциогенности законодательства. – М., 2005. – С. 25-29.
7. Звягин А.А. Факторы роста коррупции и теневой экономики. – М.: Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования, 2009. – С.34.
8. Zufarov R.A., Axrarov B.J., Mirzayev U.M. Korrupsiya. Qonun. Javobgarlik: Monografiya / Mas'ul muharrir prof. M.X.Rustambayev. – T.: TDYUI nashriyoti, 2011. – B. 154.
9. Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Криминология: Учебник. 5-е издание. – М., 2013. – С. 53.
10. Меркуришин В.В. Борьба с транснациональной преступностью. – М.: Амалфея, 2003. – С. 208.
11. Salayev N., Hidoyatov B., Tulaganova G., Niyozova S. Korrupsiyaga qarshi kurash: O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDYUU, 2018. 7-b.
12. Пулатов Ю.С., Алимов Г.А. Квалификация и предупреждение коррупционных преступлений: Монография. – Т., 2016. – С. 60.
13. Стрельников М. С. Детерминанты преступности коррупционной направленности // Молодой ученый, 2016. – №14. – С. 472-474. – URL <https://moluch.ru/archive/118/32831/> (дата обращения: 03.06.2019).
14. Тимина Т. Н. Факторы совершения преступлений коррупционной направленности // Криминология: вчера, сегодня, завтра, 2011. – № 4. – С. 64–69.
15. Шепоткин В.Г. Психология предварительного расследования. –Т. 2005. – С.62.
16. Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar profilaktikasi: O'quv qo'llanma / I.Ismoilov, J.S.Muxtorov, S.B.Xo'jaqulov; mas'ul muharrir prof. Q.R.Abdurasulova. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2017. – 9-b.

OILADA XOTIN-QIZLARGA NISBATAN TAZYIQ VA ZO'RAVONLIK SODIR ETGAN SHAXSLARNING KRIMINOLOGIK TAVSIFI

Adilkariyev Xojimurod T'oxtamurodovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutiyetakchi ilmiy xodimi, yuridik fanlari doktori, professor

Murodov Alisher Sharofxonovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi magistratura boshlig'i o'rinbosari, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Maqolada xotin-qizlarga nisbatan oiladagi tazyiq va zo'ravonlikning profilaktikasini samarali tashkil etish yuzasidan ba'zi fikr va mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: xotin-qizlar, oila, zo'ravonlik, tazyiq, huquqbuzar, jabrlanuvchi, huquqiy targ'ibot, maishiy nizo, huquqbuzarliklar profilaktikasi.

Abstract. The article expresses opinions and comments on the effective organization of the prevention of domestic violence and violence against women.

Keywords: women, family, violence, harassment, offender, victim, lawyer's defense, domestic dispute, prevention of offenses.

Jinoyatchi shaxsining o'ziga xos xususiyatlarini bilish sodir etilishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni barvaqt aniqlash va oldini olishga, shaxsda mavjud g'ayriijtimoiy xulq-atvorni o'rganish va uni tuzatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqbuzar shaxslarni ilmiy jihatdan o'rganish asosida ushbu turdagi huquqbuzarliklarning barvaqt profilaktikasi amalga oshirish uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqish lozim.

Jinoyat sodir etgan shaxslarga umumiy ta'rif berish va ularni statistik tahlillar orqali o'rganish shaxslarning ma'lum toifalariga xos bo'lgan xususiyatlarini aniqlash hamda jinoyatchilikka qarshi kurashni rejalashtirish va uning oldini olish uchun tegishli choralar ko'rish imkonini beradi [1]. Zero, jinoyatchi shaxsiga xos bo'lgan ijtimoiy demografik belgilarni tadqiq etish, birinchidan, ularga xos bo'lgan xususiyatlarni aniqlashga, ikkinchidan, jinoyatchi shaxsning jinoiy xulq-atvorini tadqiq etishga, uchinchidan, ma'lum bir mintaqada, ma'lum davrda oila-turmush doirasida sodir etilgan jinoyatlar hamda ularning sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni o'rganishga ko'maklashadi.

Jinoyatchi shaxsini tavsiflovchi eng muhim kriminologik belgi sifatida uning yoshi muhit bilan o'zaro aloqasiga, ma'naviy olamning ichki mohiyatiga, xulq-atvoridagi yaqqol ifodalangan

ikkilanishlar va beqarorlikka sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi [2]. Jinoyatchi shaxsining kriminologik tahlilida yoshga oid tavsif bilan bir qatorda, uning ma'lumot darajasi ham muhimdir. Insonning ma'lumot darajasi uning talab, ehtiyoj va manfaatlarini, ma'naviy-axloqiy va madaniy ko'rinishlarini shakllantiradi [3].

Tadqiqotimiz jarayonida xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik sodir etgan shaxslarning yoshiga oid ma'lumotlari tahlil qilinganida, ularning 16,3 %ni 18-25, 37,6 %ni 25-35, 29,9 %ni 35-45, 12,3 %ni 45-55 yoshdagi hamda 6,3 %ni 55 yoshdan yuqori bo'lganlar tashkil etdi. Tahlildan ko'rish mumkinki, xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik sodir etgan shaxslarning kriminogenlik darajasi yuqoriroq bo'lgan qismi 25-35 yoshdagilarni tashkil etmoqda.

Tahlil etilayotgan toifadagi jinoyatlarni sodir etgan shaxslarning 41,5 % ishsizlar, 34,7 % ilgari sudlanganlar, 14,6 % profilaktik hisobda turgan shaxslar, 9,2 % ishchi-xizmatchilardir. Bunday jinoyatlarni sodir etganlar ichida davlat xizmatchilarining kamligi, ishchilar salmog'ining ko'pligini, shuningdek ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanmaydigan (vaqtincha ishsiz) shaxslarning jinoiy faolligi yuqori ekanligi kuzatiladi.

Shuningdek, ushbu toifadagi shaxslarning ma'lumot darajasi tahlil qilinganida quyidagilar ma'lum bo'ldi: 2 % – oliy ma'lumotli; 31 % – o'rta maxsus; 63 % – o'rta ma'lumotli; 4 % – to'liqsiz o'rta ma'lumotga ega bo'lgan shaxslardir. Ushbu toifadagi shaxslarning jinsga oid ma'lumotlari tahlil qilinganida, oilada zo'ravonlik bilan bog'liq huquqbuzarliklarni sodir etuvchilar asosan erkaklar bo'lib, ularning hissasi 82 %ni tashkil etadi.

Yuqorida qayd etilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, jinoyat sodir etgan shaxslarning asosiy qismi, ya'ni 63 % – o'rta ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar, 41,5 % ishsizlar, 34,7 % ilgari sudlanganlar hissasiga to'g'ri keladi.

Maxsus buyurtma asosidagi grant doirasida o'tkazilgan tadqiqot jarayonida so'rovda ishtirok etgan respondentlarga «Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik jinoyatlari kimlar tomonidan sodir etilmoqda»? deb so'ralganida, ularning 81,4 % erkaklar, 18,6 % ayollar (kelinga nisbatan qaynona, qaynopa, qaynsingil va h.k.) tomonidan sodir etishini ma'lum qilishgan.

Shuningdek, ulardan «Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik asosan qaysi toifadagi oilalarda sodir etilmoqda»? deb so'ralganida, ularning 30,7 % nosog'lom muhit hukmron bo'lgan oilada, 30,4 % notinch nizoli oilada, 17,6 % spirtli ichimlik iste'mol qiluvchilar oilasida, 7,5 % kam ta'minlangan oilalarda, 2,7 % ilgari sudlanganlar oilasida, 4,5 % noto'liq oilada, 2,7 % profilaktik hisobga olingan oilada, 2,1 % qayta qurilgan oilada, 1,8 % giyohvandlik moddalarini iste'mol qiluvchi shaxslar yashaydigan oilada, deb javob berishgan.

Professor I.Ismailov o'z tadqiqotlarida jinoyatchi shaxslarga oid ma'lumotlarni o'rganib, shaxsda ma'lumotning kamligi, madaniyat darajasining pastligi qiziqishlarining anchagina tor bo'lishiga, axloqning dag'allashuviga, shaxsiyatparastlik va xudbinlik xislatlarining rivojlanishiga olib keladi[4], deb ta'kidlaydi. Nazarimizda, ushbu fikr mantiqan to'g'ri, chunki tadqiqotimiz jarayonida o'rganilgan jinoyatchi shaxslarning aksariyati bilim saviyasi va ma'lumot darajasi o'rta bo'lgan shaxslar ekanligi aniqlandi.

Darhaqiqat, ma'lumot darajasining yetarli emasligi, axloqsizlik, tarbiyasizlik, ma'naviyatning pastligi, molparastlik, chaqimchilik kabi illatlar g'arazli maqsadlarning paydo bo'lishiga va uni amalga oshirishiga turtki bo'ladi. Bunday

xulq-atvorning mavjudligi kutilmaganda turli jinoyatlarning sodir etilishiga olib kelishi mumkin. Zero, har qanday jinoyatda jinoyatchi shaxsi va obyektiv vaziyat o'zaro bir-biriga ta'sir etuvchi murakkab tizimdan iboratdir.

Mutaxassis olim A.N.Ilyashenkoning fikricha, jinoyatchi shaxsini ilmiy jihatdan o'rganish uchun uning jinoiy xulq-atvor motivlarini tadqiq etish taqozo etiladi. Chunki, xulq-atvor motivatsiyasi shaxs va uning xususiyatlari va qiziqishlari bilan uzviy bog'liqdir [5]. Negaki, jinoyat sodir etgan shaxslarning hissiyot va g'arazli niyatlari hayotdagi qiyinchilik, tazyiq yoki ruhiy buzilishlar natijasida yuzaga keladi [6].

Bizning nazarimizda, xotin-qizlarga nisbatan sodir etiladigan tazyiq va zo'ravonlikning aksariyatida shaxsning hissiyotini jilovlay olmasligi yoki ruhiy buzilishlar jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, Mirobod tumanida yashovchi 24 yoshli erkak oshxona pichog'i bilan qurollanib, 21 yoshli turmush o'rtog'i tanasiga qasddan 30-marta pichoq urgan. Achinarlisi, ularni ajratishga harakat qilgan qaynonasiga ham 7-marta pichoq bilan zarba bergan. Ayol voqea joyida vafot etgan. Onasi og'ir ahvolda shifoxonaning jonlantirish bo'limiga yotqizilgan. Erkak qo'lga olingan, ularning 9 oylik chaqalog'i bolalar uyiga olib ketilgan [7]. Jinoyatning bu tarzda sodir etilishi jinoyatchi shaxsda insoniy xususiyatlar va rahm-shafqatning yo'qligidan dalolat beradi.

Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik sodir etgan shaxslarning ruhiy holati va g'ayriijtimoiy xulq-atvorini o'rganish profilaktika chora-tadbirlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxs jinoiy xulq-atvorini o'rganish borasida psixolog olimlar, psixiatr va nevrologlar ko'plab tadqiqotlar olib borishgan. Xususan, Z.Freydning «psixoanaliz nazariyasi»ga ko'ra shaxs jinoiy xulq-atvori va fazilatlarini tabiiy instinktiv mayllarga bog'liq bo'ladi. Ya'ni, shaxsning xulq-atvorini harakatlantiruvchi kuchi va jismoniy hayotining mazmunini jinsiy instinkt belgilaydi [8].

Har qanday jinoiy faoliyat ko'p jihatdan jinoyatchining o'ziga xos individual-psixologik xususiyatlariga bog'liq [9]. Shu bois, jinoyatchi shaxsni psixologik jihatdan o'rganishda uni ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqadorligini tahlil qilish zarur. Zero, shaxsdagi jinoiy xulq-atvor bevosita ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda

shakllanadi. Jinoyatchi shaxsini tavsiflash va baholash uchun uning ham ijobiy, ham salbiy xulq-atvorini belgilovchi fazilatlar va xususiyatlari o'rganilishi lozim.

Ko'pgina tadqiqotchilar jinoyatchi shaxsning jinoiy harakatga undovchi motivlari, qiziqishlari, tabiati, yon-atrofidagi shaxslar bilan o'zaro munosabati, ma'naviyati, ruhiy zo'riqlari unda jinoyatchilik xulqini keltirib chiqarishi mumkinligi haqida turli fikr-mulohazalarni ilgari surganlar.

Jinoiy xulq-atvorning kelib chiqishi ijtimoiy omillar bilan bog'liq, biroq agressivlikni biologik obyekt, ya'ni insonga xos bo'lgan doimiy xususiyat sifatida, tajovuzini esa muayyan sharoitlarda sodir etiladigan harakat sifatida farqlash lozim [10]. Shaxsdagi agressiv xulq-atvor ko'pincha shaxsga biologik nasldan-naslga ko'chib o'tuvchi murakkab holat hisoblanadi.

Tahlillarga ko'ra, shaxsga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning sodir etilishida asosan oilaviy muammolar natijasida kelib chiqqan janjallar sabab bo'lmoqda. Oiladagi nizoli vaziyatlar oqibatida, odatda, shaxsga nisbatan tan jarohati yetkazish bilan bog'liq jinoyatlar sodir etiladi. Fikrimizcha, shaxsning ijtimoiy xavfli darajasi uning jinoiy xulq-atvoriga bog'liq bo'lib, jinoyatchi shaxsning ma'lumot darajasi va ma'naviyati pastligi uning jinoyat sodir etishiga turtki beruvchi omillardan hisoblanadi.

Tadqiqotimiz jarayonida xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik sodir etuvchi shaxslar oilasida oila a'zolari bilan bo'ladigan ijtimoiy munosabatlar jarayonida salbiy xulq-atvorli, tajovuzkor, axloqsiz, boshqalarning fikrini e'tiborga olmaydigan, ma'naviyati past ekanligi ma'lum bo'ldi. Eng qizig'i shundaki, ushbu toifadagi shaxslar hayotda eng yaqin kishisi hisoblangan turmush o'rtog'i yoki oilaning boshqa a'zolariga nisbatan tajovuzkor munosabatda tazyiq va zo'ravonlik sodir etishadi.

Tabiiyki, shaxsning xulq-atvoridagi ta'sirchanlik, his-hayajonga tez berilish, jizzakilik, qo'pollik, o'zini idora qila olmaslik, xatti-harakati oqibatini o'ylamaslik ko'pincha huquqbuzarlik sodir etgan shaxsning psixologiyasiga xos xususiyat hisoblanadi [11]. Bunday shaxslar, odatda, jabrlanuvchining biror-bir ne'matga egalik qilishiga, shaxsga xavf solishga, o'zining manfaatini boshqalarning manfaatidan ustun

qo'yishga, jabrlanuvchining muayyan harakatlari uchun zo'ravonlik bilan javob qaytarishga harakat qiladilar.

Huquqbuzarlik sodir etish, odatda, biror-bir insonning o'z-o'zidan namoyon bo'ladigan xulq-atvori yoki uning natijasi emas. Huquqbuzarlik uni sodir etgan shaxsning o'ziga xos xususiyatlari tufayli yoki huquqbuzarlik sodir etishidan oldin bevosita uning atrofini o'rab turgan kichik va katta muhitning salbiy ta'siri, shuningdek shaxsning shaxsiy sifatleri natijasida yuzaga keladi [12].

Jabrlanuvchining huquqqa xilof yoki g'ayri-axloqiy xatti-harakatlari yoki axloq-odob qoidalariga zid qarashlari o'ziga nisbatan qo'pol muomala qilinishiga, turli ko'rinishdagi tazyiq va zo'rlik qo'llanilishiga, ko'p hollarda jismoniy zo'rlikdan jabrlanishiga olib kelmoqda. Shu o'rinda sud-tergov amaliyotiga murojaat qilamiz. Misol uchun, K. turmush o'rtog'i B.ni rashk qilib, uni bevafoqlikda ayblagan uchun jahli chiqqan B. turmush o'rtog'ining boshi va qorin qismiga qo'l va oyog'i bilan urib, og'ir tan jarohati yetkazgan. Sud-med ekspertiza xulosasiga ko'ra, fuqaro K.ning olgan tan jarohati og'ir tan jarohati deb topilgan [13]. Bunday shaxslarning hayotiy vaziyatlarni to'g'ri baholamay, shaxsning hayoti yoki sog'lig'i uchun xavfli jinoyatlar sodir etishi, shubhasiz, ularning ruhiyatida buzilishlar mavjudligidan dalolat beradi.

Jinoyatning sodir etilishiga imkon tug'ilishi jinoyatchini qaror qabul qilishga undaydi [14]. Barcha sodir etilgan jinoyatlar zahirida muayyan sababiy bog'lanish mavjud bo'ladi, ya'ni jabrlanuvchining u yoki bu harakatlari aybdor bilan o'rtalarida kelishmovchilikni keltirib chiqaradi.

Kriminologiyaga oid adabiyotlarda bunday toifadagi jinoyatlarni sodir etganlar: a) izchil jinoiylashib boruvchilar; b) vaziyatga bog'liq; v) vaziyatga qaram bo'lgan jinoyatchilar[15]ga ajratiladi.

Oilaviy hayotdagi vaziyatlar bilan bog'liq holda huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarning o'ziga xos ruhiy xususiyatlari oila-turmush doirasidagi ba'zi nizoli holatlar natijasida vujudga keladi hamda muayyan xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Bunday toifaga kiruvchi shaxslar oilaviy hayotda muammoli yoki nizoli vaziyatlar vujudga kelgan paytlarda huquqbuzarlik sodir etish orqali o'z muammosini yechishga harakat qiladi. Huquqbuzarlik sodir

etilishi uchun biror-bir oddiy vaziyat ham ular uchun yetarli sabab bo'lishi mumkin.

Ta'kidlash kerakki, oila-turmush munosabatlari doirasida zo'ravonlik sodir etgan yoki zo'ravonlik sodir etishga moyil bo'lgan shaxslar haqidagi ma'lumotlar bazasining yaratilishi ushbu turdagi jinoyatlarning barvaqt profilaktikasida muhim ahamiyat kasb etadi. «Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni-ning 16-moddasida "tazyiq va zo'ravonlikdan jabrlanuvchilar, shuningdek zo'ravonlik sodir etgan yoki zo'ravonlik sodir etishga moyil bo'lgan shaxslar haqidagi ma'lumotlar vakolatli organlar va tashkilotlar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika agentligining yagona elektron ma'lumotlar bazasiga kiritilishi" [16] belgilangan. Bugungi kunda amaliyotda ushbu bazaga tazyiq va zo'ravonlikdan jabrlangan va uni sodir etgan shaxslar haqidagi ma'lumotlar kiritib borilmoqda.

Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik sodir etgan shaxslarning ma'naviy-ruhiy jihatlar, xulq-atvori tajovuzkorlik xususiyatga ega ekanligi bir qator tabiiy va ijtimoiy fan vakillari tomonidan atroflicha o'rganilgan. Zero, psixologik xususiyatlarni o'zida mujassam etgan shaxs o'z individualligi bilan betakrordir [17].

Shaxsning ichki mayli (rashk, qasos, alam, oilada erkak yoki ayolning bir-biridan ustunlik qilish da'vosi va h.k.) oila-turmushdagi zo'ravonlikning yoki muayyan jinoiy xatti-harakatlarning sodir etilishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday obyektiv omillar shaxsda salbiy xususiyatlar shakllanishiga qulay sharoit hisoblanadi. Shaxsdagi salbiy xulq-atvor unda tajovuzkorlik shakllanishiga olib keladi. Tajovuzkorlik deganda, o'z muammolarini hal etish uchun zo'ravonlik vositalaridan foydalanishni afzal ko'rish, nizolarni tajovuz yo'li bilan hal etish orqali jinoyat sodir etish tushuniladi [18]. Tazyiq va zo'ravonlik bilan sodir etiladigan tajovuzkor jinoyatlarning xavflilik darajasini kamaytirish uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va viktimologik profilaktika chora-tadbirlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Shaxsning kriminogenlik darajasi uning jinoyat sodir etish ehtimoli yuqori ekanligidan dalolat beradi. Bunday xulq-atvorli shaxslar o'z yaqinlariga og'ir aziyat yetkazishlari ham bor. Ayniqsa, nomusiga tajovuz qilingan voyaga

yetmagan qizlarda zo'rlanganidan keyin uzoq vaqtgacha qo'rquv, xo'rlanganlik, asabiylik, o'ziga ishonchsizlik his-tuyg'usi bo'ladi, ba'zan esa o'z joniga qasd qilish holatlari sodir etilishi mumkin.

Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik sodir etgan tajovuzkor xulq-atvorli shaxslar muammoni jinoiy yo'l bilan hal etishga harakat qilishadi. Sud-tergov materiallari va ayblov xulosalarining tahlili asosida aytish mumkinki, ushbu toifadagi shaxslar o'zlarining jinoiy qilmishlarini 51,6 % holatda pichoq, 27,1 % qattiq predmet, 17,6% jismoniy kuch ishlatib, 0,8% zaharli moddalar orqali, 2,9% esa arqon yoki shunga o'xshash vositalardan foydalanib sodir etishgan.

Yuqorida qayd etilgan jinoyatchi shaxslarning demografik ma'lumotlari o'rganilganida, ularning 26,5% nikohsiz (noqonuniy) birga yashagan ayoliga, 38,2% nikohdagi ayoliga, 7,2% nikohdagi eriga, 2,3% nikohsiz birga yashagan eriga nisbatan sodir etganligini kuzatish mumkin. Shuningdek, jinoyatchi shaxslarning 3,8% opa-singlisiga, 2,5% farzandiga, 6,0% boshqa qarindoshlariga nisbatan sodir etishgan.

Zo'ravonlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlar motivining barchasi qasdga borib taqaladi. Biroq, ushbu motiv ko'p hollarda boshqa motivlar, xususan, qasos, rashk, hasad, jabrlanuvchini qo'rqitish, aybdor qo'ygan talablarning jabrlanuvchi tomonidan bajari-lishiga erishish kabilar bilan uzviy bog'liq bo'lishi mumkin [19]. Mazkur jinoyatlarni sodir etgan shaxslarning asosiy qismini 30-55 yoshgacha bo'lganlar tashkil etib, ularning 61%ni ilgari sudlangan shaxslar tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida oila-turmush doirasida zo'ravonlik sodir etilgan jinoyat ishlari o'rganilganida uni sodir etgan shaxslarning 43,2% ozodlikdan mahrum etish jazosiga, 26,5% ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'l-magan jazolarga hukm qilinganligi hamda 31,3% esa taraflarning yarashuvi bilan jinoyat ishlari tugatilganligi aniqlandi. Zero, yarashuv bilan jinoyat ishini tugatish kelgusida jinoyatlar sodir etilishining oldini olish hamda jinoyatdan jabrlangan shaxslarni himoya qilishda muhim o'rin tutadi. Bu borada R.Imamov ta'kid-laganidek, yarashuv institutini qo'llashda jinoyatdan jabrlangan shaxslar manfaatlarini inobatga olish lozim [20].

Oila-turmush munosabatlari doirasida xotin-qizlarga nisbatan sodir etilgan qasddan odam o'ldirish jinoyatlari tahlil qilinganida, ushbu sohadagi umumiy jinoyatchilik yildan yilga kamayish tendensiyasi kuzatilsa-da, biroq jinoyatning sodir etilish sabablari, kimlar tomonidan sodir etilishi, sodir etuvchi subyektlar toifasi, sodir etilish joyi, vaqti to'g'risidagi raqamlar bizni xavotirga solmoqda. Xususan, oila-turmush doirasidagi kelishmovchiliklar oqibatida 2021-yilga nisbatan 2022-yilda 11,2%ga, 2022-yilga nisbatan 2023-yilda 2,8%ga, 2023-yil 9 oyiga nisbatan 2024-yilning mos davrida 3,8%ga kamayishiga erishilgan bo'lsa-da, mazkur jinoyatlarning stabilligi hududlar kesimida o'rganilganida, 2021-yilga nisbatan 2022-yilda Surxondaryo viloyatida 40%ga, Namangan viloyatida 37,5%ga, Farg'ona viloyatida 26,7%ga, Andijon viloyatida 16,7%ga, Toshkent shahrida 11,1%ga, 2022-yilga nisbatan 2023-yilda Jizzax viloyatida 133,3%ga, Surxondaryo viloyatida 114,3%ga, Qoraqalpog'iston Respublikasida 33,3%ga, Andijon viloyatida 21,4%ga, 2023-yil 9 oyiga nisbatan 2024-yilning mos davrida Qashqadaryo viloyatida 175%ga, Navoiy viloyatida 100%ga, Buxoro va Xorazm viloyatlarida 66,%ga, Toshkent shahrida 20%ga, Namangan viloyatida 12,5%ga, Andijon viloyatida 10%ga ko'payish holatlari aniqlangan.

Shuningdek, oila-turmush doirasida qasddan odam o'ldirish jinoyatlarining sodir etilish sabablari o'rganilganda, birgina 2024-yilning o'zida sodir etilgan ushbu sohadagi jinoyatlar o'ch olish maqsadida 5,9%, rashk tufayli 19,8%, mol-mulk talashish oqibatida 7,9%, murosasi kelishmaganligi oqibatida 52,6% hamda boshqa sabablar oqibatida 13,8% ni tashkil qiladi. Sabablar kesimida tahlil qilinganda, o'ch olish maqsadida sodir etilgan qotillik jinoyatlari 2021-yilga nisbatan 2022-yilda 28,6% ga kamaygan bo'lsa, 2023-yilda 2022-yilga nisbatan 25% ga, 2024-yilda esa 2023-yilga nisbatan 100% ga oshib ketishiga yo'l qo'yilgan.

Ushbu jinoyatlarining kimlar tomonidan sodir etilishi tahlil qilinganida, o'rganish natijalari eri tomonidan xotiniga nisbatan sodir etilgan holatlari 2021-yilga nisbatan 2022-yilda 19 taga yoki 11,3%ga kamaygan bir davrda, Namangan viloyatida 200%ga, Navoiy viloyatida 100%ga, Andijon viloyatida 33,3%ga va Toshkent shaharda 16,7% ga ortib ketgan. Shuningdek,

qotillikning eri tomonidan xotiniga sodir etilishi 2022-yilga nisbatan 2023-yilda 9,7%ga, 2023-yilga nisbatan 2024-yilda 9,6%ga ko'paygan. Ushbu ko'payish indeksi 2022-yilga nisbatan 2023-yilda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Buxoro (100%), Surxondaryo (166,7%), Andijon (25%) hamda Farg'ona (12,5%) viloyatlari hissasiga, 2024-yilda 2023-yilga nisbatan Toshkent shahar (233,3%), Xorazm (200%), Qashqadaryo (150%), Samarqand (100%), Jizzax (50%), Andijon (37,5%), Buxoro (25%) viloyatlari hissasiga to'g'ri kelmoqda.

Tahlillar asosida shunday xulosa qilish mumkinki, tazyiq va zo'ravonlik sodir etgan shaxslarning aksariyat qismi nosog'lom turmush-tarzi kechiruvchi, g'ayriijtimoiy xulq-atvorli, muayyan faoliyat bilan shug'ullanmaydigan, ma'lumot darajasi past, ilgari sudlangan, ichki ishlar organlarining profilaktik hisobida turgan, agressiv, ruhiy holatida nuqsoni bo'lgan, jizzaki, oila a'zolari bilan munosabati samimiy bo'lmagan toifadagi shaxslar tashkil etadi.

Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikning profilaktikasini samarali tashkil etishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

birinchidan, ma'muriy hududlarda yashovchi ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan oilalarni o'z vaqtida aniqlab, ularga ijtimoiy, huquqiy va ma'naviy jihatdan yordam ko'rsatish hamda huquqbuzarlik sodir etishga moyil shaxslar bilan tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarni tashkil etish;

ikkinchidan, har bir tazyiq va zo'ravonlikning sabab va sharoitlarini o'rganish, tahlil qilish va ularni kelgusida sodir etilmasligini oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

uchinchidan, tazyiq va zo'ravonlikni barvaqt oldini olishning ta'sirchan tizimini yaratish;

to'rtinchidan, tazyiq va zo'ravonlikdan jabrlanish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslarni o'z vaqtida aniqlash, ularning viktimlik darajasini kamaytirish maqsadida notinch oilalar bilan manzilli profilaktika ishlarini tashkil etish;

beshinchidan, xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikni kamaytirishda OAVlari orqali namoyish etish uchun videoroliklar yaratishda o'zbek xalqining milliy urf-odatlariga tayangan holda, professional ekspertlarni ko'proq jalb etish;

oltinchidan, shaxsni axloqqa va qonunga zid xatti-harakatlardan tiyib turadigan qadriyatlarini tiklash va ularni rivojlantirishga qaratilgan choralarni ishlab chiqish;

yettinchidan, oila-turmush doirasida ko'p huquqbuzarliklar sodir etilayotgan hududlarni aniqlab, ularni tahlil qilish asosida ushbu turdagi huquqbuzarliklarning maxsus profilaktikasi maqsadli va tizimli o'tkazilishini ta'minlash

uchun "Turmush" kompleks profilaktik chora-tadbirlari muntazam o'tkazib borish maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, yuqorida qayd etilgan chora-tadbirlarni huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlari tomonidan o'z vaqtida amalga oshirilishi xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonliklarning barvaqt oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligining jinoyat-huquqiy va kriminologik muammolari: Yurid. fan. d-ri ... dis. –T., 2006. – B. 75.
2. Ismoilov N.T. Voyaga yetmaganlar jinoyatlarini individual oldini olish muammolari: Yurid. fan. nomz. ... dis. –T., 2007. – B. 73.
3. Otajonov A.A. Jinoyatga daxldorlik: jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlar: Yurid. fan. nomz. ... dis. – T., 2009. – B. 90.
4. Ismailov I. Jinoyatchilikda uyushganlik: nazariya va amaliyot muammolari. –T., 2005. – B. 78.
5. Ильяшенко А.Н. Борьба с насильственной преступностью в семье. – М., 2003. – 115 с.
6. Жигаров Е.С., Петухов В.И. Философия. Криминология. –М.: Олма-Прес, 2006. – С. 562.
7. <https://qalampir.uz/news>.
8. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». Современные проблемы. –М.,1925. –С. 9.
9. Dushanov R.X. Jinoyatchi shaxs psixologiyasi: O'quv qo'llanma. – T., 2011. –B. 15.
10. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligining jinoyat-huquqiy va kriminologik muammolari: Monografiya / Mas'ul muharrir: yu.f.d., prof. M.H.Rustamboyev. –T.: TDYUI nashriyoti, 2005. – B 25-26.
11. Murodov A.Sh. Oilada zo'ravonlik bilan bog'liq huquqbuzarliklar sodir etuvchi shaxslarning xususiyatlari // O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi Axborotnomasi. –2018. –№3. – B. 73.
12. Saitqulov Q.A. Huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasining asosiy yo'nalishari: Ilmiy risola. – T., 2019. – B.56.
13. Qashqadaryo viloyati Qarshi tuman sudining arxivi materiallaridan. 2017.
14. Флоря К.Н. Назначение наказания с учетом обстоятельств совершенного преступления. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 83 с.
15. Алауханов Е.О. Криминология: Учебник. – Алматы, 2008. – С. 173.
16. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.09.2019-yil., 03/19/561/3680-son.
17. Umumiy psixologiya. –T., 1992. – B. 210.
18. Анто́нян Ю.М. Психология убийства. – М., 1997. – С. 17–18.
19. Astanov I.R. Zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlar va ularni tergov qilishning o'ziga xos jihatlari: O'quv qo'llanma. – T.: TDYUU, 2015. –B. 139.
20. Imamov R. Zo'rlik ishlatmasdan talon-toroj qilish jinoyatlari uchun jazo tayinlash: Avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. –T., 2011. –B. 12.

SHAHARLARDA SODIR ETILAYOTGAN O'ZGALAR MULKINI TALON-TOROJ QILISH BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNING KRIMINOLOGIK TAVSIFI: TAHLIL, MUAMMO VA YECHIM

Ziyodullayev Muzaffar Ziyodullayevich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jamoat xavfsizligini ta'minlash kafedrası professori, yuridik fanlar doktori, professor

Annotatsiya. Maqolada shaharlarda sodir etilayotgan o'zgalar mulkini talon-toroj qilish bilan bog'liq jinoyatlar, xususan, o'g'rilik, firibgarlik, talonchilik, bosqinchilikning bugungi kundagi miqdor va sifat ko'rsatkichlari, o'ziga xos xususiyatlari, ularning sabablari va shart-sharoitlari tasniflangan holda o'rganilgan hamda ushbu sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish, shuningdek bu turdagi jinoyatlarning oldini olish samaradorligini oshirish bo'yicha muayyan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Chilonzor, o'g'rilik, firibgarlik, talonchilik, bosqinchilik, talon-toroj qilish, miqdor va sifat ko'rsatkichlari, sabab va shart-sharoitlar.

Abstract. The article deals with the quantitative and qualitative indicators of crimes related plundering of other people's property committed in the cities, in particular theft, fraud, robbery, mugging, their specific features, their causes and conditions that are studied in classified form and certain proposals and recommendations are given to eliminate these causes and conditions, as well as to increase the effectiveness of prevention of these types of crimes.

Keywords: Chilonzar, robbery, fraud, looting, invasion, quantity and quality indicators, causes and conditions.

Muayyan turdagi jinoyatlarning kriminologik tavsifi haqida so'z bor-ganda, odatda, bu jinoyatlarning sifat va miqdor ko'rsatkichlari, ularning sabablari va shart-sharoitlari, jinoyatchi va jabrlanuvchi shaxsiga doir ma'lumotlar yig'indisi tushuniladi. Binobarin, jinoyatchilik, uning sabablari va shart-sharoitlari, jinoyatchi shaxsi kriminologiyani predmetiga kiruvchi asosiy masalalar hisoblanadi.

Jinoyatchilikning sabablari jamiyatda uning ijtimoiy hodisa sifatida bo'lishini, alohida turlari mavjudligini, shaxsiy darajada esa muayyan jinoyatning sodir qilinishini taqozo qiladigan (belgilab beradigan) hodisa, voqea va jarayonlar yig'indisi sifatida tushunilsa, jinoyatchilikning sharoitlari – shunday hodisa va jarayonlarki, ular o'zlaricha jinoyatchilikni keltirib chiqarmaydi, biroq ular jinoyatchilikning jamiyatda bo'lishini taqozo qiluvchi, o'sishini ta'minlovchi sabablarga ta'sir qilish va ko'maklashish bilan ularning yuz berishini ta'minlaydi [1].

Jinoyatchilikning sabablari va shart-sharoitlari bilan bir qatorda jinoyatni keltirib chiqaruvchi sabablar va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar kategoriyasi ham mavjud bo'lib, professor I.M. Maskevich ta'kid-laganidek, u nafaqat bevosita jinoyatni sodir etgan muayyan

jinoyatchi shaxsi bilan [2], qolaversa uning jabrlanuvchisi bilan ham bog'liqdir.

Jinoyatchilikning sabablari va shart-sharoitlari jinoyatchilikning mavjudligini taqozo etuvchi va uni oziqlantiruvchi hodisa, voqea va jarayonlar yig'indisi sifatida namoyon bo'lsa, jinoyatning sabablari va shart-sharoitlari esa muayyan jinoyatni keltirib chiqarishga, uning sodir etilishiga imkon beruvchi hodisa, voqea, jarayonlar zanjiridan iborat.

Jinoyatchilikning sabablari va shart-sharoitlari bevosita jamiyatda kechayotgan hodisa, voqea va jarayonlar bilan bog'liq ekan, demak bu hodisa, voqea va jarayonlarning o'zgarishi jinoyatchilikning sabablari va shart-sharoitlari hamda, o'z navbatida, jinoyat-chilikning tarkibi, sifat va miqdor ko'rsatkichlari o'zgarishiga o'zining ta'sirini ko'rsatadi. Xususan, jamiyatda axloqsizlik, madaniyatsizlik va o'zaro hurmatsizlik muhitining ildiz otishi, shuningdek ma'naviy tarbiyadagi kamchiliklar zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar, jumladan qotillik, tan jarohati yetkazish, nomusga tegish kabi jinoyatlarning ko'p sodir etilishiga zamin yaratsa, kambag'allik, ishsizlik, boqimandalik va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning ko'payishi mulkiy jinoyatlarning ortishiga olib keladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, shaharlardagi va qishloqlardagi jinoyatchilik tarkibi va darajasi ularning sabablari va shart-sharoitlariga monand tarzda muayyan darajada birbiridan farq qiladi. Xususan, shaharlarda sodir etilayotgan o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlar doirasi shahar hududining ijtimoiy-demografik, iqtisodiy, jug'rofiy va boshqa xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'ziga xoslikka ega.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga muvofiq, o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarga bosqinchilik, tovlamachilik, talonchilik, o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toraj qilish, firibgarlik va o'g'rilik jinoyatlari kiradi hamda bu turdagi jinoyatlar mamlakatimizda, xususan, uning shaharlarida qayd etilgan jami jinoyatlar tarkibida katta miqdorni tashkil etadi.

Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2024-yilning o'tgan sakkiz oyida Toshkent shahrida jami 10 003 ta jinoyat qayd etilgan bo'lsa, uning tarkibida oldini olish mumkin bo'lgan jinoyatlar sifatida o'g'rilik 2394 tani, firibgarlik 1676 tani, talonchilik 126 tani va bosqinchilik 32 tani tashkil etgan. Shuningdek, aniqlanadigan jinoyatlar sifatida tovlamachilik 53 tani, o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toraj qilish 73 tani va o'g'rilik 65 tani tashkil etgan.

Yuqoridagi tahlillar ko'rsatganidek, o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlar tarkibida o'g'rilik jinoyatining hissasi katta. Mazkur jinoyat boshqalaridan farqli o'laroq, ma'lum bir davrda jamiyatda yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va insonlarning axloqiy tamoyillariga ko'p jihatdan bog'liqdir [4].

O'rganish va tahlillar bugungi kunda respublikamiz shaharlarida qayd etilayotgan o'g'rilik jinoyatlari: asosiy qismi jamoat joylari, jumladan ko'chalarda, odamlar gavjum bozorlar, savdo-ko'ngilochar markazlarida sodir etilishi; ko'p hollarda jinoyatchilar tomonidan "yo'l-yo'lakay", vaziyatdan foydalangan holda sodir etilishi; uyali telefon va velosiped (samokat)lar ko'proq o'g'irlanishi; ularni sodir etuvchi shaxslar ko'p hollarda jabrlanuvchining o'z mulkini saqlashdagi loqaydligi va beparvoligi, uxlayotganligi yoki unutilib qoldirishidan foydalanishi kabilar bilan xarakterlanadi.

Shaharlarda qayd etilayotgan firibgarlik jinoyatlari esa bugungi kunda: telefon qilish orqali yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali turli xildagi yutuqlar, imtiyozlar va bonuslarni taklif etish, shuningdek xizmat ko'rsatuvchi bank xodimi sifatida murojaat qilish orqali plastik kartadan pullarni yechib olishga urinish yoxud yaqin kishilaridan kimningdir favqulodda og'ir ahvolga tushib qolgani va unga yordam ko'rsatishni ro'kach qilib, aldash, ishonchga kirishga harakat qilish holatlari ko'payganligi; firibgarlar ko'p hollarda sotish, sotib olish, bir marta telefon qilish yoki boshqa harakatlar orqali uyali telefon apparatlarini noqonuniy egallashi; "OLX" va boshqa Internet platformalar orqali narsa va buyumlarni sotish yoki xizmat ko'rsatishda aldash va ishonchni suiiste'mol qilish holatlari oshib borayotganligi; tadbirlar natijasida aniqlangan jinoyatlarda haydovchilik guvohnomasini olib berishni va'da qilish, biror-bir shaxsga nisbatan yuritilgan jinoyat ishini hal qilib berish yoki jazo chorasini yengillashtirib berishni va'da qilib sodir etilayotgan firibgarlik holatlari katta hissani tashkil etishi bilan xususiyatlidir.

Shaharlarda qayd etilayotgan talonchilik jinoyatlariga xos xususiyatlar: ularning asosiy qismi ko'cha va jamoat joylarida sodir etilishi; uyali telefonni bir martalik foydalanish uchun so'rab olish hamda jabrlanuvchining hushyorlikni yo'qotishi va loqaydligi oqibatida uni olib qochib, egallab olish holatlari ko'p uchrayotganligi; jinoyatni sodir etuvchi shaxsning o'ziga nisbatan jismonan kuchsizligi va ojizligi ko'rinib turgan shaxsga nisbatan sodir etilishi kabilarda namoyon bo'lmoqda.

Shaharlarda sodir etilayotgan o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarning sabablari va shart-sharoitlari quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Ijtimoiy-demografik va iqtisodiy sohadagi sabablar va shart-sharoitlar:

kambag'allik muammosi va aholi orasida ishsizlarning ko'pligi, shuningdek Toshkent shahri hududiga boshqa viloyatlardan ish izlab keluvchi shaxslar oqimining yuqoriligi, savdo va xizmat ko'rsatuvchi obyektlarda norasmiy mehnat qilish uchun ehtiyoj va sharoitning mavjudligi hamda bu toifa shaxslar tomonidan huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etish darajasining yuqoriligi. Masalan, Chilonzor tumanida qayd etilgan jinoyatlarning 136 tasi (9,5 %)

ishsizlar tomonidan sodir etilgan bo'lsa, jami jinoyatlarni sodir etgan shaxslarning 397 nafari (50 %)ni boshqa viloyatlardan kelgan, 235 nafari (30 %)ni Toshkent shahrining boshqa tumanlaridan kelgan shaxslar va 16 nafari (2 %)ni chet el fuqarolari tashkil etadi. Zero, XIX asrning ko'plab taniqli kriminologlari jinoyat asosan kambag'allikning oqibatida yuzaga kelishini ta'kidlaydilar. O'zini yetarli darajada ta'minlay olmaydigan odamlar va ularning oilalari, odatda, o'g'irlik, fohishalik kabi jinoyat va huquqbuzarliklarning qurboniga aylanishadi. Ayniqsa, keng tarqalgan ishsizlik jinoyatchilik darajasini yanada oshishiga olib keladi [5];

oiladagi ijtimoiy muammolar, xususan, moddiy yetishmovchilik va ishsizlikni ayrim shaxslarning qonuniy yo'llar bilan hal eta olmaganligi oqibatida yuzaga kelgan moddiy ehtiyojni qondira olmaslik holatini noqonuniy, g'arazli yo'llar bilan hal etishga urinishi;

jamoat joylari, bozor, avtovokzal va boshqa joylarga kelib-ketuvchi aholining oqimi yuqoriligi, aholi zich harakatlanishi, harakatlanish yo'llari va yo'laklarida noqonuniy savdo holatlari yo'lga qo'yilganligi, qolaversa ularning atrofida tungi yoritilmagan va nazoratga olinmagan ovloq joylarning mavjudligi;

pasport tizimi qoidalarini buzish holatlari o'sib borayotganligi, turar joylarni boshqa hududlardan kelgan shaxslar va talabalarga ijaraga berish jarayonidagi munosabatlarning yetarlicha tartibga solinmaganligi, ijaraga beruvchi va ijarada turuvchilarni nazorat qilish tizimining yo'qligi hamda bu holatlar jinoyatlar, xususan, o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlar sodir etilishiga olib kelayotganligi.

2. Ma'naviy-axloqiy va tarbiyaviy sohadagi sabablar va shart-sharoitlar:

oilalarda ona-onalar, ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan farzandlarni tarbiyalashdagi xato va kamchiliklar, xususan, bolalarning halollik, mehnatsevarlik, o'zganing mulkiga ko'z olaytirmaslik kabi sharqona qadriyatlar asosida emas, balki xudbinlik, olg'irlik, boqimandalik kabi illatlarga yetaklovchi usul va vositalar yordamida tarbiyalanayotganligi;

ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik, jumladan farzandlarining o'qish vaqtida kompyuter o'yini klublariga, tungi

vaqtlarda ko'ngilochar (dam olish) joylarga borishiga yo'l qo'yib berish holatlari ko'payib borayotganligi. Masalan, Chilonzor tumanida 2024-yilning 8 oyida o'tgan yilning mos davriga nisbatan bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik (MJtK 47-m.) 200 ta (30 %), voyaga yetmagan shaxsning ko'ngilochar (dam olish) joylarda tungi vaqtda bo'lishiga yo'l qo'yish (MJtK 188²-m.) 14ta (44 %) ko'p aniqlangan;

yoshlar bilan ishlash, ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli va manzilli tashkil etish, ularni kasb-hunarga yo'naltirish va ish bilan ta'minlash sohasidagi kamchiliklar hamda buning oqibatida uyushmagan yoshlar tarkibida muammoli va jinoyat sodir etishga moyil toifadagi shaxslar hissasining ortib borayotganligi. Buni Chilonzor tumanida qayd etilgan jami jinoyatlarning 461 tasi (34 %) yoshlar tomonidan sodir etilgani hamda jami uyushmagan yoshlarning 240 nafari og'ir toifadagi yoshlar, 333 nafari jinoyat sodir etishga moyil yoshlar, 275 nafari ishsiz yoshlar va 201 nafari migratsiyadagi yoshlar ekanligida ham ko'rish mumkin;

jamiyatda kechayotgan globalashuv va "ommaviy madaniyat" ta'siri kuchayib borishi jarayonida turli toifadagi shaxslar va guruhlar o'rtasida yangi ko'rinishdagi ziddiyatlar, nizolar hamda ularni jinoiy yo'l bilan hal qilishga intilish holatlari yuzaga kelayotganligi, qolaversa, g'ayriaxloqiy xulq-atvorli shaxslar a'zo bo'lgan ijtimoiy kanallar orqali ularni aldab chaqirish va ularga nisbatan talonchilik jinoyatlari sodir qilishning yangicha mexanizmi shakllanayotganligi. Masalan, 2024-yil 3-mart kuni uyushgan guruh tomonidan "Telegram" ijtimoiy tarmog'idagi "Toshkent tema" guruhi a'zosi aldab chaqirilib, urib-do'pposlanib, besoqolbozlik qilib kelganligi haqida majburan gapirtirib, telefonga videotasvirga tushirilib, uni Internet tarmog'ida tarqatmaslik evaziga 1.000 AQSH dollari tovlamachilik yo'li bilan talab qilingan;

giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni, shuningdek kuchli ta'sir qiluvchi yoki zaharli moddalarni qonunga xilof ravishda egallash va muomalaga kiritish jinoyatlarining ko'payib borayotganligi, unga tobelikning yuzaga kelishi oqibatida pulga bo'lgan ehtiyoj sababli shaxslarning o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarni sodir etishga qo'l urishi. Xususan, Chilonzor tumanida 2024-yilning 8 oyida giyohvandlik vositalari va

psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasi bilan bog'liq jinoyatlar o'tgan yilning mos davriga nisbatan 6,7 %ga o'sgan bo'lsa, kuchli ta'sir qiluvchi yoki zaharli moddalarni qonunga xilof ravishda egallash va muomalaga kiritish bilan bog'liq 35 ta holat aniqlangan.

3. Tashkiliy-boshqaruv sohasidagi sabablar va shart-sharoitlar:

hududdagi jamoat joylarida jamoat tartibini saqlash uchun kuch va vositalarni taqsimlash bo'yicha kunlik qarorlarni tayyorlashdagi kamchiliklar, jinoyatlar, xususan, o'g'rilik, talonchilik va firibgarlik ko'p sodir etilishi ehtimoli yuqori bo'lgan yo'nalishlarning patrul-post xizmati naryadlari tomonidan to'liq qamrab olinmasligi;

odamlar gavjum jamoat joylarida yuqori darajadagi migratsion oqim (masalan, Toshkent shahar Chilonzor tumanida joylashgan "Abu Saxiy" bozori hududida haftaning tegishli kuniga qarab 10-18 ming, "Chilonzor" metro bekati atrofida 15-20 ming, "Xalqlar do'stligi" saroyi atrofida 10-15 ming, shaharlararo qatnovchi avtobuslar avtovokzali va uning atrofida 6-7 ming nafar yo'lovchilarning harakatlanishi)ni tartibga solish va nazorat qilish sohasiga zamonaviy raqamli texnologiyalarning yetarlicha joriy etilmaganligi;

jinoiy-huquqiy statistikani yuritishda yirik ko'ngilochar maskanlar va bozorlarda sodir etilgan jinoyatlarning mahalla hisobiga o'tkazilgani oqibatida profilaktik chora-tadbirlar yo'nalishi noto'g'ri tanlanishi, shuningdek mazkur obyektlarda xavfsizlikni ta'minlash va huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarning samaradorligi yetarli darajada emasligi;

ichki ishlar organlari huquqbuzarliklar profilaktikasi xizmatlari tomonidan ilgari sudlanganlar, shu jumladan ichki ishlar organlari ma'muriy nazorati yoki profilaktik hisobida turgan shaxslar bilan olib borilayotgan profilaktik ishlardagi kamchiliklar oqibatida bu toifa shaxslar tomonidan qayta jinoyatlar sodir etilayotganligi. Masalan, Chilonzor tumanida 2024-yilning 8 oyida qayd etilgan o'g'rilik jinoyatlarini sodir etgan jami 222 nafar shaxsning 43 nafari (19,4 %) ilgari sudlangan shaxslar bo'lib, ularning 18 nafari (8,1 %) jazo muddatini o'tayotgan shaxslar hisoblanadi;

tergovchilar va surishtiruvchilar tomonidan yuritilgan jinoyat ishi yakuni bo'yicha jinoyatlarni keltirib chiqaruvchi sabablar va ularga imkon

bergan shart-sharoitlar hamda ularni bartaraf etish yuzasidan tegishli organlar va muassasalarga taqdimnomalar kiritishdagi kamchiliklar, jumladan taqdimnomalar va ularning ijrosi yuzasidan kelib tushgan ma'lumotnomalar tahlili va hisobi yuritilmasligi, ayrim taqdimnomalarda jinoyatlarning asl sabablari va shart-sharoitlari chuqur aniqlanmasdan, yuzaki, shablon tarzida rasmiylashtirilishi, taqdimnoma jinoyat sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish uchun mas'ul organ va muassasalarga emas, balki ularning yuqori turuvchi yoki umumiy rahbarlikni amalga oshiruvchi organlariga yuborilishi.

4. Viktimologik sabablar va shart-sharoitlar: kishilarning pul, narsa, buyum va boshqa mulklarini saqlashda ehtiyotsizligi va beparvolikka yo'l qo'yishi, uylarning yo'laklari, savdo va xizmat ko'rsatish obyektlarida ularni saqlash uchun maxsus joylar tashkil etilmaganligi;

jabrlanuvchining noqonuniy maqsadlarini amalga oshirish, shuningdek savdo, xizmat ko'rsatish, ta'lim olish, davolanish va boshqa sohalarida muayyan maqsadga tez va navbatsiz erishish uchun boshqa kishi (firibgar)larga murojaat qilishi natijasida firibgarlikning qurboniga aylanishi;

ayrim shaxslarning uyali telefonini bir martalik foydalanish uchun so'rab murojaat qilgan har qanday boshqa shaxslarga ishonib berishi hamda hushyorlikni yo'qotishi, loqaydligi oqibatida talonchilik qurboniga aylanib qolayotganligi. Binobarin, shu doirada tadqiqot olib borgan professor V.V. Veklenko va dotsent M.A. Bugera shaxslarga bunday vaziyatda boshqalar qanchalik talab qilinmasin telefonni vaqtincha foydalanishga bermaslikni, agar favqulodda qo'ng'iroq qilish zarurati tug'lsa ham uni o'zlari qilishlarini tavsiya qiladilar [6];

velosiped, skuter, elektromoped va samokatni egalari tomonidan ko'p qavatli uylarning kirish yo'laklari, savdo va xizmat ko'rsatish obyektlari oldida qarorsiz, qulflamasdan qoldirishi oqibatida ularning o'g'irlanishi uchun sharoit yaratishi;

avtotransport vositalari egalarining transport vositasini ochiq qoldirishi yoki qattiq charchoq natijasida uxlab qolishi oqibatida undagi pul, buyum va qimmatbaho narsalar o'g'irlanishiga sharoit yaratib berishi.

Keltirilgan o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarning sabablari va shart-sharoitlari faqatgina Toshkent shahrining

Chilonzor tumanigagina emas, poytaxtimizdagi boshqa tumanlar, qolaversa, mamlakatimizning viloyat markazlari va boshqa katta shaharlari uchun ham xosdir. Ularni bartaraf etish esa respublikamizdagi huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiruvchi organlar va muassasalardan tizimli huquqiy, tashkiliy, amaliy va moddiy-texnik choralarni ko'rib borishni taqozo etadi.

Fikrimizcha, shaharlarda o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarning oldini olish, ularni keltirib chiqaruvchi sabablar va sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarini bartaraf etish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, jinoiy-huquqiy elektron statistikani yuritish tartibini belgilovchi qonunchilik hujjatlari bilan o'rnatilgan mahallalarda sodir etilgan jinoyatlarning hisobini yuritish tartibiga tegishli o'zgartirish kiritib, jinoyatchilik statistikasida mahalladagi jinoyatlarni quyidagicha ikkiga ajratib qayd etish tartibini joriy etish:

mahallaning aholi yashaydigan hududidagi jinoyatlar;

hududdagi istirohat bog'lari, xiyobonlar, bozorlardagi jinoyatlar.

Shuningdek, boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qiluvchi operativ tahlillarni amalga oshirish uchun jinoiy-huquqiy elektron statistikada har bir sodir etilgan jinoyat va uni sodir etgan shaxs bo'yicha ko'rsatilishi shart bo'lgan dastlabki ma'lumotlarni aniq belgilab berish lozim.

Ikkinchidan, jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf qilish to'g'risida taqdimnoma kiritish tartibini belgilovchi qonunchilik hujjatlariga quyidagilarni nazarda tutuvchi qo'shimchalar kiritish:

jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf qilish to'g'risida taqdimnomalar hamda ularning ijrosi yuzasidan kelib tushgan ma'lumotnomalarning prokuratura, DXX, ichki ishlar organlari, Milliy gvardiya bo'linmalari tomonidan hisobini va tahlilini yuritish tartibi;

jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf qilish to'g'risida taqdimnomalarni O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutiga yuborish tartibi;

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutida jinoyatning sabablarini va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf qilish to'g'risida taqdimnomalarni o'rganish, ilmiy tahlil qilish asosida tegishli takliflar va ilmiy xulosalar ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish uchun taqdim etish tartibi.

Uchinchidan, istirohat bog'lari, xiyobonlar va bozorlarda huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiruvchi, ulardagi kriminogen vaziyat uchun bevosita javob beruvchi O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi tizimiga kiruvchi "Milliy gvardiya profilaktika inspektori" lavozimini joriy etish va faoliyatini yo'lga qo'yish.

To'rtinchidan, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 248-moddasi 4-qismi 2-bandiga tegishli o'zgartishlar kiritib, profilaktika inspektoriga 159¹-modda (Fuqarolar o'rtasida binoni, inshootni yoki ularning bir qismini, turar joyini ijaraga berish shartnomasining, tekin foydalanishga berish shartnomasining mavjud emasligi yoxud davlat soliq organlarida ijaraga berish shartnomasining majburiy hisobga qo'yilishiga rioya etmaslik) va 164-modda (Savdo va maishiy xizmat ko'rsatish qoidalarini buzish)ning quyidagi qismlari bo'yicha ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi bayonnomani tuzish vakolatini berish:

birinchi qismi – savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini buzish;

ikkinchi qismi – savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini ancha miqdordagi qiymatda buzish;

uchinchi qismi – savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini ko'p miqdordagi qiymatda buzish;

to'rtinchi qismi – yonilg'i-moylash materiallari bilan, qo'lda savdo qilish yoxud shaharlarda belgilanmagan joylarda qo'lda savdo qilish;

oltinchi qismi – energetik ichimliklarni o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga realizatsiya qilish.

Beshinchidan, jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasiga doir amaldagi qonunchilik hujjatlariga ma'muriy hududda quyidagi obyektlarga sifatli kuzatuv kameralarini o'rnatish va ularni mahalla huquq-tartibot maskani (ichki ishlar organlari tayanch punkti) va tuman (shahar) ichki ishlar organlari faoliyatini muvofiqlashtirish boshqarmasi (ichki ishlar boshqarmasi, bo'limi) navbatchilik qismlariga integratsiya qilishning majburiy tartibini belgilash:

umumiy ovqatlanish shoxobchalari;
savdo va xizmat ko'rsatish shoxobchalari;
tungi klublar;
cho'milish havzalari;
odamlar gavjum bo'ladigan va faol harakatlanuvchi jamoat joylari.

Oltinchidan, odamlar gavjum bo'ladigan jamoat joylarida sifatli videokamera bilan jihozlangan zamonaviy dron orqali profilaktik-kuzatishni yo'lga qo'yish, shuningdek "SOS" tezkor chaqiruv tugmalarini o'rnatish.

Yettinchidan, sodir bo'lgan jinoyatni uning geolokatsiya nuqtasida belgilash, sodir etilgan jinoyat haqidagi zarur ma'lumotlarni aks ettirish orqali "qaynoq nuqtalar" va kriminogen hududlarni aniqlash, bunday hududlarga kuch va vositalarni jalb etish imkonini beradigan tuman

(shahar) ichki ishlar organlarining Tezkor boshqaruv markazlari faoliyatini yo'lga qo'yish va ularni maxsus dasturiy tizim bilan ta'minlash. Tuman (shahar) hududidagi ichki ishlar bo'lim (bo'linma)lari va huquq-tartibot maskanlaridagi navbatchilik qismlarini ushbu Tezkor boshqaruv markazlari bilan, markazlarni esa Toshkent shahar IIBB va hududiy ichki ishlar organlaridagi mavjud Yagona tezkor boshqaruv markaziga integratsiyalash.

O'ylaymizki, keltirilgan taklif va tavsiyalar kelgusida shaharlarda o'zgalar mulkini talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarning oldini olish, ularni keltirib chiqaruvchi sabablar va sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarini bartaraf etishga muayyan darajada xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / I.Ismailov, Q.R.Abdurasulova, I.Yu.Fazilov; mas'ul muharrir Sh.T.Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – 272 b.
2. Мацкевич И.М. Причины преступлений // Человек: преступление и наказание. – 2013. – № 3 (82). – С. 30-33.
3. Бубербаев Н.Д. О некоторых показателях состояния преступности города Астаны // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2018. №3 (79). – С. 42-46.
4. Тимошина Е.М. Криминалистическая характеристика краж // Общество и право. – 2010. – №4 (31). – С. 206-213.
5. Абзалова Х.М., Тохтабакиев К.А. Преступление и причины его возникновения // Universum: экономика и юриспруденция. – 2022. – № 4 (91). – С. 16-18.
6. Бугера М.А., Векленко В.В. О мерах предупреждения хищений сотовых телефонов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2021. – №4 (92). – С. 63-67.

IQTISODIY KORRUPSIYA JINOYATLARINING AYRIM JIHA TLARI VA SODIR ETILISHIGA SABAB BO' LADIGAN OMILLAR

Axrarov Baxrom Djabbarovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti professori,
yuridik fanlar doktori

Narimov Ikrom Shermatovich

mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiy korrupsiya jinoyatlarining ayrim jihatlari hamda ushbu jinoyatlarning sodir etilishiga sabab bo'ladigan omillar tahlil qilingan. Shuningdek, jinoyatlarning davlat iqtisodiyoti va jamiyat rivojiga salbiy ta'siri va ularning oldini olish uchun amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar ko'rib chiqilgan. Korrupsiyaning latentligi, davlat mansabdor shaxslarining jinoyat sodir etishidagi omillar va yashirin iqtisodiyotga bo'lgan ta'sirlar haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash yo'lidagi islohotlar va jinoyatchilikni kamaytirishga qaratilgan davlat siyosatiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy korrupsiya, yashirin iqtisodiyot, jinoyatchilik, davlat mansabdor shaxslari, korrupsiyaga qarshi kurash, O'zbekiston, korrupsiyaviy omillar, jinoyatchilik sabablari.

Abstract. This article analyzes various aspects of economic crimes related to corruption, along with the factors that contribute to their occurrence. The study evaluates the negative impact of these crimes on economic development and proposes preventive measures. Information on the latent nature of corruption crimes, the involvement of state officials, and the influence of the shadow economy is provided. Special attention is given to Uzbekistan's anti-corruption reforms and government policies aimed at reducing crime rates.

Keywords: economic corruption, shadow economy, crime, state officials, anti-corruption, Uzbekistan, corruption factors, crime causes.

Har qanday jamiyatda jinoyatchilik bozor munosabatlari va demokratik institutlarning shakllanishiga, barcha sohalarining ijtimoiy rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi illat sifatida qoralanadi. Bugungi kunda jamiyat iqtisodiyotiga putur yetkazuvchi jinoyatlarning sodir etilishi oqibatida davlatga yetkazilayotgan zarar ko'lamining tobora ortib borayotganligi iqtisodiy jinoyatlar sabablari va sharoitlarini yanada kengroq o'rganishni taqozo etmoqda.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha har yili 1 trillion dollar pora berilar, 2,6 trillion dollar esa talon-toraj qilinar ekan [7]. Oxirgi yillarda yuz bergan pandemiya sharoitida iqtisodiy jinoyatlarning ommaviy tus olganligi har qanday davlat va jamiyat rivojiga o'ta salbiy ta'sir qilgani yana bir bor o'z tasdig'ini topdi. Iqtisodiy jinoyatlarning korrupsiyaviy tus olishi davlatlarning inqiroziga yuz tutishi xavfini tug'dira boshladi.

BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasi raisi Volkan Bozkiarning fikriga ko'ra, "iqtisodiy korrupsiya pandemiya davrida asosiy himoya

vositlari, qutqaruv uskunalari, zarur yordam va muhim xizmatlarning yetishmovchiligiga, minglab odamlarning olamdan o'tishiga sabab bo'ldi" [8].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev korrupsiyaviy xavf-xatarlarga munosib baho berar ekan, "bashariyat tarixiga nazar solsak, korrupsiya illati hatto eng qudratli va eng kuchli davlatlarni ham jar yoqasiga olib kelganiga va to'liq parokanda qilganiga guvoh bo'lamiz" [6], deb ta'kidlaydi.

O'zbekistonda 2023-yilda mansabdor shaxslar tomonidan talon-toraj qilish jinoyatlari natijasida keltirilgan zarar miqdori 1 trln 546 mlrd so'mni tashkil qilgan [3]. Korrupsiyani idrok etish indeksi (CPI) [2] da O'zbekiston 2023-yilda dunyoning 180 davlati orasida 121-o'rinni egallagan. Ushbu ma'lumotlar respublikamizda iqtisodiy korrupsiya bilan bog'liq ahvol jiddiyligicha qolayotganligini ko'rsatadi. Shu bois, Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatda bo'lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat

boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonda mamlakat rivojlanishining bugungi bosqichida iqtisodiy korrupsiya O'zbekiston davlati va jamiyati taraqqiyoti uchun jiddiy xavf-xatarlardan biri ekanligi qayd etilgan [5].

Iqtisodiy korrupsiya jinoyatlari yuqori darajadagi latent jinoyatlar hisoblanadi [12]. Turli hisob-kitoblarga ko'ra korrupsiyaviy jinoyatlarning latentligi 90% dan 99% gacha chegarada deb baholanadi.

Qayd etilganlar iqtisodiy korrupsiya jinoyatlari jinoyatchilik bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirish, ushbu turdagi jinoyatchilikning sabablari va ularga imkon beruvchi shart-sharoitlarni aniqlash, bunday jinoyatlarning oldini olish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqishni taqozo etadi [13].

Iqtisodiy korrupsiyani o'rganish jinoyatchilik sabablarini aniqlash va ularga qarshi kurashish imkoniyatlarini yaratadi. O'rganishlar natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat tizimida faoliyat yuritadigan mansabdor shaxslarning sodir etadigan jinoyatlarining aksariyati davlat mablag'larini o'zlashtirish, soliq yoki boshqa to'lovlardan qochish bilan sodir etilishi kuzatiladi. Yashirin iqtisodiyot natijasida davlat byudjetiga kelib tushadigan mablag'lardan mahrum bo'ladi va bu iqtisodiy inqiroz xavfi kuchayishiga sabab bo'ladi.

O'tkazilgan so'rovlar orqali olingan respondentlarning javoblari tahlil qilinganda eng katta iqtisodiy jinoyatchilik: savdo sohasida – 75%, qurilishda – 50%, sanoat ishlab chiqarish sohasida – 45% va qishloq xo'jaligi sohasida – 40% ni tashkil qilishi aniqlangan [10]. Yashirin iqtisodiyot yuqorida ta'kidlangan sohalaridan tashqari ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarida ham ko'p uchraydi. Ushbu sohalaridagi iqtisodiy talon-toroj qilish jinoyatlari va yashirin iqtisodiyotning kattaligi sohalarining davlat byudjeti bilan bog'liqligi va oylik maoshlarning pastligi bilan izohlanadi.

Yashirin iqtisodiyot jinoyatlari predmetlarini, asosan, mansabdor va mulkiy javobgar shaxslarga mulkka bo'lgan davlat vakolatlarining berilishi, turli xildagi moddiy boyliklarni boshqarish va tasarruf etish vakolatlarining berilishi, moliyaviy mablag'larning ishonib topshirilishi, norasmiy bozor munosabatlarining shakllanishi kabilar tashkil etadi. Mansabdorlik va mulkiy javobgarlik vakolatlariga ochko'zlik

bilan qarash, xo'jalarcha munosabatda bo'lish aldov yoki ko'zbo'yamachilik bilan davlat byudjeti mablag'larini yoki davlat byudjetiga tushishi lozim bo'lgan mablag'larni o'zlashtirishga sabab bo'ladi.

O'zlashtirish ochiqdan-ochiq yoki yashirin, niqoblangan usullar bilan sodir etilishi aniqlangan. Yashirin yoki niqoblangan usullarda sodir etish qalbaki hujjatlar rasmiylashtirilishi, bajarilmagan ishlarni bajarilgan qilib ko'rsatish, davlat xaridlarida haqiqiy narxlardan oshirib yozilishi va ortiq rasmiylashtirilgan mablag'larni o'zlashtirib yuborish, sifati past bo'lgan buyumlarning sifati yuqori deb rasmiylashtirish orqali yuqori narxlardagi tovarlarga ajratilgan mablag'larni o'zlashtirib yuborish kabi harakatlar bilan sodir etilishi kuzatiladi.

Respublikasi Bosh prokuraturasining ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda 1804 ta jinoyat sodir etilib, 1778 nafar mansabdor shaxs, 2024-yilning olti oyida 2525 ta jinoyat sodir etilib, 2389 nafar mansabdor shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan. Ushbu jinoyatlar natijasida yetkazilgan zarar 879 mlrd so'mni tashkil etib, shundan 750 mlrd (85%) zarar undirilgan [1].

Jamiyatda vujudga keladigan yashirin iqtisodiyotning zararlari ko'lamini aniqlash juda murakkab bo'lib, uning barcha sohalarini aniqlash va ularni bir butunlikda hisoblash birmuncha qiyinchilik tug'diradi. Yashirin iqtisodiyot ko'lamini davlatning iqtisodiy ahvoli qay darajada ekanligidan ham aniqlash mumkin. Davlat iqtisodiy inqirozining kuchayib borishi yashirin iqtisodiyotning kuchayib borayotganligidan dalolat beradi.

Oxirgi yillarda iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish borasida davlatimiz tomonidan bir qator jiddiy islohotlar amalga oshirilganligiga qaramay, davlat mablag'larini talon-toroj qilish jinoyatlari ko'payib borayotganligi hali bu borada muammolar yetarli ekanligidan, bajarilishi kerak bo'lgan vazifalar ko'pligidan dalolatdir.

Jinoiy javobgarlikka tortilgan mansabdor shaxslarning mansab mavqelariga ko'ra ko'rib chiqadigan bo'lsak, 2023-yilda ularning 14 nafari respublika miqyosidagi lavozimlarda, 100 nafari viloyatlar, 166 nafari tuman (shahar) miqyosida, 2024-yilning olti oyida 23 nafari respublika miqyosida, 223 nafari viloyat miqyosida, 2143 nafari tuman (shahar) miqyosidagi mansabdorlik lavozimlarida "xizmat" qilishgan [4].

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar va sud-huquq tizimini liberallashti-

rishning pirovard maqsadi inson huquqlari va manfaatlarini to'la-to'kis ta'minlanadigan huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan ekan, jinoyatchilik, shu jumladan uning bir ko'rinishi bo'lgan iqtisodiy jinoyatlar ana shu maqsadga erishishda to'siq bo'lib qolaveradi.

Ta'kidlash joizki, hozirgi jahon moliyaviy inqirozi yuz berayotgan bir sharoitda, mamlakatimizda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish g'oyat muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Iqtisodiy korrupsiya sabablari tahlil qilingan tadqiqotlarda "o'g'rilik, talonchilik, bosqinchilik, tovlamachilik va firibgarlik jinoyatlariga xos umumiy sabablar jumlasiga: jamiyat taraqqiyotidagi qarama-qarshiliklar, iqtisodiyot taraqqiyotidagi nomaqbul rivojlanishlar; turli tanazzul holatlari; jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy sohadagi kamchiliklar; tarbiyaviy ishlarning talab darajasida emasligi; odamlarga to'ralarcha munosabatda bo'lish, tovar-moddiy boyliklarning yetishmasligi, narx-navoning yuqoriligi, pulning qadrsizlanishi kabilar kiradi" [11], deb ta'kidlanadi.

Qasddan jinoyat sodir etuvchi har qanday shaxs jinoiy qilmishi orqali muayyan maqsadga erishishni ko'zlaydi, hatto jinoyat orqali siyosiy maqsadga erishiladi. Bu xususida 90 yillardan keyin ayrim sobiq sho'rolar mamlakatlaridagi

kriminogen vaziyat yuzasidan rus olimi V.N.Kudryavsev shunday deb yozgan: "Odam o'ldirish, odamlarni o'g'irlash, odamlarni sotib olish, terrorchilik, tuhmat qilish, hujjatlarni qalbakilashtirish va hokazo jinoyatlardan siyosiy maqsadga erishishning vositalari sifatida foydalanish hozirgi davrdagi haqiqatdir" [9].

Iqtisodiy korrupsiyaga qarshi umumiy qoralash muhiti shakllanmaganligi iqtisodiy jinoyatlar sodir etilishiga, uning miqyosi yanada kengayib, odatlarga aylanib borishiga, oqibatda esa, iqtisodiy inqirozga va xavfsizlikka tahdid soluvchi real xavf manbaiga aylanishiga olib keladi.

Respublikamizda iqtisodiy jinoyatlarning asosiy sabablari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: 1) jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyat darajasining pastligi; 2) ayrim davlat xizmatchilari moliyaviy ta'minotining yetarli darajada emasligi; 3) davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyati ustidan yetarlicha jamoatchilik nazorati mavjud emasligi; 4) davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining lozim darajada ochiq va shaffof emasligi; 5) ortiqcha byurokratik to'siq va g'ovlarning mavjudligi; 6) davlat mablag'larining nazoratsizligi va iqtisodiy hisobotlarning yashirilishi; 7) qonunchilikdagi qarama-qarshiliklar, bo'shliqlar va boshqa omillar bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. <https://president.uz/uz/lists/view/6935>
2. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/uzb>
3. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Rasmiy veb-sayti // <https://www.prokuratura.uz/#/newsview?id=9149>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Rasmiy veb-saytidan olingan 13.09.2024. // <https://president.uz/uz/lists/view/6935>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-iyuldagi PF-6257 son Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/5495529>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 19-dekabrdagi Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida yuksak xalqaro mukofotni topshirish marosimidagi nutqi. <https://yuz.uz/news>
7. BMT yangiliklari. 09.12.2023. <https://news.un.org/ru/story/2023/12/1447612>
8. BMT yangiliklari. 17.02.2021. <https://news.un.org/ru/story/2021/02/1396932>
9. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность. – М.: Изд-во Политической литературы, 1998. – С.8
10. Закиров Э.З., Ахмадалиев А.У. Оценка масштабов и факторов теневой экономики в Узбекистане на основе экспертного опроса. <https://1economic.ru/lib/110102>
11. Kriminologiya: Darslik/ Z.S.Zaripov, A.S.Yakubov, G.A.Avanesov va boshq.; prof Z.S.Zaripov tahriri ostida. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2006. –B.278.
12. Кузнецова Н.Ф. (лауреат Государственной премии СССР, заслуженный деятель науки РФ) Материалы конференции «Россия и мировой опыт противодействия коррупции» (Москва, 23 – 24 июня 1999 г.). – М.: Спарк, 2000. – 203 с.
13. Рустамбаев М.Х. Предупреждение преступности в сфере экономики. – Т., 2008. – 340 б.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING AYRIM O'ZIGA XOS KRIMINOLOGIK JIHATLARI

Ganiyev Sherzod Alisherovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Tashkiliy departamenti boshlig'i o'rinbosari, Axborot-tahlil boshqarmasi boshlig'i, yuridik fanlar doktori, dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi sharoitida jamoat xavfsizligini ta'minlash borasida kriminologik tadqiqotlarni o'tkazishning dolzarbligi asoslantirilgan. Jumladan, ko'chalar va jamoat joylarida jinoyatlarning barvaqt oldini olish borasidagi faoliyatni amalga oshiruvchi ichki ishlar organlari bo'linmalariga joriy etilayotgan zamonaviy vositalar va yangi ishlash usullari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kriminologiya fani, jamoat xavfsizligi, jamoat xavfsizligini ta'minlash, jamoat tartibini saqlash, jinoyatlarning barvaqt oldini olish.

Abstract. This article attempts to explain the relevance of criminological research in the field of ensuring public safety in the conditions of the Republic of Uzbekistan. Namely, new methods of work and modern means being introduced into the activities of departments of internal affairs bodies for the early prevention of crimes in public places and on the streets were analyzed.

Keywords: Science of criminology, public safety, ensuring public safety, ensuring public order, early crime prevention.

Tarixdan ma'lumki, jahon kriminologiyasi fan sifatida ilk bor 1885-yilda Rafael Garfalo tomonidan chop etilgan "Kriminologiya" kitobi asosida joriy etilgan [1] bo'lib, unda kriminologiya aynan jinoyatlarning tabiatini, ya'ni jinoyatlar sodir etilishining sabablari va jinoyatlar sodir etilishiga imkon bergan omillarni o'rganishga ixtisoslashgan fan sifatida talqin qilingan.

Aytish joizki, o'tgan davr ichida ushbu fan va uning metodikasi bir necha marotaba o'zgarib, har bir jamiyatning o'ziga xos xususiyatlarga ko'ra shakllanib kelgan. Bunda, muayyan hudud va jamiyatning shakllanishiga qarab, shu kunga qadar dunyoda vujudga kelgan huquq tizimlari (oilalari) anglo-sakson, romano-german (kontinental), islom, huquqiy odat [2] kabi toifalariga ajratiladi.

Buning kriminologiyaga bo'lgan ahamiyati shundaki, jinoyat – bu muayyan huquqni buzish, ya'ni qonun bilan jamiyat uchun majburiy etib belgilangan normalarga amal qilmaslik bilan bog'liq xatti-harakat yoki harakatsizlik [3] – deb e'tirof etilishidir.

Shuni alohida aytish kerakki, O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-ning 31-moddasiga ko'ra, har bir inson shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo'lish, o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga ega.

Har kim yozishmalari, telefon orqali so'zlashuvlari, pochta, elektron va boshqa xabarlar sir saqlanishi huquqiga ega. Ushbu huquqning cheklanishiga faqat qonunga muvofiq va sudning qaroriga asosan yo'l qo'yiladi.

Har kim o'z shaxsiga doir ma'lumotlarning himoya qilinishi huquqiga, shuningdek noto'g'ri ma'lumotlarning tuzatilishini, o'zi to'g'risida qonunga xilof yo'l bilan to'plangan yoki huquqiy asoslarga ega bo'lmay qolgan ma'lumotlarning yo'q qilinishini talab qilish huquqiga ega.

Har kim uy-joy daxlsizligi huquqiga ega.

Hech kim uy-joyga unda yashovchi shaxslarning xohishiga qarshi kirishi mumkin emas. Uy-joyga kirishga, shuningdek unda olib qo'yishni va ko'zdan kechirishni o'tkazishga faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda yo'l qo'yiladi. Uy-joyda tintuv o'tkazishga faqat qonunga muvofiq va sudning qaroriga asosan yo'l qo'yiladi [4].

Mazkur huquqlar davlat tomonidan to'liq kafolatlanishi, ularni buzganlarga nisbatan qonuniy va muqarrar jazo ta'minlanishi – davlat organlarining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Shundan kelib chiqib, bugungi kunda boshqa davlatlar kabi O'zbekiston Respublikasida ham jinoyat sifatida aynan Konstitutsiya va boshqa qonun hujjatlari bilan belgilangan tartib-taomillarga rioya etmaslik yoki ularni qasddan buzish – qonunbuzilishi hisoblanadi va unga nisbatan jazo choralari (ma'muriy yoki jinoiy) qo'llaniladi.

Xususan, jinoiy qonunchiligimizda, bir qator qilmishlar uchun jinoiy javobgarlik belgilangan bo'lib, ular shaxsga qarshi, tinchlik va xavfsizlikka qarshi, iqtisodiyot va ekologiya sohasidagi, hokimiyat, boshqaruv va jamoat birlashmalari organlarining faoliyat tartibiga qarshi, jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi hamda harbiy xizmatni o'tash tartibiga qarshi kabi toifalariga ajratiladi [5].

Xuddi shuningdek, fuqarolarning huquq va erkinliklariga, mulkka tajovuz qiluvchi, saylov (referendum) tashkil etish va o'tkazish, aholi sog'lig'ini saqlash sohasidagi, ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish, sanoat, qurilish, issiqlik va elektr energiyasidan foydalanish, qishloq xo'jaligi, veterinariya, sanitariya, transport, yo'l xo'jaligi, aloqa, kommunal xizmat, obodonlashtirish, savdo, tadbirkorlik, moliya sohasidagi, shuningdek, odil sudlovga, jamoat tartibi yoki boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi qilmishlar uchun ma'muriy javobgarlik belgilangan [6].

Mazkur qilmishlar bir tomondan, O'zbekiston sharoitida kriminologik tadqiqotlarning aniq yo'nalishlarini belgilaydi, ikkinchi tomondan esa, ularning barvaqt oldini olish uchun mas'ul davlat idoralari faoliyatini o'rganish uchun asos bo'ldi, deb o'ylaymiz.

Ma'lumki, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2021-yilda ilk bor jamoat xavfsizligi sohasida mavjud xavf-xatarlar va ularni bartaraf etishga qaratilgan manzilli chora-tadbirlardan iborat O'zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta'minlash konsepsiyasi qabul qilindi.

Mazkur Konsepsiya bilan O'zbekistonda jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi bir qator milliy manfaatlar belgilandi.

Xususan:

– jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlash;

– aholining huquqiy ongi va siyosiy-huquqiy madaniyatini, siyosiy hamda ijtimoiy faolligi, fuqarolik mas'uliyatini oshirish asosida mamlakatda huquqiy jamiyatni barpo etish va mustahkamlash;

– huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini qurish, davlat va jamiyat boshqaruvi tizimini mustahkamlash, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish;

– mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotida o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalarining faol va bunyodkor rolini, jamiyat va davlatning o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish;

– jamiyatda millatlararo va dinlararo munosabatlarni, diniy bag'rikenglik madaniyatini, do'stlik, o'zaro hamkorlik va gumanizmni har tomonlama mustahkamlash;

– dunyoda doimiy ravishda kechayotgan o'zgarishlar va ular bilan bog'liq real hamda ehtimoliy tahdidlar sharoitida jamiyatning o'zligini (tili, madaniyati, ijtimoiy tuzilishi, milliy o'ziga xosligi va dinini), ya'ni o'zini o'zi saqlab qolish qobiliyati va salohiyatini mustahkamlash [7].

Ko'rinib turibdiki, mazkur Farmon bilan belgilangan milliy manfaatlar jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi bilan belgilangan huquq va majburiyatlarni to'liq ifoda etish, davlatimizda ko'p millatlar, turli irq va dinga mansub bo'lgan aholi o'rtasida har qanday ziddiyat va kelishmovchiliklarning barvaqt oldini olishga qaratilgan.

Bu orqali jamoat xavfsizligiga, milliy qadriyatlar, odamlarning o'ziga xos xususiyatlari va an'analarga, ijtimoiy, ma'naviy va tarixiy taraqqiyotga tahdid solishi mumkin bo'lgan tajovuzkor harakatlar sodir etilishiga qarshi kurashish bo'yicha mustahkam poydevor yaratildi.

Shundan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta'minlash konsepsiyasida ushbu sohada bir qator asosiy yo'nalishlar belgilab berilgan, ya'ni:

– jamoat xavfsizligiga tahdidlarni bartaraf etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, shu jumladan keng qamrovli maqsadli dasturlarni qabul qilish va ularning ijrosini ta'minlash;

– jamiyatning qonunga xilof tajovuzlardan himoya qilinishini ta'minlash, shu jumladan bunday tajovuzlarning barvaqt oldini olish, ularning asosiy omillarini aniqlash va bartaraf etish;

– ijtimoiy va millatlararo nizolarning profilaktikasini amalga oshirish;

– har qanday ko'rinishdagi terroristik va ekstremistik faoliyatni aniqlash va unga chek

qo'yish, korrupsiya, giyohvand va psixotrop moddalar, qurol, o'q-dori, portlovchi moddalar, noqonuniy migratsiya va odam savdosi hamda inson huquq va erkinliklariga qarshi qaratilgan jinoyat va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish;

– ijtimoiy infratuzilmaning, shu jumladan turizm obyektlarining uzluksiz va xavfsiz faoliyat ko'rsatishini ta'minlash;

– transport infratuzilmasini, transport vositalarining xavfsizlik standartlarini va yo'l harakati qoidalarini takomillashtirish orqali yo'l-transport hodisalari oqibatida yetkaziladigan zarar va o'lim bilan bog'liq holatlarning oldini olish;

– jinoyat sodir etishga moyil, ma'muriy va probatsiya nazoratiga olingan hamda yot bo'lgan g'oyalar ta'siriga tushib adashgan shaxslarning ijtimoiylashuvi, shu jumladan ularni kasb-hunarga o'qitish va tadbirkorlikka keng jalb qilish orqali ushbu toifadagi fuqarolar tomonidan qayta jinoyat sodir etilishiga yo'l qo'yimaslik;

– aholi va hududlarni tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan himoya qilish, fuqaro muhofazasi, yong'in xavfsizligini ta'minlashda aholining ko'nikmalarini shakllantirish va doimiy takomillashtirib borish;

– voyaga yetmaganlar va yoshlarni Vatanga muhabbat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, terrorizm, ekstremizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoyalashga yo'naltirilgan ishlarni amalga oshirish orqali ular orasida huquqbuzarliklarning oldini olish;

– jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash hamda jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlarini keng joriy etish;

– jamoat xavfsizligini ta'minlashga jalb qilinadigan vakolatli davlat organlari kuch va vositalarining doimiy tayyorligini ta'minlash, tezkorligini oshirish, moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash, shuningdek, ularning shaxsiy tarkibini huquqiy va ijtimoiy himoyalash darajasini oshirish shular jumlasidandir.

Mazkur yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar ijrosi uchun 10 ta davlat idorasi, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy gvardiya, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Bosh prokuratura, Mahalla uyushmasi, Oila va xotin-qizlar qo'mitasi, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Sog'liqni

saqlash vazirligi hamda mahalliy dav-lat hokimiyati organlari mas'ul etib belgilandi.

Shuningdek, jamoat xavfsizligini ta'minlashning samarali tizimini joriy qilish bo'yicha aniq mexanizmlarni nazarda tutuvchi manzilli chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash Vazirlar Mahkamasi, ushbu chora-tadbirlar ijrosini ta'minlash vazifasi esa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Xavfsizlik kengashi zimmasiga yuklatildi [7].

Mazkur mexanizm respublikamiz hududida jamoat xavfsizligini ta'minlash va ushbu sohada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qonunbuzilishi holatlarining barvaqt oldini olish hamda ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etishga qaratildi.

Respublikamizda jamoat xavfsizligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan har qanday hodisa yoki qonunbuzilishi holatlarining barvaqt aniqlash va ular bo'yicha qonuniy choralarini ko'rish aynan ichki ishlar organlarining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonuniga ko'ra, jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash – ichki ishlar organlari faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri etib belgilangan [8].

Shuningdek, so'nggi sakkiz yil davomida ichki ishlar organlari sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarda alohida e'tibor aynan jamoat xavfsizligini ta'minlashga qator zamonaviy ish uslublarini tatbiq etish hamda ushbu soha faoliyatini raqamlashtirish masalasiga qaratildi.

Jumladan:

– viloyatlarda jinoyatlar bo'yicha xabarlarini qayd qilishning "102" avtomatlashtirilgan tizimi joriy etildi;

– barcha vazirlik va idoralarga integratsiyalashgan ma'muriy huquqbuzarliklar va yo'l harakati qoidabuzarliklari bo'yicha bayon-nomalarni elektron tarzda rasmiylashtirish amaliyoti yo'lga qo'yildi;

– ko'chalarda xavfsizlik holatini kuzatish uchun "Tezkor boshqaruv markazlari", monitoring markazlari tashkil etilib, ularga jamoat joylarida o'rnatilgan videokuzatuv moslamalari integratsiya qilindi;

– profilaktika inspektorlari, yo'l-patrul, patrul-post xizmati xodimlari "bodikamera", planshetlar, alkotester moslamalari bilan ta'minlandi;

– jamoat joylarida o'tkir mast holatida bo'lgan shaxslarga tibbiy yordam ko'rsatish tizimi yaratildi;

– jamoat joylarida sovuq qurol olib yurish, o'qotar ov va pnevmatik qurollarning aylanmasi qoidalariga amal qilmaslik uchun alohida javobgarlik belgilandi;

– respublikaning ayrim hududlarida otliq patrullar, barcha viloyat markazlarida esa avto, moto, elektroskuter patrullik yo'nalishlari tashkil etildi.

Mazkur vositalardan samarali foydalangan holda jamoat tartibini ishonchli saqlash hamda ushbu faoliyat uchun bevosita mas'ul sohaviy xizmatlarni muvofiqlashtirish maqsadida Ichki ishlar vazirligi tarkibida Jamoat xavfsizligi departamenti, hududiy ichki ishlar organlarida esa Jamoat xavfsizligi bo'linmalari qaytadan tashkil etildi.

Departament va uning hududiy bo'linmalari tarkibiga huquqbuzarliklar profilaktikasi, jamoat tartibini saqlash, yo'l harakati xavfsizligi va probatsiya bo'linmalari kiritildi [9].

Bevosita jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi asosiy xizmat faoliyatini, ya'ni ko'chalar va jamoat joylarida jamoat tartibini saqlash borasidagi kunlik xizmatni patrul-post naryadlari amalga oshirib kelmoqda.

Ular, asosan, viloyat markazlari, yirik shaharlar hamda aholi zich joylashgan tumanlarda patrullik xizmat faoliyatini o'tamoqda.

Shuningdek, Toshkent va Nukus shaharlari hamda viloyatlar markazlarida joylashgan xiyobonlar, istirohat bog'lari va barcha bozorlarda jamoat tartibini saqlash vazifasi Milliy gvardiya bo'linmalarining vazifasi sifatida belgilangan [7].

O'z navbatida, mazkur bo'linmalar joylashmagan joylarda jamoat tartibini saqlash vazifasi bevosita profilaktika inspektorlarining zimmasiga yuklatilgan bo'lib, ularga bu borada 2018-yildan boshlab, jamoat tartibini saqlash bo'yicha yordamchilari hamda "Fidokor yoshlar" jamoatchilik patrul guruhlari yaqindan yordam ko'rsatib kelmoqda [10].

Shuni alohida ta'kidlash joizki, joriy yilning o'zida, Davlatimiz rahbarining hududlarga bo'lgan tashriflari davomida jamoat tartibini saqlash faoliyatiga bir qator yangicha ishlash amaliyotlari joriy etilmoqda.

Misol uchun, yonma-yon joylashgan, kriminogen vaziyati murakkab mahallalarni kichik

hududlarga ajratgan holda, ularda yangicha ish uslublari orqali jamoat tartibini saqlash bo'yicha Namangan shahar tajribasi yaratildi [11].

Bunda, Namangan shahar hududi 15 ta mikrohududlarga ajratildi va har birida "profilaktika bosh inspektori", "profilaktika kichik inspektori" lavozimlari kiritilib, ularga hududda jamoat tartibini saqlash bo'yicha vazifalar belgilab berildi.

Shuningdek, Buxoro viloyatidagi mahallalarning jamoat joylarida huquqbuzarliklarning oldini olish uchun kichik hajmdagi dronlardan foydalanish tajriba tariqasida yo'lga qo'yildi [12].

Mazkur tajriba natijasida profilaktika katta inspektorlari dronlardan foydalangan holda hududlardagi vaziyatni to'liq nazorat qilish, olis joylar orqali mahalla hududiga kirib kelgan begona shaxslarni aniqlash va ular bilan profilaktik tadbirlarni amalga oshirish imkoniyati yaratildi.

Yana bir yangicha ishlash amaliyoti Jizzax viloyatida yaratilib, kriminogen jihatidan nisbatan og'ir baholangan Jizzax shahar va Sharof Rashidov tumanlarida patrul-post xizmati naryadlari bevosita tuman-shahar boshliqlarining bo'ysunuviga o'tkazilib, "qizil" toifadagi mahallalarda profilaktika inspektorlari bilan yaqindan hamkorlikda xizmat qilishi yo'lga qo'yildi.

Mazkur tajribalar, qisqa fursatda bevosita kriminogen jihatdan og'ir hududlarda vaziyatni jilovlash, jinoyatlarning barvaqt oldini olishda o'z samarasini ko'rsatmoqda.

Mazkur misollar, har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, jinoyatlar sodir etilishining asl sabablarini va kriminogen vaziyatga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash orqali mavjud kuch-vositalardan samarali foydalanish usullarini ishlab chiqish qanchalik muhim ekanligini yana bir bor isbotlamoqda.

Kriminogen jihatdan og'ir hududlarni ilmiy tahlil asosida aniqlash va ularda jinoyatlarning barvaqt oldini olish bo'yicha samarali mexanizmlarni joriy etish borasida tayanch kriminologik tadqiqotlarni amalga oshirish juda muhim hisoblanadi.

Shu bilan birga, joylarning o'ziga xos xususiyatlarni inobatga olgan holda vujudga kelayotgan real tezkor va kriminogen vaziyatni hamda jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish, jinoyatlar sodir etilishiga imkon yaratib berayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik,

viktimologik va boshqa omillarini aniqlash, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar asosida kriminogen vaziyatni barqarorlashtirishga qaratilgan manzilli chora-tadbirlarni muntazam ravishda ishlab chiqish zarurati mavjud.

Aynan mana shulardan kelib chiqib, joriy yil boshida Davlatimiz rahbari tomonidan Ichki ishlar vazirligi huzurida O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutini tashkil etish bo'yicha qaror imzolandi [11].

Mazkur Institut bir qator muhim yo'nalishlarda tizimli kriminologik tadqiqotlarni olib borish va ularning natijalarini amaliyotga joriy etish uchun bevosita mas'ul hisoblanadi.

Jumladan:

– jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish maqsadida "g'oyadan amaliyotgacha" degan yangi tamoyil asosida ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali fanlararo bilimlarni qo'llash tizimini yaratish;

– jinoyatchilik, shu jumladan latent jinoyatchilik tendensiyalarini tizimli ravishda tahlil va prognoz qilish, salbiy tendensiyalarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha maqsadli chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

– jinoyatning asl omillarini kompleks ilmiy diagnoz asosida aniqlash va bartaraf etish chora-tadbirlari tizimini belgilash, kriminologik faoliyatga sun'iy intellekt va zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etib borish;

– yuridik, sotsiologik, psixologik, pedagogik, tibbiy, atrof-muhit, raqamli kriminologiya kabi

zamonaviy tarmoqlarni rivojlantirish, ta'lim muassasalarida kriminologiya fanini tizimli o'qitish orqali yoshlarda jinoyatga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish;

– zarur tashkiliy-huquqiy va tuzilmaviy asoslarni shakllantirgan holda jinoyatchilik omillari va uning salbiy tendensiyalari bartaraf etilganligini ilmiy baholash amaliyotini yo'lga qo'yish;

– rivojlangan xorijiy davlatlarning yetakchi ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan manzilli hamkorlikni faollashtirish, qo'shma kriminologik tadqiqotlarni amalga oshirishni yo'lga qo'yish hamda O'zbekiston kriminologiyasi jahon reytinglarida munosib o'rin egallashini ta'minlash.

Bu orqali esa, respublikamizda osoyishtalik muhitini yaratish, jamoat xavfsizligiga bo'lgan har qanday xavf-xatar va tahdidlarning barvaqt oldini olish, yangi jinoyat turlari va ularni sodir etish usullarini aniqlab, ularga qarshi kurashish bo'yicha preventiv mexanizmlarni ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

Kelgusida, jamoat xavfsizligi ta'minlash uchun mas'ul hisoblangan davlat idoralari tomonidan ushbu Institut bilan yaqindan hamkorlikni yo'lga qo'yish, o'ziga taalluqli bo'lgan yo'nalishlar bo'yicha chuqur tadqiqotlarni o'tkazib, jinoyatlar sodir etilishining asl sabablari va omillarni aniqlab, ularga barham berish uchun ilmiy asoslantirilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish juda muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Гарофало Рафаэлле. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 86 т. (82 т. и 4 доп.) – СПб., 1890–1907.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 2009.
3. Криминалогия: Учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. – М., 2004. – С. 90.
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi / <https://lex.uz>.
5. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi / <https://lex.uz>.
6. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. / <https://lex.uz>.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 29.11.2021 PF-27-son farmoni / <https://lex.uz>.
8. O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida" 16.09.2016 O'RQ-407-son qonuni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" 26.03.2021 PF-6196-son farmoni / <https://lex.uz>.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 24.12.2018 PQ-4075-son qarori.
11. Elektron manbaa: <https://president.uz/uz/lists/view/7646>.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 15.01.2024 PQ-22-son qarori / <https://lex.uz>.

ON SOME REASONS AND FACTORS OF CRIMINALIZATION OF MINORS

Enver Rasimovich Ismailov

Head of Department of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan

Darya Vladimirovna Tazetdinova

Head of the Non-governmental educational institution, applicant of the Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen (Branch in Tashkent)

Abstract. The article reveals the reasons for the criminalization of minors. An analysis of the groups of criminalization of minors is carried out. Psychological factors of criminalization are considered. Based on the results of the analysis, some proposals were developed.

Key words: juvenile delinquency, psychological aspects, preventive measures.

Annotatsiya. Maqolada voyaga yetmaganlarning jinoyatchilikka tortilish sabablari ochib berilgan, hamda voyaga yetmaganlarni jinoyatchilikka tortuvchi guruhlar tahlil qilingan. Shuningdek, jinoiylashtirishning psixologik omillari o'rganilib, tahlil natijalari asosida bir qator takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, psixologik jihatlar, profilaktika choralari.

An analysis of foreign experience shows a growing threat of criminalization of young people, associated with various factors, as well as trends among young people, which in the era of information technology instantly spreads through social networks and has no borders.

In addition, recently in many countries of the world various informal youth movements have become "popular", including those supporting and promoting criminal subculture, which are gradually beginning to penetrate into our country.

Juvenile crime¹ is one of the global problems of our time, the solution of which is of interest to the entire world community.

This fact is related to the fact that the determining role in the development of any state is youth.

In particular, an analysis of statistical data in Uzbekistan shows that as of January 1, 2024, by age group, the largest share of the population is occupied by 31-59 years old (35.8%, or 12 million 893.6 thousand people).

Youth (14-30 years old) – 26.8%, or 9 mln. 654.4 thousand, children aged 5-13 years – 16.7%, or 6 mln. 31.2 thousand, children under 4 years old – 11.6%, or 4 mln. 162.2 thousand and the population aged 60 years and older – 9.1%, or 3 mln. 283.5 thousand people [1].

Thus, crime among this category of the population is of great importance on the path of development of modern society and the implementation of planned reforms, including in the Republic of Uzbekistan.

Also, according to the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, the total number of registered crimes in January-December 2023 in the country amounted to 104,096 cases - of which 1,184 cases were registered by the Department of Public Safety in Transport of the Republic of Uzbekistan), a decrease, compared to the same period in 2022, amounted to 1.1%. The number of crimes for this period per 10 thousand people amounted to 28.3 cases.

The number of juvenile offenders in January-December 2023 reached 3,559 people, which is 4.0% of their total number. An analysis of offenders among these persons showed that girls accounted for 8.7% (314 people). In January-December 2023, compared to the same period in 2022, the number of minors who committed crimes increased by 15.6%, and in January-December 2021 - by 1.4 times [2].

It should be noted that since 2017, large-scale organizational and legal measures have been implemented in the Republic of Uzbekistan to combat crime among minors and young people.

¹ A minor is a person who has not reached the age of eighteen years

Thus, in the new version of the Constitution of Uzbekistan, a number of norms are aimed at protecting the rights, freedoms and legitimate interests of young people. This supports the constitutional status of the state youth policy.

Currently, under the leadership of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev, systemic measures are being implemented in Uzbekistan aimed at nurturing a healthy and harmoniously developed society, forming patriotic youth, turning them into an active and dedicated participant in the large-scale reforms being carried out.

At the same time, the process of educating young people is subject to the influence of negative factors (including from outside, via the Internet, etc.), in this regard, it is necessary to determine the main causes of this negative phenomenon.

In particular, these are negative socio-psychological determinants, including elements of economic, political, legal, everyday psychology at different levels of public consciousness, as well as influence through social networks, creating prerequisites for committing crimes.

Various life situations of a minor, his upbringing combine two opposite tendencies in their qualitative influence on the personality: they either positively influence it, contributing to the formation of positive qualities and legal culture; or make a person vulnerable to unfavorable external conditions and situations of a criminogenic nature.

The causes of crime are associated with the negative side of this contradiction - the conditions of unfavorable moral development of the individual.

From the statistics presented above, it is clear that the problem of juvenile delinquency is acute in modern society. In this regard, scientific interest in the phenomenon of juvenile delinquency is extremely high, however, despite the research conducted in this area in the world, there is still no clear answer to a number of questions regarding the determinants of criminal behavior and the factors that determine it.

There is no consensus among scientists as to whether it is possible to predict criminal behavior of minors at earlier stages of development, what measures of corrective influence on them should be.

In our opinion, this is primarily due to the complexity and versatility of the phenomenon under study, which requires a comprehensive and all-round study. It is impossible to reveal the essence of criminal behavior by explaining it only by bad heredity or low social status of parents.

It is necessary to take into account both individual characteristics of the personality and the entire set of social and socio-psychological factors influencing it.

Recognition of the influence of social conditions and contradictions in the development of society on the nature of the moral formation of the individual is decisive in explaining the causes of the unlawful behavior of minors [3].

Among the variety of factors that, according to researchers, have the greatest influence on the criminal behavior of minors, social factors and individual psychological characteristics are currently considered to be of primary importance.

The influence of environmental factors on the development and formation of personality does not require proof, but in our opinion, social factors themselves cannot be the only cause of criminal behavior.

They act as the driving forces that influence the development and formation of personality, they can act as the basis for the formation of character.

Being formed by a certain environment, personal characteristics in interaction with a specific life situation determine the choice of the behavior option of the faithful or unlawful, the choice of its goals and means.

The science of criminal behavior, developing within the framework of criminology, is currently closely linked with psychology.

It is impossible to explain criminal behavior without taking into account psychological knowledge about motives, needs, value orientations, and personality traits.

It has long been an axiom in criminology that the cause of criminal behavior is the interaction between the environment and the individual [4].

Despite the conducted studies of juvenile criminal behavior, in our opinion, insufficient attention has so far been paid to the existing relationship between socio-psychological factors and characterological features.

Psychological interest in the study of the category of adolescents is due to the fact that during adolescence there is an active transformation of character.

According to A. E. Lichko: "Character is considered the basis of personality, it is formed mainly in adolescence, personality as a whole - already during adulthood" [5].

In adolescence, accentuations of character are clearly manifested. Which, in turn, according to some scientists, can act as prerequisites for criminal behavior in minors.

Thus, it is possible to conditionally divide persons involved and prone to criminalization into groups:

1. Primary criminalization group, "children from disadvantaged families and places of residence". Representatives of socially disadvantaged strata of the population, whose ideas about self-realization have little to do with education and a successful career. Their daily life is built around street communication in the company of peers. Typical companions of such companies are smoking, regular alcohol consumption, lack of a life goal. In combination with alcohol, the latter often encourages spontaneous offenses, usually theft or aggressive actions towards peers.

Everyday behavior and communication are constructed under the strong influence of criminal "concepts", usually transmitted by older and "experienced" "mentors". They are active consumers of criminal "romance".

2. The group of game criminalization, largely represented by criminalized "golden" youth. This group includes people from prosperous social strata, where parents are successful workers, and children have a promising future. A common problem of such families is the lack of time for communication between children and parents, a deficit of attention, often prompting children to compensate for it through deviant forms of self-affirmation. In this group, criminalization manifests itself primarily at the level of subcultural practices: slang, manner of communication, clothing, specific activity on social networks.

3. The group of stable criminalization, "real criminals". As a rule, for teenagers, a clash with law enforcement agencies and the fear of receiving a real punishment in the form of

imprisonment becomes a social barrier, returning to normative behavior, in the presence of sufficient resources for resocialization in the form of family, social environment, study, work, positive life plans, etc. For others - a kind of criminal initiation, consolidating criminal identity and readiness to implement the corresponding deviant life strategies.

Taking into account the above, it is seen that in New Uzbekistan, under the leadership of the President, systematic work is being carried out to prevent crimes among young people, involving not only law enforcement agencies, but also civil society.

At the same time, one of the main reasons for the spread of this phenomenon is the unemployment of a certain segment of young people, the low level of involvement of adolescents in state programs on youth policy, the low percentage of high-quality free clubs, youth theater, satirical societies, accessible sports sections based on schools, etc.

In this regard, in order to prevent the criminalization of young people and their involvement in destructive movements, it is proposed to:

1. Develop a new, modern program to involve schoolchildren in technical clubs, theater communities, etc. in their free time, based on schools.

2. In educational institutions, in the program of the subject "Fundamentals of State Law" for schoolchildren and for students of non-law universities, include topics on criminal destructive movements as socially dangerous, and explain the legal consequences of participating in these movements.

3. In order to inform and monitor the mood among young people and their tendency to criminalization:

- develop psychological tests using the profiling method, for use in schools and universities, making it possible to identify individuals prone to criminalization and joining a criminal subculture;

- include in the activities of psychologists of educational institutions the task of targeted identification of students who may be subject to criminal infection, and work with elements of correction with them;

- develop a mechanism for training school psychologists in criminal profiling methods.

References

1. Report of the Agency of Statistics under the President of the Republic of Uzbekistan for 2023 (<https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/50037>)
2. Report of the Agency of Statistics under the President of the Republic of Uzbekistan for 2023 (https://stat.uz/ru/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=425&id=3142&Itemid=1000000000000)
3. Ermakov, V. D. Juvenile offenders in Russia / V. Ermakov, N. Kryukova; Institute of International Law and Economics named after A. S. Griboyedov. - M.: IMPE, 1999. – 256 p.
4. Durushev, Yu. A. Factors influencing the formation of the criminal's personality. Moscow: Sputnik, 2010. – 43 p.
5. Lichko, A. E. Psychopathy and character accentuations in adolescents. St. Petersburg: Rech, 2013. – 256 p.

MILLIY QONUNCHILIK HUJJATLARIDAGI JINOYATLARNING SABAB VA OMILLARINI ANIQLASHGA QARATILGAN NORMALAR TAHLILI

Kutbitdinov G'iyosiddin Xusniddinovich,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Narkotiklarni nazorat qilish milliy markazi bosh ilmiy xodimi,
mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyatlarning sabab va omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish faoliyatini tartibga soluvchi milliy qonunchilik hujjatlari normalari tahlil qilingan. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar miqyosi, yuridik kuchi va ularni qabul qiluvchi subyektlarning vakolat doirasiga qarab shartli ravishda tasniflangan.

Kalit so'zlar: jinoyatchilik, huquqbuzarlik, profilaktika, jinoyatchilik sabab va sharoitlari, jinoyatchilik omillari, bartaraf etish, qarshi kurashish, taqdimnoma, tergov, surishtiruv, kriminologiya, tadqiqot.

Abstract. This article analyzes the norms of national legislative documents regulating the activities aimed at identifying and eliminating the causes and factors of crimes. These normative legal acts are conditionally classified based on their scope, legal force, and the authority of the entities that adopt them.

Keywords: crime, offense, causes and conditions of crime, factors of crime, elimination, fight, representation, inquiry, investigation, criminology, research.

Mamlakatimizda jinoyatchilik va huquqbuzarliklar profilaktikasini tartibga soluvchi o'ziga xos milliy qonunchilik bazasi shakllangan bo'lib, amaliyotdagi muammolar va to'plangan tajribalar asosida takomillashib bormoqda.

Shu bilan birga, professor A.X.Rahmonqulovning fikricha, "...bugungi kunda jinoyat-protsessual profilaktika faoliyatining qonunchilik asoslari to'liq shakllantirilmaganligi jinoyatlarning oldini olishda tergov apparati vositalaridan to'laqonli foydalanish imkoniyatini bermayotganligiga ham e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiq" [1].

Darhaqiqat, o'tgan davr mobaynida jinoyatlarning oldini olish va huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatini samarali tashkil etish bilan bir qatorda, uni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar bazasini takomillashtirib borishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jinoyatlarning sabab va sharoitlarini aniqlash faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni miqyosi, yuridik kuchi va ularni qabul qiluvchi subyektlarning vakolat doirasiga qarab shartli ravishda quyidagicha tasniflash mumkin:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari;

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari;

3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi;

4. Ayrim vakolatli organlarga jinoyatlarning sabab va sharoitlarini aniqlash bilan bog'liq vazifalarni yuklovchi va tartibini belgilab beruvchi qonun hujjatlari ("Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi, "Prokuratura to'g'risida"gi, "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to'g'risida"gi, "Davlat bojxona xizmati to'g'risida"gi, "Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida"gi qonunlar va tegishli normativ-huquqiy hujjatlar);

5. Vazirlar Mahkamasining qarorlari va boshqa idoraviy hujjatlar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida bevosita dastlabki tergov organlarining jinoyatlarni profilaktika qilish faoliyati emas, balki umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish, fuqarolarning munosib hayot kechirishlarini ta'minlash, fuqarolarning tinchligi va milliy totuvligini ta'minlashga qaratilgan rahbariy normalar joy olgan bo'lib, ularda jinoyatlarni oldini olishning umumiy shakli namoyon bo'ladi.

Masalan, Konstitutsiyada yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqi bo'lib, inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyat ekanligi (24-modda) yoki har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga egaligi, hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emasligi (25-modda), jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmasligi, sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab berilishi, hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emasligi, hech kimda uning roziligisiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazilishi mumkin emasligi (26-modda), har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalanih va turar joyi daxlsizligi huquqiga egaligi (27-modda) kabi normalar aks etgan [2]. Albatta, ushbu rahbariy qonunlar huquqni muhofaza qiluvchi organlar qatorida, tergov organlariga ham bevosita taalluqlidir. Chunki, ushbu qoidalarni harakatga keltiruvchi, aslida, dastlabki tergovni amalga oshiruvchi organlar hisoblanadi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir Konstitutsiya talablarini bajarishda vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishda Jinoyat-protsessual kodeksi [3] (keyingi o'rinlarda – JPK) muhim o'rin tutadi.

“JPK normalari: birinchidan, jinoyat ishlarini yuritishning jinoyat-protsessual qonunlarda belgilangan tartibda qonuniylikni mustahkamlashda; ikkinchidan, jinoyatlarning oldini olishda; uchinchidan, shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilishda asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining vazifalari jinoyatlarni tez va to'liq ochishdan, jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo'lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi uchun aybdorlarni fosh etishdan hamda qonunning to'g'ri tatbiq etilishini ta'minlashdan iborat” (2-modda).

Ta'kidlash joizki, JPKning VI bo'limi bevosita jinoyatlarning oldini olish choralariga bag'ishlangan bo'lib, unda: jinoyat ishlarini yuritishda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jinoyatning sabablarini va uning sodir

etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashlari shart ekanligi (296-modda); jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf qilish to'g'risida surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning taqdimnomasi (297-modda) va sudning xususiy ajrimi (298-modda) bo'lishi kerakligi; ushbu taqdimnoma va xususiy ajrim yuborilgan davlat organi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi, jamoat birlashmalari, jamoa yoki mansabdor shaxs zarur choralarni ko'rishi va ko'rilgan choralarning natijalari to'g'risida kechi bilan bir oylik muddat ichida tegishincha surishtiruvchini, tergovchini, prokurorni yoki sudni xabardor qilishi shart ekanligi (299-modda); jinoyatning oldini olish yoki uni fosh etishda yuksak onglilik, jasorat ko'rsatgan, ijtimoiy burchini namunali bajargan fuqaro to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror taqdimnoma, sud esa xususiy ajrim chiqarish yo'li bilan tegishli korxona, muassasa yoki tashkilot rahbariga va jamoasiga xabar qilishi mumkinligi (300-modda) ko'rsatilgan.

Jinoyat-protsessual normalar tahlili shuni ko'rsatadiki, yuqoridagilardan tashqari Jinoyat-protsessual kodeksining boshqa moddalarida ham jinoyat ishini yuritish chog'ida jinoyatning kelib chiqish sabablarini, sodir etilishiga imkon bergan sharoitlarni aniqlash va ularni bartaraf etish, jinoyatlarning oldini olishga doir normalar belgilangan. Xususan:

- jinoyat ishlarini yuritishning jinoyat-protsessual qonunlarda belgilangan tartibi jinoyatlarning oldini olishga yordam qilishi (2-modda);

- jinoyatlarning oldini olish yuzasidan tergovchilarning o'z vaqtida harakat qilishi tergov boshqarmasi, bo'limi, bo'linmasi, guruhining boshlig'i va uning o'rinbosari tomonidan o'z vakolatlari doirasida nazorat qilinishi (37-modda);

- jinoyatning kelib chiqish sabablarini, sodir qilinishiga imkon bergan sharoitlarni aniqlash va ularni bartaraf etish choralarini ishlab chiqishda mutaxassis surishtiruvchiga, tergovchiga, prokurorga va sudga yordam berishi shartligi (70-modda);

- tergovchi jinoyatlarning oldini olish va ularni fosh etish uchun jamoatchilikni jalb qilishi, jamoat birlashmalariga, jamoalarga, aholiga jinoyat ishi uchun ahamiyatga molik ma'lumotlar haqida xabar qilishni, qidirilayotgan shaxslar va

narsalar turgan joyni ko'rsatishni so'rab murojaat qilishi (349-modda);

Jinoyatning sodir etilish sabablari va unga imkon bergan sharoitlarni aniqlashda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud o'z vakolatlari doirasida jamoatchilik yordamidan foydalanishi (21-modda);

- jinoyatning sabablariga va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarga barham berish to'g'risidagi surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning taqdimnomasini yoki sudning xususiy ajrimini bajarmaganlik yoxud talab darajasida bajarmaganlik uchun korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning rahbarlari qonunda nazarda tutilgan javobgarlikka tortilishi (271-modda);

- ekspertning yoki ekspertlar komissiyasining xulosasida huquqbuzarliklar sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar, shuningdek ularni bartaraf etishga doir tashkiliy-texnikaviy tavsiyalar ko'rsatilgan bo'lishi (184-modda);

- prokuror yoki uning o'rinbosari tergovchidan ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishini o'rganib chiqishi va jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar aniqlangan-aniqlanmaganligini hamda ularga barham berish choralari ko'rilgan-ko'rilmaganligini tekshirishi shartligi (384-modda);

- ishni ayblov xulosasi bilan sudga yuborish va ayblov hukmi chiqarish uchun jinoyatning sabablari va maqsadlari isbotlangan bo'lishi (82-modda);

- sudda jinoyatga doir ishlarni ko'rishda jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar haqida hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan choralar xususida prokuror o'z fikrini bildirishi (409-modda);

- jinoyatning sabablari ayblov hukmining tavsif qismida ko'rsatilishi (467-modda).

Shuni qayd etish kerakki, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 196-moddasida huquqbuzarlik sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etish yuzasidan ichki ishlar organlarining yozma taqdimnomalarini bajarish choralarini ko'rmaganlik uchun javobgarlik belgilangan bo'lib, mansabdor shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining ikki baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi [4].

O'zbekiston Respublikasida dastlabki tergovni amalga oshirish vakolatiga ega bo'lgan organlarning faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik normalarini o'rganish quyidagilarni ko'rsatdi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentyabrda qabul qilingan “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi qonunining 2-moddasida ichki ishlar organlarining asosiy vazifalaridan biri “...huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikadan iborat” [5] ekanligi huquqiy tartibga solingan.

Mazkur Qonunning 16-moddasida keltirilgan ichki ishlar organlarining majburiyatlari qatorida “...huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishi, ularning sabablarini va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashi hamda ularni bartaraf etish choralarini ko'rishi” shartligi belgilangan.

Shuningdek, “Prokuratura to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 2-moddasida prokuratura organlarining asosiy vazifalari qatorida to'g'ridan-to'g'ri “huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktika qilish” [6], 25-moddasida prokurorning vakolatlari qatorida “fuqaroning huquq va erkinliklari buzilishining oldini olish va bartaraf etish”, 42-moddasida “...prokuror fuqarolarning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga, huquq va erkinliklariga, jamiyat hamda davlat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar tayyorlana-yotganligi xususida ishonchli ma'lumotlar mavjud bo'lganda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar va fuqarolarni qonunning buzilishiga yo'l qo'ymaslik haqida yozma ravishda ogohlantiradi hamda huquqbuzarlik sodir etganlik uchun javobgarlikni tushuntiradi” deb tartibga solingan.

“Davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 2-moddasiga ko'ra, Davlat xavfsizlik xizmatining asosiy vazifalaridan biri “Davlat xavfsizlik xizmatining vakolatiga kiritilgan huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash va ularga barham berish” dan iborat. Shu bilan birga, mazkur Qonunning 24-moddasida Davlat xavfsizlik xizmatining majburiyatlari qatorida “huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning sodir etilishiga imkon yaratgan sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish choralarini ko'rish” belgilangan [7].

“O‘zbekiston Respublikasining Milliy gvardiyasi to‘g‘risida”gi qonunning 3-moddasida “huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish, shu jumladan mazkur huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish” [8] Milliy gvardiyaning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan. Shuningdek, mazkur Qonunning 27-moddasida Milliy gvardiyaning majburiyatlari qatorida “huquqbu-zarliklar profilaktikasini amalga oshirishi, ularning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashi hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha choralar ko‘rish” belgilangan.

“Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunining 4-moddasida bojxona organlarining vazifalari belgilangan bo‘lib, “bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishining, shu jumladan kontrabandaning oldini olish, uni aniqlash va ularga chek qo‘yish” [9] ushbu organlarning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Yuqorida keltirilganlar huquqni muhofaza qiluvchi organlarning tarkibiy bo‘linmalari hisoblangan surishtiruv va tergov organlari oldiga jinoyatlarning oldini olish vazifasi aniq qo‘yilganligini tasdiqlaydi. Ushbu majburiyat JPKning “Jinoyat-protsessual qonunchiligining vazifalari” belgilangan 2-moddasining ikkinchi qismida “Jinoyat ishlarini yuritishning jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan tartibi qonuniylikni mustahkamlashga, jinoyatlarning oldini olishga, shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilishga yordam qilmog‘i lozim” deb aniq tartibga solingan. Bundan kelib chiqqan holda JPKning oltinchi bo‘limi “Jinoyatlarning oldini olish choralari” deb nomlangan va mazkur kodeksning 36-bobida aynan “Jinoyatlarning oldini olish choralari” tartibga solingan. Keltirilganlar jinoyatlarning oldini olish surishtiruv va tergov organlarining asosiy vazifalaridan biri ekanligini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-mayda qabul qilingan “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonuni [10] huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi munosabatlarni kompleks tartibga soluvchi asosiy qonun hisoblanadi. Qonunda umumiy qoidalar, huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy vazifalari, asosiy prinsiplari, turlari, huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiruvchi va

unda ishtirok etuvchi organlar hamda muassasalar, ularning vakolatlari belgilab berilgan. Qonunning 3-moddasida “huquqbuzarlik”, “huquqbuzarliklar profilaktikasi” kabi bir qator asosiy tushunchalarga huquqiy ta’rif berilgan bo‘lib, bu orqali mazkur tushunchalarga nisbatan ushbu sohadagi xilma-xil yondashuvlarga batamom chek qo‘ydi.

Mazkur Qonunning 4-moddasiga asosan, huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy vazifalaridan biri “huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, o‘rganish, bartaraf etish chora-tadbirlarini ko‘rish” hisoblanadi.

Shuningdek, qonunda huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi quyidagi davlat organlari va muassasalarining vakolatlari sifatida “huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish, shu jumladan huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish” belgilangan:

- 1) ichki ishlar organlari (10-modda);
- 2) prokuratura organlari (11-modda);
- 3) Davlat xavfsizlik xizmati organlari (12-modda);
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati organlari (121-modda);
- 5) Milliy gvardiya organlari (122-modda);
- 6) Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi (123-modda);
- 7) adliya organlari (13-modda);
- 8) bojxona organlari (14-modda);
- 9) soliq organlari (15-modda);
- 10) mehnat organlari (16-modda);
- 11) ta’limni boshqarish organlari va ta’lim muassasalari (17-modda);
- 12) sog‘liqni saqlash tizimini boshqarish organlari va sog‘liqni saqlash muassasalari (18-modda);
- 13) Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi organlari (19-modda);
- 14) Yoshlar ishlari agentligi va uning hududiy bo‘linmalari (191-modda).

Shuningdek, mamlakatimizda voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi sohasidagi munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentyabrda qabul qilingan “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonuni [11] bilan tartibga solingan.

Mazkur Qonunda ham “voyaga yetmaganlar nazoratsizligi, qarovsizligi, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishining oldini olish, ularga imkon beradigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish” aniq belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasining 2000-yil 15-dekabrda qabul qilingan “Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonuni terrorizmga qarshi kurashish, xususan uning profilaktikasi bo‘yicha faoliyatni tartibga soladi. Terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha mas‘ul davlat organlari ushbu Qonun asosida fuqarolarning sog‘lig‘i, hayoti, mol-mulkini, ularning tinchligi va milliy totuv-ligini, davlatning suvereniteti hamda hududiy yaxlitligini terrorizm xavfidan himoya qiluvchi subyekt sifatida o‘z vakolatlari doirasida terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha tegishli vazifalarni amalga oshiradilar (8-modda). Xususan: terrorchilik faoliyatining oldini olish, uni aniqlash, unga chek qo‘yish hamda oqibatlarini minimallashtirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradilar; alohida muhim, toifalangan va boshqa obyektlarning qo‘riqlanishi va xavfsizligini ta’minlaydilar; tegishli davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga terrorchilik faoliyatiga aloqador shaxslar, guruhlar va tashkilotlar to‘g‘risida zarur axbo-rotlarni taqdim etadilar, shuningdek qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradilar (5, 10, 15-moddalar) [12].

Shuni alohida qayd etish lozimki, tergov profilaktikasi doir normalar Davlat rahbarining normativ-huquqiy hujjatlarida belgilab berilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-apreldagi PQ–2898-son qarorining 1-ilovasi bilan O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Tergov departamenti to‘g‘risidagi nizom tasdiqlangan bo‘lib, uning 2-bobi 6-band 2-xatboshisida Tergov departamentining asosiy vazifalaridan biri sifatida “jinoyatlarni tergov qilish amaliyotini kompleks va tizimli tahlil qilish, shu jumladan jinoyatlarning sodir etilishi sabablarini va bunga imkon yaratadigan shart-sharoitlarni aniqlash, shuningdek ularni bartaraf etish choralari ko‘rish” [13] nazarda tutilgan.

Tergov departamentiga ushbu vazifa doirasida quyidagi funksiyalarni amalga oshirish yuklatilgan:

– jinoyatlarning sodir etilishi sabablari va bunga imkon yaratadigan shart-sharoitlarni aniqlash, umumlashtirish va tahlil qilish, shuningdek ularni bartaraf etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

– huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha profilaktik tadbirlarni tashkil etish va o‘tkazish, shu jumladan ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni amalga oshirish.

Shuningdek, Nizomning 3-bobi 8-band 5-xatboshisida Tergov departamentiga “davlat organlari va boshqa tashkilotlariga, mansabdor shaxslarga kiritiladigan jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon yaratadigan shart-sharoitlarni bartaraf etish to‘g‘risidagi ijro etilishi majburiy bo‘lgan taqdimnomalarni tayyorlash” huquqi berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-martdagi PQ–2833-son qarorida [14] huquqbuzarliklarning samarali profilaktikasini amalga oshirish davlat organlari, shu jumladan huquqni muhofaza qiluvchi, mahalliy ijroiya hokimiyati organlari, boshqa davlat tashkilotlari, shuningdek xo‘jalik boshqaruvi organlarining ustuvor vazifasi etib belgilandi.

Ushbu sohada davlat idoralari va tashkilotlari faoliyatining asosiy yo‘nalishlaridan biri “huquqni qo‘llash amaliyoti va qonunchilikni takomillashtirish choralari ishlab chiqish hamda amalga oshirish orqali huquqbuzarliklarning, ayniqsa voyaga yetmaganlar va yoshlar o‘rtasida oldini olish hamda ularga chek qo‘yish, shuningdek ularning sodir etilish sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash, tahlil qilish va bartaraf etish bo‘yicha chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish” hisoblandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi PF–10-son Farmoniga muvofiq, mamlakatimizda O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tashkil etilib, “... jinoyatchilik tendensiyalarini tizimli ravishda tahlil va prognoz qilish, uning ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, ma’naviy-ma’rifiy, huquqiy, tibbiy va tashkiliy omillarini kompleks ilmiy diagnoz asosida aniqlash; jamoatchilik o‘rtasida shov-shuvga sabab bo‘lgan jinoyatlarning omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqishda belgilangan tartibda mutaxassis sifatida surishtiruv va dastlabki tergov organlariga uslubiy ko‘maklashish” uning asosiy vazifasi etib belgilandi [15].

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Kriminologik faoliyatni ilmiy ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 24-iyuldagi 445-son qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti to'g'risidagi nizom, Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqotlar o'tkazish metodikasi tasdiqlandi [16].

Shuningdek, ayrim turdagi jinoyatlar bo'yicha ish yurituvini amalga oshirishda jinoyatlarning oldini olish va huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish bo'yicha

majburiyatlar O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlarida [17] ham keltirilgan.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, milliy qonunchiligimizda jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi vakolatli davlat organlarining asosiy vazifalaridan biri sifatida sodir etilgan jinoyatlarning sabab va omillarini aniqlash hamda bartaraf etish aniq belgilangan bo'lib, barcha zarur choralarni ko'rishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Rahmonqulov A.X. Dastlabki tergov: Darslik. – Toshkent, 2005. – B. 197-211.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // <https://lex.uz/docs/6445145>
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://lex.uz/docs/111460>.
4. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi // <https://lex.uz/docs/97664>
5. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentyabrdagi "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi O'RQ-407-son qonuni // <http://lex.adm.uz/uz/docs/3027843>.
6. O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustdagi "Prokuratura to'g'risida"gi 257-II-son qonuni // <http://lex.adm.uz/docs/106197>.
7. O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 5-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida"gi O'RQ-471-son qonuni // <http://lex.adm.uz/docs/3610935>.
8. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 18-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to'g'risida"gi O'RQ-647-son qonuni // <http://lex.adm.uz/docs/5128310>.
9. O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustdagi "Davlat bojxona xizmati to'g'risida"gi 472-I-son qonuni // <http://lex.adm.uz/docs/67566>.
10. O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi O'RQ-371-son qonuni // <http://lex.adm.uz/docs/2387357>.
11. O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentyabrdagi "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi O'RQ-263-son qonuni // <http://lex.adm.uz/docs/1685726>.
12. O'zbekiston Respublikasining 2000-yil 15-dekabrdagi "Terrorizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi 167-II-263-son qonuni // <http://lex.adm.uz/docs/29526>.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-apreldagi "Ichki ishlar organlarining jinoyatlarni tergov qilish sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2898-son qarori // <http://lex.adm.uz/docs/3180665>
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-martdagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2833-son qarori // <http://lex.adm.uz/docs/3141186>
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-10-son farmoni // <http://lex.adm.uz/docs/6755597>.
16. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 24-iyuldagi "Kriminologik faoliyatni ilmiy ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 445-son qarori // <https://lex.uz/docs/7034904>
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari // <https://old.sud.uz>.

VOYAGA YETMAGANLARNING JINSIY ERKINLIGIGA QARSHI JINOYATLAR SODIR ETILISHINING SABAB VA SHAROITLARI: KRIMINOLOGIK TAHLIL

Kattaqulov Murodillo Qurbonboyevich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqola yoshlarning jinsiy erkinligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar bilan bog'liq muhim ijtimoiy muammolarni o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu jinoyatlar nafaqat jiddiy jinoiy harakat, balki barcha davlat va jamoat institutlarining diqqat markazida bo'lishi kerak bo'lgan o'tkir ijtimoiy muammodir. Maqolada bunday jinoyatlarni sodir etilishiga olib keladigan sabab va sharoitlar to'liq kriminologik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jinoyatchilik, voyaga yetmaganlar, o'smirlar, jinsiy zo'ravonlik, jinsiy erkinlik va jinsiy daxlsizlik, sabab va shart-sharoitlar.

Abstract: The article is dedicated to exploring one of the pressing social issues related to crimes against the sexual freedom of minors. Violating their sexual freedom is not only a serious criminal offense but also a significant social problem that demands attention from all governmental and societal institutions. The article provides a detailed criminological analysis of the causes and conditions that contribute to such crimes.

Keywords: crime, minors, teenagers, sexual violence, sexual freedom and integrity, causes and conditions.

S o'nggi yillarda O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirish va huquqiy davlatni barpo etishning zamonaviy bosqichi ayrim ijtimoiy me'yorlarning sezilarli pasayishi va ma'naviy qadriyatlarining susayishi tendensiyalari bilan tavsiflanmoqda. Bu, ayniqsa, O'zbekiston Internet segmentida va ayrim ommaviy axborot vositalarda porno-grafik materiallarning deyarli cheksiz tarqalishi, bir jinsli munosabatlarning kamuflyajlangan targ'iboti va jinsiy muloqot sohasida haddan tashqari erkinlik bilan bog'liq. Natijada, bu kabi holatlar jamiyatda jinsiy zo'ravonlikka nisbatan toqatililik va viktimlik holatining oshishiga, natijada esa shaxsning jinsiy daxlsizligiga qarshi zo'ravonlik jinoyatlarining muqarrar ravishda o'sishiga olib kelmoqda.

Kriminologiya fanining asosiy vazifalaridan biri jinoyatchilikning holati, dinamikasi va tuzilishini, jinoyat turlarining xususiyatlari va farqlarini o'rganish, shuningdek, jinoyatchilikning sabablari va sharoitlarini aniqlashdir. Bu jinoyatchining shaxsini tahlil qilish va jinoyatchilikka qarshi kurashish choralari ishlab chiqish uchun dastlabki bosqich hisoblanadi. Yosh bolalar va o'smirlarga

nisbatan jinsiy tajovuzlarning sabab va sharoitlarini o'rganish jinoyatlarga qarshi kurash choralari ishlab chiqishning zarur sharti hisoblanadi. Bunday jinoyatlar sodir etilishiga sabab bo'luvchi omillarni bilish, jinoyatlarning oldini olish samaradorligini ta'minlash uchun muhimdir. Faqatgina yosh bolalar va o'smirlarga nisbatan jinsiy tajovuzlarni keltirib chiqaruvchi omillar tizimini o'rganish emas, balki ularning jinsiy jinoiy tajovuz rivojlanishiga ta'sir etish mexanizmlarini ham ochib berish zarur.

Huquqshunoslikda jinoiy faoliyatni tahlil qilishda jinoiy xulq-atvorni belgilovchi tashqi (obyektiv) va ichki (subyektiv) sharoitlar farqlanadi [9]. Professor N.A. Belyayev ta'kidlaganidek, obyektiv sabablar jinoyatlarni bevosita emas, balki inson ongiga ta'sir etib, shaxsning antiijtimoiy xususiyatlarini shakllantiradi va aynan shu xususiyatlar jinoyatning bevosita sababchisi hisoblanadi. Shuning uchun jinoyatchilik sabablarini o'rganish jinoyatchi shaxsi shakllangan sharoitlarni o'rganishga, shu sharoitlarning ilmiy umumlashtirilishi va tahliliga bog'liq bo'lishi lozim [2].

Professor N.A. Belyayevning jinoyatlar sabablari haqidagi nuqtayi nazarini inkor

qilmasdan, bir qancha masalalarda mulohaza yuritish mumkin. Avvalo, u jinoyatlarning obyektiv sabablarini inson ongi orqali shakllanadigan antiijtimoiy xususiyatlar orqali tushuntiradi, bu nazariya o'zining asosli jihatlariga ega. Lekin, ushbu yondashuvda jinoyatchilikning sabablarini faqat shaxsga bog'lash holati muammoni bir yo'nalishda ko'rishga olib keladi. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va boshqa omillar ham jinoyatchilikka katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, jinoyatchilikning asosiy sabablarini o'rganishda faqat shaxsiy xususiyatlarga emas, balki jamiyatning umumiy vaziyatiga e'tibor qaratish kerak. Ishsizlik, adolatsizlik yoki ta'limga yetarlicha e'tibor bermaslik kabi omillar jinoyatchilikka olib keluvchi sharoitlarni yaratadi. N.A.Belyayev ta'kidlagan shaxsning antiijtimoiy xususiyatlari ana shu ijtimoiy muammolardan ham kelib chiqishi mumkin.

Shuningdek, jinoyatchilik sabablarini o'rganishda insonning ongiga ta'sir qiluvchi axloqiy, ruhiy va madaniy qadriyatlarning ahamiyatini inkor etib bo'lmaydi. Ammo bu omillarni o'rganishda ko'pincha shaxsning mustaqil faoliyati emas, balki u yashaydigan muhit, tarbiyasi, atrofidagi insonlar bilan o'zaro munosabati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jinoyatchilik sabablari va jinoyatlar sodir etilishiga yordam beradigan sharoitlar muammosi kriminologiyadagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Darhaqiqat, avvalo sabablar va sharoitlar paydo bo'ladi, keyin jinoyatlar sodir etiladi, jinoyat sodir etgan shaxsning shaxsiyati shakllanadi va profilaktika hamda kurash choralarini qo'llash zarurati tug'iladi – bularning barchasi kriminologiyaning tadqiqot sohasiga kiradi.

V.N.Kudryavsev va V.Ye. Eminovning fikrlariga ko'ra, kriminologiyada jinoyatchilik sabablari jamiyat hayotidagi hodisalar sifatida tushuniladi, ular nafaqat jinoyatchilikni keltirib chiqaradi, balki uning mavjudligini qo'llab-quvvatlaydi, o'sishi yoki kamayishiga olib keladi. Shuningdek, jinoyat sodir etilishiga yordam beradigan sharoitlar ham ajratib ko'rsatiladi. Bu sharoitlar tabiiy, ijtimoiy va texnik omillar bo'lib, ular o'zlari jinoyatni keltirib chiqarmaydi, lekin uning amalga oshishiga yordam beradi [5].

Jinsiy jinoyatlar sodir etilishiga sabab bo'luvchi omillar va shart-sharoitlarni tahlil qilishdan oldin, jinoyatchilik sabablarini

o'rganishda ilmiy yondashuvlarni ajratish maqsadga muvofiqdir.

Kriminolog olimlar jinoyatchilik sabablarini aniqlashda to'rtta asosiy yondashuvni ilgari suradilar.

Birinchi yondashuv "konditsionalistik" (shartli) deb ataladi va unda jinoyat sababi sifatida ma'lum bir natijani keltirib chiqaruvchi zarur va yetarli sharoitlar yoki natija yuzaga kelgan holatlar majmuasi tushuniladi [6]. Bu holatda jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillar yoki sharoitlar sabab sifatida emas, balki shartlar yoki ta'sir qiluvchi omillar sifatida qaraladi.

Ikkinchi yondashuv – an'anaviy, ya'ni jinoyatchilik sabablarini tashqi kuchli ta'sir sifatida ta'riflashga imkon beradi, bu ta'sir nafaqat jismoniy, balki uning turli shakllardagi psixologik ta'sirni ham o'z ichiga oladi [6]. Bu yondashuvga ko'ra, jinoyatga olib keluvchi omillar faqat insonning ichki xususiyatlariga emas, balki uning atrofidagi jismoniy va psixologik muhitga ham bog'liq. Ushbu nazariya jinoyatlar sabablarini insonning shaxsiy xususiyatlaridan tashqaridagi omillar, ya'ni jamiyatdagi iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy shart-sharoitlar bilan izohlaydi.

Bu yondashuvning afzalligi shundaki, u jinoyatchilikning keng qamrovli sabablarini ko'rish imkonini beradi. Masalan, tashqi ta'sirlar sifatida insonning mehnat sharoitlari, iqtisodiy imkoniyatlari, ta'lim olish darajasi va hatto ommaviy axborot vositalari orqali oladigan ma'lumotlari jinoyatchilikka ta'sir qiluvchi omillar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Shu bilan birga, psixologik ta'sirlar, ya'ni insonni kuchli ruhiy bosimga yoki stress holatiga olib keladigan vaziyatlar ham jinoyatga olib keluvchi sabablardan biri bo'lishi mumkin.

Uchinchi yondashuv "an'anaviy-dialektik" deb ataladi va unda sabablar natijani keltirib chiqaruvchi barcha omillar sifatida tushuniladi. Bu yondashuvda sabab va natija o'rtasidagi aloqalar chuqurroq tahlil qilinib, barcha omillar natijaga ta'sir qiluvchi elementlar sifatida ko'rib chiqiladi. Ya'ni, faqat bir yoki ikki sababga e'tibor qaratish emas, balki keng qamrovli tahlil orqali natijani shakllantiruvchi turli xil omillarni inobatga olish muhim sanaladi. Bu yondashuv, jamiyatdagi yoki tabiiy jarayonlardagi murakkab munosabatlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

To'rtinchi yondashuv "interaksionistik" (o'zaro ta'sir nuqtayi nazaridan sababiyatga yondashuv) deb ataladi. Unga ko'ra, jinoiy xulq-atvor va jinoyatchilik sabablari inson (odamlar) va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir sifatida tushuniladi. Bunda ichki va tashqi sabablar ajratiladi, ular bir vaqtning o'zida faoliyat ko'rsatuvchi tugunli omillar sifatida qaraladi [3]. Bu yondashuvga ko'ra, jinoiy xulq-atvor va jinoyatchilik sabablari insonning shaxsiy xususiyatlari (ichki sabablar) va ularni o'rab turgan ijtimoiy muhit (tashqi sabablar) o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi. Bu yerda ichki va tashqi omillar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni ajratish mumkin emas, chunki ular birgalikda ishlab, jinoiy xatti-harakatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Interaksionistik yondashuv jinoyatchilikni murakkab ijtimoiy-ruhiy jarayon sifatida tushunishga yordam beradi.

Yosh bolalar va o'smirlarga nisbatan jinsiy tajovuzlarning sabablari va sharoitlari jinsiy munosabatlar sohasining o'ziga xos xususiyati bilan belgilanadi. Bu munosabatlarda, boshqa shaxslar o'rtasidagi munosabatlardan farqli o'laroq, shaxsning xususiyatlari yaqqol namoyon bo'ladi.

G.A.Yegoshina yosh bolalar va o'smirlarga nisbatan jinsiy jinoiy tajovuzlarning sabablari va sharoitlarini ijtimoiy, biologik va psixologik xususiyatlardan kelib chiqqan holda farqlash lozimligini ta'kidlagan [4].

Xususan, shaxsning biologik xususiyatlari uning jinsi, yoshi, temperamenti va har qanday patologik og'ishlari bilan belgilanadi. Psixologik xususiyatlar tizimi esa shaxsning ruhiy jarayonlarining individual xususiyatlarini, ya'ni: xotira, his-hayajon, idrok, iroda, ehtiyoj, diqqat va hokazolarni o'z ichiga oladi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, ular insonda biologik tug'ma xususiyatlar rivojlanish jarayonida shakllanadi. Faqat ijtimoiy sharoitlarga bog'liq xususiyatlar esa bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, odatlar, istaklar, dunyoqarash, e'tiqodlar va shu kabilardan iborat bo'lib, ularni shakllantirish uchun ta'lim olish zarur [4].

Fikrimizcha, bunda biologik va psixologik xususiyatlarning jinoyatga ta'sirini tushunish muhim bo'lsa-da, jinoyatning asosiy sabablari ijtimoiy sharoitlarda yotadi va ular jinoiy harakatlarning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Shuningdek, jinoyatlarning sabablarini

tushunishda bu omillarni birgalikda tahlil qilish zarur deb o'ylaymiz.

Ye.A.Aliyevaning fikriga ko'ra, jinoiy jinsiy xatti-harakatlarning shakllanishi va qayta tiklanishida quyidagi kriminogen omillar muhim ahamiyatga ega:

– yaqinlar tomonidan bolalarga yetarlicha e'tibor berilmasligi va oila tomonidan bolaning jinsiy xavfsizligini ta'minlashda zarur ishtirok etmaslik (mualliflar izohi: bu bolalarning o'z xavfsizligi haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmasligiga va ehtimoliy tahdidlarga nisbatan zaif bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin);

– Internet va ommaviy axborot vositalaridagi noxush (jumladan, pornografik yoki zo'ravonlik sahnalarini o'z ichiga olgan) materiallarga ochiq kirish imkoniyati (Bu kabi materiallar yoshlar ongiga salbiy ta'sir qilishi va ularning xatti-harakatlarini qonun chegarasidan chiqib ketishiga olib kelishi mumkin);

– davlat organlari (jumladan, huquq-tartibot organlari) va muassasalarining (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, ijtimoiy himoya sohaslarida) qoniqarsiz faoliyati (Bu muammolar davlat tomonidan nazorat va profilaktika ishlarining yetarli darajada olib borilmasligiga ishora qiladi);

– qonunchilikning mukammal emasligi (ya'ni jinoyatlarning profilaktikasi va jazolanishini samarali tashkil qiluvchi qonun hujjatlarining yo'qligi yoki zaifligi ham muhim kriminogen omillardan biri hisoblanadi. Qonunlardagi bo'shliqlar va zaifliklar jinoyatchilarning javobgarlikdan qochishlari yoki jinoyat sodir etishlariga ko'maklashuvchi shart-sharoitlarni yaratishi mumkin) [1].

Bu borada M.A.Gorbachyov jinsiy jinoyatchilikning yuqori darajasini bir qator sabablar bilan izohlaydi, jumladan:

jamiyatda axloqiy qadriyatlarning keskin susayishi va ijtimoiy xulq-atvor standartlariga, shu jumladan jinsiy odobga bo'lgan talablar darajasining pasayishi (ko'plab tungi klublar va "ko'ngilochar" muassasalarining mavjudligi, ularda alkogol ichimliklari, tamaki mahsulotlari, turli xil stimulyatorlar va ba'zan giyohvandlik moddalarining keng iste'mol qilinishi);

yuqori darajadagi migratsiya, ya'ni yaqin va uzoq xorijdan keluvchi shaxslar oqimining ortishi, ularning etnik va psixologik jinsiy xulq-atvor normalari ko'pincha mamlakatimizda qabul qilingan huquqiy normalar bilan mos kelmasligi [3].

Umuman olganda, kriminologik tadqiqotlar ma'lumotlariga ko'ra, zo'ravonlik jinoyatchiligi o'sishi va uning jamiyat uchun xavfliligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

avvalgi qadriyatlar va axloqiy tamoyillarni tubdan qayta baholash, pulning va moddiy omilning yagona qadriyat sifatida tobora ommada ongida tan olinishi;

axloq, ma'naviylik va ma'naviysizlik chegaralarining umumiy buzilishi;

aholi o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy farqlanish va turmush darajasiga bog'liq ravishda jamiyatda ijtimoiy mojarolar ko'lami va darajasining ortishi;

aholi katta qismining hayot tarzi va ijtimoiy maqomi keskin o'zgarishi, bunga bog'liq ravishda maqsadlarga erishish uchun har qanday vositalarga yo'nalishning kuchayishi [7].

Xorijiy kriminologiyada shaxsning biologik xususiyatlari psixologik xususiyatlar bilan birga, ayniqsa, voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan jinsiy tajovuzlarning sabablari sifatida ham ko'rsatiladi [8].

Voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoiy zo'ravonlikka oid sud hukmlari tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu jinoyatlarning 63 foizi yopiq hududda (jabrlanuvchi yoki ayblanuvchilarning uyida), 38 foizi ochiq joylarda (dala maydonlarida, tugallanmagan obyektlarda) va qolgan qismi boshqa joylarda (mashinada, liftida) sodir etilgan.

Sud hukmlari tahlillari voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlarning joylashuvi jinoyat shart-sharoitlariga bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Jinoyatlarning katta qismi yopiq hududlarda sodir etilganligi (63%) jinoyatchilarning o'zlarini xavfsiz his qilganliklari va fosh bo'lish ehtimoli kamligi bilan izohlanadi. Voyaga yetmaganlarning yopiq uy-joylarda va boshqa binolarda jinoiy tahdidlarga duchor bo'lishi ko'pincha qurbon va jinoyatchi o'rta-sidagi tanishlik yoki qarindoshlik aloqalari bilan bog'liq. Bu holat jinoyatchilarga qurbon bilan bevosita muloqotda bo'lish imkonini beradi va qurbonlarni o'zlarini himoyasiz his qilish holatiga tushiradi. Qarindoshlik va yaqin tanishlik jinoyatchiga ishonchni suiiste'mol qilish imkonini yaratadi, bu esa jinoyatning yopiq joylarda sodir etilishini yanada osonlashtiradi.

Shuningdek, ochiq joylarda sodir etilgan jinoyatlar (38%) jinoyatchilarning xavfsizlikka e'tibor bermagan holatlarda sodir etilishini

ko'rsatadi. Jinoyatning sharoiti va sodir etilish joyi jinoyatchi tomonidan rejalashtirilganligi va ularning o'z qurbonlariga nisbatan qo'llagan ehtiyotkorlik darajasiga bog'liq.

Qolaversa, tahlillar asosida shahar va qishloq turmush tarziga xos xususiyatlar ham voyaga yetmaganlar va yosh bolalarga nisbatan sodir etilgan jinoiy zo'ravonliklarning sodir etilishi sharoitiga ta'sir qilishi o'rganildi. Jumladan, shaharlarda ushbu jinoyatlar asosan yashash xonadonlarda (jabrlanuvchi yoki ayblanuvchining xonadonida), yotoqxonada, uyning podvalida yoki avtomobilda sodir etilgan. Qishloq hududlarida esa jinoyatlar ko'proq dalada, uy atrofidagi hududda, tashlandiq uylarda, yaylovlarda sodir etilgan. Bu sharoitlar shahar va qishloq turmushining o'ziga xosliklarini aks ettiradi, jinoyat sodir etuvchilarning jinoiy harakatlarini rejalashtirishda ularni qanday vositalardan foydalanishlarini belgilaydi.

Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatadiki, jinoyatchilar ko'pincha odamsiz, xatarli hududlarni tanlaydilar, jabrlanuvchilar esa bunday joylarga yaqin yashashlari yoki aldanib qolishlari sababli qurbon bo'lishadi. Yosh bolalar ko'pincha bu joylarga hech narsa bo'lmaydi, deb ishonib, o'z ixtiyorlari bilan borishgan (ayblanuvchilar ularga muzqaymoq yoki shirinlik olib beraman deb aldashgan).

Tadqiqot natijalariga ko'ra, voyaga yetmaganlar va yosh bolalarga nisbatan sodir etilgan jinoiy zo'ravonliklar asosan yoz oylarida (48,4%) sodir bo'lgan. Kuz faslida bu ko'rsatkich 28,5%, bahorda 15,8%, qish oylarida esa 7,3%ni tashkil etgan. Jinoyatlarning qish faslida kamayishi hodisalarning asosan yopiq va yozgi ochiq hududlarda sodir etilishi bilan bog'liq bo'lib, bu davrda, ayniqsa yozgi vaqtda qurbonlar va jinoyatchilar ko'proq tashqi muhitda, ochiq joylarda bo'lishlari ehtimoli yuqori ekanligini ko'rsatadi.

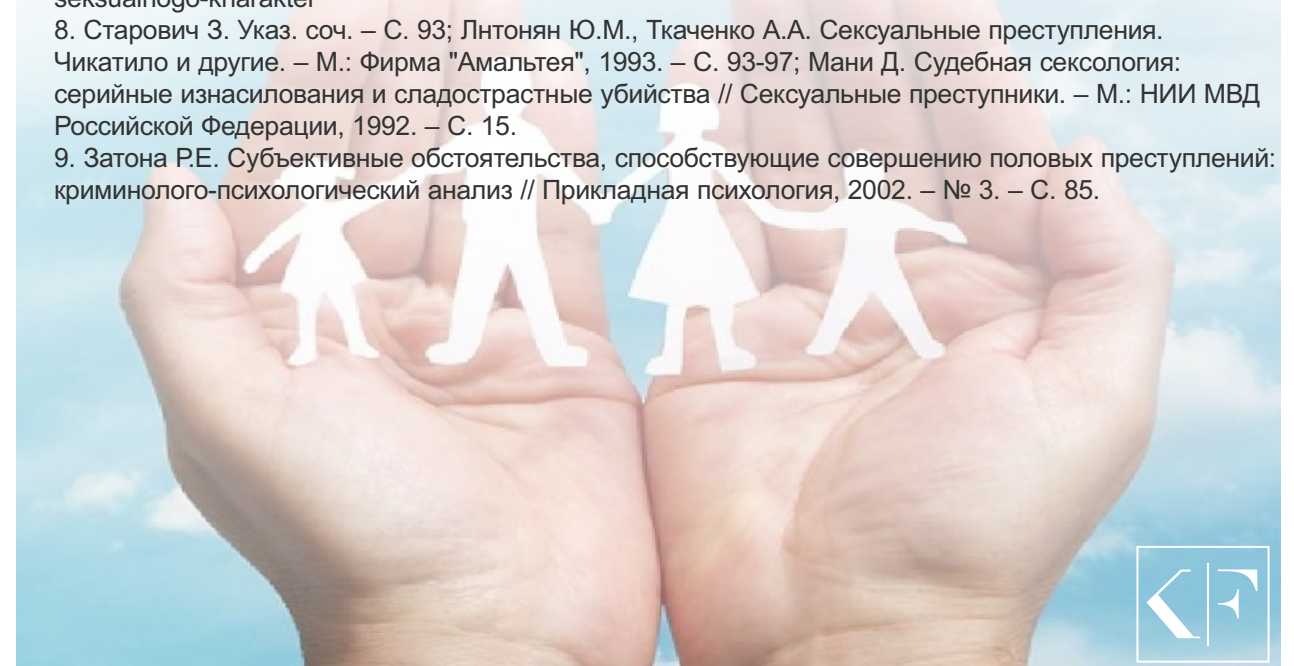
Ko'pincha voyaga yetmaganlar (bolalar)ga nisbatan jinsiy tajovuzlar sodir etilganda, jinoyatchilar bir vaqtning o'zida jismoniy zo'ravonlikni ham qo'llaganlar. Sudlar tomonidan ko'rib chiqilgan jinoyat ishlarini o'rganish natijalariga ko'ra, yosh bolalar va o'smirlarga nisbatan jinsiy tajovuzlarning 75% holatida qurbonlarga ruhiy zo'ravonlik qo'llangan (birovga aytga o'ldirish bilan qo'rqitib).

Umuman olganda, yosh bolalar va o'smirlarga nisbatan jinsiy tajovuzlar sodir etilgan joy, vaqt, usul va sharoitlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jamoat tashkilotlari, maktablar va jinoyatchilikning oldini olish bilan shug'ullanuvchi ta'lim muassasalari o'smirlar va yoshlar bilan, xususan, tuman markazlari va qishloq joylarida, ularning bo'sh vaqtlarida jinsiy tajovuzlarning oldini olish borasida ishlarni kuchaytirishlari zarur.

Jamoatchilik, yosh bolalar va o'smirlarning ota-onalari hamda ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan ular eng ko'p tashrif buyuradigan joylar, xususan, bo'sh turgan xo'jalik binolari, chordoqlar va podvallar qat'iy nazoratda bo'lishi kerak. 18 yoshga to'lmagan shaxslarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil qilish maqsadida yil davomida, ayniqsa, bahor-yoz-kuz mavsumida ularning kechki vaqtlarida bandligini ta'minlash bo'yicha ishlarni olib borish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan manbalar

1. Алиева Е.А. Уголовно-правовой и криминологический аспекты развратных действий: Автореф. ... канд. юрид. наук. — Москва, 2021. — С. 24 // <https://www.dissercat.com/content/ugolovno-pravovoi-i-kriminologicheskii-aspekty-razvratnykh-deistvii>
2. Беляев Н.А. Методологические основы изучения причин преступности // Тез. док. и сообщ. на межвуз. конференции по теоретическим и методологическим проблемам правовой науки. — Кишинев, 1965. — С. 200-201.
3. Горбачев М.А. Сексуальная преступность в России: криминологическое исследование: Дис. ... канд. юрид. наук. — Москва, 2015. — С. 174.
4. Егошина Г.А. Сексуальные посяательства на малолетних и несовершеннолетних и их предупреждение (уголовно-правовое и криминологическое исследование по материалам Республики Марий Эл): Дис. ... канд. юрид. наук. — Йошкар-Ола, 1999. — С. 213.
5. Криминология: Учебник для вузов / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. — М.: Инфра-М, 2010. — С. 108.
6. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2007. — С. 252.
7. Кулаков А.В. Уголовно-правовой и криминологический аспекты насильственных действий сексуального характера: Дис. ... канд. юрид. наук. — Рязань, 2004. — С. 216 // <https://www.dissercat.com/content/ugolovno-pravovoi-i-kriminologicheskii-aspekty-nasilstvennykh-deistvii-seksualnogo-kharakter>
8. Старович З. Указ. соч. — С. 93; Лнтонян Ю.М., Ткаченко А.А. Сексуальные преступления. Чикатило и другие. — М.: Фирма "Амальтея", 1993. — С. 93-97; Мани Д. Судебная сексология: серийные изнасилования и сладострастные убийства // Сексуальные преступники. — М.: НИИ МВД Российской Федерации, 1992. — С. 15.
9. Затона Р.Е. Субъективные обстоятельства, способствующие совершению половых преступлений: криминологический психологический анализ // Прикладная психология, 2002. — № 3. — С. 85.

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING KRIMINOLOGIK TAHLILI

Mirzatillayev Umid Izzatillayevich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
yetakchi ilmiy xodimi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning statistik tahlili, ularning kriminologik jihatlari, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning oldini olishda inspektor-psixologlarning roli, ularning vakolatlari, bu boradagi ilmiy qarashlar, xalqaro tajriba tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada inspektor-psixologlarning voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olishdagi vakolatlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar berilgan.
Kalit so'zlar: jinoyat, voyaga yetmaganlar, inspektor-psixolog, huquqbuzarlik, sud, prokuror, bolalar masalalari bo'yicha tuman (shahar) komissiyalari.

Abstract. This article analyzes the statistical analysis of crimes committed by minors, their criminological aspects, the role of inspector-psychologists in the prevention of crimes committed by minors (juveniles), their powers, scientific views on this matter, and international experience. In addition, the article contains suggestions for improving the powers of inspector-psychologists in the prevention of crimes committed by minors (juveniles).

Keywords: crime, minors (juveniles), inspector-psychologist, offense, court, prosecutor, district (city) commissions on children's issues.

Voyaga yetmaganlar jinoyatlariga, ularni sodir etayotgan shaxslarga, ularda g'ayriijtimoiy xulq-atvor shakllanishi jarayoniga, ularning sabab va sharoitlariga, shuningdek barvaqt oldini olish masalalariga oid mavjud bilimlarni bugungi kun jinoyatchilikka qarshi kurash nazariyasi va amaliyotining ehtiyojlaridan kelib chiqib yangilash, mavjud muammolarning ilmiy asoslangan yechimlarini topish va profilaktik choratadbirlar samaradorligini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha zarur tavsiyalarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish davlat siyosati darajasidagi dolzarb masalalardir.

Shuni unutmash zarurki, voyaga yetmaganlar jinoyatlari profilaktikasiga doir samarali ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarni yaratish, birinchidan, kriminologik ilmiy-nazariy bilimlarni tizimli ravishda boyitib borishni, ikkinchidan, mazkur bilimlar bilan amaliyotni qurollantirishni, uchinchidan, ta'lim-tarbiya tizimida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashni taqozo etadi. Shu o'rinda nazariya amaliyotning ko'zi ekanligini, amaliyot esa nazariya uchun asosiy muammolarni aniqlash maydoni ekanligini

unutmasligimiz kerak. Bugungi kunda bir tomondan, amaliyotning nazariy bilimlarga yetarli asoslanmayotganligini, ikkinchi tomondan esa, ayrim yo'nalishlarda nazariyaning amaliyotdan orqada qolayotganligini kuzatish mumkin.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining barvaqt oldini olish bevosita bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat siyosati mazmun-mohiyatida o'z aksini topgan bo'lib, uning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;

bolaning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish;

bolaning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik;

bolaning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish;

bolalar huquqlari va imkoniyatlarining tengligini ta'minlash;

bola huquqlari kafolatlarining huquqiy asoslarini takomillashtirish;

bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishini ta'minlash;

bola huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda himoya qilish

bo'yicha davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatining ochiqqligi hamda oshkorligini ta'minlash;

bolalarning jismoniy, intellektual, ma'naviy va axloqiy kamol topishiga ko'maklashish;

bola huquqlarini himoya qilish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi kadrlar tayyorlash, ularning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;

bolalarda vatanparvarlik, fuqarolik, bag'rikenglik va tinchliksevarlik tuyg'ularini tarbiyalash;

bolani O'zbekiston xalqining tarixiy va milliy an'analari, ma'naviy qadriyatlari hamda jahon madaniyati yutuqlari bilan tanishtirish;

bolaning shaxsini, uning ilmiy, texnikaviy va badiiy ijodkorligini rivojlantirish;

bolalar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash;

bolada huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish;

bola huquqlarini ta'minlash maqsadida davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasida hamkorlik qilish;

bola huquqlarini himoya qilish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish;

bolalarning ijtimoiy ko'nikmasiga, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni kamaytirishga ko'maklashish.

Voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha inspektor-psixologlar faoliyati obyektlarini qiyosiy tahlil qilib, quyidagicha xulosa qilish mumkin. Voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha inspektor-psixologlar faoliyatining obyektlar ko'lamiga kengligi sababli, ularni shartli ravishda quyidagicha tasniflagan holda tadqiq qilish maqsadga muvofiq: Jumladan:

a) jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etgan yoxud sodir etishga moyil bo'lgan voyaga yetmaganlar;

b) voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etilgan yoxud sodir etilishi mumkin bo'lgan joylar (ta'lim muassasalari (bog'cha, maktab, texnikumlar) mehribonlik uylari, xonadonlar, jamoat joylari (ko'chalar, internet klublar, kafe va barlar, qarovsiz qoldirilgan joylar va h.k.)

v) voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etgan yoxud sodir etishi mumkin bo'lgan shaxslar (voyaga yetmagan shaxs bilan birga yashovchilar (otanasasi, bobo-buvisi, qonuniy vakili, vasiy yoki

homiysi), ular bilan yaqin muloqotda bo'luvchi axloqan buzuvchi shaxslar (jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etishga jalb etuvchi shaxslar), ularga nisbatan jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan shaxslar (pedofillar, giyohvandlar, fohishalar va h.k.).

Quyida ushbu tasnifning har biriga alohida to'xtalamiz.

Avvalo jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etgan yoxud sodir etishga moyil bo'lgan voyaga yetmaganlar haqida gapiradigan bo'lsak, hech bir bola onasining qornidan jinoyatchi bo'lib tug'ilmaydi. Voyaga yetmaganlarning jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etishiga davlat organlari favqulodda holat sifatida qarab, har bir jinoyat yoki huquqbuzarlikning sabab va shart-sharoitini chuqur tahlil qilib borishi, tegishli choralarni ko'rishi zarur. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini tahlil qilgan olimlardan A. Kettle jinoyatchilikning rivojlanish qonuniyatlarini tushuntirishga harakat qilib, "jinoyat sodir etishga moyillik odamning yoshi, jinsi, kasbi, ma'lumoti darajasi, yilning mavsumi va boshqalarga bog'liq bo'ladi" [1], degan xulosaga kelgan.

N.A. Ramazonova voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish faoliyatini o'rganib, "voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar deganda, jinoyat qonunchiligida nazarda tutilgan jinoiy javobgarlikning minimal yoshi va milliy qonunchilik asosida voyaga yetish yoshi sifatida tan olingan yoshga yetgunga qadar sodir etilgan jinoyatlar tushuniladi" [2], degan fikrni ilgari surgan. Biz, N.A. Ramazonovanning bu fikriga qo'shilmaymiz, chunki unda voyaga yetmaganing aniq yosh chegarasi belgilanmagan.

Ya.V. Samiulina ayol jinsidagi voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini o'rganib, "voyaga yetmagan ayollarning jinoyati zamonaviy jinoyatchilikning o'ziga xos turi bo'lib, uning o'ziga xosligi kichik jinoyatchi shaxsining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilandi va miqdor va sifat ko'rsatkichlarga ega bo'lgan muayyan hududda ma'lum vaqt davomida 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan ayollar tomonidan sodir etilgan barcha jinoyatlarning yig'indisidir" [3] deydi. Fikrimizcha, ushbu ta'rif N.A. Ramazonovning fikriga nisbatan ancha mukammal, chunki amaldagi jinoyat qonunchiligimizda ham jinoyat subyekti yoshining eng kichik yoshi sifatida 14 yosh belgilangan. Shu bilan birga,

shaxs 18 yoshdan boshlab to'liq muomala layoqatiga ega bo'ladi hamda o'z xatti-harakatiga o'zi javob berishi qonunchiligimizda mustahkamlangan.

Statistika agentligi ma'lumotiga ko'ra, 2023-yili jinoyat sodir etgan 3599 nafar voyaga yetmaganlarning 82,6 foizi jinoiy javobgarlikka tortilgan. Ulardan 744 nafari 13–15 yosh, 2855 nafari 16–17 yoshlidir. Qizlarning ulushi 8,7 foiz – 314 nafarni tashkil etgan [4].

Eng ko'p jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlar Farg'ona viloyatida qayd etilgan – 700 nafar. Keyingi o'rinlarda Toshkent – 545, Namangan viloyati – 451 va Toshkent viloyati – 345 kishi. Eng past ko'rsatkichlar Jizzax – 54, Navoiy – 62 va Xorazm viloyatlarida – 66 kishi.

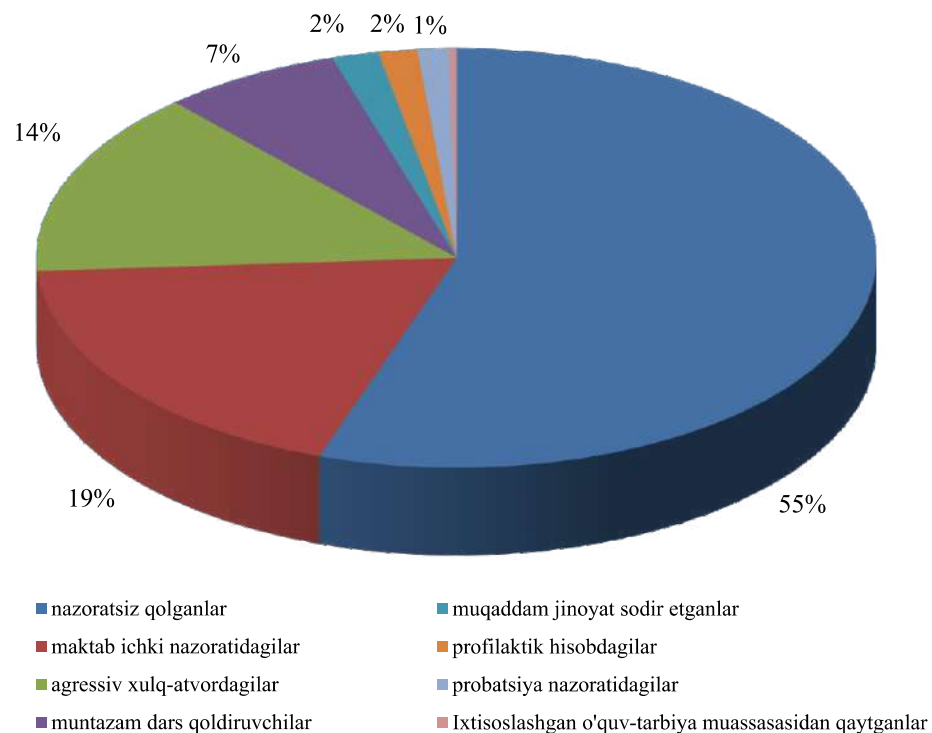
Jinoyat turlari bo'yicha voyaga yetmaganlarning aksariyati yoki 1602 nafari o'g'rilik (bir yil avval – 1581 nafar), 453 nafari bezorilik (284 nafar), 135 nafari firibgarlik (134 nafar), 181 nafari talonchilik va bosqinchilik (162 nafar) sodir etgan, 104 nafari qasddan badanga og'ir shikast yetkazish (74), 54 nafari nomusga tegish va nomusga tegishga urinish (46), 27 nafari

tovlamachilik (16) 12 nafari esa qasddan odam o'ldirish va odam o'ldirishga urinish (10) jinoyatini sodir etgan.

57 nafar voyaga yetmaganlar giyohvandlik vositalarini ishlab chiqarish yoki sotish, 121 nafari o'limga olib kelmaydigan yo'l-transport hodisalari, 4 nafari qalbaki pul yoki qimmatli qog'ozlarni tayyorlash yoki sotish kabi jinoyatlarni sodir etgan [5].

Jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlar g'ayriijtimoiy xulq-atvor va huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi ko'rsatkichlari asosida tahlil qilinganda, ularning 18,7 foizi maktab ichki nazoratida turuvchilar, 14,3 foizi agressiv xulq-atvorga ega bo'lganlar, 6,9 foizi muntazam ravishda dars qoldiruvchilar, 1,8 foizi muqaddam jinoyat sodir etganlar, 1,5 foizi profilaktik hibsdan turuvchilar, 1,2 foizi probatsiya nazoratida turuvchilar, 0,3 foizi ixtisoslashgan o'quv-tarbiya muassasasidan qaytganlar hissasiga to'g'ri kelgan bo'lsa, qolgan 55,3 foizini moyillikning hech qanday belgisi bo'lmaganlar nazoratsiz qolganligi oqibatida jinoyat sodir etishgan.

2023-yilda jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlar tarkibining tuzilishi

Voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etilgan yoxud sodir etilishi mumkin bo'lgan joylar ham inspektor-psixologlar faoliyatining obyekti bo'lishi lozim. Negaki, bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar hamda ommaviy axborot vositalarida voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoyat yoki huquqbuzarliklar to'g'risidagi ma'lumotlarga har kuni ko'zimiz tushmoqda. Jumladan, Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on shahar Nurafshon mahallasida yashovchi 1992-yilda tug'ilgan ayol F.M. chet elda bo'lgan eri bilan o'zaro kelishmovchilikka borib, eriga jahl qilib, voyaga yetmagan farzandiga nisbatan jismoniy kuch ishlatgan va uni qiynab, azoblagan. Holat yuzasidan IIB xodimlari tomonidan tekshiruv harakatlari olib borilib, ayolga nisbatan Jinoyat kodeksining 110-moddasi (Qiynash) 2-qismi "a" bandi hamda 112-moddasi (O'ldirish yoki zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish) 1-qismi bilan jinoyat ishi qo'zg'atilgan [6].

Shunga o'xshash yana bir holatda bir ayol o'z bolalarini qiynayotgani aks etgan video tarqaldi. Samarqand viloyati IIB axborot xizmatining xabar berishicha, holat Kattaqo'rg'on tumanining "Andoqsoy" MFY, Andoqsoy qishlog'ida sodir bo'lgan. 2000-yilda tug'ilgan X.U. ayni damda Rossiyada bo'lgan eri bilan janjallashib, jahl ustida bolasini qiynab, tasvirga olib turmush o'rtog'iga yuborgan. Ma'lum qilinishicha, holat yuzasidan Kattaqo'rg'on tumani IIB huzuridagi tergov bo'limi tomonidan Jinoyat kodeksining 110-moddasi 2-qismi "a" bandi (Voyaga yetmaganlarni qiynash) bilan jinoyat ishi qo'zg'atilgan [7].

Yuqoridagi har ikki holatda ham voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan zo'ravonlik fuqarolarning yashash xonadonida sodir etilgan. Bu holatlar ijtimoiy tarmoqlarda yoki

ommaviy axborot vositalarida yoritilgan bo'lib, yoritilmagan holatlar qanchaligi to'g'risida aniq bir fikr bildirish qiyin. Chunki, odatda, bunday holatlar latentligicha qolib ketadi.

Shu nuqtayi nazardan, nazarimizda, voyaga yetmagan shaxslarni kelgusida tazyiq yoki zo'ravonlikka tushib qolmasligi uchun inspektor-psixologlarga voyaga yetmaganlar orasida tazyiq yoki zo'ravonlikka tushishi mumkin bo'lganlarni aniqlash, ularning ota-onalari bilan manzilli ishlash, ota-onalariga hamda voyaga yetmaganlarni ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy himoya qilishda ko'maklashish funksiyasini yuklash zarur deb hisoblaymiz. Tergov bilan bog'liq hollarda esa voyaga yetmaganlarga himoya orderi berish amaliyotini joriy etish taklifini ilgari suramiz.

Chunki, bugungi kunda inspektor-psixologlar voyaga yetmaganlar tomonidan yoki ularga nisbatan sodir etiladigan jinoyat yoxud huquqbuzarlikning olini olish bilan emas, balki sodir etilganidan keyin uning oqibati bilan shug'ullanmoqda. Bu esa juda kech bo'lib, voyaga yetmaganlarning psixologik rivojlani-shiga qattiq salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, nazarimizda, inspektor-psixologlar jinoyat yoki huquqbuzarlik keltirib chiqargan oqibat bilan emas, aksincha, ularni barvaqt oldini olish, voyaga yetmaganlarda vatanparvarlik ruhini kuchaytirish bilan shug'ullanganlari maqsadga muvofiq.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, inspektor-psixologlar faoliyatining obyektlarini tahlil qilish ular faoliyatining kelgusi istiqbollarini belgilab berish bilan birga, voyaga yetmaganlarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishga, huquqbuzarliklar profilaktikasini to'g'ri yo'lga qo'yishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Кетле А. Человек и развитие его способностей. – СПб, 1865. – С. 8.
2. Ramazonova N.A. Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish uslubi: Yurid. fan. d-ri ... dis. avtoref. – T., 2020. – B. 17.
3. Самиулина Я.В. Личность несовершеннолетней преступницы и воздействие на нее: Автореф....дис. канд. юрид. наук. – Тамбов, 2009. – С. 11.
4. https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=424&id=3116&Itemid=1000000000000.
5. <https://kun.uz/kr/news/2024/02/27/voyaga-yetmaganlar-eng-kop-jinoyat-sodir-etgan-hudud-malum-qilindi>.
6. <https://kun.uz/kr/news/2024/06/06/samarqandda-eriga-jahl-qilib-bolasini-azoblagan-ayolga-jinoyat-ishi-qozgatildi>.
7. <https://kun.uz/kr/news/2023/03/18/kattaqorgonda-bolalarini-qiynagan-ayolga-jinoyat-ishi-qozgatildi>.

KORRUPSIYA BILAN BOG‘LIQ JINOYATLARNI OLDINI OLISHNING NAZARIY VA AMALIY-HUQUQIY MASALALARI

Tulaganova Gulchehra Zaxitovna

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoyat protsyessi huquqi kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada korrupsiya bilan bog‘liq jinoyatlarning sodir etilish sabablari va ushbu jinoyatlarni profilaktika qilish chora-tadbirlari tahlil etilgan. Shuningdek, aholi o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovlarga asosan korrupsiya bilan bog‘liq jinoyatlarining oldini olish uchun aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, maslahat kurslarini tashkil etib, profilaktika ishlarini doimiy ravishda olib borish zarurligi asoslab berilgan. O‘tkazilgan tadqiqot natijasida bir qancha nazariy va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: korrupsiya, pora, jinoyat, huquqbuzarlik, profilaktika, huquqiy ong, huquqiy madaniyat.

Abstract: This article analyzes the causes of corruption-related crimes and measures to prevent these crimes. Also, based on surveys conducted among the population, it is justified to increase the legal awareness and culture of the population in order to prevent corruption-related crimes, to organize regular consultation courses for them, and to carry out preventive work on a regular basis. As a result of the research, a number of theoretical and practical proposals were developed.

Keywords: corruption, bribery, crime, offense, prevention, legal awareness, legal culture.

Bugun mamlakatimiz demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish yo‘lidan sobitqadamlik bilan bormoqda. Barcha sohalaridagi kabi jinoyatchilik va uning oldini olish mexanizmini isloh qilish masalalari ham doimo Prezidentimizning e‘tibori markazida bo‘lib kelmoqda. Tezkor zamon talablaridan kelib chiqib, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev yangicha fikrlaydigan, mas‘uliyatli, tashabbuskor, ilg‘or boshqaruv usullarini puxta o‘zlashtirgan, vatanparvar, halol kadrlarni tanlash va tayyorlash bo‘yicha samarali tizim yaratilishini kechiktirib bo‘lmas vazifa etib belgiladi [1].

Korrupsiya – bu jamiyatga juda katta putur yetkazadigan dahshatli vabo. U demokratiya va huquq ustuvorligi asoslarini yemiradi, inson huquqlarining buzilishiga olib keladi, iqtisodiyotning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi, hayot sifatini salbiylashtiradi va inson xavfsizligini tahdid ostiga soluvchi uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va boshqa salbiy hodisalarning ildiz otib, ommalashib ketishiga sharoit yaratib beradi.

Korrupsiyaning ildizlari davlat xizmatini tashkil etishdagi nuqsonlarga va davlat xizmatchilarining o‘ziga xos psixologiyasiga borib

taqaladi. Bu korrupsiyaga qarshi, avvalo, ma‘muriy-huquqiy va tashkiliy-boshqaruv chora-tadbirlari ko‘rish zarurligi taqozo etadi. Aynan korrupsiya jamiyatga o‘lchab bo‘lmas darajada katta putur yetkazadi, chunki rivojlanish uchun mo‘ljallangan mablag‘larni o‘ziga tortadi, aholiga asosiy xizmatlarni ko‘rsatish imkonidan mahrum qiladi, tengsizlik va adolatsizlikning ildiz otishiga sabab bo‘ladi hamda xorijiy investitsiyalar va yordamning kirib kelishiga to‘sqinlik qiladi.

Korrupsiyaga qarshi kurash muammosi zamonamizning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishidir. Korrupsiyaga qarshi kurashishda qonunchilikni takomillashtirish, bu sohadagi ta‘limni rivojlantirish, fuqarolarning korrupsiyaga qarshi harakatlari uchun samarali tizimni yaratishdan iborat kompleks ta‘sirini anglatadi va korrupsiyaning barcha ko‘rinishlariga qarshi kurashish, korrupsiyani rad etishning barcha ko‘rinishlari yaratilishi – bu hokimiyat hamda jamiyat uchun muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi.

Korrupsiyaga qarshi kurashda ta‘lim tizimini yaratish va takomillashtirishdan ko‘zlangan asosiy maqsad – davlat xizmati sohalaridagi

kadrlarni korrupsiyaga qarshi kurash va ogohlik borasida o‘qitish, qayta tayyorlash, ularga zarur bilim va ko‘nikmalarni berish, fuqarolik jamiyatini korrupsiyaga qarshi kurash borasida huquqiy, moddiy, axborot va boshqa resurslar bilan ta‘minlashdan iborat.

Har qanday ijtimoiy-salbiy hodisaning yoki jinoyatchilikning, shu jumladan korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashda mazkur illatni vujudga keltiruvchi sabablar va unga imkon beruvchi shart-sharoitlarni o‘rganish, tahlil qilish, aniqlash muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu ijtimoiy-salbiy hodisani vujudga keltiruvchi sabablar va unga imkon beruvchi shart-sharoitlarni o‘rganish va aniqlash orqaligina korrupsiyaga qarshi samarali kurash olib borish imkoniyati vujudga keladi.

Korrupsiya va uni vujudga keltiruvchi muammolar o‘rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud [2; 56 b.]. Bir tomondan, bu muammolar korrupsiyani kuchaytiradi, ularni yechish esa korrupsiya darajasini pasaytirishga ko‘maklashishi mumkin, boshqa tomondan, korrupsiya keng tarqalgani o‘tish davri muammolarini keskinlashtiradi, ularni yechishga xalaqit beradi. Bundan xulosa shuki, birinchidan, korrupsiyani faqat uni vujudga keltiruvchi muammolar va shart-sharoitlarni yechish yo‘li bilan kamaytirish va cheklash mumkin; ikkinchidan, bu muammolarni yechishga korrupsiyaga qarshi barcha yo‘nalishlarda qat‘iy va murosasiz kurash olib borish ko‘maklashadi.

Korrupsiyaga yo‘l ochadigan omillar sirasiga hokimiyat organlari tizimining murakkabligi, taomillarining ko‘pligi, davlat hokimiyati organlari apparatining faoliyati ustidan tashqi va ichki nazoratning yo‘qligi kabi holatlarni kiritish mumkin. Tashkiliy tushunmovchiliklarni fuqarolarning korrupsion xulq-atvorini rag‘batlantirishdan farqlash ba‘zan juda qiyin kechadi. Taqiqlar, ruxsat berish taomillari sonining haddan tashqari ko‘pligi, davlat hokimiyati organlari faoliyatiga jalb qilingan fuqarolarning manfaatlarini himoya qilish mexanizmi va huquqiy asoslarining yo‘qligi ham korrupsiyaga yo‘l ochadi [3].

Zotan, tarixiy tajriba va hozirgi amaliyot, shu jumladan ba‘zi yangi mustaqil davlatlar amaliyoti korrupsiya va jinoyatchilik xavfsizlikka qanchalik tahdid solishini aniq tasavvur etish imkonini beradi.

Bizningcha, kriminologiyaning asosiy qoidalariga tayanib, korrupsiyani vujudga

keltiruvchi muammolarni shartli ravishda umumiy va xususiyga ajratish mumkin.

Korrupsiyaning xususiy muammolari ildizlari bilan sho‘ro davriga borib taqaladigan muammolarning davomi hisoblanadi. Ularning ayrimlari o‘tish davri sharoitlari ta‘sirida keskinlashgan. O‘sha davrdagi sud tizimi samardorligi darajasining pastligi, aholi huquqiy ongining rivojlanmagani, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ularning vakillari faqat “davlat manfaatlari” va “jamoat mulki”ni muhofaza qilishga odatlangani shular jumlasidandir.

Jinoyatchilik, shuningdek korrupsiya muammosiga doir maxsus kriminologik adabiyotlar tahlili korrupsiyani o‘zining tabiiy mahsuli sifatida belgilovchi sabablar va shart-sharoitlar (omillar)ning ayrim guruhlarini qayd etish imkonini beradi. Ijtimoiy hayot mazmuni yoki sohalariga ko‘ra bunday omillar qatoriga huquqiy, tashkiliy-boshqaruv, tarbiyaviy, mafkuraviy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa sabablar hamda shart-sharoitlar kiradi [4; 180 b].

Korrupsiyani belgilovchi huquqiy omillar qatoriga aksariyat mutaxassislar ayrim faoliyat sohaları huquqiy jihatdan lozim darajada tartibga solinmaganini va amaldagi qonun hujjatlaridagi mavjud kamchiliklarni kiritadilar. Ular orasida quyidagi kamchiliklar ayniqsa ko‘p qayd etiladi:

davlat hokimiyati va boshqaruv organlari mansabdor shaxslarining xizmat vakolatlari lozim darajada tartibga solinmagani;

korrupsiyaning muayyan ko‘rinishlari uchun javobgarlik to‘g‘risidagi amaldagi qonun hujjatlarini lozim darajada samarali emasligi;

muayyan siyosat subyektlari – davlat hokimiyati vakillari va bu lavozimlarga nomzodlarga jinoiy ta‘qibdan immunitet huquqi berilganligi. Zero, bu javobgarlikdan har qanday tarzda ozod qilish mavjud xulq-atvor normalari buzilishiga sabab bo‘ladi, korrupsiya jinoyatchiligiga qarshi kurashning maqsadi – har bir jinoyat uchun va har qanday shaxsga, uning siyosiy maqomidan qat‘i nazar, jinoyat qonuni qo‘llanilishining muqarrarligiga ziddir.

Korrupsiyani belgilovchi tashkiliy-boshqaruv omillari guruhi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

vakant oliy davlat lavozimlarini band etishga tanlovlar soni ko‘p emasligi, professional xizmatchilar va siyosiy belgiga ko‘ra tayinlanadigan amaldorlar tizimining mavjudligi;

davlat xizmatining beqarorligi;

davlat hokimiyati organlarida tegishli

lavozimni band etish uchun saylov yoki tanlov o'tkazish jarayonida moliyaviy nazoratni amalga oshiruvchi maxsus mustaqil xizmatlar mavjud emasligi;

korruptsiyaga qarshi kurashda davlat organlari faoliyatining samarali emasligi;

davlat hokimiyati organlarining vakillari va bu lavozimlarga nomzodlarning faoliyati va siyosiy munosabatlar sohasi ustidan davlat va jamiyat tomonidan ijtimoiy nazorat shakllari mavjud emasligi.

Korruptsiyani belgilovchi mafkuraviy va tarbiyaviy omillar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

korruptsiyaga qarshi qisqa muddatli kompaniyalarning o'tkazilishi, zero ular aksariyat hollarda siyosiy maqsadlarni ko'zlab o'tkaziladi va bu maqsadlarga erishish usullaridan biri hisoblanadi, chunki o'z oldiga qo'yilgan siyosiy maqsadlarga (tegishli lavozimni egallash yoki uni o'zida saqlab qolish) erishgan shaxslar shundan keyin ko'pincha mazkur ijtimoiy hodisaga qarshi kurashning samaradorligini oshirish xususida bergan va'dalarini unutadilar;

ommaviy axborot vositalari aholini korruptsiyaga qarshi ruhda tarbiyalash borasida lozim darajada ish olib bormayotgani.

Korruptsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: davlat mulkini xususiylashtirish hamma joyda korruptsiyaning muhim manbai bo'lib xizmat qiladi; byudjet mablag'larini taqsimlash sohasi – korruptsionerlar uchun yana bir qulay zamin; eksklyuziv huquqlar berish (imtiyozlar, shu jumladan eksport va import, soliqlar bo'yicha imtiyozlar berish, litsenziyalash va hokazo) ham korruptsiyaga keng yo'l ochadi; tijorat banklari bilan hamkorligi; huquqni muhofaza qiluvchi organlar va iqtisodiy jinoyatchilikning birikishi hamda korruptsiyaga qarshi kurashga jiddiy to'sqinlik qiluvchi muhitni yaratishi.

Quyi darajadagi korruptsiya uchun shart-sharoitlar. Quyi darajadagi korruptsiya undan pora oluvchigina emas, balki pora beruvchi ham foyda ko'rish bilan ajralib turadi. Pora muayyan maishiy muammolarni hal qilishga ko'maklashadi, shuningdek u ayrim mayda qonunbuzarliklar, ko'rsatmalarni buzish imkoniyati uchun to'lanadigan haq bo'lib xizmat qiladi.

Quyi darajadagi korruptsiya oddiy fuqaro davlatga murojaat etish zarurati bilan to'qnash

keluvchi yoki aksincha, davlat fuqaroni tashvishga solish lozim deb hisoblovchi barcha sohalarga kirib boradi.

Korruptsiyaning ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlariga to'xtaladigan bo'lsak, jamiyatdagi kriminallashuv jarayonlari kishilar ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ularning huquqiy ongi buzilishiga sabab bo'ladi. U bir-birini istisno etuvchi ikki jihat – huquqqa ijobiy va salbiy munosabatlarning chatishuvi bilan tavsiflanadi. Ayni bir subyektlar ongida bunday tendensiyalarning mavjudligi aholining turli guruhlari qadriyatlarga munosabatda to'g'ri mo'ljallarni yo'qotganidan dalolat beradi. Huquqiy nigilizm – huquqqa salbiy munosabat, uning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning samarali vositasi bo'lib xizmat qilish imkoniyatiga ishonchsizlik kuchayib boradi.

Jamiyatda mavjud bo'lgan ma'naviy-psixologik muhit hokimiyat organlaridagi korruptsiya darajasiga, hech shubhasiz, jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ayrim mansabdor fuqarolar o'zlarini korruptsion qaror qabul qilish yoki qabul qilmaslik o'rtaida yo'l tanlashga majbur etadigan holatlarga ertami, kechmi albatta duch keladilar. Bunday holatlarga fuqarolar bilan bevosita aloqada ish olib boruvchi quyi va o'rta bo'g'in amaldorlari ayniqsa ko'p duch keladilar (turli litsenziyalar, ruxsatnomalar, ma'lumotnomalar berishda va hokazo).

Bunday holatlarning paydo bo'lishi yuqorida aytib o'tilgan korruptsiyani vujudga keltiruvchi muammolar va shart-sharoitlarga ham, ijtimoiy-psixologik omillarga ham bog'liqdir. Ularning tabiatini tushunish korruptsiyaga qarshi kurashish uchun nima qilish kerakligini aniqlashni osonlashtiradi.

Individual darajada korruptsionerlarga xos bo'lgan quyidagi belgilarni qayd etish mumkin: gapga ustalik va tili achchiqlik; zimdan ish ko'rishga moyillik; pulga o'chlik va davlat manfaatlarini (va o'zga manfaatlarini) pulga sotishga tayyorlik; o'z halovatini saqlashga intilish (bunga erishish uchun yuqori turuvchi mansabdor shaxslarni pora evaziga og'dirish); ertani o'ylamasdan yashash; yuqori martabali shaxslar bilan do'stona aloqalarga egalik va bunday aloqalarni o'rnatishga, ularning homiy-ligidan foydalanishga harakat qilish [4; 182-187 b].

Korruptsiya domiga ilingan shaxslar orasida xizmatni o'tash bilan bog'liq zarar uchun o'ziga xos "tovon" olish motivi ayniqsa keng tarqalgan.

Umuman olganda, korruptsiyaga xos bo'lgan belgilar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: subyektlar jamiyatda yuksak martaba va mavqega ega ekanligi; maqsadlarga erishishning puxta o'ylangan intellektual usullari va vositalari; jamiyatga yetkaziladigan ulkan moddiy va ma'naviy zarar; o'ta yashirinlik va o'zaro keli-shuvga asoslanganlik.

Axloqiy immunitetning yo'qolishiga asosan quyidagi omillar turtki beradi: yuqorida zikr etilgan beqarorlik hissi; xodimning malakasi va ishning mas'uliyat darajasiga mos kelmaydigan oz maosh (Jahon banki tomonidan o'tkazilgan tadqiqot korruptsiyaning asosiy sababi amaldorlar maoshining ozligi ekanligini ko'rsatdi); xizmat pillapoyalari bo'ylab ko'tarilishda adolatsizlik; boshliqlarning dag'alligi yoki nokompetentligi; korruptsiyaga qarshi qonun hujjatlari mavjud emasligi yoki ularning nomukammalligi; "yirik" korruptsionerlarning jazolanmasligi.

Bularning barchasiga qarshi davlat xizmatlari tizimini tegishli tarzda o'zgartirish va korruptsiyaga qarshi qonun hujjatlarini qabul qilish yo'li bilan kurashish mumkin.

Mutaxassislar o'tish davrlarida korruptsion qarorlar ba'zan amaldor tomonidan yangi tizimga qarshi o'ziga xos "diversiya" – qo'poruvchilik sifatida qaralishini qayd etadilar. Bunda oddiy poraxo'r o'zini "jinoiy tuzum"ga qarshi kurashchi sifatida tasavvur qiladi [4; 190-191 b].

Mansabdor shaxs korruptsion qaror qabul qilganidan keyingina emas, balki "chegaraviy" xususiyatga ega bo'lgan harakatlardan astasekin jinoiy harakatlarga o'tish natijasida ham korruptsiyachiga aylanishi mumkin. Boshqaruv-

ning, qarorlar qabul qilishning izchil texnologiyalari qat'iy yo'lga qo'yilmagani, vakolatlar doirasi va sohalari aniq emasligi, shuningdek davlat xizmati xodimining Kasb-odobi kodeksi yo'qligi shaxslarni korruptsiya domiga ilinishini ayniqsa osonlashtiradi.

O'tish davri an'analar va madaniy andazalarning chatishuvi, kapitalning ayrim shakllari o'zga shakllarga deyarli moneliksiz o'tishi bilan tavsiflanadi. Korruptsiyaga yo'l ochadigan omillardan biri – bu hokimiyat organlari tizimining murakkabligi, buyruqbozlik taomillarining ko'pligi, davlat hokimiyati organlari apparatining faoliyati ustidan tashqi va ichki nazoratning yo'qligidir. Tashkiliy tushunmovchiliklarni fuqarolarning korruptsion xulq-atvorini rag'batlantirishdan farqlash ba'zan juda qiyin kechadi. Taqiqlar, ruxsat berish taomillari sonining haddan tashqari ko'pligi, davlat hokimiyati organlari faoliyatiga jalb qilingan fuqarolarning manfaatlarini himoya qilish mexanizmi va huquqiy asoslarining to'liq emasligi ham korruptsiyaga yo'l ochadi [5; 18 b].

Shunday qilib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin: birinchisi, korruptsiyani faqat uni vujudga keltiruvchi muammolar va shart-sharoitlarni yechish yo'li bilan kamaytirish va cheklash mumkin; ikkinchi, bu muammolarni yechishga korruptsiyaga qarshi barcha yo'nalishlarda qat'iy kurash olib borish ko'maklashadi.

Korruptsiyani vujudga keltiruvchi sabab va shart-sharoitlarni lozim darajada o'rganish yo'li bilangina uni kamaytirish va cheklash bo'yicha muayyan chora-tadbirlarni belgilash va ishlab chiqish mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. Xalq so'zi. 2020-yil 30-dekabr. 3-b.
2. Криминология: Учебник / Под ред. Е.О.Алауханова. – Алматы: Жеті жарғы, 2005. – С. 56.
3. Abdurasulova Q.R. Korruptsiyaga qarshi kurash: bu borada chet el qonunlarida nimalar belgilangan // Hayot va qonun. – №3. – 2003. (90). – B. 17.4.Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие / Под ред. Е.О.Алауханова. – Алматы: КазАТК, 2008. – С. 180.
5. Отчет Всемирного банка о мировом развитии / Под общ. ред. Д.Тушунова. Пер. с англ. Н. Сухова. – М.: Прайм-Тасс, 1997. – С. 18.

O'ZBEKISTONDA KRIMINOLOGIYANING RIVOJLANISHI, BUGUNGI HOLATI VA ISTIQBOLLARI

Xujakulov Siyovush Baxtiyorovich,

O'zbekiston Respublikasi IIV boshqarma boshlig'i o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda kriminologiya fanining rivojlanish jarayonini, bu borada olimlarning qo'shgan hissalarini yoritishga harakat qilingan hamda kriminologiyaning huquqbuzarliklar profilaktikasi va viktimologiya fanlari predmetlari bilan mutanosibligi haqida so'z yuritilgan. Kriminologiyaning amaliy ahamiyatini, bu boradagi mavjud muammolar asoslab berilgan. Shuningdek, kriminologiyaning kelgusi rivoji bo'yicha ilmiy xulosa va tavsiyalari ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: kriminologiya, fan, predmet, jinoyatchilik, jinoyatchilikning oldini olish, profilaktika, jinoyatchilikning sabab va shart-sharoitlari.

Abstract: The article tried to highlight the development process of Criminology in Uzbekistan, the contributions of scientists in this regard, and talked about the proportionality of criminology with the subjects of crime prevention and viktimology. The practical importance of Criminology is based on the existing problems in this regard. Also, scientific conclusions and recommendations on the further development of criminology have been put forward.

Keywords: criminology, science, subject, crime, crime prevention, prevention, cause and conditions of crime.

Yigirmanchi asrning 60 yillarida sobiq Ittifoq davlatlarida alohida mustaqil fan sifatida shakllana boshlagan kriminologiya dastlab 1974 yilda "Kriminologiya va ichki ishlar organlarining profilaktika faoliyatini boshqarish" nomli o'quv kursi sifatida o'qitila boshlangan. So'ngra "Huquqbuzarliklarning oldini olishni tashkil etish", "Huquqbuzarliklarning oldini olish", keyinchalik "Kriminologiya va ijtimoiy profilaktika" deb nomlangan.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda kriminologiya fanining rivojlanishiga G.A. Avanesov, A.I. Alekseyev, S.B. Alimov, Y.M. Antonyan, M.M. Babayev, O.V. Borodin, A.A. Gersyepzon, A.I. Jalinskiy, Z.S. Zaripov, I.I. Karpes, V.N. Kudryavsyev, N.F. Kuznesova, A.N. Larkov, A.B. Saxarov, V.G. Tanasevich, A.S. Shlyapochnikov, A.M. Yakovlev, I. Ismailov, M. Usmanaliyev, Y. Karaketov, Q.R. Abdurasulova va boshqa bir qator olimlar o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar.

Ma'lumki, "jinoyatchilikning oldini olish" va "jinoyatdan jabrlanuvchi" bilan bog'liq masalalar kriminologiya faning asosiy predmetlaridan bo'lib, uning muammolari "12.00.08 – Jinoyat huquqi, Kriminologiya, Jinoyat-ijroiya huquqi ixtisosligi" doirasida tadqiq etib kelingan.

Kriminologiyada "jinoyatlarning oldini olish" jinoyatchilikka qarshi kurashning asosiy yo'nalishi bo'lishi kerakligi "aksioma"ga aylanib ulgurgan [13]. Rivojlangan mamlakatlarda "puxta o'ylangan profilaktika jinoyatlarning oqibatlarini bartaraf etishdan 10 barobar ko'p samaraliroq ekanligi" uzoq yillardan beri o'z isbotini topib kelmoqda.

Bugungi kunda xorijlik kriminologlar nafaqat aniq kriminogen omillarning profilaktik ta'siri, balki ijtimoiy hodisa sifatida muntazam izlanishlarni talab qiluvchi huquqbuzarliklarning oldini olish muammolariga tobora ko'proq e'tibor qaratib [11, 95–106 b], ishlab chiqilgan jinoyatchilikka qarshi kurash nazariyalarini amaliyotga tatbiq etishga katta ahamiyat berishmoqda [6; 558 b]. Shu bois uchinchi ming yillik boshlarida Amerika, Yevropa, Osiyoning iqtisodiy rivojlangan yetakchi mamlakatlarida jinoyatchilikka qarshi kurashning nazariy va amaliy asoslari faol rivojlanmoqda [3, 115–121b].

Xorijiy ekspertlar uzoq yillardan buyon jinoyatchilikka qarshi kurashishning eng samarali usullaridan biri faqatgina jinoyatchilikning kriminologik oldini olish bo'lishi mumkinligi haqida umumiy xulosaga kelishgan. Chunki ushbu yo'l orqali noqonuniy xatti-harakatlarning

manbasini aniqlash, bartaraf etish hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan jinoyatlarning oldini olish, jinoyatlarning unchalik avj olmagan determinantlariga osonroq ta'sir qilish va uni bartaraf etish, turli vositalar orqali jinoiy niyatlarga barham berish, jinoyat oqibatlarini kamaytirish, jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida insonparvar va eng kam xarajatli usullarni qo'llash asosida zarur natijalarga erishish, jinoiy jazolar va jinoiy sudlov mexanizmlarini minimallashtirishga erishish mumkin [6; 558 b].

Mazkur masalalar vaqt o'tgan sayin yanada dolzarblashib, doirasining kengayishi hamda mavjud ijtimoiy zarurat sabab "Huquqbuzarliklar profilaktikasi" hamda "Viktimologiya" fanlari kriminologiyadan alohida fan sifatida ajralib chiqdi.

Biroq, o'tgan davr mobaynida ushbu fanlarning predmet doirasiga to'liq aniqlik kiritilmay, hanuzgacha muammoli holatlar yuzaga kelmoqda.

Hozirda "huquqbuzarliklarning oldini olish", "huquqbuzarliklar profilaktikasi" to'g'ridan-to'g'ri "Huquqbuzarliklar profilaktikasi" fanining predmeti hisoblanib, bu boradagi mavjud muammolar mazkur fan doirasida ilmiy tadqiq etib kelinadi. E'tiborli tomoni shundaki, O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-mayda qabul qilingan "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunining 3-moddasida "huquqbuzarlik" tushunchasiga "sodir etilganligi uchun ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan aybli g'ayrihuquqiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)" deb ta'rif berilgan bo'lib, u o'zida "jinoyat"ni ham qamrab oladi.

Demak, kriminologiya fani predmeti hisoblangan "jinoyatlarning oldini olish" yoki "jinoyatlar profilaktikasi" huquqbuzarliklar profilaktikasi fani doirasida o'z o'rnini egallagan. Aniqroq qilib aytganda, "jinoyatlarning oldini olish" masalasi kriminologiya va viktimologiya fanlari predmeti tizimidan chiqarib tashlanmasdan, alohida mavzu sifatida o'rganib kelinadi. Ushbu vaziyatda "jinoyatlarning oldini olish" va "jinoyatlardan jabrlanuvchilar" masalalarining kriminologiya fani predmetlari doirasidan o'rin olishi oddiy mantiqsizlikdir.

Natijada ushbu masalalar uchta fan predmeti sifatida takror va takror o'rganilmoqda [19, 17b; 14, 32b; 1, 17b]. Bu esa har bir fanning nafaqat predmetlari muvofiqligini ta'minlash, balki obyekt, maqsadi, vazifalari, funksiyalari

kabi nazariy asoslarini ham kompleks tadqiq qilish zarurligini taqozo etadi.

Ma'lumki, fanning predmeti – u nimani va qaysi nuqtayi nazardan o'rganadi, degan savolga javob beradi. Fanning rivoji aslida uning predmeti rivojiga bog'liq bo'lib, buning uchun fan predmeti aniqlashtirilgan bo'lish lozim. Fan predmetining to'g'ri belgilanishi esa, birinchidan, ilmiy tadqiqot jarayonida fanning predmetini tadqiq etish va aniq ifodalashga imkon yaratadi; ikkinchidan, tadqiqot ishlarini olib borishda nazariy va metodologik jihatdan to'g'ri yo'nalishdan borishga yordam beradi; uchinchidan, fanning maqsadi va vazifalarini aniq ifodalashda muhim omil hisoblanadi.

Garchi, kriminologiya sal kam yarim asrdan buyon fan sifatida rivojlanib kelayotgan bo'lsa-da, bugungi kunda o'z o'rnini sekin-astalik bilan huquqbuzarliklar profilaktikasi faniga bo'shatib berayotgan, rivojlanishdan bir oz to'xtagan, mavjud bilimlari nisbatan eskirgandek ko'rinadi. Shu bois kriminologik muammolarning aksariyatini hal qilishda huquqbuzarliklar profilaktikasidagi mavjud bilimlarga tayanib qolinyapti. Buni yaqin yillarda himoya qilingan doktorlik dissertatsiyalarda ham kuzatish mumkin [18, 222–223 b; 5, 145–146 b; 10, 16–19 b; 17, 17b].

Demak, ushbu jarayon huquqbuzarliklar profilaktikasi va viktimologiya fanlarini kriminologiya fanidan ajralib chiqish zaruratini keltirib chiqargan. Bu tarzda xulosa qilishga sabab shundaki, Z. Zaripov va I. Ismailov tomonidan tayyorlangan Kriminologi darsligida [7, 63–72 b] fan predmeti aniq ko'rsatilmagan bo'lsa-da, ammo u o'rganadigan quyidagi to'rt guruhdagi ijtimoiy hodisalar sanab o'tilgan: birinchisi, jinoyatchilik, uning mohiyati va qonuniyatlari; ikkinchisi, jinoyatchilikning determinantlari (sabab va shart-sharoitlari); uchinchisi, jinoyatchi shaxs; to'rtinchisi, jinoyatchilikning oldini olish muammolari.

2006-yilda nashr qilingan Kriminologiya darsligida esa mazkur bo'shliq bartaraf etildi va darslikning 1-bobi "Kriminologiya fani, uning predmeti va metodlari"ga bag'ishlandi. Darslikda fan predmetini aniqlashtirish asosiy muammolardan biri sifatida keltirilgan bo'lsa-da, predmetni belgilashda avvalgi yondashuvdan chetga chiqilmagan, aksincha predmet doirasini yanada toraytirib, kriminologiya fanining predmeti va tadqiqot obyekti sifatida "jinoyatchilik, jinoyatchining shaxsi, jinoyatchilikning sabab va sharoitlari" [7, 12b] keltirilgan. Biroq, "krimino-

logiya fani nimani o'rganadi?" degan savolga javob berishda yuqoridagilar bilan birga, "oldini olish choralari tizimi" ham kiritilib, bir oz tushunarsiz holat yuzaga kelgan. Eng qizig'i, darslikning 19-bobi "Jinoyatlarning oldini olishda "viktimologiya" tushunchasi va uni ilmiy bilishning ahamiyati"ni yoritishga bag'ishlangan bo'lsa-da, ammo fan predmetini belgilashda bu masalaga e'tibor qaratilmagan [7, 372–384 b].

2015-yilda I. Ismailov, Q.R. Abdurasulova va I.Yu. Fazilov tomonidan tayyorlangan Kriminologiya (Umumiy qism) darsligining 1-bob 1-paragrafi "Kriminologiya fanining tushunchasi, obyekti va predmeti" masalalariga bag'ishlangan [8, 272b]. Ammo bunda ham kriminologiya fanining predmetini belgilashda bir oz noaniqlikka yo'l qo'yilganligini ko'rish mumkin. Sababi mualliflar kriminologik ijtimoiy hodisalar fanning predmeti bo'lishini ta'kidlab, bu kabi hodisalar sifatida quyidagilarni sanab o'tishgan:

1) jinoyatchilik; 2) jinoyatlarning sodir etilishi sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlar; 3) jinoyatchi shaxsi; 4) jabrlanuvchi shaxsi; 5) jinoyatchilik profilaktikasi.

Ushbu tizimda avvalgi darsliklarda yo'l qo'yilgan bo'shliqlarga barham berilib, fan predmeti doirasiga jabrlanuvchi shaxsi ham kiritilgan. Biroq, shu bilan birga, "jinoyatlarning oldini olish" tushunchasidan voz kechilib, "jinoyatlar profilaktikasi" tushunchasi qo'llanilgan. Mazkur yondashuvni 2014-yil 14 mayda qabul qilingan "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni [16] bilan "oldini olish" tushunchasiga nisbatan "profilaktika" tushunchasiga ustuvorlik berilganligini e'tirof etish hamda qonun talablari va mazmuniga amal qilish deb talqin qilish mumkin. Biroq, "profilaktika" bu huquqbuzarliklar profilaktikasi fani predmeti hisoblanadi, garchi "jinoyatlar profilaktikasi" bo'lsa ham. Chunki qonunning 3-moddasida "huquqbuzarlik" tushunchasi "sodir etilganligi uchun ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan aybli g'ayrihuquqiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)" [16] ni qamrab oladi. Demak, mantiqan fikr yuritilsa, ma'muriy huquqbuzarlik bo'ladimi yoki jinoyatmi har ikkalasiga oid profilaktik masalalar huquqbuzarliklar profilaktikasi orqali o'z yechimini topmog'i lozim.

Bundan tashqari, mamlakatimizda ilk marotaba tayyorlanib, nashr qilingan "Viktimologiya" darsligida (2021-yil) ham "jinoyatlarning

viktimologik oldini olish" viktimologiya fanining predmeti ekanligi ko'rsatib o'tilgan [2, 14 b]. Shu vaziyatda kriminologiya fani predmetidagi "jinoyatlarning oldini olish" hamda viktimologiya fani predmetidagi "jinoyatlarning viktimologik oldini olish"dan huquqbuzarliklar profilaktikasi fani predmeti o'rtasidagi o'zaro farqqa oydinlik kiritish zarurati mavjudligi ko'zga tashlanadi.

Bizning nazarimizda, "huquqbuzarliklar profilaktikasi" – bu faoliyat, "huquqbuzarliklarning oldini olish" esa ushbu faoliyatdan ko'zlangan maqsad va bu maqsad nafaqat "huquqbuzarliklar profilaktikasi"ning, balki tergov, tezkor-qidiruv, ekspert-kriminalistik, jinoiy jazolarni ijro etish (shu jumladan, probatsiya), jamoat tartibini saqlash, yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash kabi faoliyatlarning ham asosiy maqsadlaridan biridir. Bu borada professor E.X. Narbutayev jinoyatlarning sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash talabi jinoyat-protsyessual, tezkor-qidiruv va jinoiy-huquqiy jihatdan shartlanganligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, jinoiy-huquqiy shartlanganlik qilmishni kvalifikatsiya qilish, tayinlanadigan jazo turi va miqdorini belgilab berishga xizmat qilishi, jinoyat-protsyessual shartlanganlik esa jinoyatning sabablari, shuningdek, jabrlanuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi shaxsini tavsiflovchi holatlarning aniqlanishi ishni ayblov xulosasi bilan sudga yuborish va ayblov hukmi chiqarish uchun isbotlanishi lozim bo'lgan holatlar sirasiga kiritilganligi hamda tezkor-qidiruv jihatni jinoyatni tez va to'liq ochish hamda aybdorni fosh etishga imkon berishi bilan izohlanadi [4, 93b]. Bu esa yuqoridagi fikrimizni yanada asoslashga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, kriminologiya hamda viktimologiya fanlari "jinoyatlarning oldini olish" masalasiga jinoyat, jinoyat-protsyessual, jinoyat-ijroiya va tezkor-qidiruv huquqlari doirasida yondashishi, bu boradagi bilimlarni o'rganishi va muammolarni tadqiq etishi lozim. Aks holda, ushbu fanlar predmetlarida tavitologiya (takrorlanish holati, bir fikrni boshqa so'zlar bilan takrorlash) kuzatiladi. Viktimologiya haqida so'z ketganda shuni ham ta'kidlash joizki, "viktimologiya" (lotin tilida "victima" – jabrlangan, jabrlanuvchi va "logos" – ta'limot), ya'ni jabrlanuvchi (qurbon)lar to'g'risidagi ta'limot ma'nosini beradi. Viktimologiya, o'z mazmuniga ko'ra, nafaqat jinoyatchilik natijasida jabrlanganlarga yetkazilgan zararni,

balki baxtsiz hodisa, tabiiy ofat, urush, genosid, davlatning noto'g'ri siyosati oqibatida yuzaga kelgan jabrlanishlarni ham o'rganadi. Kriminologiyada esa ushbu tushuncha tor ma'noda, ya'ni faqat jinoiy xatti-harakatlardan jabrlanganlarga nisbatan qo'llanilib kelingan [7, 372 b]. Keyinchalik viktimologiya kriminologiyadan alohida fan sifatida ajralib chiqqan.

Yuqoridagilarni inobatga olib, jinoyatdan jabrlanuvchilarni mustaqil fan sifatida o'rganuvchi viktimologiyani "Kriminal viktimologiya" deb nomlash talab etiladi. Shuningdek, kriminologiya fani predmeti doirasidan "jinoyatdan jabrlanuvchi"ni chiqarib tashlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kriminologiya fanida ham, kriminologik tadqiqotlarda ham fanning predmet doirasiga kiruvchi jinoyatchilik, jinoyatchi shaxsi, jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlari, jinoyatdan jabrlanuvchi, jinoyatlarning oldini olish masalalari mohiyati asosan nazariy jihatdan ochib berilgan. Aniqroq qilib aytganda, mavjud muammolarning yechimi sifatida faqat ilmiy xulosalar qilish bilan cheklanib kelingan.

Misol uchun, jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlari, garchi amaliy ahamiyat kasb etsada, haligacha jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash, hisobini yuritish, tahlilini olib borish, kriminologik tahlil va prognozlash tirishda ushbu tahlillardan foydalanishning huquqiy mexanizmi hamda tashkiliy-taktik jihatlari amaliyotga joriy etilmagan.

Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining 2017-yil 12-iyundagi 100-son buyrug'i talabiga ko'ra, jinoyatning sabablari va sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarini sinchkovlik bilan o'rganish, yo'l qo'yilgan qonun buzilishi holatlari yuzasidan mas'ul shaxslar (fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxona, tashkilot, muassasa va boshqa davlat organlari mansabdor shaxslari)ni so'roq qilish va ularning harakatlari huquqiy baho berish qat'iy belgilangan. Lekin mazkur buyruqning talabiga yetarlicha amal qilinmaydi hamda jinoyatning sabablari va sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash maqsadida so'roq qilish tergov harakati deyarli o'tkazilmaydi.

Aslini olganda bu borada amaliyotchilarni ayblash bir tomondan noto'g'ri, chunki jinoyat protsyessi nazariyasining o'zida ushbu masalaning ilmiy yechimi mavjud emas. Chunki, protsessualist olimlar jinoyatlarning sabablari va

shart-sharoitlarini aniqlash talabi jinoyat-protsyessual, tezkor-qidiruv va jinoiy-huquqiy jihatdan shartlanganligini ta'kidlab [4, 93b], mazkur talabning profilaktik shartlanishini nazardan chetda qoldirganlar. Shu bois "tergovchi jinoyat ishini yuritishda jinoyatning sabablari va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash maqsadida alohida tergov harakatlarini o'tkazmaydi, ular o'z-o'zidan, tergov chog'ida shaxsni ayblash va hukm qilish uchun asos bo'lgan holatlarni isbot qilish mobaynida to'liq yoki qisman aniqlanadi" [4, 93b] deb tushunadilar.

Ba'zi bir protsyessualistlar, tergovchi ishni tergov qilish jarayonida faqatgina sodir etilgan jinoyatning sababiy bog'liqligini aniqlash bilan chegaralanib qolmasdan, muayyan turdagi jinoyatlarning kriminalistik tavsifi (xarakteristikasi)da umumlashgan tipik sabablar va shart-sharoitlarini bilishi hamda mavjud ma'lumotlardan yuzaga keladigan butun majmuani (jinoyatni sodir etgan shaxs ongida jinoyatning sodir etilishi uchun bevosita sabab bo'lgan jamiyatga qarshi ko'rsatmaning xarakteristikasiga; jinoyat subyektning axloqiy shakllanishi sharoitlariga; jinoyat sodir etilgan obyektiv vaziyatga oid ma'lumotlarni) aniqlashi kerak, deb hisoblashsa-da, ammo ushbu aniqlashda e'tibor berilishi kerak bo'lgan holatlarga yetarlicha oydinlik kiritilmagan.

Shuning uchun ham kriminologiyaning sababiyat nazariyasiga oid ilmiy asoslangan bilimlariga tayanib, huquqbuzarliklarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashda quyidagilarga urg'u berilishi maqsadga muvofiq:

birinchisi, huquqbuzarning shaxsi (ijtimoiy-demografik, jinoiy-huquqiy, ma'naviy-ruhiy va biofizilogik belgilari)ga; ikkinchisi, huquqbuzarning tarbiyasi, oilasidagi muhit, ehtiyoji, manfaatlari, motivi, maqsadi, hayotda tanlagan yo'lga; uchinchisi, huquqbuzarlik sodir etilgan vaqt, joy, shart-sharoit, huquqbuzarlikni sodir etish usuli va vositasiga; to'rtinchisi, huquqbuzarlik sodir etilgan vaqt va joyda huquqbuzarlikning oldini olish lozim bo'lgan subyektlarning faoliyatiga; beshinchisi, huquqbuzarlikdan jabrlanuvchining shaxsi (ijtimoiy-demografik, jinoiy-huquqiy, ma'naviy-ruhiy va biofizilogik belgilari), aybli yoki aybsiz viktimlik holatiga; oltinchisi, huquqbuzar va jabrlanuvchi o'rtasidagi aloqalar (yaqin qarindosh, qarindosh, quda-anda, qo'shni, mahalladosh, hamkasb,

sinf dosh, kurs dosh, tanish, notanish kabilar) va munosabat (ziddiyatli, adovatlashgan kabilar) ga; yettinchisi, ota-onasining ilgari huquqbuzarlik sodir etgan-etmaganligi, sodir etgan bo'lsa, qaysi turdagi huquqbuzarlikni sodir etganligiga; sakkizinchisi, huquqbuzarlikni sodir etish mexanizmi va hokazolarga.

Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Oliy sudi, Davlat xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi, Davlat bojxona qo'mitasining 2018-yil 30-dekabrda QK-83, 08/UM-706-18, 1, 84, 01-02/22-77-son qarori bilan Elektron jinoiy-huquqiy statistika yagona axborot tizimini yuritish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlangan.

Unda, ushbu Nizom statistik kartochkalarining elektron shakllarini tuzish orqali jinoyat ishlari, tergovga qadar tekshiruv materiallari, sud muhokamalari hamda jinoyat ishlari bo'yicha sud qarorlari ijrosi natijalari, jinoyat yoki ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxslar va jabrlanuvchilar bo'yicha ma'lumotlarning yagona hisobini yuritish tartibini belgilashi keltirib o'tilgan.

Biroq, ushbu normativ-huquqiy hujjat predmetida ham, "hisob obyektlari" tizimida ham huquqbuzarlikning sabablari va sodir etilishiga imkon beruvchi sharoitlar o'z aksini topmagan. Vaholanki, huquqbuzarliklarning tizimli sodir etilishiga doir sabab va shart-sharoitlarni aniqlash va ularni bartaraf etishda asosiy muammolardan biri – huquqbuzarlik holatlari bo'yicha ularning sabablari va sodir etilishiga imkon beruvchi sharoitlarni hisobga olishning markazlashgan tizimi yo'qligi.

Xizmat taqozosi bilan Toshkent shahrida 2017-yil davomida sodir etilgan o'g'rilik va firibgarlik jinoyatlarining sabablari va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar haqida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun o'sha davrda O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasida faoliyat yuritgan Ilmiy-amaliy tadqiqot markazi xodimlari tomonidan 388 ta o'g'rilik, 556 ta firibgarlik jinoyati bo'yicha sudga yuborilgan ayblov xulosalari bittadan o'rganib chiqilgan [15]. Agar shunga o'xshash zarurat tug'lsa, har bir jinoyat ishini bittadan o'rganib chiqish va tahlil qilishga to'g'ri keladi.

Bordi-yu, muayyan jinoyatning respublika miqyosidagi mavjud sabab va sharoitlarini o'rganish zarurati yuzaga kelsa, u holda bu vazifani bajarish uchun qancha vaqt, kuch va vosita sarflanishi zarurligini tasavvur qilish qiyin.

Bu esa so'z yuritilayotgan masalaning qanchalik muhimligini, qolaversa, huquqbuzarlik, xususan, jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, ular haqida haqiqiy (obyektiv) va ilmiy asoslangan tasavvurga ega bo'lishda juda katta qiyinchiliklar mavjudligini oydinlashtiradi. Natijada, huquqbuzarliklarning sabab va sharoitlarini aniqlash, qayd etish, bu borada ma'lumotlarning yagona markazlashgan hisobini yuritish, ushbu axborotlarni tahlil qilish hamda ulardan maqsadli foydalanish amaliyotini joriy etish masalasi yanada dolzarb-lashadi.

Elektron jinoiy-huquqiy statistika yagona axborot tizimini yuritish tartibi to'g'risidagi nizomning 3-bandida keltirilgan "birlamchi hisobga olish elektron statistik kartochkalari" dan "1-shakl – aniqlangan va sodir etilgan jinoyatlarni hisobga olish yagona elektron statistik kartochkasi", "2-shakl – jinoyat sodir etgan shaxsni hisobga olish yagona elektron statistik kartochkasi" va "3-shakl – jinoyat ishi bo'yicha jabrlanuvchilarni hisobga olish yagona elektron statistik kartochkasi" mazmunan tahlil qilinganida hisobga olinadigan ma'lumotlar jinoyatning sabab va sharoiti nuqtayi nazarida shakllantirilmaganligi ma'lum bo'ldi. Ushbu holat jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash imkoniyatini cheklaydi.

Mazkur vaziyatda kriminologiya fani bilimlariga tayanib, "1-shakl", "2-shakl" va "3-shakl" elektron statistik kartochkalarining yangi shaklini amalga kiritishni zarur deb hisoblaymiz [9, 195 b].

Bu borada S.S. Niyozova o'z tadqiqot ishida ichki ishlar organlarining jinoyatlar profilaktikasi bo'limlarida sodir etilgan zo'ravonliklarning holatlari va undan jabrlangan shaxslar haqidagi "Ma'lumotlar bazasini" shakllantirish taklifini bildirgan, biroq ushbu ma'lumotlar bazasida hisobi yuritilishi nazarda tutilgan ma'lumotlar tizimi tahlil qilinganida, ularning aksariyati huquqbuzarliklarning sabab va sharoitlarini emas, aksincha ushbu yo'nalishdagi faoliyat bo'yicha hisobdorlikni ta'minlashga qaratilganligi ma'lum bo'ldi [12, 266 b].

Bu esa mamlakatimizda sodir etilgan huquqbuzarliklar bo'yicha "Huquqbuzarlikning sabablari va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar", "Jabrlanuvchilarning viktin xulq-atvori" hamda "Huquqbuzarlik sodir etgan

shaxslarning kriminal xulq-atvori" ga ko'ra hisobini yuritish maqsadida "E-Determinant" kompleks axborot-tahliliy tizimini yaratish zarurati mavjudligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, kriminologik bilim va ko'nikmalarning amaliy ahamiyatini oshirish zarur. Bugungi kunda ham amaliyotchilar, ham nazariyotchilar kriminologiyaga nisbatan huquqiy fanlar ichidagi "huquq falsafasi" dek munosabatda bo'lishadi. Ularning aksariyati kriminologiyaning amaliy ahamiyati haqida yetarlicha tasavvurga ega emas. Aslida ham shunday, ya'ni kriminologik bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llashga doir tizim mavjud emas.

Birgina misol, kriminologiya nazariyasida muayyan jinoyat turiga yoki ma'lum bir yoxud toifadagi jinoyatchi shaxs(lar)ga nisbatan kriminologik tavsif berilishi haqida ko'plab fikr-mulohazalar bildiriladi. Qolaversa, "kriminologik tavsif berish" kriminologiyaning asosiy funksiyalaridan biri ham hisoblanadi. Biroq, nazariyada "kriminologik tavsif berish" ning to'laonli metodikasi mavjud emas. Aynan shuning uchun ham amaliyotda kriminologik tavsif berish amaliy ahamiyatga ega emas. Vaholanki, jinoyat turiga yoki jinoyatchi shaxsga nisbatan beriladigan kriminologik tavsif jinoyatlarning maxsus (huquqbuzarliklarning maxsus profilaktikasi) va individual (huquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilaktikasi) kriminologik oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda juda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, jinoyat ishini tergov qilgan har bir tergovchi jinoyat ishini tamomlayotganda ayblanayotgan har bir shaxsga kriminologik tavsif berishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shu bois, mazkur amaliyotni amalda joriy etish va buning uchun, eng avvalo, kriminologik tavsif berishning metodikasini yaratish, xususan, tavsif berishning mezonlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Bu kabi zaruratni, jinoyat sodir etgan yoki jinoyatdan jabrlanuvchi shaxsga nisbatan kelgusida jinoyat sodir etish yoxud jinoyatdan jabrlanish bo'yicha individual tashxis qo'yish, shuningdek kriminologik prognozlash (ilmiy bashorat qilish) masalasida ham kuzatish mumkin. Aynan shuning uchun, bu kabi tushunchalar, real amaliy faoliyatda qo'llanmasdan, faqatgina ilmiy yoki o'quv manbalarida yoxud tashkiliy-huquqiy hujjatlarda tilga olinish bilan cheklanib kelinadi.

Bunga misol tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-fevraldagi "Toshkent shahrida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to'g'risida" gi PQ-3528-son qarori 7-band bilan Toshkent shahri ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlari zimmasiga, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan vazifalar bilan bir qatorda, qo'shimcha vazifa sifatida yuklatilgan "biriktirilgan hududda istiqomat qiluvchi shaxslarni o'rganish va kelgusida ularning har biriga g'ayriijtimoiy e'k boshqa huquqqa xilof xulq-atvor ehtimoli nuqtayi nazaridan individual tashxis qo'yish hamda profilaktik ahamiyatga ega ta'sirchan choralarni ko'rish" vazifasi amalda bajarilmasdan qolayotganligini ko'rsatish mumkin.

Vaholanki, ushbu vazifaning ijrosi shaxslarga kelgusida g'ayriijtimoiy yoki boshqa huquqqa xilof xulq-atvor ehtimoli nuqtayi nazaridan individual tashxis qo'yish masalasini bevosita profilaktik hisobga olingan, o'ziga nisbatan ma'muriy nazorat o'rnatilgan va shartli hukm qilingan shaxslar bilan ishlashda ham inobatga olishni talab etadi. Aks holda bu toifadagi shaxslarga individual tashxis qo'y-masdan va individual tashxis asosida ishlab chiqilgan tizimli profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirmasdan ularni axloqan tuzatib va jamiyatga qaytarib bo'lmaydi.

Yuqoridagilarni inobatga olib, kelgusida kriminologiya fanini rivojlantirish va mavqeyini oshirish uchun quyidagi taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

birinchidan, XX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, rivojlangan va kriminologiya fanining nazariy asoslari boyitilishiga juda katta hissa qo'shgan hamda jinoyatlarning kelib chiqish sabablarini ilmiy asoslab bergan ijtimoiy, ijtimoiy psixologik, psixologik va ijtimoiy-biologik yo'nalish nazariyalari doirasida amaliy va fundamental tadqiqotlar olib borish;

ikkinchidan, psixologiya va tibbiyot fanlari doirasida insondagi psixologik va biologik omillarning jinoyat sodir etilishidagi roli bilan bog'liq holatlar bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borish, bu borada samarali profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirilishiga doir ilmiy xulosa, taklif va tavsiyalar ishlab chiqishni yo'lga qo'yish;

uchinchidan, kriminologiyaning nazariy konsepsiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi ilmiy g'oyalarni ilgari surish, ushbu g'oyalarning himoya qilinishi va amaliyotga joriy etilishini ta'minlash uchun yuridik oliy ta'lim muassasalarida ilmiy maktablar yaratish choralarini ko'rish;

to'rtinchidan, kriminologiyaning nazariy va amaliy muammolarini tadqiq etish, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan fundamental va amaliy tadqiqotlar olib borish uchun davlat buyurtmalarini shakllantirish va ushbu buyurtmalarning bajarilishi bo'yicha ilmiy loyihalarni ishlab chiqish;

beshinchidan, kriminologiya fani predmetidagi "jinoyatlarning oldini olish" hamda viktimologiya fani predmetidagi "jinoyatlarning viktimologik oldini olish" bilan huquqbuzarliklar profilaktikasi fani predmeti o'rtasidagi o'zaro farqqa oydinlik kiritish;

oltinchidan, jinoyatdan jabrlanuvchilarni mustaqil fan sifatida o'rganuvchi viktimologiyani "Kriminal viktimologiya" deb nomlash va kriminologiya fani predmeti doirasidan "jinoyatdan jabrlanuvchi" masalasini chiqarib tashlash;

yettinchidan, "kriminologik tavsif berish", "individual tashxis qo'yish" hamda "kriminologik prognozlash"ning metodikasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

Foydalanilgan manbalar

1. Abdurasulova Q.R., Zakirova A.G., Umirzakov B.A., Qarshiyev G'.S. "Kriminologiya" fani dasturi. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – 17 b.
2. Viktimologiya: Darslik / Q.R. Abdurasulova, A.G.Zakirova, F.M.Muxitdinov va boshq.; Mas'ul muharrir prof. F.M. Muxitdinov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – 320 b.
3. Гордеев А.Ю. К вопросу о положительном опыте предупреждения преступлений в зарубежных странах // Вопросы российского и международного права, 2017. – Т. 7. – № 11А. – С. 115–121.
4. Jinoyat protsyessi (Umumiy qism): Ma'ruzalar kursi / prof. E.X. Narbutayev tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013. – 93 (109)-b.
5. Ibrohimov J.A. Terrorizm bilan bog'liq jinoyatlarga qarshi kurashishning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlari: Yurid. fan. d-ri ... dis. – T., 2020. – 156-b.
6. Кобец П.Н. Комплексное криминологическое исследование особенностей предупреждения преступности в современной Японии // Russian Journal of Economics and Law, 2021. – Т. 15. – № 3. – С. 558. DOI: <https://dx.doi.org/10.21202/2782-2923.2021.3.566> (556-572).
7. Kriminologiya: Darslik / Prof. Z. S. Zaripov tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2006. – 474 b.
8. Kriminologiya: Darslik / Prof. Z.S.Zaripovning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2007. – 91-b.
9. Xujakulov S.B. Huquqbuzarliklar profilaktikasi: genezisi, nazariyasi va amaliyoti // Yuridik fanlar doktori dissertatsiyasi. – T., 2023. – 425 b.
10. Qarshiyev G'.S. Yoshlar residiv jinoyatchiligining kriminologik tavsifi va profilaktikasi: Yurid. fan. d-ri ... dis. – T., 2020. – B. 16-19 (48);
11. Майоров В.И., Севрюгин В.Е. Противодействие преступности на основе современных концепций взаимодействия полиции и общества: опыт зарубежных стран и России // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2017. Вып. 35. – С. 95–106. DOI: 10.17072/1995-4190-2017-35-95-106.
12. Niyozova S.S. Shaxsga qarshi zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlarning viktimologik profilaktikasi: Yurid. fan. d-ri ... dis. avtoref. – T., 2020. – B. 16.
13. Предупреждение преступности: понятие, цели, система, принципы // URL: <https://blog.liga.net/user/mplastun/article/35844> (murojaat vaqti:15.09.2022).
14. Tursunov A.S., Alimov B.F. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi" fan dasturi. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – 32 b.
15. O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasida faoliyat yuritgan Ilmiy-amaliy tadqiqot markazining tahliliy ma'lumotnomasi. – T., IIV Akademiyasi, 2017.

16. O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi O'RQ-371-son qonuni // URL: <https://www.lex.uz/docs/2387357> (murojaat vaqti: 26.05.2021).
17. Умирзаков Б.А. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг криминологик тавсифи ва олдини олишни такомиллаштириш. Юрид. фан. бўйича фалсафа д-ри (Doctor of Philosophy) ... дис. – Т., 2021. – Б. 154.
18. Фазилов И.Ю. Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: Юрид. фан. д-ри ... дис. – Т., 2016. – Б. 222–223.
19. Фазилов И.Ю., Абдурасулова Қ.Р., Хўжақулов С.Б. "Виктимология" фан дастури. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 14 б.

TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT SOHASIDAGI JINOYATLAR SODIR ETILISHINING SABABLARI, UNGA IMKON BERAYOTGAN SHART-SHAROITLAR VA OLDINI OLIISH CHORALARI

Achilov Alisher Temirovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasida dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlar tushunchasi, boshqa iqtisodiy jinoyatlar singari, ushbu sohadagi jinoyatlar mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi tajovuz qilishi asoslari, ushbu sohadagi jinoyatchilik sabablari va sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlar tahlil qilingan. Shuningdek, muallif tomonidan ushbu sohadagi jinoyatlarni o'ziga xos xususiyatlari e'tiborga olinib, ilmiy taklif va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tashqi iqtisodiy faoliyat, qonun, huquqbuzarlik, jinoyat, soliq, bojxona to'lovlari, yashirin iqtisodiyot, kontrabanda, huquqiy ong va huquqiy madaniyat.

Abstract: The article analyzes the concept of crimes in the field of foreign economic activity, the basis of crimes in this area, as well as other economic crimes, encroachment on the economic security of the country, the causes of crimes in this area, the conditions that contributed to the commission of these crimes. Also, the author, taking into account the specifics of crimes in this area, gives scientific suggestions and comments.

Keywords: Foreign economic activity, law, offense, crime, taxes, customs payments, shadow economy, smuggling, legal awareness and legal culture.

Tashqi iqtisodiy faoliyat (TIF) sohasi huquqbuzarlarni noqonuniy yo'llar bilan mo'maygina daromad keltira olishi bilan qiziqтира olgan. Hozirgi vaqtda tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlar eng intellektual, murakkab, professional, yuqori uyushgan va juda daromadli noqonuniy faoliyatdir. Bundan tashqari, ushbu sohadagi jinoyatlar eng moslashuvchan va ijtimoiy munosabatlarga tez kirishimlidir. Boshqa iqtisodiy jinoyatlar singari, ushbu sohadagi jinoyatlar mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi asoslariga tajovuz qiladi.

Amaldagi qonunchilik hujjatlarida TIF sohasidagi jinoyat tushunchasiga ta'rif berilmagan. Unga tadqiqotlar va tahlillar asosida "Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlar – bu Jinoyat kodeksining tegishli moddalarida javobgarlik nazarda tutilgan tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish tartibiga tajovuz qiluvchi transchegaraviy xarakterdagi maxsus usullarda g'arazli maqsadlarda qasddan sodir etiladigan ijtimoiy xavfli qilmishlar" [2] deb ta'rif bersak, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, ushbu sohadagi jinoyatlarni tergov qilish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, tashqi iqtisodiy jinoiy faoliyat

tarkibida uning belgilovchi turi, qoida tariqasida, bojxona chegarasi orqali tovarlar va boshqa qimmatliklar, ashyolarni noqonuniy olib o'tish bilan bog'liq operatsiyalar, ya'ni bojxona sohasidagi jinoyatlardir (Jinoyat kodeksining 182, 184, 246 va boshqa moddalar).

Kriminologiya jinoyatchilik bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hodisa va jarayonlarning keng doirasini va ularning sodir bo'lish xususiyatini o'rganadi. Bu fanning asosini jinoyatning mohiyati va shakli, uning vujudga kelishi, mavjudligi va o'zgarish qonuniyatlari; sabablari va boshqa determinantlar; jinoyat sodir etganlarning shaxsi; jinoyatlarning oldini olish chora-tadbirlari tizimi tashkil etadi [1].

Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatchilik sabablari va shart-sharoitlari jinoyatning sodir etilishiga imkon berayotganligini aniqlash mazkur sohadagi jinoyatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Mazmun jihatidan jinoyat sodir etilishiga imkoniyat yaratuvchi holatlar kriminologiya darsliklarida, odatda, iqtisodiy, tashkiliy-boshqaruv, ijtimoiy, axloqiy-ruhiy, huquqiy va boshqa holatlarga ajratiladi. Ayni vaqtda TIF sohasidagi jinoyatlarning sodir etilishiga imkoniyat yaratadigan, jinoyatlarning oldini

olishda hisobga olinishi lozim bo'lgan omillarni ajratish maqsadga muvofiqdir. Bular: ma'naviy-axloqiy; iqtisodiy; ijtimoiy; tashkiliy-boshqaruv; huquqiy tusdagi omillardir.

Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlar sodir etilishini belgilovchi ma'naviy-axloqiy omillar (sabab) tizimi turlicha.

Birinchidan, ayrim TIF subyektlarining bojxona sohasida yetarli bilimlarga ega emasligi. Bunday sharoitda qonunga xilof yo'llar bilan bo'lsa ham yengil yo'l bilan pul topib, boylik orttirishga intilish kuchayadi, fuqarolarning huquqiy ongi, madaniyati va xulq-atvori kriminogen vaziyat ta'siri ostida qoladi.

Ikkinchidan, TIF subyektlari orasida huquqiy nigilizmning tarqalganligi tufayli ayrim fuqarolar qonunlarda, jumladan Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan soliq yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lash kabi burchlarini bajarmaydilar. Huquqiy nigilizm nafaqat konstitutsiyaviy burchni bajarmaslik, balki mamlakatda o'rnatilgan soliq va bojxona qonunchiligini rad etishda ham namoyon bo'ladi.

Ayrim tadqiqotchilarning qayd etishicha, soliq sohasidagi jinoyatlarni sodir etishning asosiy sabablaridan biri shaxsdagi ijtimoiy-axloqiy belgilarga bog'liqdir. Bunda shaxs mamlakatda amal qilayotgan qonunlarni hurmat qilmaydi va unga rioya qilmaslik oqibatida soliq yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlaydi [5].

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Ta'kidlash lozimki, 2024-yil 18-sentyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2024-2025-yillarda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to'g'risida"dagi 588-son qarori qabul qilinib, u bilan quyidagilarni nazarda tutuvchi 2024-2025-yillarda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi:

shaxs, davlat va jamiyatning o'zaro munosabatlarida aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish;

jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishda huquqiy targ'ibotning innovatsion usullarini joriy qilish;

aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishda ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish;

huquqiy madaniyatni yuksaltirishning ilmiy asoslarini tadqiq etish [6].

Shuningdek, Dasturda belgilangan chora-tadbirlarning o'z vaqtida, to'liq va sifatli amalga oshirilishi hamda natijasi bo'yicha ma'lumotlar har chorak yakunida Adliya vazirligiga taqdim etib borilishi uchun tegishli davlat organlari va tashkilotlari rahbarlarining shaxsan javobgarligi belgilandi.

Yuqorida tadqiqotlarimiz natijasida TIF sohasidagi jinoyatlarning o'ziga xos xususiyatlari sifatida ularning eng intellektual, murakkab, professional, yuqori uyushgan va juda daromadli noqonuniy faoliyat ekanligi va unda davlat manfaatlariga katta zarar yetkazilishini ta'kidlab o'tgandik.

Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlar sodir etilishida imkoniyat yaratuvchi asosiy iqtisodiy omil sifatida mamlakatda "yashirin iqtisodiyot"ning mavjudligini ko'rsatib o'tish mumkin.

"Yashirin iqtisodiyot" yoki ushbu noqonuniy (jinoiy) hodisa doimo huquqshunoslar, sotsiologlar, kriminologlar, siyosatshunoslar, iqtisodchilar, huquq-tartibot idoralari vakillari va jamoatchilikning e'tiborini tortib keladi. Tovar va xizmatlarni noqonuniy ishlab chiqarish, daromadni yashirish, hisobga olinmagan naqd pul aylanmasi, noqonuniy daromadlarni legal-lashtirish, korrupsiya va xizmat lavozimlarini suiiste'mol qilish va yashirin faoliyatning boshqa ko'rinishlari rasmiy iqtisodiyotning doimiy ta'qibchilaridir. Bojxona sohasidagi jinoyatlar ham "yashirin iqtisodiyot" ko'rinishlaridan biri hisoblanadi [2].

Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlarning sodir etilishida imkoniyat yaratuvchi ijtimoiy omillar doirasi ham ancha keng. Xususan, iqtisodiyot sohasidagi jinoyatchilikning o'sish sur'atlari jadallashuviga aholining daromadlar darajasiga ko'ra tabaqalanishi ayniqsa kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bunday tabaqalanish jamiyatda ijtimoiy keskinlikni kuchaytiradi.

Mazkur muammoning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, TIF subyektlarining moddiy ahvoli qancha yomon bo'lsa, bojxona qonunchiligini buzish va bojxona to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlashga turtki beruvchi omillarning ta'siri shuncha kuchli bo'ladi. Jumladan, barcha bojxona majburiyatlarining bajarilishi jismoniy yoki yuridik shaxsning iqtisodiy holatini yomonlashtirishi, hatto uning tugatilishiga ham sabab

bo'lishi mumkin. Ayni shu sababli TIF subyekti bojxona qonunchiligini buzish va bojxona to'lovlarini to'lashdan bo'yin tovlashni hayot kechirishning yagona yo'li, deb hisoblashi mumkin.

TIF subyektlariga bojxona qonunchiligini buzish va bojxona to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash yoki boshqa g'ayriqonuniy harakatlarni sodir etish imkoniyatini beruvchi tashkiliy-boshqaruv sohasidagi kamchilik (omil)lar orasida tadbirkorlik subyekti sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazish va tadbirkorlik faoliyati sohasidagi litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillari bilan bog'lik kamchiliklar alohida o'rin egallaydi.

Ta'kidlash lozimki, Jahon savdo tashkiloti, Jahon bojxona tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlarning standartlari va tavsiyalarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish borasida amalga oshirilayotgan ishlar bojxona ma'muriyatchiligini takomillashtirish va bojxona tartib-taomillarini soddalashtirishni talab etadi. Shu bilan birga, "qog'ozsiz va elektron bojxona" lozim darajada rivojlanmayapti, kontrabanda, kontrafakt mahsulotlarni olib o'tish, korrupsiya, noqonuniy valyuta operatsiyalari va bojxona to'lovlarini to'lashdan bo'yin tovlashga qarshi kurashish bojxona ma'muriyatchiligining zamonaviy va sinovdan o'tkazilgan usullarini qo'llashni talab etmoqda.

Bu kabi kamchiliklarni bartaraf etish uchun tadbirkorlik subyekti sifatida ro'yxatdan o'tkazish tartibini yanada soddalashtirish, ruxsat-noma va litsenziyasiz faoliyat yuritishga qarshi kurash mexanizmi kuchaytirilishi lozim. Shuningdek, bojxona ma'muriyatchiligini isloh etish, bojxona organlari faoliyatini yanada takomillashtirish hamda samaradorligini oshirish, "qog'ozsiz va elektron bojxona"ning mantiqiy davomi va rivojlanishi bo'lgan "raqamli bojxonani" shakllantirish, shu bilan birga bojxona ishi sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro norma va standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilishni jadallashtirish lozim. Zero, tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatdan o'tkazish, ruxsatnomalar berishning soddalashtirilgan tartibi va bojxona ma'muriyatchiligining zamonaviy va sinovdan o'tgan usullarini qo'llash kriminal faollik, bojxona qonunchiligi buzilishi, ayniqsa, soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlashning kamayishida muhim ahamiyat kasb etadi.

TIF sohasidagi jinoyatlar miqdorining ko'payishiga imkoniyat yaratuvchi huquqiy omillardan biri amaldagi bojxonaga oid qonunchilikning kengligi, murakkabligi va qonunchilikka doimiy ravishda kiritiluvchi o'zgartirishlardir. Bojxona qonunchiligi juda keng qamrovli munosabatlarni tartibga solishi va murakkabligi bilan ajralib turadi. Soliq va bojxona sohasiga doir normativ-huquqiy baza yuzdan ortiq qonunlar, Prezident farmonlari, Hukumat qarorlari, soliq va bojxona idoralarining yo'riqnomalari va tushuntirishlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, amaldagi bojxona qonunchiligiga doimiy ravishda kiritilayotgan o'zgartirishlar qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi.

Aksariyat tadbirkorlarning fikriga ko'ra, mavjud soliq va bojxona tizimi investitsiyalarning kelishiga to'sqinlik qiladi, inflyatsiyani kuchaytiradi, soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlashga turtki beradi. Biroq, shunga qaramay, soliq va bojxona jinoyatchiligining axloqiy-psixologik omili ko'p jihatdan ko'rsatilgan holat bilan emas, balki aybdorning soliq va bojxona tizimiga salbiy munosabati, huquqiy madaniyat darajasining pastligi, tamagirlik niyatining kuchligi bilan belgilanadi.

Ayrim tadqiqotchilar soliq va bojxona to'lovlariga oid ma'lumotlarning aniq emasligi, havolaki hujjatlarning ko'pligi, jinoyatchi shaxsining professionallik darajasi va huquqiy nigilizmi mazkur sohadagi jinoyatlar sodir etilishining asosiy sabablari deb hisoblaydilar [4].

Soliq va bojxona qonunchiligining murakkabligi nafaqat bojxona qonunchiligini buzish yoki bojxona to'lovlarini to'lashdan qasddan bo'yin tovlashga, balki ularni to'lashdan bo'yin tovlashni, shu bilan birga, bojxona qonunchiligini buzishni xayoliga ham keltirmagan shaxslar tomonidan turli xatolarga yo'l qo'yilishiga ham sabab bo'ladi. Bojxona qonunchiligini buzish hollarining aksariyati TIF subyektlari davlat organlari tomonidan muttasil ravishda qabul qilinuvchi qonunchilikka o'zgartirishlar va qo'shimchalardan yaxshi xabardor emasligi bilan ham bog'liq.

Shunday qilib, soliq va bojxona qonunchiligining kengligi va murakkabligi, soliq va bojxona huquqi normalari fuqarolar tomonidan ham, huquqshunoslar tomonidan ham keng talqin qilinishi, qonunda mazmuniga aniq ta'rif

berilmagan atamalarining qo'llanilganligi, huquqning turli tarmoqlarida belgilangan normativ qoidalarining o'zaro muvofiq emasligi TIF bilan bog'liq bojxona qonunchiligi buzilishi jinoyatlarining sodir etilishiga imkon beruvchi shart-sharoitlar hisoblanadi, biroq sanab o'tilganlar shart-sharoitlarning ayrimlaridir.

Yuqoridagilarga qo'shimcha qilib, bojxona qonunchiligi buzilishi jinoyatlarining sodir etilishiga quyidagi sabablarni ham keltirib o'tishimiz mumkin:

huquqni muhofaza qiluvchi organlarda, shuningdek, bojxona organlari, banklar, birjalar, ekspert tashkilotlari va boshqa TIF bilan shug'ullanuvchi sohalarda davlat tomonidan nazorat qilish funksiyalariga ega amaldor shaxslar o'rtasida nopok shaxslar mavjudligi va ularning xufiyona biznes vakillari bilan birlashib ketganligi;

bojxona organlarining zamonaviy texnika nazorati vositalari bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi va chegaralarning texnik-muhandislik jihatdan mustahkam emasligi;

huquqni muhofaza qiluvchi va davlat nazorat organlari o'rtasida TIF sohasida huquqbuzarlikka qarshi kurashish masalalari bo'yicha o'zaro mustahkam hamkorlik o'rnatilmaganligi; tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi nazorat organlari bilan mavjud bo'lgan hamkorlikni belgilovchi me'yoriy hujjatlarning mukammal emasligi va mavhumligi;

bojxona organlari tezkor (operativ) kuchlarining TIF sohasida jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun kasbiy tayyorgarligining

sayozligi, ushbu yo'nalishda informatsion-operativ-iqtisodiy, tahliliy ishlarning past darajada tashkil etilganligi va malakali tezkor xodimlar apparati shakllantirilmaganligi va hokazolar [3].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida ijtimoiy munosabatlarning kriminallasuvi keng qamrovli bo'lib, u ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va madaniy sohalarini qamrab oladi. Xususan, ularning barchasiga puxta o'ylanmagan bozor islohotlari, noqulay investitsiya muhiti, kapitalning yetarli darajada himoyalanganligi, inflyatsiyaning yuqori darajasi, me'yoriy-huquqiy bazaning yetishmasligi (birinchi navbatda, tashqi savdoni davlat tomonidan tartibga solish to'g'risidagi qonun hujjatlari, bojxona, soliq, valyuta qonunchiligi), tashqi iqtisodiy faoliyatda operatsiyalar ustidan davlat nazoratining pastligi, intellektual faoliyat natijalarining himoyasizligi, milliy valyutaning qadrsizlanishi va huquqiy ongning pastligini ko'rsatish mumkin.

Bugungi kunda iqtisodiy munosabatlar globallasuvi sharoitida tashqi iqtisodiy faoliyatning kriminallasuviga qarshi samarali davlat va umumiy ijtimoiy chora-tadbirlar ishlab chiqilmasa jinoiy tashqi iqtisodiy operatsiyalar va u bilan bog'liq huquqbuzarliklar, xususan, korrupsion bitimlarning keng tarqalishi nafaqat iqtisodiyotda halokatli o'zgarishlar tahdidini keltirib chiqaradi, balki O'zbekistonning milliy xavfsizligiga tahdid hisoblanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya: Darslik / Mas'ul muharrir M.X.Rustambayev. — T.: Adolat, 2007. — B. 207
2. Achilov A.T. Tashqi iqtisodiy faoliyatni jinoiy-huquqiy muhofaza qilishni takomillashtirish: Monografiya. — T., 2023. — 213 b.
3. Achilov A.T., Sheraliyev B.Y. Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi jinoyatlarni oldini olish, fosh etish va ular bo'yicha bojxona tekshiruvlarini o'tkazish uslubi: O'quv-uslubiy qo'llanma. — T., 2015.
4. James Alm. Measuring, Explaining, and Controlling Tax Evasion: Lessons from Theory, Experiments, and Field Studies // Working Paper 1213. July 2012
5. Franzoni Luigi Alberto — Tax Evasion and Tax Compliance, University of Bologna (6020), Italy, 1999.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 18-sentyabrdagi 588-sonli qarori. <https://www.lex.uz/uz/pdfs/7107406>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MEASURES TO COUNTER THE SPREAD OF TERRORISM

based on the experience of the Republic of Uzbekistan

Ruslan R. Tazetdinov

Center for Scientific and Applied Research (RIC Uzbekistan)
Ph.D, Colonel

Abstract: In the article the author reveals the positive experience of Uzbekistan in the field of counteracting the spread of terrorism, considers organizational and legal and systemic measures that contribute to the elimination of conditions for the spread of this negative phenomenon.

Keywords: organizational and legal measures, counteraction to terrorism, experience of Uzbekistan, fight against terrorism.

Аннотация: В статье автором раскрывается положительный опыт Узбекистана в сфере противодействия распространению терроризма, рассматриваются организационно-правовые и системные меры, способствующие устранению условий распространения данного негативного явления.

Ключевые слова: организационно-правовые меры, противодействие терроризму, опыт Узбекистана, борьба с терроризмом.

An analysis of the situation in the world shows that modern terrorism is one of the most dangerous threats to the security and integrity of any state. The problem of combating terrorism remains relevant throughout the world. In 2023, deaths from terrorism increased by 22 per cent to 8,352 deaths and are now at their highest level since 2017 [1].

It should be noted that the measures taken by the international community to counter the spread of terrorism do not fully reduce the level of both global and regional terrorist threats, and do not keep pace with the evolving terrorist threats.

In addition, recently, international terrorist organizations have sought to actively participate in internal conflicts of independent states, which leads to the blurring of boundaries between international and domestic terrorism and increases their influence on the socio-political situation within some countries.

Terrorism is trying to demonstrate to society the impotence of governments of the world in countering terrorism and is pushing government structures to change their policies [2].

In most cases, terrorist organizations focus their attention on young people, which poses threats to public and state security. The active

force of international terrorist organizations and their personnel reserve are young people who, due to the circumstances (social, psychological, demographic, cultural, etc.), are most susceptible to ideological influence [3].

It should be noted that in conditions of religious disorientation, social insecurity, criminalization, corruption, declining incomes, low literacy, destructive ideas that come from outside, offering at first glance a simple solution to existing problems (financial, political, ideological, religious, etc.), sometimes find a response and support among some sections of the youth of different countries.

In this regard, I would like to note the positive experience of Uzbekistan.

Thus, the current legislation of the Republic of Uzbekistan in the field of combating terrorism is based on international legal experience and defines the basic principles, powers and measures to prevent the emergence of terrorism.

In particular, these are: the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Criminal Code (1994), the Laws "On Combating Terrorism" of December 15, 2000, "On Combating the Legalization of Proceeds from Crime, the Financing of Terrorism and the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction"

of August 26, 2004, "On Extremism" of July 30, 2018, "The National Strategy of the Republic of Uzbekistan to Counter Extremism and Terrorism for 2021-2026" (DP-6255 of July 1, 2021), the Concept of Public Security of the Republic of Uzbekistan (DP-27 of November 29, 2021), "The Development Strategy of the New Uzbekistan for 2022-2026" (DP-60 of January 28, 2022), "The Strategy "Uzbekistan - 2030" (DP-158 of September 11, 2023) and a number of other regulatory legal acts adopted in this direction.

In our republic, the prevention of terrorist activity is carried out by implementing a set of political, socio-economic, legal and other preventive measures by state bodies, citizens' self-government bodies and public associations, as well as enterprises, institutions and organizations. Its ultimate goal is to ensure the safety of the individual, society and the state from terrorism.

It must be emphasized that among the CIS countries, the Criminal Code was the first to be adopted in the Republic of Uzbekistan, and even then, it included Article 155 "Terrorism". Over the years of independence, the regulatory framework in this area has been constantly improved in Uzbekistan.

In particular, Article 155 (terrorism), Article 155-1 (Failure to report information and facts about terrorist acts being prepared or committed), Article 155-2 (Undergoing training, travel or movement for the purpose of carrying out terrorist activities) and Article 155-3 (Financing of terrorism) and other changes and additions were revised and introduced into the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan.

It should be noted that the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan provides that a person involved in the preparation or financing of terrorism is obliged to actively inform the authorities or otherwise prevent the occurrence of serious consequences and the implementation of terrorist goals, otherwise criminal liability is provided.

In order to successfully organize a system to counter the terrorist threat and develop effective measures, it is necessary to identify the factors that influence modern terrorist threats.

In this regard, it is possible to conditionally identify the main factors that can contribute to emergence of terrorism in different countries.

Thus, the activities of parties, movements, fronts and organizations that resort to violence; criminal activity of criminal communities that has become widespread and is aimed at destabilizing society; loss of state control over the country's economic and financial resources and arms trafficking; weakening of the security system for military facilities that are sources of weapons; worsening crime and the spread of legal nihilism; the emergence and development of mercenary institutions; the transition of many professionals from law enforcement and security agencies to criminal structures, the infiltration of foreign extremist terrorist organizations and religious sects into the country and their activities on its territory; the flow of refugees from countries with a low level of education and economic situation; the negative influence of the media that cultivate violence and create advertising for terrorists; lack of control over the dissemination of methods and means of terrorist activity through information networks, an unstable situation in border countries, and migration.

In addition, in recent years, a significant increase in poverty and unemployment due to the turbulent situation in some regions of the world has led to an intensification of the process of population migration and an increase in the number of labor migrants.

The President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev emphasized: "At the same time, the unstable situation in some regions of the world leads to an increase in migration processes, and this, in turn, contributes to the spread of terrorism and extremism and their transformation into a global problem" [4].

It should be noted that these factors can contribute to the emergence of terrorism only when combined with numerous ethnopolitical, interfaith and other conflicts.

In some CIS countries and in particular in the Central Asian region, a significant increase in Islamization and radicalization of the population is being recorded. This is facilitated by the active recruitment of citizens into the ranks of terrorist organizations, primarily for participation in military operations in Syria, Afghanistan, for conducting sabotage and terrorist activities and organizing sleeper cells directly in the countries of residence. To achieve these goals, recruiters use such forms and

methods as inciting religious and national intolerance; ideological processing of citizens, including recently the active use of social networks and messengers; creation of a positive image of a terrorist; material interest.

It is possible to highlight the main measures that have proven their effectiveness in combating and preventing terrorism.

In some CIS countries and in particular in the Central Asian region, a certain increase in Islamization and radicalization of the population is being recorded. This is facilitated by the active recruitment of citizens into the ranks of terrorist organizations, primarily for participation in military operations in Syria, Afghanistan, for conducting sabotage and terrorist activities and organizing sleeper cells directly in the countries of residence. To achieve these goals, recruiters use such forms and methods as inciting religious and national intolerance; ideological processing of citizens, including recently the active use of social networks and instant messengers; creation of a positive image of a terrorist; material interest, etc.

It is necessary to emphasize that since 2017, under the leadership of The President Shavkat Mirziyoyev, there has been a sharp change in approaches to the fight against terrorism in Uzbekistan.

The reason is that the complex socio-political situation in the world has necessitated the development of regular effective measures against such a phenomenon as terrorism.

At that time, international standards in the field of human rights began to be widely implemented in our country, while measures were actively taken to increase the legal awareness of citizens and civil servants.

In continuation of this work, an important condition for the formation of intolerance of the population, especially young people, to the destructive ideas of extremism and terrorism is social security, a high level of education, national self-awareness and the idea of peaceful coexistence of religions.

At the initiative of the President of our country, the Center for Islamic Civilization in Uzbekistan, the International Islamic Academy of Uzbekistan, the International Research Centers of Imam al-Bukhari, Imam at-Termizi, Imam al-Maturidi were created.

Also, at the initiative of The Leader of Uzbekistan, a comprehensive system for combating corruption was defined. In particular, the Law "On Combating Corruption" was adopted, which for the first time defined clear legal foundations for activities in this area. An anti-corruption body responsible for developing a unified state policy in this area was created. In order to more effectively combat corruption and ensure transparency of the work of state bodies, the practice of publishing information on the income and expenditure of off-budget funds of state bodies, purchases of organizations with state participation, as well as data on state subsidies and grants was introduced. Thus, the President confirmed his firm commitment to ensuring maximum transparency of the activities of state institutions, which allows their activities to be under close public control.

Transformation is also seen in the field of education. In this area, President Shavkat Mirziyoyev noted: "Where there is no knowledge, there will be backwardness, ignorance and, of course, deviations from the right path."

In this regard, in a short period of time, the number of universities in Uzbekistan increased from almost 77 (2016) to 213 (2023), including more than 30 foreign and non-governmental institutes and universities. Leading universities from the United States, South Korea, Turkey, Italy, Russia and other countries opened their branches in Uzbekistan. Thus, these measures made it possible to increase the level of higher education coverage from 9 (2016) to 42 (2023) percent. Before this, the country occupied the lowest lines in the international ranking for this indicator. Thousands of young people got a chance to study at home and climb the social ladder. Thus, it became more difficult for external destructive elements to influence the minds of educated youth.

It is especially necessary to note the set of measures for the radical improvement of the health care system. In this series, reforms covered almost all areas: improvement of legislation, quality and accessibility of medical care, formation of an effective system of training, advanced training of medical workers, as well as development of medical science.

The situation with freedom of speech has changed radically. Thus, until 2017, the media

were characterized by detachment from reality, a minimum of live broadcasts; online media reprinted meager press releases of government agencies and almost did not deal with their own content. At present, the situation has changed: journalists have begun to cover current and problematic issues from the real socio-political life of the country, materials include content about corruption, abuse of officials, critical materials are published. To protect the interests of journalists, the following were created: the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan and the Public Foundation for Support and Development of National Mass Media.

Particularly noteworthy is the progress of Uzbekistan in the area of ensuring religious freedom. At the initiative of the President of Uzbekistan, over 20 thousand citizens suspected of having ties to religious extremist groups have been removed from the special register" of law enforcement agencies. The practice of further maintaining such "lists" has been discontinued [5].

In addition, the Republic of Uzbekistan has accepted the obligations of the relevant UN Security Council resolution on the repatriation of its citizens from combat zones. More than 500 citizens of Uzbekistan (mostly children and women) located at the points of military conflicts returned home from Syria and Iraq as part of Operation "Mekhr". With this humane act, Uzbekistan has set an example of mercy for the world community.

On September 19, 2017, at the 72nd session of the UN General Assembly, the President of Uzbekistan initiated the adoption of a special resolution "Enlightenment and Religious Tolerance", and in December 2018, UN member states supported the initiative and adopted this document. Thus, the President of Uzbekistan, based on an active position and leadership qualities, took important measures in the field of prevention and counteraction to the spread of extremism and terrorism.

References

1. The Global Terrorism Index 2024 (https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/02/GTI-2024-web-290224.pdf?fbclid=IwAR02acIMFCgjkLxRfFS0HU0y6scNZTLFrgrSiQYFbSUeUWlp6GFb_gw6Y0U)
2. Moghaddam F. M. From the terrorist point of view: What They Experience and Why They Come to Destroy. Praeger security international. Westport, Connecticut, London, 2006.
3. Ikanov A.A. Approaches to the study of Suicide Terrorism // Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 9, Issue 8, Aug (2021), – P.112-118. (SJIF Impact Factor: 7.472)
4. Mirziyoyev Sh.M. "The approval of the people is the highest assessment of our activities" // Ensuring human rights and interests is the basis of a democratic society. - T.: "Uzbekiston", 2018. P.111
5. Official portal of the President of the Republic of Uzbekistan (<https://president.uz/ru/lists/view/2180>)

VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQ VA MANFAATLARINI HIMOYA QILISHNING KRIMINOLOGIK JIHATLARI

Ashurova Nilufar O'ktamovna

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasida dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqola voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini jinoiy-huquqiy himoya qilish masalalariga bag'ishlangan. Voyaga yetmaganlarga qarshi jinoyatlarning oldini olish va ularni himoya qilishning ahamiyatiga urg'u berilgan. Shaxslar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning asosiy sabablari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy omillari tahlil qilingan. Shuningdek, qonunchilikda voyaga yetmaganlarning huquqiy himoyasi masalalari ham muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, jinoyat-huquqiy himoya, jinoyatchilik, qonunchilik, ijtimoiy-iqtisodiy omillar.

Abstract: This article is dedicated to the issues of criminal law protection of the rights and interests of minors. Emphasis is placed on the prevention of crimes against minors and their protection. The main causes of crimes committed against minors and the socio-economic factors contributing to them are analyzed. Additionally, the legal protection of minors in legislation is discussed.

Keywords: minors, criminal law protection, crime, legislation, socio-economic factors.

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatining barcha yo'nalishlarida voyaga yetmaganlarning huquqlari, qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish, oilaga, yoshlarga, axloqqa qarshi jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan keng qamrovli dasturiy tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish va liberallashtirish, alohida jinoiy qilmishlarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish; jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishning samaradorligini oshirish; diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarni kuchaytirish; aholining huquqiy madaniyati va ongini yuksaltirish, bu borada davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro samarali hamkorligini tashkil etish"[8] kabi muhim vazifalar belgilangan edi.

Davlat tomonidan qabul qilinayotgan qonun va dasturlar oilani iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Bun-

da, ayniqsa, voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini huquqiy himoya qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki kelajak avlodning sog'lom va barkamol rivojlanishi butun jamiyatning rivoji uchun asosiy omildir. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarga ko'rsatilayotgan e'tibor va g'amxo'rlik natijasida yoshlar qalbida vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat kabi olijanob qadriyatlar tobora mustahkamlanib bormoqda. Misol uchun, sotsiologik so'rovda ishtirok etgan yoshlarning ko'pchiligi uchun "oila (52,6%), vatanga xizmat qilish va jamiyat uchun foydali ishlar qilish (81,2%) ustuvor qadriyatlar hisoblanadi"[7].

Voyaga yetmaganlarni huquqiy himoya qilish masalasi davlatning barqarorligi va rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, davlat bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarni davom ettirishi va ularni yanada takomillashtirishi zarur.

Voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan sodir etilayotgan jinoyatlar nafaqat jamiyatning huquqiy tizimiga, balki uning ma'naviy asoslariga ham jiddiy tahdid soladi. Bunday jinoyatlar nafaqat jabrlangan shaxslarga jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazish, balki ularning kelajakda shaxs sifatida rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yosh avlodlarning barqaror va xavfsiz muhitda rivojlanishi jamiyat-

ning umumiy barqarorligi va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun juda muhimdir. Shu bois voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, davlatning ustuvor vazifalaridan biriga aylanishi lozim.

Kriminologiya nuqtayi nazaridan bunday jinoyatlarning xususiyati, sabablari va oqibatlarini chuqur o'rganish jinoyatlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqotlar shunga ishora qiladiki, voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlarning aksariyati psixologik, iqtisodiy yoki ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu yerda, ayniqsa, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, oilaviy muammolar, ta'lim va tarbiya sohasidagi kamchiliklar ham muhim omil sifatida ko'rib chiqilishi lozim. Shuningdek, jinoyatchilarning aksariyati yoshlarga ta'sir o'tkazish uchun majburlov, tahdid yoki aldash kabi usullardan foydalanadi, bu esa ularning jinoyat qurboni bo'lishi ehtimolini oshiradi.

"Huquqbuzarliklar sodir etilishiga imkoniyat yaratuvchi sabablar va omillar har qanday kriminologik tadqiqotda u yoki bu tarzda ko'rib chiqiladi, chunki u kriminologiyaning muhim muammolaridan biridir. Uni ilmiy o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega"[1]. Chunki huquqbuzarlikka olib keluvchi omillarni aniqlash orqali profilaktika ishlari samaraliroq amalga oshiriladi. Shu bois bu muammolarga e'tibor qaratish jinoyatchilikka qarshi kurash strategiyasining ajralmas qismi bo'lishi zarur.

Jinoyatchilik sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlar ijtimoiy, ya'ni maishiy turmush bilan bog'liq bo'lib, umumiy jinoyatchilikning sabablari va sharoitlari (umumiy sabablar), jinoyatlarning alohida turlari va guruhlariga sabablari va sharoitlari (shaxsga qarshi jinoyatlar) hamda konkret jinoyatlarning sabablari va sharoitlari (voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish) sifatida o'rganilishi zarur.

Darhaqiqat, jinoyatchilikka olib keladigan omillar nafaqat ijtimoiy va turmush sharoiti bilan chegaralanadi, balki ular shaxsiy psixologik xususiyatlar, ta'lim darajasi, huquqiy madaniyat, iqtisodiy vaziyatlar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Jinoyatchilikning umumiy sabablarini tushunish va tahlil qilish kerak, lekin jinoyatlarning alohida turlariga xos sabablarni o'rganish

jarayonni oddiylashtirishga olib keladi. Har bir jinoyat turi o'z sabab va shart-sharoitlariga ega bo'lib, ularning tahlilini har tomonlama, kompleks usulda amalga oshirish zarur.

Shuningdek, muayyan jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlarini o'rganishda alohida shaxsning motivatsiyasi va uning shaxsiy omillari ham katta ahamiyat kasb etadi. Jinoyatlarning sabablari nafaqat tashqi sharoitlarga, balki ichki ruhiy-emotsional holatlar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Shu ma'noda, biz A.I. Dolgovaning "jinoyatchilikning konkret sharoitlarda turfa xil ko'rinish va shakllardagi ildizini atroflicha tushuntiradigan, umumiy, asosiy, boshlang'ich sababiyat mavjud emas"[5], degan fikriga to'liq qo'shilamiz. Shaxs tomonidan jinoyat sodir qilinishi, atrof muhitning uning shaxs sifatida shakllanishiga bo'lgan salbiy ta'siri natijasidir.

Qilmishning ijtimoiy xavfliligi jinoyatning sifat ko'rsatkichi bo'lib, bu ko'rsatkich orqali jinoyatlarning qaysi biri og'ir yoki qaysi biri yengilroq ekanligini hal qilib bo'lmaydi. Bu muammo jinoyatning miqdor ko'rsatkichi orqali, ya'ni ijtimoiy xavflilik darajasiga qarab tasniflash orqali hal qilinadi. A.V. Korneeva "jinoyatning miqdor ko'rsatkichlari uning ijtimoiy xavflilik darajasini belgilovchi mezonlar, ya'ni bir qator omillar: yetkazilgan zararning og'irligi, tajovuzning o'ziga xos xususiyatlari (jinoyatning oxiriga yetkazilgan yoki yetkazilmaganligi, bir kishi yoki bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilganligi, jinoyat sodir qilish usuli va h.k.), aybning xususiyati, jinoyat subyekting o'ziga xos xususiyatlari va hokazolar asosida aniqlanadi"[6], deb yozadi.

Shuni ham ta'kidlash o'rinliki, o'rganilayotgan jinoyatlarning bevosita sabablariga ko'pgina kriminologlar "oilaviy-maishiy soha, o'qish va ishda ta'magirlik-tekinox'rlik motivatsiyasi shakllanishi; mastlik, giyohvandlik, qimor o'yinlariga intilishda namoyon bo'ladigan hordiq chiqarish va maishiy qiziqishlar, ehtiyojlar, odatlar deformatsiyasi; mikromuhitda iste'mol qilish va egoistik hamda zo'ravonlik muhitini kiritishmoqda"[2].

Umuman olganda, voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini jinoiy-huquqiy ta'minlash murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, buning uchun davlat, jamoat tashkilotlari va jamiyatning barcha qatlamlari hamkorlikda ish olib borishlari lozim.

Jinoyatchilikka qarshi kurashda huquqiy siyosatning ahamiyati katta. Voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish nafaqat ijtimoiy adolatni, balki kelajak avlodning xavfsizligi va farovonligini ta'minlashdir. Voyaga yetmaganlarga qarshi jinoyatlar jamiyatning eng zaif qatlamiga ta'sir qiladi, shuning uchun bu boradagi huquqiy siyosat alohida e'tiborni talab etadi.

Voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning 30%ga yaqini katta yoshdagilar ta'sirida sodir etilmoqda. Bunday jinoyatlarning aksariyatini o'g'rilik, badanga turli darajada shikast yetkazish, firibgarlik, bosqinchilik, nomusga tegish jinoyatlari[3] tashkil qilishi uning ijtimoiy xavfliligini yanada oshiradi.

Ushbu yo'nalishda oldimizdagi hal etilishi lozim bo'lgan vazifalar quyidagilardan iborat:

birinchidan, voyaga yetmaganlar javobgarligi va jazo choralari huquqiy nuqtayi nazardan tahlil qilish, voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyat uchun javobgarlikni huquqiy-tarixiy jihatdan o'rganish;

ikkinchidan, O'zbekistonda voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilayotgan jinoyatchilikning zamonaviy holati va tuzilishini o'rganish;

uchinchidan, voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyat sodir etuvchilarning shaxsini o'rganish va ularning tipologik xususiyatlarini aniqlash;

to'rtinchidan, O'zbekistonda voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyatchilik sabablarini tahlil qilish;

beshtinchidan, xorijiy mamlakatlar qonunchiligida voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyatchilik uchun javobgarlik masalalarni o'rganish;

oltinchidan, voyaga yetmaganlar javobgarligini va voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoyat uchun javobgarlikning huquqiy me'yorlarini takomillashtirish hamda qo'llanishi bo'yicha nazariy va amaliy taklif-tavsiyalar ishlab chiqish.

Voyaga yetmagan shaxslarning huquq va manfaatlarini huquqiy ta'minlash, kriminologiya nuqtayi nazaridan, jinoyatchilikning kelib chiqish omillarini o'rganish va unga qarshi huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan kompleks yondashuv hisoblanadi. Bu tizim voyaga yetmaganlarni himoya qilish va ularni jinoyatchilikdan saqlashga qaratilgan huquqiy

normalar, institutlar va mexanizmlar majmuini o'z ichiga oladi. Jinoiy-huquqiy ta'minlashning vazifalari quyidagilardan iborat:

voyaga yetmagan shaxslarni noqonuniy ta'qibdan himoya qilish: jinoyat jarayonlarida voyaga yetmaganlar ko'pincha jinoyatchi yoki qurbon sifatida ishtirok etadi. Voyaga yetmaganlar huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yoki sud tizimining adolatsiz munosabatiga duch kelishi mumkin. Shu bois, ularni asossiz ayblash, jazolash yoki nohaq hibsga olish kabi holatlardan himoya qilish uchun maxsus huquqiy mexanizmlarni yaratish talab etiladi;

huquqbuzarliklarning oldini olish: kriminologiya voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qiladi. Bu omillar jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik, oilaviy muammolar, ta'limdagi kamchiliklar va muhitdagi boshqa omillar bo'lishi mumkin. Shuning uchun jinoyatchilik profilaktikasi jamiyatdagi muhitni yaxshilashga, voyaga yetmaganlarning tarbiyasi, ta'limi va ijtimoiy moslashuviga qaratilgan chora-tadbirlar orqali amalga oshirilishi zarur;

voyaga yetmagan shaxslarning reabilitatsiyasi: jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarning qayta ijtimoiylashuvi jinoyatchilikni kamaytirishning muhim omilidir. Kriminologiya jinoyat sodir etgan yoshlarning shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy sharoitlari va psixologiyasini o'rganib, ularning tuzalish jarayoniga yordam beradi. Reabilitatsiya choralari voyaga yetmaganlarga psixologik yordam ko'rsatish va ularni qayta tarbiyalash orqali jamiyatga qaytarishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Kriminologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan jinoiy-huquqiy ta'minlashning samaradorligi, profilaktik va reabilitatsiya choralari bilan birgalikda amalga oshirilganda yanada yuqori bo'ladi. Jamiyat va davlatning jinoyatchilikka qarshi kurash strategiyasi voyaga yetmaganlarni himoya qilish, ularning huquq va manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli mexanizmlarni ishlab chiqishi lozim.

Umuman olganda, voyaga yetmaganlarga qarshi jinoyatlarni shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin: birinchisi, voyaga yetmagan shaxsning shaxsiy manfaatlarini asosiy jinoyat obyekti hisoblangan jinoyatlar; ikkinchisi, voyaga yetmagan shaxsning shaxsiy manfaatlarini qo'shimcha jinoyat obyekti sifatida namoyon bo'ladigan jinoyatlar.

Birinchi guruh jinoyatlari orasida voyaga yetmaganlarga nisbatan jismoniy va ruhiy zo'ravonliklar, ularni ekspluatatsiya qilish, shuningdek, jinsiy erkinlik va jinsiy daxlsizlikka qarshi jinoyatlar kiradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida 118-moddasi (Nomusga tegish), 128-moddasi (O'n olti yoshga to'lmagan shaxs bilan jinsiy aloqa qilish), 129-moddasi (O'n olti yoshga to'lmagan shaxsga nisbatan uyatsiz-buzuq harakatlar qilish) va hokazo. Ularda voyaga yetmaganning shaxsiy manfaatlarini asosiy jinoyat obyekti hisoblanadi.

Ikkinchi guruh jinoyatlari esa voyaga yetmaganlarning huquqlari va manfaatlarini qo'shimcha jinoyat obyekti sifatida ko'rsatuvchi jinoyatlardan iborat. Bularga odam savdosi, giyohvandlik vositalarining noqonuniy savdosi, qo'shmachilik qilish yoki fohishaxona saqlash (voyaga yetmaganni jalb qilgan holda) va boshqa jinoyatlar kiradi. Masalan, odam savdosi (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 135-moddasi) jinoyatida asosiy obyekt inson erkinligi bo'lsa-da, voyaga yetmaganning huquqlari va manfaatlarini qo'shimcha obyekt sifatida namoyon bo'ladi. Giyohvandlik vositalarining noqonuniy aylanmasi (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 273-moddasi) ham shu kabi jinoyatlar turkumiga kiradi, chunki bu jinoyatlarda voyaga yetmaganlarning salo-matliligi va tarbiyasi qo'shimcha jinoyat obyekti sifatida ko'rsatiladi.

Xorijiy davlatlarning jinoyat qonunchiligida voyaga yetmaganlarni himoya qilishga qaratilgan normalar tahlili har doim ilmiy qiziqish uyg'otib kelgan. Xorijiy mamlakatlarda voyaga yetmaganlar huquq va manfaatlarini himoya qilish normalarining institutsionalizatsiyasi muammosi turlicha hal qilinadi: ularning katta qismi (Shveysariya, Ispaniya, Germaniya, Polsha, Qozog'iston jinoyat kodekslari) oila va voyaga yetmaganlarga qarshi tajovuzlarga bag'ishlangan alohida bobni o'z ichiga oladi, ayrimlarida esa (Xitoy, Gollandiya) bunday norma mavjud emas. Shunga qaramay, bolaning asosiy huquqlari har qanday holatda ham jinoiy-huquqiy himoya ostida bo'lib kelgan. Bolaning sog'lig'iga, axloqiy va ma'naviy rivojlanishiga zarar yetkazadigan axborot va targ'ibotdan himoya qilish huquqi barcha xorijiy davlatlarda qonun bilan himoya qilinadigan eng muhim huquqdir.

Har bir davlatning jinoyat kodeksida voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilishga bag'ishlangan maxsus normalar mavjud. Masalan, O'zbekiston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston kabi davlatlarda "Oila va yoshlarga qarshi" boblar mavjud bo'lib, bu mamlakatlar qonunchiligida voyaga yetmaganlarning manfaatlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratilgan.

Ozarbayjonning Jinoyat kodeksida birinchi marta voyaga yetmaganlarni himoya qilish bo'yicha maxsus bob kiritilgani e'tiborga molikdir. Unda voyaga yetmaganlarni jinoyat sodir etishga yoki fohishalik kabi harakatlarga jalb qilish kabi jinoyatlar uchun javobgarlik nazarda tutilgan. Shuningdek, voyaga yetmaganlar savdosi bilan bog'liq jinoyatlar ham birinchi marta joriy etilgan bo'lib, bu davlatning voyaga yetmaganlarni turli maqsadlarda, jumladan, organlar transplantatsiyasi uchun savdoga qo'yilishining oldini olishga bo'lgan jiddiy munosabatini anglatadi.

Ukraina va Fransiya qonunchiligida ham voyaga yetmaganlarning jinoiy faoliyatga jalb qilinishiga alohida e'tibor qaratilgan. Ukrainada, masalan, voyaga yetmaganlarni ichkilikbozlikka yoki qimor o'yinlariga jalb qilish uchun besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi belgilangan bo'lsa, Fransiya bunday qilmishlar uchun yetti yillik qamoq jazosi va katta miqdordagi jarima tayinlanadi. Bu esa voyaga yetmaganlarni himoya qilish sohasidagi qonunchilikning jinoiy faoliyatga jalb qilish kabi holatlarga nisbatan qanchalik qat'iy ekanligini anglatadi[9].

O'zbekiston va Gollandiya qonunchiligida voyaga yetmaganlarga zararli bo'lishi mumkin bo'lgan mahsulotlarni tarqatishga qarshi choralar belgilangan. O'zbekistonda zo'ravonlikni yoki shafqatsizlikni targ'ib qiluvchi mahsulotlarni tarqatish uchun javobgarlik 2012-yilda kiritilgan bo'lsa, Gollandiyada bunday me'yorlar 2000-yildayoq mavjud bo'lgan[4].

Kriminologiya nuqtayi nazaridan qarganda, voyaga yetmaganlarning jinoyatchilikdan himoya qilinishi jamiyatning kelajagini asrash maqsadida davlatlar tomonidan amalga oshirilayotgan muhim choralari hisoblanadi. Jinoyat qonunchiligida voyaga yetmaganlar savdosi, jinoyatga jalb qilish, ichkilikbozlikka yoki axloqsizlikka majbur qilish kabi jinoyatlar uchun javobgarlikni kuchaytirish orqali davlatlar

voyaga yetmaganlarni jinoiy ta'sirdan himoya qilishga, ularning ijtimoiy xavfsizligini ta'minlashga intilayotganini ko'rish mumkin. Bunday choralar nafaqat jinoyatni jazolash, balki jinoyatlarning oldini olish va profilaktikasi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

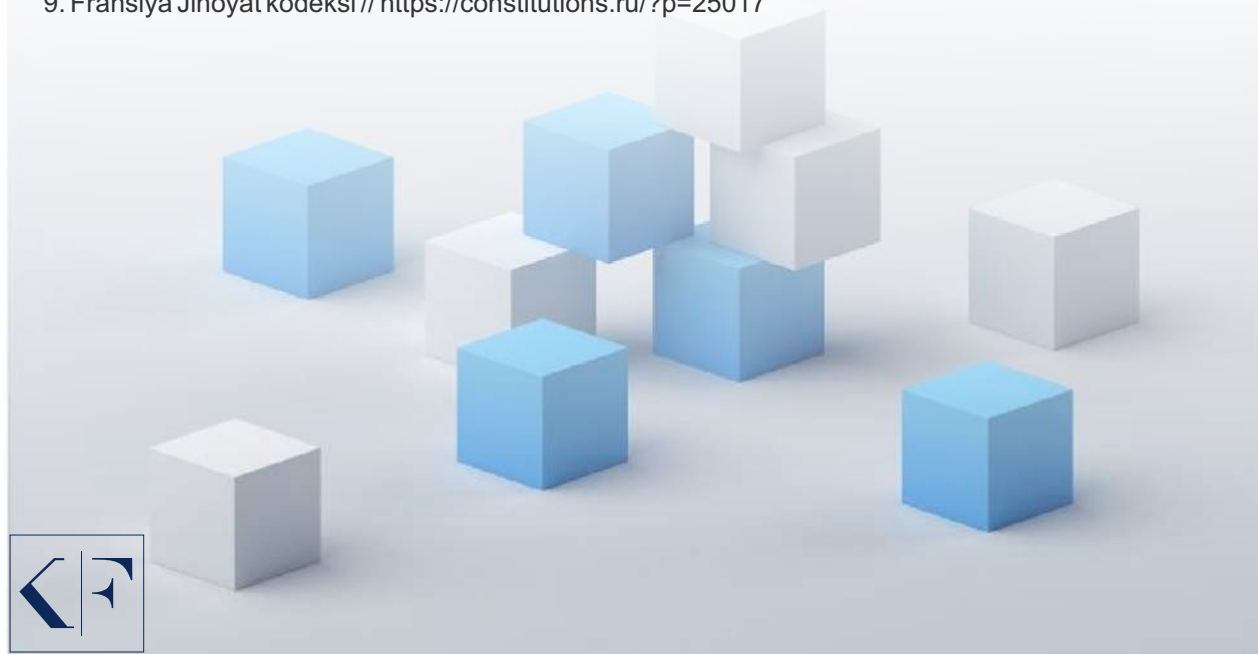
Davlat organlari va huquq-tartibot idoralari ushbu jinoyatlarga qarshi kurashishda o'z vazifalarini jadallashtirishi, faqat jinoyatlarni aniqlash va jazo berish bilan cheklanmay, balki profilaktik choralarni qo'llashga ham e'tibor qaratishlari zarur. Profilaktik dasturlar orqali yoshlarning huquqiy bilimlarini boyitish, oila va maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlash, ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish ham muhim omildir. Huquq-tartibot organlarining muvaf-

faqiyati nafaqat jinoyatlarni aniqlash, balki ularning oldini olish faoliyatiga ham bog'liqdir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, psixologik yordam, jamiyat va oila ichidagi tarbiyaviy ishlar voyaga yetmaganlarning jinoyat qurboni bo'lish ehtimolini kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Jinoyatchilikning kelib chiqish omillarini o'rganish, ularga ta'sir qiluvchi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillarni tahlil qilish orqali huquq-tartibot organlari bunday jinoyatlarning oldini olishda samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin. Shuningdek, davlat organlari voyaga yetmaganlarni himoya qilish uchun huquqiy asoslarni takomillashtirishlari va jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirishlari zarur.

Foydalanilgan manbalar

1. Abdurasulova Q.R. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi // "Yoshlarga oid davlat siyosatining huquqiy asoslarini takomillashtirish" mavzusidagi ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – Toshkent: TDYUI, 2008. – B.112.
2. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya: Darslik. – Toshkent: TDYUU, 2008. – B. 234.
3. Ahrorov B. Voyaga yetmaganlarni jinoiy faoliyatga jalb qilishning oldini olish va jinoiy-huquqiy kurash choralari // Qonun himoyasida, 2001. – №1. – B. 24.
4. Gollandiya Jinoyat kodeksi // <http://lawlibrary.ru/izdanie38912.html>
5. Криминология: Учебник для юрид. вузов / Под общей ред. А.И.Долговой. – М., 1997. – С. 180.
6. Корнеева А.В. Понятие и признаки преступления. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. – М.: Юристъ, 2001. – С. 152.
7. Saidov A. Yoshlar, demokratik islohotlar va ertangi kun // Ijtimoiy fikr, 2008. – № 1(41). – B.8.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda.
9. Fransiya Jinoyat kodeksi // <https://constitutions.ru/?p=25017>

O'ZBEKISTONDA OILAVIY KRIMINOLOGIYA VA UNING AHAMIYATI

Primkulova Feruza Amirkulovna

Yuristlar malakasini oshirish markazi mas'ul xodimi

Annotatsiya. Maqolada oilaviy kriminologiyaning asosiy jihatlarini oilaviy munosabatlar doirasida sodir etilgan jinoyatlarni o'rganish va oldini olishga qaratilgan jinoyat huquqining ixtisoslashgan sohasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq odatiy jinoyatlar, ularning kriminologik xususiyatlari va ushbu sohada tergov va sud amaliyotlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: oilaviy kriminologiya, oiladagi zo'ravonlik, irsiy jinoyatchilik, kriminodeformatsiya, kriminogen omillar, huquqni qo'llash amaliyoti.

Abstract: The article discusses the main aspects of family criminology as a specialized branch of criminal law focused on studying and preventing crimes committed within the framework of family relationships. The research is dedicated to analyzing common crimes related to domestic violence, their criminological characteristics, as well as the investigation and judicial practices in this field.

Keywords: family criminology, domestic violence, hereditary criminality, criminodeformation, criminogenic factors, law enforcement practices.

Oila – jamiyat – davlat. Har bir mamlakatda shaxsning rivojlanishi, jamiyatga qo'shilishi hamda o'z o'rnini topishi mazkur tamoyil asosida amalga oshadi. Farzand tug'ilib, voyaga yetib jamiyatning bir bo'lagiga aylanguniga qadar oila davrasida bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim-tarbiya, komil inson g'oyasi, kasb-hunar egallashga intilishi uchun barcha individual ta'limotlar oilada shakllantiriladi.

Tan olish kerakki, mamlakatimizda so'nggi vaqtlarda jinoyatlarning oldini olish bo'yicha ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, shunga qaramay maishiy zo'ravonlik, oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan jinoyatlar, voyaga yetmaganlarga nisbatan zo'ravonliklar birmuncha ko'paydi.

Oilada yuz berayotgan barcha salbiy holatlar, ularning sodir bo'lish motivi, ushbu holatlarni vujudga keltiradigan tub sabablarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa bugungi kunda oilaviy kriminologiyaning naqadar muhimligini ko'rsatadi.

Oilaviy va maishiy munosabatlar ko'p qirrali bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarga ega va normal jismoniy va axloqiy rivojlanishni, shaxsning hayoti va sog'lig'ini himoya qilishni ta'minlaydigan oilaviy va maishiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Maishiy jinoyatlarga qotillik, qasddan sog'liqqa og'ir, o'rtacha va yengil jarohat yetkazish, zo'rlash, bezorilik, shunin-

gdek rashk, janjal va boshqa sabablarga ko'ra sodir etilgan huquqbuzarliklar kiradi. Bundan tashqari, shaxsga nisbatan zo'ravonlik jinoyatlari, xususan, turar-joy binolari, kvartiralar, yotoqxonalarning kirish joylarida sodir etiladi.

Oilaviy kriminologiya (kriminofamilistika) — bu oilaviy munosabatlar asosida sodir etilgan jinoyatlarning o'ziga xos xususiyatlarini, birinchi navbatda, oiladagi zo'ravonlik deb ataladigan huquqbuzarliklarni, shuningdek, turli xil jinoiy faoliyat turlariga hissa qo'shadigan oilaviy omillarni o'rganadigan jinoiy tizimlar maktabi bilan bog'liq kriminologiya sohasi. Uning doirasida oilaga ta'sir o'tkazish orqali jinoyatchilikni jilovlash imkoniyatlari izlanmoqda.

Oila kriminologiyasining asosiy tadqiqot yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Oiladagi zo'ravonlik — oilaviy kriminologiyaning asosiy mavzularidan biri. Bunda oiladagi jismoniy, psixologik va iqtisodiy zo'ravonlik, shuningdek, qurbonlar va umuman jamiyat uchun uning sabablari va oqibatlari o'rganiladi.

Irsiy jinoyatchilik, bunda jinoiy xatti-harakatlar oilada avloddan-avlodga o'tadigan holatlar bilan tekshiriladi. Bu oilaviy an'analar, tarbiya va ijtimoiy-iqtisodiy omillarning ta'siri bilan bog'liq.

Jinoyatchi shaxsini shakllantirishga oilaning ta'siri deganda, oilaviy muhit (masalan, nizolar, bolalarning e'tiborsizligi, ota-ona nazoratining yetishmasligi) bolalar va o'smirlarda antisotsial

xatti-harakatlarning rivojlanishiga qanday hissa qo'shishi mumkinligini o'rganishga alohida e'tibor beriladi.

Jinoiy tarixga ega oilalardagi bolalarning muammolari. Ota-onalardan biri yoki ikkalasi ham jinoyat sodir etgan oilalarda o'sgan bolalarni jinoiy faoliyatga jalb qilish xavfi yuqori bo'ladi. Oilaviy kriminologiya ushbu hodisaning oldini olish va bunday oilalar bilan ishlashni o'rgatadi.

Oilaviy jinoyatchilikning oldini olishda oilaviy muhitda jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan dasturlar va chora-tadbirlar, shu jumladan ijtimoiy xizmatlarning aralashuvi, ta'lim dasturlari va huquqiy tashabbuslar ko'rib chiqiladi.

Oiladagi jinoiy subkulturalar, bunda oila jinoiy subkulturaning bir qismiga aylanishi mumkin bo'lgan holatlar (masalan, uyushgan jinoiy guruhlarda ishtirok etish) o'rganiladi.

Oila kriminologiyasi jinoyatchilikka qarshi kurashish va sog'lom oilaviy munosabatlarni saqlashga qaratilgan ijtimoiy-huquqiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish va takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Oilaviy kriminologiyaga oid birinchi ilmiy qarashlar 1976-yilda professor D.A. Shestakov tomonidan nashr etilgan maqolada aks ettirilgan bo'lib, unda oilaviy munosabatlar institutini kriminologik tavsifi keltirilgan. Bundan oldin oiladagi jinoyatlar maishiy jinoyatlar doirasidan ajratilmagan edi.

Professor Shestakov "oilaviy kriminologiya" tushunchasini kriminologiyaga alohida yo'nalish sifatida kiritadi. Uning talqiniga ko'ra, oilaviy kriminologiya oila sharoitida yuzaga keladigan jinoiy va jamiyatning axloqiy, huquqiy yoki madaniy me'yorlarini buzadigan xatti-harakatlarni o'rganish bilan shug'ullanadi. U oilani qonunga bo'ysunadigan va noqonuniy xatti-harakatlar shakllanadigan o'ziga xos ijtimoiy guruh sifatida belgilaydi. Oilani nafaqat jinoiy jarayonlarning qurboni yoki ishtirokchisi, balki jinoyatchi shaxsini shakllantirishning asosiy omillaridan biri deb biladi. Ajralish, zo'ravonlik va noto'g'ri tarbiya kabi oilaviy nizolar jinoiy xatti-harakatlarning katalizatoriga aylanishi mumkinligini o'rganadi. Oiladagi nizolarni va ularning jinoiy harakatlarning yuzaga kelishiga ta'sirini batafsil tahlil qiladi. Oilaviy zo'ravonlik, bolalarga nisbatan zo'ravonlik va mulk masalalari bilan bog'liq nizolar kabi huquqbuzarliklarga

olib kelishi mumkin bo'lgan oilaviy nizolarning bir nechta turlarini sanab o'tadi.

D.A. Shestakov tadqiqotlarida oilaning bola va o'spirin shaxsini shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U oilaviy muhit, ota-ona tarbiyasi va antisotsial me'yorlarning uzatilishi jinoyatga moyil shaxsning shakllanishiga qanday olib kelishi mumkinligini batafsil o'rganadi va zaif toifalarga nisbatan zo'ravonlikning sabablari va oqibatlarini tahlil qiladi hamda ularni himoya qilish choralari ishlab chiqish yo'llarini taklif qiladi.

Bugungi kunda oilaviy kriminologiya umumiy kriminologiyaning bir bo'lagi, ya'ni ilmiy fan sifatida ommalashib bormoqda. Oilaviy kriminologiyaning predmeti quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Oilaviy nizolar natijasida yuzaga kelgan jinoyat.

2. Umuman jinoyatga ta'sir etuvchi oilaviy sohaning umumiy kriminogen omillari, ularning g'ayriijtimoiy ta'sir qilish mexanizmi.

3. Oilaviy kriminogen omillar va ularning xususiyatlari. Ushbu omillarning jinoiy xulq-atvorning ayrim turlarini aniqlash jarayonida namoyon bo'lishi.

4. Oilaga ta'sir ko'rsatish orqali jamiyatning jinoyatga qarshi kurashishi (oilaviy munosabatlarni kriminologik tuzatish).

Shuningdek, London Roehampton universitetining kriminologiya bo'yicha professori Amanda Xoltning "Oilaviy kriminologiyaga kirish" kitobida Shestakovning g'oyalari olg'a surilgan bo'lib, unga ko'ra yagona tuzilishda nafaqat oila ichidagi jinoyatlar, balki oilaning shaxsni shakllantirishga kriminologik jihatdan muhim ta'siri ham yoritilgan. Xoltning o'z veb-saytida bu usul haqli ravishda jinoyatchilik, jinoiy adolat va oilaviy hayot chorahalarini tushunishga konseptual yondashuv sifatida qoraladi.

Ushbu yo'nalish oilaviy kriminogen xususiyatlarni elementlarga ajratgan holda o'rganishni talab qilingani bois, professor L.V.Serdyuk "Oiladagi zo'ravonlik. Kriminologik va jinoyat huquqi tahlili" monografiyasida oilaviy-maishiy zo'ravonlik: tushunchasi va umumiy tavsifi, oilaviy-maishiy zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning kriminologik xususiyatlari, jinoyat sodir etgan shaxslarning xususiyatlari: oiladagi zo'ravonlik va ularning tasnifi, oilaviy zo'ravonlik qurbonlarining xulq-atvor xususiyatlariga qarab ularning ijtimoiy-psixologik holatlari batafsil yoritilgan.

Oila va jinoyatchilik o'rtasidagi munosabatlar turli sohalar, jumladan, kriminologiya, sotsiologiya va psixologiyada keng o'rganilgan murakkab va ko'p qirrali hodisadir. Noqulay yoki disfunktsional oilalardagi barcha odamlar jinoiy faoliyatga aralashmasligini tan olish muhim bo'lsa-da, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila dinamikasi va ota-onalar shaxsning jinoiy xatti-harakatlarga moyilligini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati bilvosita resurslardan foydalanish, ta'lim olish imkoniyatlari va yashash muhitiga ta'sir qilish orqali jinoyatchilikka ta'sir qilishi mumkin. Kam ta'minlangan oilalar o'z farzandlarini qo'llab-quvvatlovchi va g'amxo'r muhitni ta'minlashda katta qiyinchiliklarga duch kelishlari, bu esa jinoiy faoliyatga jalb qilish xavfini oshirishi mumkin.

Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jinoiy xatti-harakatlar genetik, ekologik va orttirilgan omillarning kombinatsiyasi tufayli avloddan-avlodga o'tishi mumkin. Kelib chiqishi jinoiy bo'lgan oilalarda o'sayotgan bolalar yoshligidanoq qadriyatlar va munosabatlarga duchor bo'lishlari mumkin. Oila va jinoyatchilik o'rtasidagi munosabatlar sababiy bog'lanish va tengdoshlarning ta'siri, jamoat xususiyatlari va individual xususiyatlar kabi ko'plab boshqa omillar ham jinoiy xatti-harakatlarga hissa qo'shishini tan olish juda muhimdir. Biroq, oila bilan bog'liq xavfli omillarni bartaraf etish va oilaning ijobiy dinamikasini rag'batlantirish odamlarning jinoiy faoliyatga jalb qilish ehtimolini sezilarli darajada kamaytirishga yordam beradi.

Shu o'rinda mavzuga oid statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratamiz.

O'zbekistonda 2023-yilda Jinoyat kodeksining 1261-moddasi (Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) bilan 203 nafar shaxs sudlangan. Ularning 59 nafariga ozodlikdan mahrum qilish jazosi, 144 nafariga esa ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo tayinlangan. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 592-moddasi (Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) bilan esa jami 8928 nafar shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilib, ularning 5229 nafariga jarima jazosi, 3699 nafariga esa ma'muriy qamoq jazosi qo'llangan.

Yuqoridagi ko'rsatkichlar oilaviy kriminologiya bilan ilmiy jihatdan chuqur va keng ko'lamda shug'ullanish lozimligi ko'rsatmoqda.

Oilaviy-maishiy zo'ravonlik va oilaviy kriminologiyani mohiyatan bir-biriga bog'lagan holda quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan:

oiladagi jinoyatlarning holati, tuzilishi va dinamikasini o'rganish;

oiladagi jinoyatlar genezisining zamonaviy xususiyatlarini aniqlash;

O'zbekiston Respublikasida oilalarda jinoyatlar sodir etilishining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, oilaviy munosabatlarda zo'ravonlik jinoyatlari subyektlarining shaxsiy sifatlarini aniqlash;

huquqni muhofaza qilish organlarining amaliyotini o'rganish va oiladagi jinoyatlarning oldini olish holatini baholash;

O'zbekiston Respublikasida ichki ishlar organlari tomonidan oiladagi jinoyatlarning oldini olish tizimini takomillashtirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish kabi tizimli ishlarni amalga oshirish zarurati tug'ilmoqda.

Huquqni qo'llash amaliyoti shuni ko'rsatadiki, aynan oiladagi va uydagi odamlar o'rtasida qo'shnichilik, qarindoshlik munosabatlari mavjud bo'lgan munosabatlar sohasi turli xil nizolarga eng moyil hisoblanadi. Bu maishiy toifadagi kichik huquqbuzarlikdan tortib hayot va sog'liqqa qarshi jinoyatlargacha bo'lishi mumkin. Oiladagi noqonuniy xatti-harakatlarning aksariyati ochiq sharoitda sodir etiladi, ulardan oldin boshqalarga yaxshi ma'lum bo'lgan va harakatlarda namoyon bo'ladigan uzoq muddatli nizolar kelib chiqadi. Bu esa huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining aralashuvi uchun huquqiy asos yaratadi.

Oilaning kriminodeformatsiyasi (yoki kriminogen deformatsiya) ostida (lotincha "deformatio" – buzilish) oila a'zolarining jinoiy xatti-harakatlarini keltirib chiqaradigan oiladagi yaxlitlikni buzish sifatida tushuniladi. Har qanday jamiyat hayotidagi ijtimoiy g'alayonlar davrida tarkibiy deformatsiyalar (to'liq oilaning yo'qligi) va funktsional deformatsiyalar (oilaviy funksiyalarning buzilishi mavjudligi) alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda oilaviy muhit va uning shakllanishida, atrofdagi kriminogen vaziyat hamda keng miqyosda globallashtirish inobatga olgan holda, oilaviy kriminologiyaning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Jamiyatda oilalarning kriminogen holatga naqadar aloqadorligi darajasini tahlil qilish uchun ko'plab samarali tadqiqotlar o'tkazish davr talabidir.

Foydalanilgan manbalar

1. Никитина А.А. Криминологическая характеристика предупреждения бытового насилия в отношении несовершеннолетних: Дис. ... канд. юрид. наук. — Ростов-на-Дону, 2005. — С.16. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://dlib.rsl.ru/01002801897> (дата обращения: 20.01.2021).
2. Shestakov D. A. Oilaviy munosabatlar kriminologiyasiga kirish. — L., 1980
3. Shestakov D. A. Kriminogen vaziyatning jihatlaridan biri to'g'risida // LSU Byulleteni, 1976, N 11. —116–121-b.
4. Шестаков Д.А. Семейная криминология: Семья-Конфликт-Преступление // СПб. гос. университет, 1996. — 263 с.
5. URL: <https://pure.roehampton.ac.uk/portal/en/persons/amanda-holt> (дата обращения: 25.09.2023).
6. <https://cod.pressbooks.pub/criminology/chapter/families-and-crime/>
7. <https://t.me/AzizAbidov/4556>
8. Amanda Holt. Family criminology. An Introduction. Department of Social Sciences University of Roehampton. —London, UK 2021.

ПРОФИЛАКТИКА КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ: НЫНЕШНЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

на основе изучения национального и зарубежного законодательства

Рахманов Дмитрий Каландарович

Главный научный сотрудник Института парламентских исследований при Законодательной палате Олий Мажлиса Республики Узбекистан

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы обеспечения кибербезопасности в Республике Узбекистан и в ряде стран мира. Анализируется законодательная база Узбекистана в сфере кибербезопасности, проводится сравнительный анализ законодательной базы зарубежных стран, рассматриваются основные направления профилактики киберпреступности и предлагаются меры по совершенствованию системы обеспечения кибербезопасности в Узбекистане.

Ключевые слова: кибербезопасность, информационная безопасность, киберпреступность, законодательство, Узбекистан, международный опыт, профилактика, критическая информационная инфраструктура.

Abstract. The article examines current issues of cybersecurity in the Republic of Uzbekistan and worldwide. It analyzes the legislative framework of Uzbekistan in the field of cybersecurity, including recently adopted legal acts. A comparative analysis of cybersecurity legislation in several foreign countries is conducted. The main directions of cybercrime prevention are considered, and measures to improve the cybersecurity system in Uzbekistan are proposed.

Keywords: cybersecurity, information security, cybercrime, legislation, Uzbekistan, international experience, prevention, critical information infrastructure.

Противодействие использованию информационных сетей в целях совершения противоправных деяний, а также защита важнейших для государства и общества информационных инфраструктур от кибератак имеют ключевое значение для внешней и внутренней безопасности нашей страны. Использование электронного информационного пространства и средств интернет-коммуникаций преступными группами, специализирующимися на вымогательстве, мошенничестве, кражах, совершении преступлений в сфере компьютерной информации, актуализирует необходимость принятия решительных мер противодействия, как в масштабах отдельных государств, так и в рамках межгосударственного сотрудничества.

Решение этой задачи предполагает совместную работу правоохранительных и иных государственных органов, выстраивание оптимальной стратегии сотрудничества и обмена информацией на национальном и межгосударственном уровне, а также разработку и реализацию комплекса нормативно-

правовых и организационных мер по противодействию деятельности организованных преступных формирований и сообществ.

Необходимость совершенствования нормативно-правовой базы по вопросам обеспечения кибербезопасности в Республике Узбекистан связана с возрастающими в настоящее время вызовами, рисками и угрозами в киберпространстве, резким ростом киберпреступности, увеличением кибератак в сети, непредсказуемой динамикой развития киберпространства в мире.

Как известно, кибербезопасность — это один из разделов информационной безопасности, который изучает состояние защищенности интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз в киберпространстве. Однако сам термин «кибербезопасность» и его производные (киберпространство, кибербезопасность, кибератаки и т.д.) не имеют международно признанного юридического определения.

В связи с развитием современных технологий увеличилось и количество

киберпреступлений. Так, согласно статистической информации на территории Узбекистана¹ количество преступлений в сфере информационных технологий, совершенных в 2020 году составило 106, в 2021 году – 2.281, а в 2022 году увеличилось в 2 раза и составило 4.332 факта. Из них 2.747 преступлений составили киберкражи, 625 – кибермошенничество, 874 – преступления, связанные с наркотиками, совершенные с помощью информационных технологий.

Мировая статистика киберпреступлений выглядит следующим образом:

Ущерб от киберпреступлений: 6,6 триллиона долларов США.

Прогноз на 2025 год: 10,5 триллиона долларов США.

Количество опасных кибератак:

- Ежедневно: 2 328 атак
- Ежедневно: 16 384 атаки
- Ежемесячно: 70 000 атак
- Ежегодно: 840 000 атак
- Распределение кибератак по сферам:
 - Финансы: 33%
 - Здравоохранение: 24%
 - Государственный сектор: 22%
 - Розничная торговля: 17%
 - Энергетика: 4%²

В настоящее время Республика Узбекистан активно развивает и внедряет цифровые технологии, как в государственном, так и в частном секторе. Помимо преимуществ и новых возможностей для всех сфер человеческой деятельности, существует ряд потенциальных рисков для устойчивого функционирования информационных систем и ресурсов государственного сектора, и соответственно для обеспечения прав, свобод и законных интересов личности, которые могут представлять реальную угрозу общественным интересам, здоровью и благополучию общества и граждан.

В этой связи в 2022 году был разработан и принят Закон «О кибербезопасности». Закон направлен на минимизацию административных и временных затрат в случае возникновения новых фундаментальных угроз в цифровой среде, в нем четко определены:

основные принципы обеспечения кибербезопасности;

полномочия, права и обязанности уполномоченного государственного органа в сфере обеспечения кибербезопасности;

требования к обеспечению кибербезопасности информационных систем и ресурсов государственных органов и организаций;

меры реагирования на инциденты кибербезопасности и другие вопросы.

В законе определены понятия: кибербезопасность, киберугроза, киберзащита, кибератака, критическая информационная инфраструктура и другие. Меры по обеспечению кибербезопасности, включают в себя следующее:

- Защита информационных систем, сетей и данных;
- Предотвращение киберпреступлений и кибератак;
- Расследование инцидентов кибербезопасности;
- Восстановление информационных систем, сетей и данных в случае кибератаки;
- Повышение осведомленности о кибербезопасности.

Законом определены полномочия государственных органов в сфере кибербезопасности:

- Разработка и реализация государственной политики в сфере кибербезопасности;
- Координация деятельности субъектов кибербезопасности;
- Контроль и надзор за обеспечением кибербезопасности;
- Международное сотрудничество в сфере кибербезопасности.

Закон «О кибербезопасности» является важным шагом на пути к обеспечению кибербезопасности в Узбекистане.

31 мая 2023 года Президентом подписано Постановление №ПП-167 «О дополнительных мерах по совершенствованию системы обеспечения кибербезопасности объектов критической информационной инфраструктуры Республики Узбекистан». Постановлением утверждено Положение о

порядке обеспечения кибербезопасности важнейших объектов информационной инфраструктуры Республики Узбекистан, которое определяет порядок обеспечения кибербезопасности важных объектов информационной инфраструктуры Республики Узбекистан. Кроме того, Постановлением утверждены Общие требования по обеспечению кибербезопасности важнейших объектов информационной инфраструктуры Республики Узбекистан:

Справочно: критическая информационная инфраструктура – комплекс автоматизированных систем управления, информационных систем и ресурсов сетей и технологических процессов, имеющих важное стратегическое и социально-экономическое значение.

Положение о порядке обеспечения кибербезопасности объектов критической информационной инфраструктуры (КИИ) определяет основные задачи системы кибербезопасности:

- предотвращение неправомерного использования, удаления, изменения, блокирования (ограничения), копирования, предоставления и распространения информации, обрабатываемой на объектах КИИ, а также иных неправомерных действий;
- недопущение воздействия на аппаратные, программные и программно-аппаратные средства обработки информации, способного вызвать нарушение и (или) остановку работы объектов КИИ;
- восстановление работы объектов КИИ путем резервирования телекоммуникационных сетей, информационных ресурсов и системы жизнедеятельности.

В постановлении также приведены общие требования кибербезопасности объектов КИИ.

Изучение зарубежного опыта.

Закон «О кибербезопасности» был разработан и принят на основе изучения и анализа состояния правового регулирования информационной и кибербезопасности в зарубежных странах (Грузии, Казахстана, Украины, Российской Федерации, Китая, Сингапура, США и других государств).

Основным нормативным правовым документом Грузии в сфере обеспечения информационной безопасности является

Закон «Об информационной безопасности». Этот закон устанавливает права и обязанности государственного и частного секторов в области информационной безопасности, а также определяет механизмы государственного контроля за реализацией политики информационной безопасности.

Закон «Об информационной безопасности» способствовал созданию Бюро кибербезопасности при Министерстве обороны, отвечающего за обеспечение кибербезопасности военных объектов и организаций страны, а также Агентства по обмену информацией при Министерстве юстиции, которое занимается вопросами информационной и кибербезопасности в государственном секторе, поддерживает и контролирует исполнение Закона «Об информационной безопасности», а также составляет список важных информационных систем, разрабатывая минимальные требования и стандарты для их защиты от кибератак.

Агентство по обмену информацией, также отвечает за управление группой реагирования на компьютерные инциденты (CERT), в состав которой входят ИТ-специалисты, занимающиеся технической поддержкой по предотвращению кибератак и борьбе с ними. Кроме того, при Министерстве внутренних дел создан Отдел киберпреступлений (Cyber Crime Dimension) Центрального управления криминальной полиции в целях расследования киберпреступлений. В случаях, когда киберпреступность направлена против государства, Отдел киберпреступлений делегирует следственные задачи Совету государственной безопасности. В настоящее время правовая и институциональная база Грузии обеспечивает прочную основу для реализации политики эффективной кибербезопасности.

Основным документом в области информационной безопасности в Республике Казахстан является Закон Республики Казахстан «Об информатизации». Согласно принятому закону, защита информационных объектов – это реализация комплекса правовых, организационных и технических мер, направленных на обеспечение безопасности информационных объектов, предотвращение неправомерного, несанкционированного доступа к ним.

¹ Брифинг, посвященный теме: «Виды преступлений и способы защиты в сфере информационных технологий»
//<https://iibb.uz/ru/news/v-glavnom-upravlenii-vnutrennih-del-stolitsy-sostojalsja-brifing->

² Отчет о киберугрозах за 2023 год <https://www.statista.com/study/134738/cyber-threat-report-2023/>

В соответствии с Законом «Об информатизации» уполномоченным органом в области информационной безопасности является Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан. Закон также определяет полномочия регулятора по информационной безопасности, Оперативного центра информационной безопасности, Службы реагирования на инциденты информационной безопасности, Национального центра координации информационной безопасности, Центра систем информационной безопасности, Государственной технической службы и Национального института по информационной безопасности. В Уголовный кодекс Республики Казахстан включен перечень противоправных действий в области связи и информатизации.

В результате принятия данного закона утверждена Концепция кибербезопасности («Киберщит Казахстана»), определяющая основные направления государственной политики в области защиты электронных информационных ресурсов и систем, а также телекоммуникационных сетей, обеспечивающие безопасное использование информационных и коммуникационных технологий.

В Украине 9 мая 2017 года был принят Закон «Об основных принципах обеспечения кибербезопасности Украины», который определяет правовые и организационные основы обеспечения защиты национальных интересов Украины в киберпространстве, основные цели, направления и принципы государственной политики в сфере кибербезопасности, полномочия государственных органов, предприятий, учреждений, организаций и граждан в этой сфере, основные принципы координации их деятельности по обеспечению кибербезопасности.

Деятельность в сфере кибербезопасности координирует президент Украины, через возглавляемый им Совет национальной безопасности и обороны (СНБО) страны. Рабочим органом СНБО является Национальный координационный центр кибербезопасности, который осуществляет координацию и контроль за деятельностью субъектов сектора безопасности и обороны.

В данном законе отражены вопросы киберзащиты коммуникационных систем

всех форм собственности, в которых обрабатываются национальные информационные ресурсы, а также используемых в интересах органов государственной власти и местного самоуправления, правоохранительных органов и воинских формирований, в сферах электронного управления, электронных государственных услуг, электронной коммерции, электронного документооборота, включая объекты критической информационной инфраструктуры.

Вместе с этим, согласно вышеуказанному закону, органы государственного управления получили новые функции. В частности, Нацбанк определяет порядок, требования и меры по обеспечению киберзащиты и информационной безопасности в банковской системе, а также для субъектов переводов денежных средств.

Кроме того, ранее утверждённая Указом Президента Украины Стратегия национальной безопасности, от 28 мая 2015 года детализирует основные направления государственной политики национальной безопасности в вопросах информационной безопасности.

Базовым документом по информационной безопасности в Российской Федерации является утвержденная президентом страны Доктрина информационной безопасности Российской Федерации, которая представляет собой свод официальных взглядов на цели, задачи, принципы и основные направления обеспечения информационной безопасности в Российской Федерации. Под доктриной понимается информационная безопасность Российской Федерации, защита национальных интересов России в области информации, определяемая сбалансированным комплексом интересов личности, общества и государства.

Так, правовой режим информации в России определяется Федеральным законом «Об информации, информационных технологиях и защите информации». Закон предусматривает разделение информации на общедоступную информацию в зависимости от категории доступа к ней, а также информацию, ограниченную федеральным законом (информация с ограниченным доступом).

В соответствии с настоящим Законом под защитой информации понимается

принятие правовых, организационных и технических мер, направленных на:

- защиту информации от уничтожения, изменения, блокировки, копирования, представления, распространения, несанкционированного доступа и других подобных противоправных действий;
- соблюдение конфиденциальности информации с ограниченным доступом;
- регламентацию условий использования права на информацию.

Государственное регулирование отношений в области информационной безопасности осуществляется посредством установления требований по защите информации, а также ответственности за нарушение законодательства Российской Федерации об информации, информационных технологиях и о защите информации.

В соответствии с законодательством Российской Федерации владельцы информации и операторы информационных систем обязаны обеспечить:

- предотвращение несанкционированного доступа к информации и (или) ее передачу лицам, не имеющим права на получение информации;
- своевременное выявление случаев несанкционированного доступа к информации;
- предотвращение возможности негативных последствий нарушения порядка доступа к информации;
- предотвращение воздействий на работу технических средств обработки информации;
- возможность немедленно восстановить данные, которые были изменены или удалены из-за несанкционированного доступа;
- постоянный мониторинг уровня информационной безопасности. И, соответственно, несут ответственность в случае неисполнения своих обязанностей.

Компетентным органом в области технической защиты информации (кроме криптографической защиты) является Федеральная служба по техническому и экспортному контролю России (ФСТЭК). Его задача – обеспечение информационной безопасности в ключевых системах информационной инфраструктуры (без использования криптографических методов) и противодействие

иностранным службам технической разведки на территории Российской Федерации.

Закон Китайской Народной Республики «О кибербезопасности» был принят 7 ноября 2016 года (вступил в силу в 2017 году). Закон КНР о кибербезопасности уделяет особое внимание сбору, хранению и использованию личных данных и информации граждан Китая, связанных с национальной безопасностью.

Применение настоящего Закона распространяется на всех операторов и предприятия, имеющие важные объекты информатизации, а также на любые системы, состоящие из компьютеров и соответствующего оборудования, которые фактически занимаются сбором, хранением, передачей и обработкой информации. Регламент также требует тестирования и сертификации оборудования операторами сетей и запрещает экспорт экономической, технологической или научной информации, которая угрожает национальной безопасности или общественным интересам.

В данном законе особое внимание уделяется защите общественных служб связи и информации, энергетики, транспорта, ирригации, финансов, обороны, электронного правительства и другим важным секторам, а также безопасности важной информационной инфраструктуры, которая может представлять серьезную угрозу национальной безопасности и общественным интересам.

В частности, были усилены требования к профессиональной подготовке персонала, работающего на важных объектах информационной инфраструктуры, и запрещено хранение данных за пределами Китая. Согласно закону, закупка сетевых продуктов и услуг для важных объектов информационной инфраструктуры должна осуществляться под контролем компетентных государственных органов. Кроме того, в соответствии с законом, на критически важных объектах КНР предусмотрена необходимость проведения ежегодной оценки рисков безопасности и предоставление отчетов о результатах этой деятельности.

В случае обнаружения нарушений, по закону налагается штраф от 10 000 до 1 млн юаней (от 1400\$ до 140925\$) - в зависимости

от степени тяжести киберпреступления, а все незаконные доходы конфискуются. Согласно статье 75 указанного закона, должностные лица КНР имеют право замораживать активы иностранных учреждений, организаций и частных лиц, если они подозреваются в организации и проведении атак, вторжений и вмешательства в критически важную информационную инфраструктуру Китая.

Закон также предусматривает реализацию мер по повышению грамотности населения в области кибербезопасности с участием государственных органов и СМИ всех уровней.

Следует отметить, что иностранные специалисты, критикующие чрезмерную строгость некоторых требований законодательства КНР в области кибербезопасности (в частности, запрет на сокрытие пользователей Интернета), отмечают, что китайская модель кибербезопасности разработана детально. Так, с 1 июня 2020 г. вступили в силу «Меры кибербезопасности», разработанные Управлением по кибербезопасности Китая в сотрудничестве с 11 специализированными агентствами. Меры определяют обязательство по обеспечению кибербезопасности китайских и зарубежных сетевых продуктов, которые предоставляют услуги для стратегических секторов, таких как связь, радио и телевидение, энергетика, финансы, транспорт, железные дороги и гражданская авиация в соответствии с законом о кибербезопасности.

Согласно новым правилам, операторы информационной инфраструктуры, приобретающие сетевые продукты и услуги, должны пройти проверку на кибербезопасность. Документ также понуждает операторов оценивать потенциальные киберугрозы, связанные скупаемыми продуктами и услугами. При выявлении потенциальных угроз, таких как незаконный контроль и повреждение базовой информационной инфраструктуры, утечка, потеря и фальсификация ключевых данных, операторы должны связаться с компетентными органами для дальнейшего расследования.

Сингапур активно разрабатывает методы защиты данных от кибербезопасности и киберпреступности. Как говорится в Отчете о

стратегии кибербезопасности Сингапура: «Правительство рассматривает свои усилия в этих областях как часть своего плана по защите страны от киберугроз и укреплению репутации Сингапура как ведущего центра информационных систем». В Азиатско-Тихоокеанском регионе Сингапур – безусловный лидер в области кибербезопасности.

Национальный правовой механизм кибербезопасности Сингапура имеет самую долгую историю по сравнению с другими государствами-членами АСЕАН (Ассоциация государств Юго-Восточной Азии). Уровень социально-экономического развития этого государства зависит от его реального статуса как регионального и международного торгово-экономического центра. Сингапур реализует модель государственно-частного партнерства в области кибербезопасности, в которой государству отводится роль политически ориентированного субъекта, мнение представителей частного сектора играет решающую роль в определении механизма регулирования кибербезопасности, при этом представители частного сектора сами включены в институциональный механизм кибербезопасности. На сегодняшний день законодательному органу удалось найти баланс в обеспечении общественных интересов и защите прав и свобод граждан, что очень важно для поддержания и повышения инвестиционной привлекательности государства.

Основные правила кибербезопасности Сингапура включают, но не ограничиваются:

- Законом «О защите личных данных» 2012 г. (PDPA), всеобъемлющая правовая база, разработанная для обеспечения защиты личных данных;
- Законом «О защите личных данных» 2012 г. (PDPA), всеобъемлющая правовая база, разработанная для обеспечения защиты личных данных;
- Законом «О борьбе с киберпреступностью и другими киберугрозами»;
- Законом «О кибербезопасности и неправомерном использовании компьютеров»;
- Законом «О кибербезопасности» 2018 года, который направлен на защиту критически важной информационной инфраструктуры Сингапура и создание всеобъемлющей национальной системы кибербезопасности.

Необходимо отметить, что Сингапурское агентство кибербезопасности (CSA) было создано в качестве регулятора системы кибербезопасности для защиты страны от угроз и разработки национальных киберстратегий.

Помимо разработки и внедрения новой политики кибербезопасности, Агентство стимулирует развитие сферы кибербезопасности в стране. При этом Сингапур стал штаб-квартирой одного из подразделений Интерпола по борьбе с киберпреступностью, при которой действует новый операционный центр FireEye, разрабатывающий оптимальные решения для оперативного реагирования на угрозы безопасности.

В 2002 году Соединенные Штаты Америки приняли Закон «Об управлении информационной безопасностью», который регулирует: защиту от несанкционированного доступа, использования, раскрытия, распространения, изменения или уничтожения информации и информационных систем; защиту целостности информации от несанкционированного изменения или уничтожения; обеспечение конфиденциальности личной и имущественной информации; обеспечение надлежащего (безопасного) доступа к информации.

Между тем, Закон США «Об информационной безопасности» 1987 года по-прежнему играет важную роль. Он обеспечивает базовые и минимально необходимые меры для обеспечения информационной безопасности в федеральных компьютерных системах, без ограничения объема всех возможных действий. В соответствии с этим законом все государственные учреждения разрабатывают планы информационной безопасности для устранения рисков и предотвращения потенциального ущерба от потери данных, несанкционированного доступа или изменения федеральных систем.

Закон «Об обмене информацией о кибербезопасности» (CISA) – это федеральный закон США, который предусматривает «улучшение кибербезопасности в Соединенных Штатах для других целей посредством широкого обмена информацией об угрозах кибербезопасности». Закон, принятый 27 октября 2015 года, позволяет правительству США обмениваться информацией об Интер-

нет-трафике между технологическими и производственными компаниями.

Тем не менее, важность CISA неоднократно подвергалось сомнению его противниками, поскольку передача ответственности от частного бизнеса государству увеличивает уязвимость личных данных, а также распространение личной информации между ответственными государственными учреждениями, включая Агентство национальной безопасности и местную полицию.

Этот документ также обеспечивает дополнительную защиту для компаний, которые добровольно решили поделиться информацией о киберугрозах с государственными органами, которая может быть использована для незаконного распространения личной информации.

Документ определяет порядок взаимодействия государственных органов и частных компаний в сфере информационной безопасности. Закон направлен на защиту представителей бизнеса от возможных судебных исков со стороны пользователей, если информация о киберугрозах, предоставленная компетентным государственным органам, содержит личную информацию.

При этом ключевые решения по управлению рисками доверены владельцам и операторам информационной инфраструктуры. Государственные учреждения предоставляют этим лицам информацию об угрозах, стандартах управления рисками, передовых методах и возможных решениях.

В нашей стране вопросы ответственности за совершение преступлений с использованием информационных технологий предусмотрены Уголовным кодексом (ст.ст. 103, 1031, 1881, 2441, 278, Глава XXI преступления в сфере информационных технологий, ст. ст. 2781-2787), Кодексом об административной ответственности (ст.ст. 155, 1551, 191). В марте 2020 года для Республики Узбекистан вступило в силу Соглашение «О сотрудничестве государств-участников содружества независимых государств в борьбе с преступлениями в сфере информационных технологий» (подписанное в Душанбе 28 сентября 2018 года). Вместе с тем, в национальном законодательстве существует необходимость дальнейшего

совершенствования вопросов ответственности за преступления, совершаемые с использованием информационных технологий.

Основные направления профилактики киберпреступности

Во-первых, в борьбе с киберпреступлениями большую роль играет профилактика и обучение. Условно говоря, в каждой школе должен быть хотя бы один учитель, который может внятно рассказать, показать и объяснить детям, что такое киберриски, как вести себя в сети Интернет, что такое этика киберпространства, как обезопасить себя в Интернете.

Второе направление – это работа с кадрами правоохранительных органов. Это необходимость создания и внедрения специализированных учебных программ, по обучению специалистов в области обеспечения кибербезопасности.

И третье направление противодействия и профилактики киберпреступности – это расширение полномочий больших интернет-сервисов, провайдеров услуг, социальных платформ в своевременном выявлении и предупреждении подозрительных фактов и активностей в сети Интернет. Предоставление им больших прав и возложение обязанности по блокированию вредоносного содержания тех интернет-ресурсов, которые занимаются преступной деятельностью, привлекают своих жертв через Интернет, стимулирование к разработке и внедрению новых инновационных технологий по раннему предупреждению киберопасностей.

Кроме того, по мнению видного ученого, доктора юридических наук Расулева А.К. в Узбекистане следует создать специальную лабораторию при Центре информационной

безопасности и содействия в обеспечении общественного порядка для проведения испытательных и исследовательских работ, а также тестирования средств защиты в области информационной безопасности. Данная лаборатория будет осуществлять функции своеобразного «полигона» по испытанию новейших средств защиты от компьютерных вирусов, вредоносных программ, взломов и т.д. К примеру, в России, Беларуси, Венгрии и ряде государств существуют аналогичные компании по обеспечению информационной безопасности, деятельность которых направлена на защиту информации ограниченного доступа в органах государственной власти, государственных учреждениях и предприятиях, организациях банковской системы и коммерческом секторе³.

Вместе с тем необходимым условием успешной борьбы с киберпреступностью представляется дальнейшее развитие международного сотрудничества в сфере обеспечения информационной безопасности.

В целом на сегодняшний день можно считать, что в нашей стране сформирована прочная правовая база для осуществления государственной политики в сфере кибербезопасности. Вместе с тем следует продолжать совершенствование законодательства в сфере обеспечения кибербезопасности в целях дальнейшего улучшения государственного регулирования кибербезопасности, системы правового, организационного, научно-технического и нормативно-методического обеспечения, а также обеспечения целостности информационных систем и ресурсов.

Использованные источники

1. Закон Республики Узбекистан “О кибербезопасности” (2022 г.) <https://lex.uz/ru/docs/5960609>
2. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-167 “О дополнительных мерах по совершенствованию системы обеспечения кибербезопасности объектов критической информационной инфраструктуры Республики Узбекистан” (31 мая 2023 г.) <https://lex.uz/ru/docs/6479197>
3. Закон Грузии “Об информационной безопасности” <https://matsne.gov.ge/en/document/view/1679424?impose=translateRu&publication=4>.
4. Закон Республики Казахстан “Об информатизации” <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418>
5. Закон Украины “Об основных принципах обеспечения кибербезопасности Украины” (2017 г.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
6. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41460>
7. Федеральный закон Российской Федерации “Об информации, информационных технологиях и защите информации” http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/
8. Закон Китайской Народной Республики “О кибербезопасности” (2016 г.) <https://baike.baidu.com/item/%E4%B8%AD%E5%8D%8E%E4%BA%BA%E6%B0%91%E5%85%B1%E5%92%8C%E5%9B%BD%E7%BD%91%E7%BB%9C%E5%AE%89%E5%85%A8%E6%B3%95/16843044?fr=aladdin>.
9. Закон Сингапура “О защите личных данных” (2012 г.) <https://sso.agc.gov.sg/Act/PDPA2012>
10. Закон Сингапура “О кибербезопасности” (2018 г.) <https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/9-2018/Published/20180312?DocDate=20180312>
11. Закон США “Об управлении информационной безопасностью” (2002 г.) <https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/3844>
12. Закон США “Об информационной безопасности” (1987 г.) <https://www.congress.gov/bill/100th-congress/house-bill/145>
13. Закон США “Об обмене информацией о кибербезопасности” (CISA) (2015 г.) <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/754>
14. Уголовный кодекс Республики Узбекистан <https://lex.uz/docs/111457>
15. Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности <https://lex.uz/docs/97661>
16. Соглашение “О сотрудничестве государств-участников содружества независимых государств в борьбе с преступлениями в сфере информационных технологий” (2018 г.) <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/9128/9034>
17. Отчет о киберугрозах за 2023 год. <https://www.statista.com/study/134738/cyber-threat-report-2023/>
18. Расулев А. К. Противодействие преступлениям в сфере информационных технологий и безопасности в Республике Узбекистан на современном этапе. Журнал юридических исследований, том 4, № 4, 2019. <https://naukaru.ru/ru/nauka/article/34199/view>

³ Противодействие преступлениям в сфере информационных технологий и безопасности в Республике Узбекистан на современном этапе. Журнал юридических исследований, том 4, № 4, 2019 // <https://naukaru.ru/ru/nauka/author/76067/view>

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ ПИРОТЕХНИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ

Исаев Сардор Алишерович

Независимый соискатель, главный научный сотрудник Исследовательского института криминологии Республики Узбекистан

Аннотация. В статье автор раскрывает результаты анализа, проведенного ведущими специалистами в области взрывотехнической экспертизы, проблемы связанные с предупреждением незаконного оборота пиротехнических изделий, которые представляются не только внутригосударственными и трансграничными, но и общемировыми, на основе статистических данных отмечает высокую динамику, уровень и масштаб распространения таких преступлений, обходные пути и попытки незаконного ввоза запрещённых пиротехнических изделий.

Ключевые слова: общественная безопасность, пиротехника, пиротехнические изделия, пиротехнический состав, пиротехническая продукция, классификации пиротехнических изделий.

Abstract. In the article, the author reveals the results of an analysis conducted by leading specialists in the field of explosives expertise. The article addresses issues related to the prevention of illegal trafficking in pyrotechnic articles, which are not only national and cross-border but also global in nature. Based on statistical data, the author notes the high dynamics, level, and scale of the spread of such crimes, as well as circumvention methods and attempts to illegally import prohibited pyrotechnic articles.

Keywords: public safety, pyrotechnics, pyrotechnic products, pyrotechnic composition, classification of pyrotechnic products.

Криминология, как и любая наука, ставит и решает свои специфические задачи, которые основаны как на внутренних потребностях и закономерностях самой науки, так и на необходимости использования ее результатов на практике. Развитие теоретической базы криминологии является приоритетным, поскольку она имеет первостепенное значение для выработки научно обоснованных рекомендаций по предупреждению преступности и другим практическим вопросам. От качества и глубины разработки общих проблем криминологии зависит качество и полнота исследования частных вопросов науки. В связи с этим, одним из недостаточно изученных моментов науки криминологии является криминологическая характеристика преступлений и личности преступника, занимающегося незаконным оборотом пиротехнических изделий.

В настоящее время проблема предупреждения незаконного оборота пиротехнических изделий является не только

внутригосударственной и трансграничной, но и общемировой. Географическое расположение Республики Узбекистан, а также происходящие в стране социально-политические реформы, связанные с созданием многочисленных преференций и удобств для населения, финансово-экономические процессы способствуют расширению предпосылок и возможностей незаконного оборота пиротехнических изделий. При этом функционирование рынка незаконного оборота пиротехнических изделий обуславливается усилением позиций организованной и транснациональной преступности, которая его активно эксплуатирует. Все чаще в мире пиротехнические изделия незаконно приобретаются криминальными группами. В результате чего незаконный оборот пиротехнических изделий выходит из-под контроля государства, что с неизбежностью отражается в увеличении количества преступлений.

Статистические данные. По данным Агентства статистики, со ссылкой на отчет Министерства внутренних дел Республики

Узбекистан, наблюдается рост количества зарегистрированных преступлений за последние пять лет (2019–2023 годы) в 2,3 раза. При этом преступления против общественной безопасности и общественного порядка составили 24%. За год было зарегистрировано 24 936 преступлений против общественной безопасности и общественного порядка, совершенных 24 841 человеком. По сравнению с предыдущим годом отмечен небольшой рост этих показателей. По таким преступлениям, как причинение смерти по неосторожности отмечен небольшой рост — в 1,3 раза [1]. Вместе с этим, качественно и количественно расширяются и виды преступлений, совершенные с использованием различных видов пиротехнических изделий.

Так, в ходе проведенных более чем 205 тыс. оперативно-профилактических мероприятий и рейдов со стороны Министерства внутренних дел, Национальной гвардии, Налогового и Таможенного комитетов Республики Узбекистан в период с 2021-2023 годы и за 2 месяца 2024 года было изъято 45 млн 132 тысячи 866 пиротехнических изделий на общую сумму более 28 млрд. сумов. При этом количество административных правонарушений по ст. 185¹ КоАО составляет — 4 956 (из них, связанных с использованием — 2 792 (56,3%); хранением — 438 (8,8%); перевозкой — 141 (2,8%); вывозом — 1 (0,02%); ввозом — 239 (4,8%); сбытом пиротехнических изделий — 1345 (27,1%), а количество преступлений по ст. 250¹ УК составляет — 159 [2].

В основном попытки ввоза пиротехнических изделий осуществляются через Ферганскую долину и Самаркандскую обл. обходными путями и тропами, где нет таможенных постов, в личной и ручной клади в поездах международного сообщения, на личном автотранспорте и т.д., что обусловлено отсутствием возможности проведения таможенного контроля. Пиротехника в основной своей массе производится на территории Китая и поступает в Узбекистан контрабандным путем через Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан и Афганистан.

Масштаб распространения преступлений в данной сфере обуславливает актуальность и значимость комплексных научных исследований в данной области, так как недостаточность таких исследований нега-

тивно влияет на совершенствование законодательства, разработку и принятие необходимых мер, направленных не только на предупреждение незаконного оборота пиротехнических изделий, но и всей преступности в целом. При этом анализ юридической и научной литературы показывает, что только в некоторых публикациях напрямую рассматривались эти вопросы и делались попытки их систематизировать.

Материалы и методы. Вопросами криминологической характеристики преступлений, связанных с незаконным оборотом пиротехнических изделий занимались такие исследователи, как В.И. Медведев, И.И. Бикеев, А.А. Гаджиметов, Д.Б. Демьяненко, А.А. Шидловский, М.А. Юдина, Б.В. Яценко, А.Г. Мусеилов и др.

Для начала необходимо определить, что следует понимать под понятием «криминологическая характеристика», так как четкого определения данного понятия до настоящего времени не разработано.

В.Б. Ястребов считает, что понятие криминологическая характеристика это совокупность признаков преступных деяний, необходимых для осуществления эффективной борьбы с ними [3, с. 15].

В словаре криминологических терминов И.М. Мацкевич глубже формулирует понятие криминологической характеристики, обозначая ее как описание свойств, закономерностей, фактов и последствий преступности (отдельного ее рода или вида), а также свойств личности преступника (отдельного ее типа) [4, с. 304]. Данная дефиниция в большей степени является криминологической. В ней уже говорится о преступности, расшифровываются признаки, входящие в криминологическую характеристику.

Под криминологической характеристикой преступлений, связанных с незаконным оборотом пиротехнических изделий следует понимать систематизированную совокупность общих и частных признаков, характеризующих качественные и количественные стороны данного негативного социокультурного явления, значимых для прогнозирования преступности и личности преступника, а также оказания предупредительного воздействия на них.

Г.С. Мелешко указывает, что возросший спрос на пиротехнику придает экономи-

ческий характер его незаконному обороту и способствует возникновению криминального рынка пиротехнических изделий, поскольку последние являются источником высоких преступных доходов [5, с. 178].

Обсуждение. До настоящего времени само юридическое понятие незаконного оборота пиротехнических изделий, остается весьма спорным и противоречивым. Поэтому, безусловно, сегодня при изучении данного явления основным вопросом, требующим разрешения, остается определение таких понятий, как «незаконное производство пиротехнических изделий», «незаконное изготовление пиротехнических изделий», «незаконное хранение пиротехнических изделий», «незаконная перевозка пиротехнических изделий», «незаконная пересылка пиротехнических изделий», «незаконное использование пиротехнических изделий», «незаконный ввоз пиротехнических изделий», «незаконный вывоз пиротехнических изделий» и «незаконный сбыт пиротехнических изделий» и т.д. Думается, что при правильном определении этих понятий можно найти более эффективные пути решения рассматриваемой проблемы.

При пристальном изучении этих элементов оказывается, что они недостаточно разработаны, нуждаются в уточнении, употребляются, исходя из общих представлений о предмете исследования. Устранение подобных пробелов требует обращения к базисным категориям данной проблемы. Поэтому, для более полного и точного раскрытия значений вышеуказанных понятий обратимся к, сложившейся в последние годы, практике применения судами законодательства, предусматривающего ответственность за противоправные действия, связанные с незаконным оборотом. В частности, к постановлениям Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 27 февраля 1996 года № 3 «О судебной практике по делам о незаконном владении оружием» [6] и от 28 апреля 2017 года № 12 «О судебной практике по уголовным делам, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, их аналогов и психотропных веществ» [7].

Результаты. Обобщая определения понятий, которые предусмотрены в нацио-

нальной судебной практике Республики Узбекистан, представляется возможным дать следующие авторские определения вышеуказанным понятиям:

незаконный оборот пиротехнических изделий – любые умышленные или неосторожные действия, связанные с осуществлением в глобальных масштабах незаконной коммерческой деятельности, включающей в себя импорт, экспорт, приобретение, продажу, доставку, производство, изготовление, хранение, перевозку, пересылку, использование, ввоз в страну (вывоз из страны) или сбыт пиротехнических изделий, подпадающих под действие запретительных законодательных актов о пиротехнических изделиях (т.е. это процесс связанный с производством и распространением пиротехнических изделий в обществе, происходящий с нарушением установленных законодательством правил обращения с пиротехническими изделиями и проявляющийся в совершении действий, запрещенных законодательными актами);

незаконное изготовление пиротехнических изделий – любые умышленные или неосторожные действия, совершенные в нарушение законодательства, в результате которых создано либо получено одно или несколько готовых к использованию (применению) в любом виде и форме пиротехнических изделий. Также, под изготовлением пиротехнических изделий, влекущим уголовную ответственность, следует понимать создание либо переделку пиротехнических изделий, в результате которых они приобрели определённые (пиротехнические) свойства. При этом действия, направленные на придание предмету пиротехнических свойств, если они не были доведены до конца по обстоятельствам, не зависящим от виновного, следует квалифицировать как покушение на незаконное хранение пиротехнических изделий;

незаконное производство пиротехнических изделий – совершенные в нарушение законодательства любые умышленные или неосторожные действия, направленные на серийное получение пиротехнических изделий (например, с использованием специального оборудования, производство пиротехнических изделий в приспособленном для этих целей помещении, производство их

партиями, в расфасованном виде и т.д.). То есть, деятельность, результатом которой является производство пиротехнического изделия или изменение характеристик пиротехнического изделия перед его использованием. Подготовка пиротехнического изделия непосредственно перед его использованием в фейерверке не считается производством;

незаконное хранение пиротехнических изделий – любые умышленные или неосторожные действия, связанные с нахождением пиротехнических изделий без соответствующего разрешения во владении виновного, в том числе для личного использования или применения (содержание при себе, в помещении, тайнике, в транспортных средствах и др. местах). При этом не имеет значения, в течение какого времени лицо незаконно хранило эти изделия;

незаконная перевозка пиротехнических изделий – любые умышленные или неосторожные действия, связанные с перемещением пиротехнических изделий из одного места в другое, в том числе в пределах одного населенного пункта, совершенные с использованием любого вида транспорта или другого объекта, применяемого в виде перевозочного средства, а также в нарушение установленного законодательством порядка перевозки таких изделий уполномоченными лицами, юридических лиц, имеющих лицензию на такой вид деятельности;

незаконная пересылка пиротехнических изделий – любые умышленные действия лица, направленные на их перемещение в почтовых отправлениях, посылках или багаже с использованием средств почтовой связи, воздушного или другого вида транспорта, а также через другого лица без его непосредственного участия в нарушение порядка, установленного законодательством;

незаконное использование пиротехнических изделий – любые действия, совершенные в нарушение правил и порядка, установленных законодательством для законного оборота указанными изделиями, средствами или устройствами;

незаконный ввоз (вывоз), транзит пиротехнических изделий – перемещение пиротехнических изделий через таможенную границу Республики Узбекистан в нарушение порядка, установленного законодательством;

незаконный сбыт пиротехнических изделий – любые способы их возмездной либо безвозмездной передачи или распространения (продажа, дарение, мена, уплата долга, дача взаймы и пр.) другому лицу. При этом сама передача лицом изделий, средств, устройств может быть осуществлена непосредственно либо иным способом (например, путем сообщения о месте их хранения, проведения закладки в обусловленном месте);

незаконное распространение пиротехнических изделий – любые умышленные или неосторожные действия, совершенные в нарушение законодательства, связанные с незаконной транспортировкой, хранением, покупкой, продажей и использованием пиротехнических изделий.

Специфика преступлений, связанных с незаконным оборотом пиротехнических изделий состоит в том, что они не только сами по себе представляют большую общественную опасность, но и способны стимулировать рост различных видов тяжких преступлений. Пиротехнические изделия могут считаться наступательным оружием, если лицо, носящее их, намеревается использовать их именно так. Некоторые из этих изделий обладают специфическими качествами, свойственными оружию, боеприпасам, взрывчатым веществам и взрывным устройствам.

В.И. Медведев и В.А. Драгунов в своих исследованиях отметили, что пиротехнические изделия тоже используются в качестве «орудия совершения убийства» [8, с. 100]. В качестве примера они указали, что в 2021 году в России для осуществления убийств в 241 случае (34,8%) использовались комбинированные пиротехнические изделия [9, с. 64].

В.И. Медведев отмечает, что пиротехнические изделия и составы являются одним из основных объектов взрывотехнической экспертизы. При этом анализ материалов экспертной практики показывает, что пиротехнические изделия составляют от 50 до 80% от общего количества объектов взрывотехнической экспертизы, а количество экспертиз и исследований пиротехнических изделий составляет 15–26% от общего количества. Кроме того, по данным Европейского правоохранительного агентства «The Euro-

pean law enforcement agency Europol», в 2022 году организованная преступность использовала пиротехнические изделия при атаке на банкоматы в Германии и Нидерландах [10], нападении на сотрудников полиции в Шотландии.

Вместе с тем, в мире наблюдается тенденция роста количества фактов переделки пиротехнических изделий под комбинированные, после которой во много раз увеличивается их убийная сила и, соответственно, тяжкие последствия таких преступлений. В качестве примера можно привести случай, когда в 2021 году в Янгиюльском районе Ташкентской области во время мероприятия, проводимого сотрудниками уголовного розыска был задержан гражданин, изготавливавший самодельные пиротехнические устройства. В ходе следствия были изъяты более 100 кусков клеевых (сантехнических) труб и несколько емкостей с химикатами, использовавшиеся для изготовления комбинированного изделия, утюги и другие предметы [11].

Преступления, связанные с незаконным оборотом пиротехнических изделий можно классифицировать на следующие группы: преступления, основная цель которых направлена на извлечение доходов; преступления, выступающие как способ причинения телесных повреждений различной тяжести, умышленное уничтожение чужого имущества, террористический акт; контрабанда и др.

Согласно действующему законодательству Республики Узбекистан за незаконный оборот пиротехнических изделий предусмотрена административная (ст. 185¹ КоАО) и уголовная ответственность (ст. 250¹ УК).

Незаконный оборот пиротехнических изделий существенно повышает общественную опасность и имеет значительные особенности, поэтому правильная квалификация этих преступлений имеет большое значение для охраны общественного порядка и обеспечения безопасности граждан, предупреждения совершения тяжких преступлений.

Объектами незаконного оборота пиротехнических изделий выступают, как правило, собственность, предпринимательская деятельность, таможенные правила, общественный порядок и общественная

безопасность, а также здоровье и жизнь граждан. Объективная сторона характеризуется нарушением правил обращения с источниками повышенной опасности. Дополнительный (факультативный) объект — здоровье или жизнь человека. Предметом специальных отношений, определяемых как порядок обращения, являются специфические источники повышенной опасности: пиротехнические изделия — предметы, обладающие рядом специальных признаков и способные причинить вред при отсутствии должного контроля за их использованием. Субъект преступления — физические (население, граждане) или юридические лица, занимающиеся незаконным оборотом пиротехнических изделий, в отношении которых осуществляются контрольные и надзорные полномочия субъектами предупреждения. Субъективная сторона преступления — это внутреннее психическое отношение лица к совершаемому им общественно опасному деянию (вина, мотив, цель и эмоциональное состояние лица).

При этом важным элементом криминологической характеристики преступлений, связанных с использованием пиротехнических изделий является время осуществления указанного вида преступлений. Н.Г. Семенова указывает, что в отрезок времени с 22 часов до 02 часов происходит наиболее частое использование взрывных устройств и пиротехники. Затем, с довольно близкими количественными показателями следуют периоды времени с 02 до 06, с 10 до 14 и с 18 до 22 часов [12, с. 465].

Таким образом, в ночное и вечернее время совершается основное количество всех преступлений, связанных с незаконным оборотом пиротехнических изделий, ввиду отсутствия свидетелей, достаточным количеством времени для провоза, проноса, доставки, а также применения изделия в качестве оружия, с целью совершения актов насилия или запугивания.

Вместе с тем, организованная преступность, специализирующаяся на незаконном обороте пиротехнических изделий, использует современные технологии, которые затрудняют поиск преступников. В частности, осуществляется торговля пиротехническими изделиями через Интернет. Незаконный рынок постоянно совершен-

ствуется и пополняется новыми видами пиротехнических изделий, идет обучение по обращению с пиротехникой в сети Интернет, а методы борьбы с незаконным оборотом пиротехнических изделий отстают от уровня его технологизации.

В заключение хочется отметить, что роль незаконного оборота пиротехнических изделий в общей системе организованной преступности в Республике Узбекистан не ослабевает. Повышается уровень взаимодействия лиц, задействованных в сфере незаконного оборота пиротехнических изделий, с организованными преступными формированиями. Преступные объединения стремятся получить доступ к рынку пиротехнических изделий, используют в своих целях сеть Интернет.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что криминологическая характеристика преступлений, связанных с незаконным оборотом пиротехнических изделий, имеет следующие особенности:

1. наличие экономических факторов играет ключевую роль в привлечении людей к незаконному обороту пиротехнических изделий;
2. незаконный оборот пиротехнических изделий, нарушает установленные нормы и правила национального законодательства;
3. пиротехнические изделия могут быть крайне опасными, особенно в неопытных руках;
4. незаконный оборот пиротехнических изделий может создавать сложные сети преступности и иметь связь с другими формами преступности, такими как контрабанда, незаконная торговля взрывчатыми веществами и т.д.;

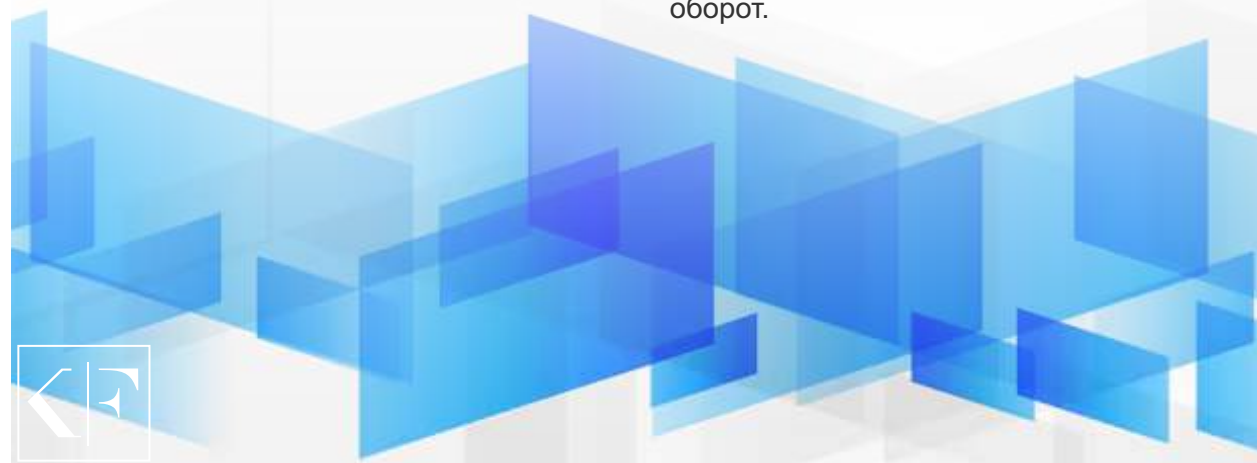
5. преступники используют различные методы сбыта, включая продажу через Интернет, контрабанду через границу, а также продажу из теневых магазинов или на рынках.

В этой связи, в качестве важного направления системного противодействия и предупреждения незаконного оборота пиротехнических изделий, предлагается — усилить (усовершенствовать) юридическую основу, например:

1. Необходимо разработать более эффективные средства воздействия на преступность, связанную с незаконным оборотом пиротехнических изделий, качественно перестроить систему профилактической работы в соответствии с требованиями Законов Республики Узбекистан «О профилактике правонарушений» и «Об оперативно-розыскной деятельности».

2. Учитывая международный опыт зарубежных стран, в административном (ст. 185¹ КоАО) и уголовном законодательстве (ст. 250¹ УК) ответственность за деяния, связанные с незаконным оборотом пиротехнических изделий предусмотреть исходя из количества (единиц) пиротехнических изделий, а не стоимости изделий. При этом указать определения таких понятий, как «малое количество» или «крупный размер».

3. В целях повышения эффективности деятельности правоохранительных органов, целесообразно создание межведомственного информационного банка данных, включающего сведения: об изъятых пиротехнических изделиях; о лицах, привлеченных к ответственности за незаконный оборот пиротехнических изделий; о каналах и источниках поступления пиротехники в нелегальный оборот.

Использованные источники

1. Каких преступлений в Узбекистане в 2023 году стало больше, а каких — меньше // <https://www.gazeta.uz>
2. Ўзбекистон худудига 2021–2023 йилларда 300 мингдан ортиқ пиротехника буюмлари ноқонуний олиб кирилган. 23:15. 1379 // <https://daryo.uz/k/2024/04/30/uzbekiston-hududiga-20212023-yillarda-300-mingdan-ortiq-pirotexnika-buyumlari-noqonuniy-olib-kirilgan>.
3. Ястребов В.Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 37. М., 1982. С. 15. // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-kriminologicheskoy-harakteristike-prestupnosti>.
4. Криминология / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. М., 1999. С. 304. // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-kriminologicheskoy-harakteristike-prestupnosti>.
5. Мелешко Г.С. Уголовно-правовые и криминологические проблемы противодействия незаконному обороту оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств (по материалам Ставропольского края): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2004. С. 3; Корецкий Д.А., Солоницкая Э.В. Оружие и его незаконный оборот: кримино-логическая характеристика и предупреждение. СПб., 2006. С. 178.
6. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 20.11.2023 г. № 31 «О внесении изменений и дополнений в некоторые постановления Пленума Верховного суда Республики Узбекистан по уголовным делам».
7. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан, от 28.04.2017 г. № 12 «О судебной практике по уголовным делам, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, их аналогов и психотропных веществ».
8. Медведев В.И. «Пиротехнические средства как предметы и орудия совершения преступлений» // Вестник Волгоградской академии МВД России. 2009. № 3 (10). С. 100.
9. Драгунов В.А., Методика расследования убийств с применением взрывных устройств / В. А. Драгунов. — Текст: непосредственный // Современная юриспруденция. — 2019. — № 9. — С. 64.
10. Dutch and German police seize 250 tons of illegal fireworks // <https://www.dw.com/en/police-seize-250-tons-of-illegal-fireworks-at-dutch-german-border/a-64170955>.
11. Yangiyo'lda o'z uyida kuchli portlovchi pirotexnika vositalarini yasayotgan shaxs ushlandi. <https://daryo.uz/2021/01/02/yangiyo'lda-oz-uyida-kuchli-portlovchi-pirotexnika-vositalarini-yasayotgan-shaxs-ushlandi>.
12. Семенова Н.Г. Взрывные устройства, взрывчатые вещества и следы взрыва как объекты криминалистического исследования: учебник М., 2015. С. 73. / Н. Г. Семенова. — 2-е изд. — Москва, 2015. — 465 с. — Текст: непосредственный.

XAVFSIZ TURIZMNI TA'MINLASHNING KRIMINOLOGIK MUAMMOLARI

Gulyamov Qahramon Davronovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola turizm sohasida xavfsizlikni ta'minlashning kriminologik muammolariga bag'ishlangan bo'lib, unda turizmning barqaror rivojlanishi uchun xavfsizlikni ta'minlash zarurligi, turizm infratuzilmasini rivojlantirishda xavfsizlik asosiy omillardan biri ekanligi ta'kidlanadi. Turizm sohasidagi jinoyatchilikning turlari, kelib chiqish sabablari va ularga qarshi kurashish borasidagi profilaktika choralari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: xavfsiz turizm, jinoyatchilik, kriminologiya, jamoat xavfsizligi, profilaktika, qonunchilik.

Abstract. This article is dedicated to the criminological issues of ensuring safety in the tourism industry. It highlights the need for security to enable sustainable tourism development and emphasizes safety as a critical factor in the development of tourism infrastructure. The article analyzes various forms of crime in tourism, their causes, and preventive measures.

Keywords: safe tourism, crime, criminology, public safety, prevention, legislation.

Bugungi kunda turizm dunyodagi eng tez rivojlanayotgan sohalardan biriga aylanib ulgurdi, ammo turizmning barqaror rivojlanishi xavfsizlikni ta'minlashsiz amalga oshishi mushkul. Shu nuqtayi nazardan, turizm bilan bog'liq xavfsizlik muammolari nafaqat ijtimoiy, balki kriminologik tadqiqotlarning ham muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Turizm sohasidagi jinoyatchilik tahdidlari mamlakatning jozibadorligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, turizm infratuzilmasini rivojlantirishni qiyinlashtiradi.

Jahonda turizm sohasidagi normalarning qiyosiy tahlili, turizmning huquqiy tartibga solinishi, xalqaro turizm huquqini rivojlantirish, turistlarga sifatli xizmat ko'rsatishni takomillashtirish sohaslarida tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, turizm obyektlarida jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning xavfsiz turizmni ta'minlash sohasidagi faoliyati yo'nalishlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari, xavfsiz turizmni ta'minlashga mas'ul davlat organlarining hamkorligini kuchaytirish, sohadagi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish hamda tashkiliy chora-tadbirlarni rivojlantirish bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar olib borish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekistonda ham xavfsizlik turizmning rivojlanishi uchun muhim omillardan biri ekanligi tan olinib, bu sohani rivojlantirishda xavfsizlikni

ta'minlash uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Masalan, O'zbekistonning sayyohlik potensialini oshirish maqsadida hukumat tomonidan qonunchilik bazasini mustahkamlash, xavfsizlik infratuzilmasini rivojlantirish, mahalliy aholi va sayyohlar o'rtasida xavfsizlik bo'yicha axborot targ'ibot ishlarini olib borish kabi ishlar shular jumlasidandir. Jahon iqtisodiy forumi (JEF) hisobotida xabar berilishicha, 2024-yilgi umumiy reytingda O'zbekiston 78-o'rinni egalagan. 2019-yildan buyon mamlakatimiz 16 pog'onaga ko'tarilgan. Reytingga jami 119 mamlakat kiritilgan. JEF mutaxassisleri 2019-2024 yillar uchun atrof-muhit, siyosat, infratuzilma va xizmatlar, resurslar va barqaror rivojlanish bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilishgan[13].

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyuldagi "Turizm to'g'risida"gi qonunining asosiy prinsiplaridan biri ham "turistlarning, ekskursantlarning va turizm sohasi subyektlarining huquqlari, erkinliklari, qonuniy manfaatlarini hamda xavfsizligini himoya qilish ustuvorligi" [5] sifatida mustahkamlanganligining o'zi ham tadqiq etilayotgan mavzuning dolzarbligidan dalolatdir.

Kriminologiya jinoyatchilikning kelib chiqish sabablari va uning oldini olish yo'llarini o'rganuvchi fan sifatida, turizm sohasidagi jinoyatlarni ham aniqlaydi va ularga qarshi samarali

choralar ishlab chiqishni maqsad qiladi. Jinoyatchilikni kriminologik tahlil qilish orqali jamiyatdagi turli xavfli omillar va jinoyatchilikning xususiyatlari o'rganiladi, shuningdek, jinoyatchilikning oldini olish va bartaraf qilish usullari ishlab chiqiladi. Turizm sohasidagi xavfsizlik muammolari ham mana shu jarayonlardan istisno emas.

Turizm va xavfsizlik o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi hodisalar sifatida qayd etiladi. Jahon turizm tashkiloti tomonidan 2001-yil 27-sentyabrda qabul qilingan "Tinchlik va turizm" Seul deklaratsiyasida turistlarning xavfsizligi va himoyasi Jahon turizm tashkiloti a'zosi bo'lgan har bir mamlakatda ustuvor vazifa bo'lishi kerakligi qayd etilgan [10].

O'zbek tilining izohli lug'atida "xavfsizlik – xavf-xatarning yo'qligi; xavf bo'lmagan holat" [7] sifatida ta'riflangan bo'lsa, rus tili izohli lug'atida "xavfsiz" atamasi "xavf tug'dirmaydigan, tahdiddan xoli" degan ma'noni bildiradi [2].

Rossiya Federatsiyasining "Turistik faoliyatning asoslari to'g'risida"gi qonuniga ko'ra, turizm xavfsizligi – bu turistlar va ularning mol-mulki xavfsizligini ta'minlash, sayohatlar vaqtida atrof-muhitga, jamiyatning moddiy va ma'naviy boyliklariga hamda davlat xavfsizligiga zarar yetkazmaslikni o'z ichiga oladi [11]. Bu norma nafaqat turistlarning shaxsiy xavfsizligini, balki ularning atrofidagi muhitni va jamiyatning umumiy manfaatlarini ham himoya qilishni nazarda tutadi. Qirg'iziston Respublikasi qonunida "Xavfsiz turizm deganda, sayohat vaqtida turistlarning shaxsiy xavfsizligi va ularning mol-mulki xavfsizligi tushuniladi" [3]. Bu yerda turistlarning shaxsiy xavfsizligi va mol-mulki himoyasiga urg'u berilgan bo'lib, atrof-muhit va davlat xavfsizligiga uncha e'tibor qaratilmagan. Belarus Respublikasining qonunida ham "turizm sohasida xavfsizlik" tushunchasi turistlar va ekskursiyachilarning hayoti, sog'lig'i va mulki saqlanishini, turistik sayohatlar davomida atrof-muhitga ziyon yetkazmaslikni, ishtirokchilar va turizm faoliyati subyektlarini axborot bilan ta'minlashni hamda ishtirokchilarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni anglatadi [4]. Belarus Respublikasida xavfsiz turizmni ta'minlash ko'p qirrali yondashuvni ko'zda tutgan.

"Turizm xavfsizligi" tushunchasi turli davlatlarda turlicha talqin qilinganini ko'rish mumkin. Rossiya va Belarus qonunlarida

"xavfsizlik tushunchasi" keng qamrovli bo'lib, turistlarning shaxsiy xavfsizligidan tashqari, atrof-muhit va davlat xavfsizligiga ham alohida e'tibor qaratilgan. Qirg'iziston qonunida esa asosiy urg'u turistlarning shaxsiy xavfsizligi va ularning mol-mulki himoyasiga qaratilgan.

M.B.Sharuyeva ta'kidlaganidek, turizm xavfsizligi turizm sohasidagi huquqiy munosabatlarda ishtirok etayotganlar, ya'ni turoperatorlar (turagentlar), Rossiya Federatsiyasi fuqarolari, xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning dam olish huquqini amalga oshirishda xavfsizligini ta'minlashni anglatadi [15]. Bu yondashuv turizm jarayonining turli ishtirokchilari huquq va manfaatlarini himoya qilish, huquqiy tartibga solish va turistlar huquqlarini himoya qilishning ahamiyatiga urg'u beradi.

Ye.L.Pisarevskiyning fikricha, turizm xavfsizligi turizm sohasini ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilish bo'yicha dinamik holat bo'lib, uning mavjudligi va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi [8]. Bu ta'rifda xavfsizlikning kengroq kontekstiga, jumladan turizm sohasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jihatlariga urg'u beriladi.

S.R. Tursunova o'z tadqiqotida xavfsiz turizmni turistlarning hayoti, sog'lig'i, mol-mulki xavfsizligi, shuningdek, sayohat paytida jamiyatning ma'naviy, moddiy va milliy qadriyatlariga, atrof-muhitga, jamiyat va davlat xavfsizligiga yetkazilishi mumkin bo'lgan zararlarning oldini olish va bartaraf etish holati sifatida tushunadi [12]. Bunda xavfsizlikka turizm faoliyatining turli jihatlarini qamrab oluvchi kompleks yondashuvning zarurati ta'kidlanadi.

Yuqoridagi har uchala ta'rifda turizm xavfsizligining turli jihatlarini ta'kidlanadi va ular bir-birini to'ldiradi. M.B.Sharuyeva huquqiy jihatlariga, Ye.L. Pisarevskiy tahdidlardan himoya va barqaror rivojlanishga, S.R.Tursunova esa turistlar va jamiyat xavfsizligini kompleks himoya qilishga urg'u beradi. Bu yondashuvlar birgalikda turizm xavfsizligiga nisbatan to'liq tushuncha hosil qiladi va bu sohada strategiyalar va siyosatlar ishlab chiqishda e'tiborga olish mumkin.

Sayyohlarning xavfsizlik masalasiga bo'lgan e'tiborning tarixiy jihatlarini huquqshunos S.R. Tursunova "Xavfsiz turizmni ta'minlashning ma'muriy-huquqiy choralarini takomillashtirish" nomli dissertatsiyasida batafsil tadqiq etgan bo'lib, unga ko'ra qadimgi Rimda sayyohlarga

qo'riqchilar, gidlar va ekskursiya tushuntiruvchilari tomonidan turli xil pullik xizmatlar taklif qilingan. Ular, avvalo, alohida shaxslarning hamda sayyohlar guruhlarining xavfsizligini ta'minlashgan [2], qolaversa, sayyohlarga yordam berishgan, ularning hayoti va sog'lig'ini noqonuniy hujumlardan himoya qilishgan. Shu tariqa, turistlarning xavfsizligini ta'minlashga oid birinchi tartibotlar Rim huquqi tarixiga borib taqaladi [12].

Sayohatning boshlang'ich davrlarida turistlarning shaxsiy xavfsizligini ta'minlash ahamiyatlidir. Chunki, bu davrda turistlar yangi ijtimoiy-psixologik muhit, geografik sharoit va vaqtinchalik bo'lib turgan mamlakatning (joyning) gidrometeorologik xususiyatlariga moslashish davrini boshdan kechirishadi.

Turizm xavfsizligi turizm sohasining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun muhim omildir va bu orqali quyidagilarga erishish mumkin:

- turistlarni jalb qilish: turistlar o'zlarini xavfsiz his qiladigan yo'nalishlarni tanlaydilar;
- turistlarning qoniqishini oshirish: xavfsizlik sayohatdagi qulaylik va quvonchni oshiradi, bu esa ijobiy fikrlar va tavsiyalarni rag'batlantiradi;
- mamlakat imijini mustahkamlash: xavfsizlik mamlakatning turistik yo'nalish sifatida ijobiy imijini shakllantirishda muhim omildir;
- investitsiyalarni rag'batlantirish: xavfsizlik investorlarni jalb qiladi, ular turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun mablag' sarflashga tayyor;
- turistik resurslarni saqlash: xavfsizlik tabiiy va madaniy resurslarni saqlashga yordam beradi, bu esa turizmning barqaror rivojlanishi uchun muhim omildir.

Turizmning rivojlanishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Jumladan raqobat, axborot texnologiyalari, avia tashuvlar, turoperatorlik xizmatlari, mamlakatdagi siyosiy va ijtimoiy holat hamda umumiy xavfsizlik darajasining oshishi va hokazo. Biroq, shuni alohida ta'kidlash joizki, turistik tashkilotlar o'z faoliyati bilan bog'liq xavfsizlik masalalarini davlatning yordamisiz mustaqil ravishda hal eta olmaydilar [9].

Sayohatda turistlar xavfsizligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

· turistlar bo'ladigan joyning geografik va tabiiy xususiyatlari (dengiz, tog', cho'l hududlari, iqlim, o'ziga xos hayvonlar va hasharotlar mavjudligi va h.k.);

· vaqtinchalik bo'lish joyining madaniy va

ijtimoiy muhiti, mahalliy ovqatning o'ziga xosligi, til, madaniy, diniy va etnik an'analar va hokazo;

· turizm turlarining o'ziga xosliklari (ekstremal turizm, sport-sog'lomlashtirish turizmi va boshqalar);

· ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifat va xavfsizlik darajasi;

· turistlar (ekskursantlar) shaxsiy xavfsizlik qoidalariga rioya qilishlari, jumladan vaqtinchalik bo'lish mamlakatining (joyining) qonunlari, qoidalar va an'analar (madaniy, diniy va b.), sanitariya-epidemiologiya normalari va maxsus ko'rsatmalar, davlat organlari, Favqulodda vaziyatlar vazirligi maxsus xizmatlari, gidlar va yo'l boshchi-instruktorlar ko'rsatmalari hamda shaxsiy himoya vositalaridan foydalanishlari.

Shularni inobatga olgan holda, xavfsiz turizmni ta'minlash deganda, sayohat qilish jarayonida turistlar va mahalliy aholi uchun xavf-xatarsiz muhit yaratish va ushbu muhitni saqlash, jinoyatchilik darajasini pasaytirish, sanitar-gigiyenik normalarga rioya qilish, tibbiy yordamni tez va samarali ko'rsatish hamda tabiiy ofatlarga tayyorgarlik ko'rish maqsadida davlat siyosati darajasida amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar majmuasini tushunish lozim.

Turizm sohasidagi jinoyatchilik xavflilik darajasiga ko'ra turli toifalarga bo'linadi. Umumiy jinoyatlar, ya'ni turistlarga nisbatan amalga oshiriladigan o'g'irlik, firibgarlik va zo'ravonlik kabi jinoyatlar turizm sohasida keng tarqalgan [14]. Bu jinoyatlar turistlarning huquqlari va xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, turizmning jadal rivojlanishi natijasida mamlakatdagi infratuzilmaga ham bosim tushadi, bu esa jinoyatchilikning yoshlar va ishsizlar o'rtasida kengayishiga olib kelishi mumkin.

Jinoyatchilikning turizm sohasida qanday tarzda sodir etilishi va uning sabablari kriminologiyaning asosiy tadqiqot mavzularidan biri hisoblanadi. Kriminologiya nazariyasiga ko'ra, har bir jinoyatning o'z sabablari bor, ularni tushunish va tahlil qilish jinoyatlarning oldini olishda muhim o'rin tutadi. Turistlarga nisbatan sodir etiladigan jinoyatlarning sabablari quyidagi omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin:

1. Mehnat migratsiyasi va ishsizlik. Bu omil turistlarga nisbatan o'g'irlik va qalloblik kabi jinoyatlarni ko'paytiradi. Jinoyatchilar o'ziga ish topolmagan yoki qonuniy yo'l bilan pul ishlay

olmagan taqdirda, jinoyat qilishga moyil bo'ladilar.

2. Qonunchilikdagi bo'shliqlar va huquqiy tizimning zaifligi. Turizm sohasidagi qonunlar zaif yoki amalga oshirilishi qiyin bo'lganda, jinoyatchilar bu imkoniyatdan foydalanib, jinoyatni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kriminologiya nazariyasiga ko'ra, qonunchilikdagi bo'shliqlar va tizimning zaifligi jinoyatlarning ko'payishiga olib keladi.

3. Ijtimoiy nazoratning yetishmasligi yoki kuchsizligi jinoyatchilikni ko'paytiradi. Bu holatda turistlarga nisbatan jinoyatlar sodir etilishi xavfi yuqori bo'ladi, chunki jamiyat va huquq-tartibot organlari tomonidan nazorat yo'q yoki zaif bo'ladi.

Kriminologiya nuqtayi nazaridan qara-ganda, jinoyatchilikka qarshi kurashishda jamoatchilikning ishtiroki juda muhimdir. Turistlar xavfsizligini ta'minlashda jamoatchilik va fuqarolarning hamkorligi turizm sohasida jinoyatlarni kamaytirishning samarali usulidir.

Foydalanilgan manbalar

1. Большой толковый словарь русского языка. – СПб., 1998. – С. 67.
2. Дулов А.Н., Дюхова К.А., Юрчак Д.В. История путешествий и туризма: Монография. – Витебск: УО ВГУ им. П.М. Машерова, 2011. – С. 50.
3. Закон Кыргызской Республики от 25 марта 1999 года № 34 О туризме // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/201>
4. Закон Республики Беларусь от 11.11.2021 г. № 129-3 «О туризме» – Pravo.by
5. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son, 12.10.2021-y., 03/21/721/0952-son; 07.06.2022-y., 03/22/775/0477-son; 29.11.2023-y., 03/23/880/0905-son; 14.05.2024-y., 03/24/926/0344-son
6. Официальный сайт Всемирной туристской организации ООН. URL: <http://www.unwto.or>
7. O'zbek tilining izohli lug'ati // ziyouz.com.
8. Писаревский Е.Л. Административно-правовое обеспечение безопасности туризма в Российской Федерации: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2011. – 496 с.
9. Писаревский Е.Л. Актуальные вопросы совершенствования законодательства в области обеспечения личной безопасности туристов // Вестник СПбГУ, 2011. – Сер. 14. – Вып. 1. – С.31-42
10. Сеульская декларация «Мир и туризм». Официальный сайт Всемирной туристской организации ООН. URL: <http://www.unwto.or>
11. Статья 14. Обеспечение безопасности туризма / Консультант Плюс (consultant.ru)
12. Tursunova S.R. Xavfsiz turizmni ta'minlashning ma'muriy-huquqiy choralarini takomillashtirish: Yurid. fan. fal. d-ri (PhD)... dis. – Toshkent, 2023. – 165 b.
13. O'zbekiston turizmni faol rivojlantirayotgan mamlakatlar reytingida birinchi o'rinni egalladi (batafsil.uz)
14. <https://daryo.uz/k/PGaLH73y>
15. Шаруева М.В. Правовое обеспечение безопасности туризма по российскому законодательству: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. – С. 17-18.

O'zbekistonda turizm rivojlanishi bilan birga, bu sohaga jamoatchilik ishtiroki va faoliyati ham kuchaytirilmoqda. Buning uchun turizm obyektlarida jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, turli dasturlar orqali fuqarolarning turistlarga yordam berishga qaratilgan tashabbuslarini rag'batlantirish lozim.

Umuman olganda, turizm sohasida xavfsizlikni ta'minlash masalasi O'zbekistonning xalqaro imiji va iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Mamlakatda turizm sohasidagi jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun samarali huquqiy mexanizmlar va profilaktik chora-tadbirlar ishlab chiqilishi zarur, shuningdek, xalqaro tajribani o'rganish va ulardan foydalanish muhimdir. Davlatning bu sohadagi siyosati va jamoatchilikning faol ishtiroki turistlar xavfsizligini ta'minlashning asosiy omillari bo'lib xizmat qiladi. Xavfsiz turizmni ta'minlash mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirishga ham hissa qo'shadi.

ZAMONAVIY KRIMINOLOGIYANING HOLATI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

A'loxonov Muhammadmirzoxon Adhamxon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti ilmiy xodimi

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy kriminologik bilimlar va tadqiqotlarning jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish borasida mamlakatimiz va dunyo hamjamiyatida tutgan o'rni haqida fikr-mulohazalar bildirilgan, shuningdek, progressiv taraqqiyot bosqichida kompleks bilimlardan foydalangan holda jinoyatchilikni ilmiy jihatdan o'rganish orqali kriminogen vaziyat barqarorligini ta'minlashning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy asoslantirilgan ta'rif, taklif, tavsiyalar ishlab chiqish orqali tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: kriminologik faoliyat, kriminologik bilimlar, zamonaviy kriminologiya, jinoyatchilikni ilmiy tadqiq qilish, jinoyatchilik omillari, ilmiy tahlil, ilmiy prognoz va diagnoz.

Abstract. The article presents opinions on the role of modern criminological knowledge and research in combating and preventing crime in our country and the world community, as well as the specific features of ensuring the stability of the criminogenic situation through the scientific study of crime using complex knowledge at the stage of progressive development, by developing scientifically substantiated definitions, proposals, and recommendations.

Keywords: criminological activity, criminological knowledge, modern criminology, scientific research of crime, crime factors, scientific analysis, scientific forecast and diagnosis in tourism, their causes, and preventive measures.

Dunyo miqyosida jinoyatchilikning umumiy tushunchasi va ko'rinishi asta-sekin shakllangan bo'lib, ko'pgina kriminolog olimlar o'z tadqiqotlarida jinoyatchilik, jinoyat sodir etgan shaxs, jinoyat sodir etish sabablari kabi mavzularga alohida to'xtalganlar. Jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun uni bilish va anglash, tushunish zarur bo'lgani sababli, ushbu muammo bilan shug'ullanish zarurati hamda uning hosilasi sifatida "kriminologiya" fani yuzaga keldi.

Kriminologiya o'z maqsadiga ko'ra, jinoyatchilik, uning sabab va shart-sharoitlari, jinoyatchi shaxsi, jinoyatlar profilaktikasining mohiyati, xususiyati va qonuniyatlarini o'rganish, jinoyatchilikning alohida turlari hamda yo'nalishlariga kriminologik tavsif berish, jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini oshirish choralarini ishlab chiqish hamda huquqbuzarliklar profilaktikasi amaliyotini ilmiy taklif va tavsiyalar bilan ta'minlovchi ijtimoiy-huquqiy fan hisoblanadi. Kriminologik bilimlarning zarurligi shundaki, ular nafaqat huquqbuzarliklar profilaktikasi, balki, umumiy ma'noda, jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti subyektlarining faoliyatida asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi [1].

Jinoyatchilikni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish o'ziga xos ijtimoiy-huquqiy yondashuvni talab etadi. Jinoyatchilik ijtimoiy hayotdagi mavjud yashash qoidalarining, jamiyat qonunchiligida qayd etilgan talablarning buzilishida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham jinoyatchilikni ilmiy-nazariy jihatdan bilish, amaliy jihatdan uni keltirib chiqaruvchi sabablarni o'z vaqtida aniqlash hamda bartaraf etishga zamin yaratadi. Shuningdek, jinoyatchilikni nazariy jihatdan tahlil etish davlatning huquqni muhofaza qilish hamda huquq-tartibotini amalga oshirish faoliyatini to'g'ri yo'nalishda tashkil etish va shu orqali jamiyat a'zolarining huquqlarini ta'minlashning eng ma'qul yo'llarini belgilash imkoniyatini yuzaga keltiradi. Jamiyat taraqqiyotida, shu jumladan jinoyatchilikka qarshi kurashni tashkil etishda fan-texnika yutuqlarini rad etish, ushbu muammoga yuzaki qarash ish samarasining hamda kuch va vositalarni qo'llash unumining kamayishiga olib kelishini unutmazlik darkor [2].

Kriminologiya fani oldida nafaqat jinoyatchilikning ayrim muammolari, balki uning sabablari, profilaktika subyektlarining tizimi, ularning vazifalari hamda ta'sir ko'rsatish chora-

tadbirlariga doir nuqtayi nazarlarni yangilash va asoslash kabi metodologik xususiyatga ega bo'lgan muhim vazifalar yuzaga kelmoqda, o'tish davrida iqtisodiyot sohasidagi g'ayri-ijtimoiy hodisalarning turli omillarini aniqlash va atroflicha tahlil qilish zarurati tug'ilmoqda. Havo, suv, o'rmon va yer resurslari, o'simlik va hayvonot dunyosi, aholining sog'lig'i va yashash qobiliyatini saqlash sohalarida ekologik jinoyatchilik sabablari hamda uning oldini olishning kriminologik tahlili muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Ayniqsa, jinoyatlarning sodir etilishiga ta'sir ko'rsatayotgan kompleks omillarni ilmiy yondashuv asosida aniqlash tizimi yo'lga qo'yilmaganligi so'nggi yillarda jinoyatlarning barvaqt oldini olish va ularning omillarini o'rganish borasidagi kamchiliklarning ko'payishiga olib keldi.

Respublikamiz jinoyatchilik tendensiyasida so'nggi besh yilda firibgarlik, o'g'irlik, qasddan badanga shikast yetkazish, giyohvandlik moddalarini qonunga xilof aylanmasi va kiber-jinoyatlar salmog'i sezilardi darajada yuqori bo'lgan bo'lsa-da, ularning sabablari kompleks ilmiy tadqiq etilmaganligi mazkur muammoning yanada rivojlanishiga zamin yaratdi. Jinoyatchilikni kompleks tahlil qilishning yillar davomidagi an'anaviy shakli yaqin, o'rta va uzoq muddatda uning yangi turlari yuzaga kelishini ilmiy prognoz qilish imkonini bermagan, shuningdek, jinoyatlarning sabablarini aniqlash va bartaraf etish faoliyatiga zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt joriy etilmagan.

Bugungi kunda jinoyat oqibatlarini bilan kurashishni emas, balki jinoyatchilikning asl sabablarini aniqlash va ularni o'z vaqtida bartaraf etish orqali barvaqt oldini olishni ustuvor maqsadga aylantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, respublikada kuzatilayotgan jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish, jinoyatchilik omillarini ilmiy diagnoz qilish, qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirish orqali ularni bartaraf etish, shuningdek, ilmiy tadqiqotlarni huquq-tartibot amaliyotidagi muammolarning manzilli hal etilishiga yo'naltirish mexanizmlarini tubdan isloh qilish zarurati yuzaga kelgan.

O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunlarida va O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

konsepsiyasida belgilangan vazifalar ijrosini tashkil etish, shuningdek, jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish bo'yicha faoliyatni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish hamda jinoyatlarning omillarini o'z vaqtida bartaraf etish orqali ularni barvaqt oldini olish tizimi natijadorligini oshirish maqsadida Davlatimiz rahbarining 2024-yil 15-yanvardagi "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-10-son Farmoni asosida O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tashkil etilib, uning faoliyatining asosiy yo'nalishlari belgilandi [3].

Unga ko'ra, respublikadagi kriminogen vaziyatga oid chuqur tadqiqotlarni amalga oshirish, jinoyatchilik tendensiyalarini tizimli ravishda tahlil va prognoz qilish, jinoyatchilik omillari – uning sodir etilishiga imkon bergan omillarini kompleks ilmiy diagnoz asosida aniqlash, hududlar kesimida kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish choralariining samadorligini ilmiy jihatdan baholash, shuningdek, ilmiy tahlil, prognoz va diagnoz xulosalariga asoslangan holda, qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirish orqali jinoyatchilik omillarini bartaraf etish choralariini ishlab chiqish, ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali kriminologik faoliyat amaliyotida mavjud muammolarni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan kompleks yechimlarni ishlab chiqish, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni tashkil etish, jamoatchilik o'rtasida shov-shuvga sabab bo'lgan jinoyatlarning omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish choralariini ishlab chiqishda belgilangan tartibda mutaxassis sifatida surishtiruv va dastlabki tergov organlariga uslubiy ko'maklashish, jahon krimi-nologiyasi va xorijiy davlatlar kriminologik faoliyat to'g'risidagi qonunchiligining ilg'or tajribalarini doimiy o'rganish hamda uning natijalarini O'zbekiston Respublikasi sharoitlarida joriy etish bo'yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish, kriminologiya sohasi bo'yicha mustaqil izlanuvchilik shaklida oliy malakali ilmiy kadrlarni tayyorlash, talabgorlarni belgilangan tartibda ilmiy darajalar va ilmiy unvonlarga taqdim etish Kriminologiya tadqiqot instituti faoliyatining asosiy yo'nalishlari sifatida belgilandi.

Mazkur muassasa bevosita xorijiy davlatlarning tajribalarini o'rganish asosida tashkil etildi. Jumladan, Avstraliya, AQSH, Buyuk Britaniya, Vengriya, Germaniya, Irlandiya, Ispaniya, Kanada, Koreya, Latviya, Niderlandiya, Ozarbayjon, Rossiya, Tailand, Fransiya, Xitoy, Yaponiya, Hindiston kabi mamlakatlarda jinoyat omillarini ilmiy o'rganishga ixtisoslashtirilgan kriminologiya institutlari faoliyati o'rganildi.

Xususan, AQSH va Yaponiyadagi ilmiy tashkilotlarda jinoyat omillari va jinoyatchining shaxsiyati sun'iy intellekt texnologiyasi yordamida tahlil etilib, ilmiy prognoz qilinadi va shu asosda zudlik bilan zarur boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi. Buyuk Britaniya Kriminologiya institutida mulkiy, zo'ravonlik, shahvoniy va ekstremizmga oid jinoyatlar omillarini o'rganishga ixtisoslashtirilgan markazlar tashkil etilgan. Koreya Respublikasi Kriminologiya va adolat instituti kiberjinoyatlar va jinoyatchilikning boshqa xavfli turlarining sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha politsiya organlari bilan uzviy hamkorlikda faoliyat ko'rsatadi. Ozarbayjon Sud ekspertizasi, kriminalistika va kriminologiya muammolari ilmiy-tadqiqot instituti tarkibidagi 14 maxsus markaz tomonidan huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlari uchun asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Umuman, xorijiy davlatlarda kriminologiya institutlarining tadqiqotlarini amaliyotga joriy qilish, jinoyatlarning asosiy omillarini aniqlash va barvaqt bartaraf etish orqali jinoyatchilik ko'rsatkichini o'rtacha 35-55 foizgacha kamaytirishga erishilgan.

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish faoliyatini ilmiy tadqiq qilishga ixtisoslashtirilgan Markaziy Osiyodagi yagona hamda kriminologik tadqiqotlar o'tkazish orqali jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda uning oldini olishning kompleks chora-tadbirlarini amalga oshirish bo'yicha maxsus vakolatlarga ega zamonaviy ilmiy tadqiqot muassasasi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi PF-10-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida mamlakatimiz rahbarining "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-22-son qarori qabul qilindi. Mazkur qarorda, O'zbekiston Respub-

likasi Kriminologiya tadqiqot instituti faoliyatini samarali tashkil etish bo'yicha "Yo'l xaritasi", 2024 – 2030-yillarda O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutini rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari, kriminologiya sohasida tashabbus va buyurtma asosidagi ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini amalga oshirish sxemasi, Kriminologiya tadqiqot institutida bajarilgan tadqiqotlar natijalari bo'yicha ilmiy nashrlarni davriy ravishda chop etish sxemasi tasdiqlandi [4].

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 24-iyuldagi "Kriminologik faoliyatni ilmiy ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" 445-son qarori bilan Kriminologiya instituti faoliyatining asosiy yo'nalishlari, vazifalari, funksiyalari, huquqlari va majburiyatlari, institut faoliyatini tashkil etish, mulki va moliyaviy mablag'lari, xodim va xizmatchilarining ilmiy faoliyatini baholash tartibi, kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqotlar o'tkazish metodikasi, kriminologiya sohasida dissertatsiya tadqiqotlari bajarilishini tashkil etish, kriminologiya sohasida tashabbus va buyurtma asosidagi ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish, institutning ilmiy takliflari bo'yicha huquq-buzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organlar tomonidan zarur chora-tadbirlarni amalga oshirishga oid zarur qoidalar belgilandi [5].

Mazkur kompleks chora-tadbirlar mamlakatimizda kriminologiya sohasi, xususan, jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish faoliyatini tom ma'noda yangi davrga, zamonaviy kriminologiyaning muhim taraqqiyot bosqichiga olib chiqdi, desak hech mubolag'a bo'lmaydi.

Shu o'rinda, zamonaviy kriminologiya haqida fikr bildirishni joiz deb bildik. Ayrim manbalarda, zamonaviy kriminologiya ma'lum odamlarni boshqalarga qaraganda ko'proq jinoyat sodir etishga majbur qiladigan psixologik va sotsiologik ta'sirlarni chuqurroq o'rganishga intiluvchi fan tarmog'i ekanligi haqida fikr yuritiladi [6].

Boshqa manbalarda esa, zamonaviy kriminologiya jinoyatchilar va jinoyat xulq-atvorni o'rganuvchi, faktlarni aniqlash, tahlil qilish, texnik va boshqaruv rejasi maqsadlarini yaratish hamda ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun loyihalarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladigan fan sifatida e'tirof etilishi ma'lum bo'ldi [7].

Fikrimizcha, mazkur ta'riflar muayyan darajada zamonaviy kriminologiyaning mazmun-mohiyatini to'liq tushunishga yetarli darajada xizmat qilmaydi. Shu sababli. ilmiy izlanish, xorijiy va milliy kriminologik manbalarni tahlil qilishimiz davomida zamonaviy kriminologiya tushunchasiga mualliflik ta'rifini ishlab chiqdik. Mazkur ilmiy ishlanmamizning xulosa qismida zamonaviy kriminologiya tushunchasiga mualliflik ta'rifini beramiz.

Bugungi kunda kriminologiya muhim ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar natijasida shakllangan tez rivojlanayotgan dunyoda harakat qilmoqda. Ushbu transformatsiya an'anaviy kriminologik tuzilmalarni shubha ostiga qo'yadi va jinoyatlarning oldini olishda yangi yondashuvlarni talab qiladi. Ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlardagi chuqur o'zgarishlar, texnologik yutuqlar va yangilanishlarning madaniy xilma-xilligi kriminologiya uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu o'zgarishlar kriminologiyadan jinoyatlarning oldini olish va ularga qarshi kurashishda dolzarb va samarali chora-tadbirlar, ayniqsa zamonaviy bilimlar asosida moslashishni talab qiladi.

Zamonaviy kriminologiya aksiologik (normativ) va ontologik (sotsiologik) yondashuvlarning yaqinlashishi bilan tavsiflanadi hamda sinergetik g'oyalar va fanlararo bilimlar prinsipining integratsiyalashuvi davrida yangi paradigmalar sifatida paydo bo'lib, jinoyatlarning sabablari va oldini olish bo'yicha innovatsion istiqbollarga erishishni o'z oldiga muhim vazifa sifatida qo'yadi. Ko'plab mamlakatlardagi kriminologiya tarmog'i boshqa jinoiy-huquqiy fanlar bilan solishtirganda faqatgina cheklangan tadqiqot faoliyati bilan bog'liq bo'lib, innovatsion bilimlarning globallashuvi jarayoni rivojlanish inqirozini boshidan kechirmoqda. Bu esa mazkur fanni ilmiy, huquqiy, uslubiy takomillashtirishga hamda kriminologik tadqiqotlarga davlat munosabatini o'zgartirishga turtki bermoqda.

Shunday xulosaga kelish mumkinki, kriminologiyaning kelajagi sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar bazasi va biotexnologiya kabi texnologiyalar integratsiyasi orqali shakllanadi. Ushbu innovatsiyalar jinoyatchilikning oldini olish va unga qarshi kurashishda samarali usullarni shakllantiradi, jinoyatlarni o'rganish va ularni kamaytirishda yangicha vositalarni taklif etadi.

Shunday usullar orqali, bundan tashqari yangi nazariy paradigmalar, metodologiyalar va texnologik yutuqlarni o'zlashtirish orqali kriminologiya tobora murakkablashib borayotgan dunyoda jinoyatchilik va uning oldini olish bo'yicha ilg'or va muhim bo'lgan tadqiqot natijalarini taqdim etishda davom etishi mumkin.

Murakkab jinoyatchilik muammolarini hal qilish uchun fanlararo bilimlar va xalqaro qo'shma kriminologik tadqiqotlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Yangi kriminologik maktablarning paydo bo'lishi, neokriminologiya, raqamli kriminologiya va neyrokriminologiya kabi yangi yondashuvlar paydo bo'lib, zamonaviy jinoiy tahdidlar va ularning ijtimoiy ta'sirini bartaraf etish zarurligini aks ettirmoqda. Mazkur jarayonlar esa kriminologiyaning muhim instituti hisoblangan kriminologik tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilishi zarur.

Kriminologik tadqiqotlar raqamlashtirish, metodologik yutuqlar, siyosat hamda boshqaruv sohalaridagi o'zgarishlar tufayli tobora shakllanmoqda. Ushbu tendensiyalar jinoyatchilikning yangi shakllariga va jamiyatdagi o'zgarishlarga kengroq moslashish zarurligini taqozo etadi, fanlararo yondashuvlar va innovatsion metodologiyalarning muhimligini ta'kidlaydi. Kriminologiya rivojlanishda davom etar ekan, u jinoyat va huquq-tartibot sohasining kelajakdagi muammolarini samarali hal qilish uchun ushbu tendensiyalarni birlashtirishi kerak.

Aynan ushbu davrda, ya'ni insonlar o'rnini robotlar, g'oyalar o'rnini texnikalar, xodimlar ishini sun'iy intellekt texnologiyalari egallashni boshlagan, jinoyatchilikni aniqlash va oldini olish imkonini sezilarli darajada kamaytirishga hissa qo'shayotgan raqamli texnologiyalar davrida mamlakatimizda zamonaviy kriminologiya sohasiga ixtisoslashtirilgan muassasani tashkil etilganligi juda muhim va zarur qadam bo'ldi.

Bu borada Kriminologiya tadqiqot instituti jinoyatchilik tendensiyalarini ilmiy metodlar orqali kompleks aniqlash, tizimlashtirish va uning salbiy tendensiyalarini bartaraf etish b, jinoyatchilik omillarini ilmiy metodlar orqali kompleks aniqlash, tizimlashtirish va ularni bartaraf etish, kriminologik tadqiqotlar natijalarini tahlil qilish, kriminologik faoliyat tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, aholining e'tiroziga sabab bo'layotgan ijtimoiy

taranglik holatlarining yuzaga kelish omillarini tizimli tahlil qilish, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali kriminologik faoliyat amaliyotida mavjud muammolarni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan kompleks yechimlarni ishlab chiqish, kriminologiya sohasida ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish hamda ilmiy ishlanmalarni kriminologik faoliyat amaliyotiga joriy etish, shuningdek, ushbu sohada ilmiy izlanishlar olib borgan tadqiqotchilarni belgilangan tartibda ilmiy darajalar va ilmiy unvonlarga taqdim etish, kriminologiya sohasida xalqaro va xorijiy tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan ilmiy hamkorlikni samarali tashkil etish, shuningdek, qo'shma ilmiy-amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish, yaqin, o'rta va uzoq muddatda jinoyatchilik tendensiyalarida kuzatilishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni ilmiy metodlar asosida prognoz qilish kabi muhim vazifalarni tizimli va muntazam amalga oshirish orqali mamlakatimizni jinoyatchilik ko'rsatkichi past darajada bo'lgan davlatlar qatoriga kirishiga o'zining katta hissasini qo'shadi.

Yuqoridagi ilmiy-amaliy tahlillarimiz, tadqiqotlarimiz, xorijiy va milliy kriminologik ilmiy, o'quv va uslubiy adabiyotlarni o'rganish natijalari, shuningdek, mamlakatimiz kriminologik tizimini yanada rivojlantirish, milliy kriminologiyani ilg'or xorijiy tajribalar asosida yanada rivojlantirish maqsadida bir qator ilmiy ta'rif, tasnif va ilmiy takliflar ishlab chiqdik.

I. O'zbekiston kriminologiyasining nazariy asoslarini shakllantirish bo'yicha quyidagi ilmiy ta'riflar ishlab chiqildi.

1) zamonaviy kriminologiya – progressiv ilm-fan taraqqiyoti davrida jinoyatchilikka qarshi kurashish, transchegaraviy va transmilliy jinoyatlar, giyohvandlik vositalari bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishning yangicha ko'rinishlari, uyushgan jinoyatchilik, kiber-jinoyatlar hamda barcha turdagi jinoyatlarning raqamli ko'rinishlarini ilg'or tajribalar va bilimlar hamda zamonaviy texnologiyalardan maqsadli foydalanish orqali ilmiy jihatdan aniqlash va ularning oldini olishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar majmui.

2) kriminologik faoliyat – jamoat xavfsizligi tarmog'ining mustaqil sohasi (faoliyati turi) bo'lib, jamiyat manfaatlarini jinoyatchilikning barcha salbiy tendensiyalari va omillariga doir tahdidlardan muhofaza qilishga qaratilgan

kompleks chora-tadbirlar tizimi. Kriminologik faoliyatning maqsadi jamiyat manfaatlarini jinoyatchilikka doir tahdidlardan muhofaza qilish orqali shaxs-jamiyat-davlatning demokratik qadriyatlarini hamda ularning rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

II. O'zbekiston kriminologiyasining nazariy asoslarini shakllantirish bo'yicha quyidagi ilmiy tasniflar ishlab chiqildi.

1) mamlakatimiz hududida kriminologiya fanining bugungi kungacha bo'lgan shakllanish va rivojlanish jarayonlarni tahlil qilish asosida milliy kriminologiyani quyidagi uch bosqichga ajratishni lozim: 1-bosqich – "Sovet kriminologiyasi", 2-bosqich – "O'zbekiston kriminologiyasi", 3-bosqich – Yangi O'zbekiston zamonaviy kriminologiyasi";

2) kompleks jinoyatchilik tendensiyalarini, mazmun-mohiyati va ahamiyatidan kelib chiqib, quyidagilardan tashkil topgan degan xulosaga keldik: jinoyatchilik holati, jinoyatchilik tuzilishi, jinoyatchilik darajasi, jinoyatchilik geografiyasi.

3) jinoyatchilikning kompleks omillarini quyidagi turkumlarga ajratish orqali tasniflash maqsadga muvofiq: jinoyatlarning ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, ma'naviy-ma'rifiy, huquqiy, tibbiy, tashkiliy, madaniy omillar.

III. O'zbekiston kriminologiyasining nazariy asoslarini shakllantirish bo'yicha quyidagi ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

1) kriminologiya va huquqbuzarliklar profilaktikasi fanlari bo'yicha maqsadlarning o'zaro umumiyligi, mavzular doirasi, fan tarmog'ining obyekti va predmeti, amalga oshiriladigan tadqiqotlar hamda chora-tadbirlarning nisbatan o'xshashligini inobatga olib, Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosliklari ro'yxatining yuridik fanlar tarmog'i-da "12.00.14 – Huquqbuzarliklar profilaktikasi. Jamoat xavfsizligini ta'minlash. Probatsiya faoliyati" ixtisosligidan "Huquqbuzarliklar profilaktikasi"ni chiqarish hamda uning ixtisoslik pasportidagi zarur qoidalarini "12.00.15 – Kriminologiya" ixtisosligiga kiritish orqali yagona "12.00.15 – Kriminologiya" ixtisosligi asosida ilmiy faoliyat olib borish maqsadga muvofiq;

2) kriminologiya sohasini ayrim turdagi maxsus bilimlarga ega oliy ma'lumotli kadrlar bilan jamlash hamda kriminologiya ixtisosligi bo'yicha ilmiy daraja beriladigan fan tarmoqlarini yanada rivojlantirish maqsadida, kriminologiyaning ixtisoslik predmetiga – geografiya,

biologiya, penologiya, siyosatshunoslik kabi tarmoqlarni kiritish maqsadga muvofiq;

3) kompleks tadqiqotlar o'tkazish orqali kriminologiyani zamonaviy huquqiy institutlarini yaratish va O'zbekiston Respublikasi qonunchilik tarmoqlarining Umumhuquqiy klassifikatoriga kiritish;

4) rivojlangan xorijiy ilmiy va ta'lim tashkilotlarining ilg'or tajribasidan foydalangan holda ilmiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi milliy tashkilotlarimizda amalga oshiriladigan chora-tadbirlarning aniq belgilanganligi, tizimli tahlil va ish samaradorligini progressiv oshirishga qaratilgan, uning tashkil etilishidan ko'zlangan asosiy natijani namoyon qilishga xizmat qiladigan – asosiy ilmiy missiyasini hamda u asosida faoliyat yuritish tartibini belgilash lozim.

5) bevosita kriminologik faoliyat bilan shug'ullanuvchi xorijiy hamda milliy ilmiy va oliy ta'lim muassasalari xodimlari o'rtasida zamonaviy progressiv raqobat muhitini yaratish maqsadida "The best international criminologist" (Eng yaxshi xalqaro kriminolog), "The best young criminologist" (Eng yaxshi yosh kriminolog tadqiqotchi) tanlovlarini o'tkazish;

6) oliy ta'lim muassasalarining yuridik fanlar mutaxassisligida tahsil olayotgan talabakursantlar o'rtasida Kriminologiya tadqiqot instituti, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, tegishli mutasaddi vazirlik va idoralar bilan hamkorlikda har yili "Kriminologiya fani"dan fan olimpiadasini tizimli yo'lga qo'yish hamda olimpiada g'oliblarni rag'batlantirish choralari ko'rish kerak. Shuningdek, g'oliblarga kriminologiya sohasida buyurtma va tashabbus asosidagi ilmiy-amaliy tadqiqotlarda stajyor-tadqiqotchi sifatida ishtirok etish imkoniyatini berish har tomonlama o'zining ijobiy natijasini beradi;

7) kriminologiya sohasida xorijiy ilmiy va oliy ta'lim muassasalari bilan o'zaro strategik fundamental ilmiy-amaliy tadqiqot loyihasi sifatida xalqaro Internet sayti sifatida "Jahon kriminologiya kutubxonasi" xalqaro ma'lumotlar bazasini yaratish zarur. Bu xorijiy mamlakatlar bilan doimiy ravishda ilmiy manbalar bilan o'zaro hamkorlik qilish jarayonlarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi;

8) kriminologik tadqiqotlar o'tkazish jarayonini yanada sifatli hamda samarali amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-yanvardagi PQ-22-

son qarori 4-ilovasi bilan tasdiqlangan "Kriminologiya sohasida tashabbus asosidagi ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini amalga oshirish sxemasi"ning 2-bosqichiga Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan tashabbus asosidagi ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini soddalashtirilgan tartibda ko'rib chiqish hamda keyingi bosqichga tavsiya etish jarayoni qo'shish, o'ylaymizki o'zining ijobiy natijasini beradi;

9) oliy ma'lumotli yuridik kadrlar tayyorlashni amalga oshiruvchi ta'lim muassasalari o'quv rejasiga "O'zbekiston kriminologiyasi" yoki "Milliy kriminologiya"fanini kiritish asosida kelajak avlodda jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish bo'yicha puxta nazariy hamda amaliy bilimlarni shakllantirishga erishish lozim;

10) yuridik (shu jumladan, milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi) ta'lim yo'nalishlari bo'yicha kadrlar tayyorlaydigan oliy (shu jumladan, harbiy, harbiylashtirilgan) ta'lim muassasalarida amaldagi shtat birliklarini maqbullashtirish hisobidan "Kriminologiya kafedrası" faoliyatini yo'lga qo'yish;

11) yuridik (shu jumladan, milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi) ta'lim yo'nalishlari bo'yicha kadrlar tayyorlaydigan oliy (shu jumladan, harbiy, harbiylashtirilgan) ta'lim muassasalarida kriminologiya fanini O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya kengashi tomonidan tasdiqlangan (tavsiya etilgan) o'quv dasturi va darslik bo'yicha yagona yondashuv asosida o'qitilishini yo'lga qo'yish;

12) 2030-yilga qadar tuman (shahar)lar ichki ishlar organlarida bevosita jinoyat omillarini kompleks ilmiy tahlil qilish va prognoz qilish bilan shug'ullanuvchi kriminolog lavozimini kiritish (tahlil bilan shug'ullanuvchi shtatlarni maqbullashtirish hisobidan amaldagi pul ta'minoti doirasida). Tuman (shahar)lar ichki ishlar organlari kriminologlari zimmasiga barcha tashkilot, muassasa va korxonalarda aniq predmetli kriminologik va viktimologik tushuntirish-ogohlantirish tadbirlarini amalga oshirish vazifasini yuklash;

13) Kriminologiya tadqiqot instituti tuzilmasida bosqichma-bosqich Kriminologik faoliyatga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish ofisi, Raqamli kriminologiya ofisi tarkibiy bo'linmalarni tashkil etish.

O'ylaymizki, tadqiqotimiz davomida ishlab chiqilgan ilmiy taklif, tasnif va asoslantirilgan takliflarimiz milliy kriminologiyani zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirishga,

jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olishga, zamonaviy kriminologiyani ilg'or g'oyalarni mamlakatimizda joriy etishga o'zining ijobiy hissasini qo'shadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Kriminologiya: Darslik / Q.R.Abdurasulova, A.G. Zakirova, I. Ismailov va boshqalar – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 318 b.).
2. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / I. Ismailov, Q. R. Abdurasulova, I. Yu. Fazilov; mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – 252 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 15-yanvardagi PF–10-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 15-yanvardagi PQ–22-son qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 24-iyuldagi "Kriminologik faoliyatni ilmiy ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" 445-son qarori.
6. (Criminology Definition and History / ThoughtCo magazine / Humanities / Issues / <https://www.thoughtco.com/the-history-of-criminology-part-1-974579>).
7. Modern criminology factors / article / "The Lawyers & Jurists" / <https://www.lawyersnjurists.com/article/modern-criminology-factors>.

KRIMINOLOGIYA VA FUQAROLIK HUQUQI

Kuldashev Nuriddin Abduganiyevich

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Fuqaroviy huquqiy fanlar kafedrası boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada kriminologiya va fuqarolik huquqining predmeti, vazifasi hamda ularning o'zaro bog'liqligi qiyosiy tahlil qilingan. Shuningdek, huquqbuzarliklarning oldini olish va unga qarshi kurashda fuqarolik huquqining o'rni hamda ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kriminologiya, fuqarolik huquqi, deliktologiya, delikt, huquqbuzarliklar profilaktikasi.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the subject, functions and interrelation of criminology and civil law. It also highlights the role and importance of civil law in preventing and combating offenses.

Keywords: criminology, civil law, delictology, tort, crime prevention.

Bugungi dunyoda ijtimoiy munosabatlarning o'ta tez sur'atlarda rivojlanishi va murakkablashuvi mazkur munosabatlarni kompleks huquqiy tartibga solish zaruratini taqozo etmoqda. Ta'kidlash joizki, mamlakatning bozor iqtisodiyotiga o'tishi jamiyatning nafaqat iqtisodiy, balki boshqa sohalariga ham o'z ta'sir ko'rsatmay qolmadi. Ayniqsa, jinoyatchilik, huquqbuzarliklarning yangi-yangi turlari, ko'rinishlari paydo bo'lmoqdaki, bu huquqni muhofaza qiluvchi organlar oldiga jiddiy vazifalarni qo'ymoqda. Shu bois, huquq-buzarliklarga qarshi kurashish va uning oldini olishda nafaqat kriminologiya, balki fuqarolik huquqi institutlarining ham foydalanilmagan barcha imkoniyatlarini safarbar etish davr talabidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'biri bilan aytganda, "Yangi O'zbekistonda qonun ustuvor, jinoyatga jazo muqarrar bo'lishi shart. Va, albatta, shunday bo'ladi" [1].

Jamiyatda shaxslar o'rtasida vujudga kelayotgan har qanday turdagi ijtimoiy munosabatlarda mulkiy va shaxsiy manfaatlar ustuvorligining ortib borishi pirovardida shaxsga qarshi va iqtisodiyot sohasidagi huquqbuzarliklarni huquqiy tartibga solishda bozor shart-sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashgan fuqarolik huquqiga ehtiyoj sezilmoqda. Zero, huquqbuzarliklarning eng xavfli shakli bo'lgan jinoyatchilikning kelib chiqish sabablari va omillarida ham mulkiy manfaatdorlik yuqori ekanligini kuzatish mumkin. Jumladan, iqtisodiy, mulkiy, oilaviy, tadbirkorlik sohasidagi nizolar

ko'p hollarda huquqiy ahamiyatga ega bo'lib, ba'zida ular kriminologik xususiyat kasb etadi. Ya'ni, mazkur nizolar oqibatida yuqorida keltirilgan muayyan huquqbuzarlik turi sodir etilishi mumkin. Masalan, fuqarolar o'rtasidagi qarz munosabatlaridek ko'ringan mulkiy munosabatlar ba'zida firibgarlik jinoyatini, bir ro'zg'or asosida birgalikda yashayotgan shaxs yoki oila a'zolari o'rtasidagi nizolar esa, odatda, turmushdagi kelishmovchilikdek ko'rinsa-da, oilaviy (maishiy) zo'ravonlik huquqbuzarligini keltirib chiqarishi mumkin. Mazkur mulkiy va oilaviy nizolarni o'z vaqtida qonuniy hal qilish orqali esa sodir etilishi mumkin bo'lgan huquqbuzarliklarning oldini olishga yoki barvaqt to'xtatishga erishish mumkin.

Ma'lumki, iqtisodiy, mulkiy va oila-turmush sohasidagi huquqbuzarliklardan jabrlanganlarning huquqlarini himoya qilishda fuqaroviy-huquqiy himoya usullari universallik kasb etadi. Zero, akademik H. Rahmonqulov ta'kidlaganidek, fuqarolik huquqi "mulkiy munosabatlarda huquqni himoya qilishning eng mos va qulay usuli" [2], hisoblanadi.

Har qanday huquq sohasini huquq tarmog'i yoki fan sohasi sifatida e'tirof etish uchun, avvalo, u o'z predmetiga ega bo'lishi kerak. Chunonchi, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatish va uni huquqiy tartibga solish huquq tarmog'i sifatida uning vazifasi bo'lsa, o'z metodlari orqali o'zining predmeti hisoblangan ijtimoiy munosabatlarni o'rganish, ta'riflash, tushuntirish, tahlil qilish kabilar esa fan sifatida

uning asosiy vazifasidir. Aynan shuning uchun ham barcha huquq tarmoqlari va huquqiy fanlar o'rtasida o'zaro aloqadorlik va mustahkam bog'liqlik mavjud. Bu borada kriminologiya fani ustuvorlik kasb etadi.

Fuqarolik huquqi fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining huquqiy maqomini, mulkiy huquqlar va boshqa mulk bilan bog'liq huquqlarning vujudga kelishi va amalga oshirish tartibini, intellektual faoliyat natijalariga nisbatan mutlaq huquqlarni, shartnomaviy va boshqa majburiyatlarni, shuningdek mulkiy va boshqa shaxsiy nomulkiy munosabatlarni belgilaydi va tartibga soladi. Bundan tashqari, fuqarolik huquqi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni ham tartibga soladi. Insonning shaxsiy huquq va erkinliklari hamda boshqa nomoddiy ne'matlari ham fuqarolik qonunchiligi bilan himoyalanaadi va tartibga solinadi. Fuqarolik huquqi huquq sohasining asosiy, muhim va ajralmas qismi hisoblanadi.

Fuqarolik huquqi ayni vaqtda moliya, bank, soliq, tadbirkorlik, mualliflik, oila huquqi kabi huquq sohalarining asosi ham hisoblanadi. Chunki, mazkur huquq sohalar tartibga soladigan munosabatlar negizida mulk yoki mulk bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar yotadi. Fuqarolar va yuridik shaxslar faoliyatining turli nizoli va kriminogen tomonlari ham bevosita fuqarolik huquqi bilan bog'liq. Xususan, jamiyatdagi mulkka, shaxsga va boshqa ijtimoiy munosabatlarga qarshi jinoyatlar bevosita fuqarolik huquqbuzarliklari bilan bog'langan. Masalan, bugungi kunda sodir etilayotgan jinoyatlarning 70–80 foizi mulkiy xususiyatga ega bo'lib, ularning sodir etilishi asosan fuqarolik huquqi subyektlarining mulki yoki mulkiy huquqlarini buzish orqali namoyon bo'lmoqda. Mazkur g'ayriqonuniy yoki huquqqa xilof harakat (harakatsizlik)lar oqibatida esa yuridik va jismoniy shaxslarning mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlariga zarar yetmoqda.

Ma'lumki, g'ayriqonuniy yoki huquqqa xilof harakat (harakatsizlik) kriminologiya va jinoyat huquqi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan kompleks fan – deliktologiyaning asosiy predmetini tashkil etadi. Nisbatan yangi bo'lgan "Deliktologiya" fani huquqbuzarliklar haqidagi fandir. Huquqbuzarlikning jinoiy, ma'muriy turlari bilan birga, fuqaroviy turlari ham mavjud va bu sivilistikada "delikt javobgarliklar" deb nom-

lanadi. "Delikt" lotincha "deliktum" so'zidan olingan bo'lib, "buzish", "ayb" kabi ma'nolarni anglatadi [3]. Yuridik adabiyotlarda, jumladan sivilistikada buni huquqshunoslar "zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar", "delikt majburiyatlar", "huquqbuzarlikdan kelib chiqadigan majburiyatlar", "shartnomasiz majburiyatlar", "nojoiz (man etilgan) harakatlardan kelib chiqqan majburiyatlar" [4], deb ham ataydilar.

MDH davlatlari, jumladan Ozarbayjon Respublikasi Fuqarolik kodeksining 59-bobi "Fuqaroviy huquqbuzarlik (deliktlar)" [5], Moldova Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1398-moddasi "Delikt javobgarlikning umumiy asoslari va shartlari" [6] deb nomlangan. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida "delikt" iborasi uchramasa-da, Kodeksning 57-bobi "Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar" deb nomlanib, buni sivilistlar leksikonida "deliktlar" deb ham atashadi.

Fuqarolik huquqining "Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar", ya'ni delikt institutining vazifasi kriminologiya bilan bevosita bog'liq. Masalan, Fuqarolik kodeksining 986-moddasi "Zarar yetkazishning oldini olish" deb nomlanib, unda "kelgusida zarar yetkazilishi xavfi borligi bunday xavfni yuzaga keltiradigan faoliyatni taqiqlash to'g'risida da'vo qo'zg'atishga asos bo'lishi mumkin"ligi nazarda tutilgan. Ya'ni, qonunda har qanday shaxs tomonidan har qanday xavf-xatarning oldini olish maqsadida tegishli idora yoki sudga murojaat etish huquqi mavjudligi belgilangan. Bu esa nafaqat zarar yetkazishning, balki muayyan huquqbuzarlikning oldi olinishiga ham xizmat qilishi mumkin.

Demak, fuqarolik huquqining delikt instituti nafaqat yetkazilgan zararining to'liq hajmda qoplanishini, balki jamiyatda subyektlarning g'ayriqonuniy harakatlar qilmasligini, qonunchilikka rioya qilishni, fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va boshqa manfaatlariga, shuningdek, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkiga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni ta'minlaydi hamda jamiyatda turli huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Shu jihatlari bilan fuqarolik huquqining delikt instituti bajaradigan vazifa profilaktik xususiyatga ham egadir.

Professor Q.R. Abdurasulova ta'kidlaganidek, kriminologiya fani oldida nafaqat jino-

yatchilikning ayrim muammolari, uning hozirgi bosqichdagi ba'zi bir sabablari, profilaktika subyektlari tizimi, ularning vazifalari hamda ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlariga doir nuqtayi nazarlarni yangilash va asoslash kabi metodologik xususiyatga ega bo'lgan muhim vazifalar, balki o'tish davri iqtisodiyoti sohasidagi g'ayriijtimoiy hodisalarning turli omillarini aniqlash va atroflicha tahlil qilish zarurati ham tug'ilmoqda. Jumladan, tashqi iqtisodiy faoliyat, investitsiyalar, xo'jalik yuritishning davlat va xususiy sektorlari, aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat tuzilmalari, kichik qo'shma korxonalar, moliya, kredit, soliq va boshqa sohalarda jinoyatchilikning oldini olish muammolari, ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etayotir [7]. Shunga ko'ra, fuqarolik huquqi, xususan, delikt majburiyatlar institutiga oid ilmiy tadqiqotlarning natijalari ko'plab huquqbuzarliklarning, ayniqsa, iqtisodiyot, oila va shaxsga qaratilgan jinoyatlarning sabablarini tushunishda va uning profilaktikasida, barvaqt oldini olishda katta ahamiyatga ega.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, oila huquqi fuqarolik huquqidan ajralib chiqqan mustaqil fan va huquq tarmog'i bo'lib, fuqaroviy-huquqiy munosabatlar oila huquqi bilan chambarchas bog'liq. Oilada er-xotin o'rtasidagi turli salbiy munosabatlar, ota-ona yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning bolalarni o'qitish va tarbiyalash borasidagi majburiyatlarini bajar-masliklari, erta nikoh, nikohni tugatish va ajrimlar, to'liq bo'lmagan oilalar, oilaviy (maishiy) nizolar, bolalarga nisbatan mulkiy yoki boshqa turdagi zo'ravonliklar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan va qarovsiz bolalar kabi nizolar oila huquqi bilan birga kriminologiyaning ham u yoki bu darajadagi tadqiqot predmeti hisoblanadi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 11-apreldagi O'RQ-829-son qonuniga asosan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga (592-modda. Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) va Jinoyat kodeksiga (1261-modda. Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) qo'shimcha moddalar, ya'ni yangi huquqbuzarlik turi kiritildi. Unga ko'ra, "xotiniga (eriga), sobiq xotiniga (sobiq eriga), bir ro'zg'or asosida birgalikda yashayotgan shaxsga yoki umumiy farzandga ega bo'lgan shaxsga nisbatan sodir etilgan mulk, ta'lim olish, sog'liqni saqlash va (yoki) mehnatga oid huquqini amalga oshirishga

to'sqinlik qilish, mol-mulkiga va shaxsiy ashyolariga qasddan shikast yetkazish, xuddi shuningdek, ushbu shaxslar sog'lig'ining yomonlashuviga olib kelgan tarzda ularning sha'ni va qadr-qimmatini tahqirlash, ularni qo'r-qitish, yaqin qarindoshlaridan ajratib qo'yish" kabi g'ayriqonuniy harakat (harakatsizlik) ma'muriy yoki jinoiy javoblikni keltirib chiqaradi. Fuqarolarning oila qonunchiligiga rioya qilishini ta'minlash esa mazkur oilaviy (maishiy) huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Yuqorida ta'kidlanganlardan kelib chiqib, kriminologiya va fuqarolik huquqining o'zaro bog'liqligi borasida quyidagilarni bayon qilish mumkin:

birinchidan, iqtisodiyot sohasidagi huquqbuzarliklarning sabablari va omillarining yaxlit manzarasini berish, mazkur huquqbuzarliklarning oldini olish tizimining umumiy konsepsiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish fuqarolik huquqisiz mumkin emas;

ikkinchidan, shaxsga qarshi jinoyatlar insonning hayoti, sog'lig'i, jinsiy erkinligi kabi ajralmas huquqlariga qaratilgan bo'lib, bunday huquqbuzarliklar oqibatida har doim shaxsga ma'naviy zarar yetadi va uni qoplash masalasi vujudga keladi. Ma'naviy zarar esa, fuqarolik huquqining eng muhim institutlaridan biri hisoblanadi;

uchinchidan, oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi huquqbuzarliklarning kriminologik tavsifi hamda uning oldini olish kabi masalalar kriminologiyaning muhim yo'nalishlari hisoblanadi. Shunga ko'ra iqtisodiy sharoitlar, oiladagi muhit, bolalar manfaatlar, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari kabi jihatlar oila huquqi nuqtayi nazaridan o'rganilishi lozim;

to'rtinchidan, fuqarolik huquqining alohida obyektlari, masalan, shartnoma va bitimlar (qarz, kredit, oldi-sotdi va h.k.), mulk huquqi, majburiyatlar huquqi, delikt, ma'naviy zarar va shu kabilar qoidalariga qat'iy rioya etilishini ta'minlash iqtisodiy sohadagi, xususan, firibgarlik, talonchilik, o'g'irlik kabi jinoyatlarning barvaqt oldini olishga xizmat qiladi;

beshinchidan, fuqarolik huquqining tarbiyaviy funksiyasi kriminologiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda soha vakillarining hamkorligida aholi o'rtasida tushuntirishlar berish, huquqiy targ'ibotlar o'tkazish, o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish kabilar orqali fuqarolarning

huquqiy savodxonligini oshirishga hamda ularning huquqbuzarlik qurboniga aylanib qolishining oldini olishga erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, har qanday huquq sohasi huquqbuzarlikning barvaqt oldini olish yoki unga qarshi kurashishga ko'maklashish orqali kriminologiya bilan bevosita bog'liq. Zero, huquq-tartibotni saqlash hamda mustahkam-

lash, huquqbuzarliklarni aniqlash, ularga barham berish, shuningdek huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish birgina kriminologiya emas, balki kompleks huquq tarmoqlari imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Mirziyoyev Sh.M. Biz bunga hech qachon jim qarab turolmaymiz // URL: <https://kun.uz/kr/05878628>
2. Rahmonqulov H. Majburiyat huquqi (Umumiy qoidalar). –T.: TDYUI, 2005. – B.110.
3. Ba'zi lug'atlarda ushbu atama huquqbuzarlik deb tarjima qilingan, jumladan: Yuridik ensiklopediya. – T.: Sharq nashriyoti, 2001. – 111-b.; O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi / R.A.Muhiddinov va boshq.; mas'ul muharrir N.Toychiyev. – T.: Adolat, 2009. – 130-b.; Англо-русский словарь: 53000 слов. 20-е изд., стереотип. – М.: Рус.язык, 1985. – С. 194.
4. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и неосновательного обогащения. – М., 1951. – С.7; Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. – Ленинград: ЛГУ., 1983. – С. 257.
5. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики / Азербайджанский юридический портал [Электронный ресурс]: Режим доступа: www.lex.justice.md/. свободный. – Загл. с экрана. – Яз.рус
6. Гражданский кодекс Республики Молдовы // Regístrul de stat al aktelor al Republicii Moldova / [Электронный ресурс]: Режим доступа: www.lex.justice.md/. свободный. – Загл.с экрана. – Яз.рус.
7. Abdurasulova Q. R. Kriminologiya: Darslik / Mas'ul muharrir prof. M.H. Rustamboyev. – T.: TDYUI nashriyoti, 2008. – 12–13-b.

JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISHDA ICHKI ISHLAR ORGANLARINING JAMOATCHILIK BILAN HAMKORLIGI ISTIQBOLLARI

Saxipjamal Djoldasova

IIV Tashkiliy departamenti Yuridik ta'minlash boshqarmasi
bo'lim boshlig'i, podpolkovnik, yuridik fanlar doktori, dotsent

Jalinbek Toxsabinov

IIV Jinoyat qidiruv departamenti
tezkor xodimi, podpolkovnik

Annotatsiya. Maqolada xorijiy davlatlarda ularning milliy urf-odatlarini, huquqiy tizim va davlat boshqaruvi, jinoyatchilikka qarshi kurashishda politsiya organlarining faoliyat strategiyasi va taktikalaridagi o'ziga xos xususiyatlari tahlili keltirilgan, ichki ishlar organlarining jamoatchilik bilan hamkorligini amalga oshirish muammolari keltirilgan va takliflar ilgari surilmoqda.

Kalit so'zlar: ichki ishlar organlari, jamoatchilik, hamkorlik, fuqarolik jamiyati institutlari, jinoyatchilikka qarshi kurashish, jinoyatlarni olini olish, ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyat.

Abstract. This article examines the strategies and tactics of the police in combating crime, taking into account national traditions, the legal system and the peculiarities of public administration. In addition, the article identifies problems in the interaction of internal affairs bodies with civil society institutions and suggests ways to solve them.

Keywords: internal affairs bodies, the public, cooperation, civil society institutions, crime fighting, crime prevention, socially oriented activities.

Inson huquqlari va qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish hamda himoya qilish har bir demokratik huquqiy davlatning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bunda davlat organlari, tashkilot va muassasalarning qonunchilikda nazarda tutilgan vakolatlari bilan bir qatorda, jamoatchilik bilan hamkorlik ishlarini tashkil qilishlari juda muhimdir.

Bu borada huquqni muhofaza qilish organlari, jumladan ichki ishlar organlarining jinoyatchilikning oldini olishda, o'z faoliyati xususiyatlaridan kelib chiqib, jamoatchilik bilan hamkorligi masalasi davlat va jamiyat uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki, ichki ishlar organlarining o'ziga xos vakolatlari ijtimoiy hayotning barcha sohalariga tatbiq etilishi hech kimga sir emas [7].

XX asrning ikkinchi yarmi, asosan, 80–90-yillarda ko'pgina davlatlarda politsiya tizimi tubdan isloh qilindi. "Qoralovchi" tuzilmadan aholi bilan yaqindan muloqotda bo'ladigan, ularning manfaati yo'lida xizmat qiladigan ijtimoiy yo'naltirilgan "community policing" (politsiya aholi xizmatida) g'oyasi asosida faoliyat yurituvchi organ sifatida o'zgartishga

qaratilgan islohotlar amalga oshirildi. Politsiya tizimidagi ushbu o'zgarishlar, avvalo, ularning ishlash usuli va vositalari, mazmuni va mohiyatini tubdan qayta ko'rib chiqib, fuqaro va fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda jinoyatchilikning oldini olishga yo'naltirilgan faoliyatga aylantirildi.

Xususan, AQSH, Yaponiya, G'arbiy Yevropa, Osiyoning ayrim davlatlarida o'sha davrlarda avj olgan jinoyatchilik, ommaviy tartibsizlik politsiya organlari tomonidan "inqirozli" choralar, xususan, qonuniy choralarni kuchaytirish, politsiya xodimlarining sonini ko'paytirish, ularning ijtimoiy kafolatlarini yanada kengaytirish, ommaviy axborot vositalari orqali politsiyaning obro'sini ko'taruvchi targ'ibot ishlarini amalga oshirish choralari yetarli darajada samara bermadi. Aholi o'rtasida esa bunday choralar aksincha ta'sir ko'rsatib, ularga nisbatan norozilik va ishonchsizlik kayfiyatini vujudga keltirdi.

"Community policing" g'oyasi jamoat tartibini saqlash organlarining faoliyatini tubdan yangilashga qaratilgan eng ilg'or nazariya va amaliyotni mujassam etganligi bois, uni o'z

tajribasida qo'llagan davlatlarning jamiyatga integratsiyalashuvi oson kechdi. Politsiya organlari faoliyati faqat jinoyatchilik bilan kurashishdan iborat bo'lib qolmasdan, avvalo, aholi bilan yaqindan hamkorlik qilish orqali jinoyatlar profilaktikasi, jinoyatlarning oldini olishga qaratildi.

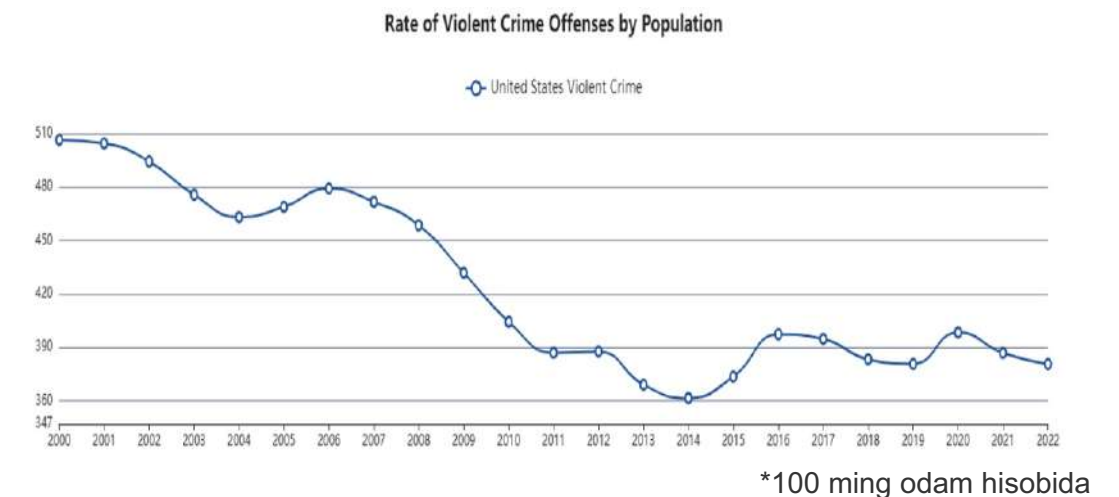
Sherikchilik doktrinasiga tayangan politsiya tizimida kasbiy tayyorgarlik masalasi ham tubdan qayta ko'rib chiqildi. Xususan, AQSH, Yaponiya va Yevropa davlatlarining politsiya akademiyalarida politsiya xodimlarini tayyorlashda har xil kategoriyadagi fuqarolar (jabrlanuvchi, guvoh, aqli noraso, giyohvand va boshqalar) bilan professional muloqot qilishni o'rgatadigan zamonaviy ijtimoiy-psixologik dasturlar joriy etildi [2]. Keyinchalik bu amaliyot quyidagi samarali natijalarga, jumladan qayta murojaatlarning va politsiya kasbida stress holatlarining kamayishiga, aholining politsiyaga ishonchi hamda politsiya bilan hamkorlik qilish istagining ortishiga olib keldi [3].

"Community policing" g'oyasi asosida isloh qilish turli davlatlarda turlicha kechdi. Buning sababi milliy urf-odatlar, huquqiy tizim va davlat boshqaruvi, jinoyatchilikka qarshi kurashishda politsiya organlarining faoliyat strategiyasi va

taktikalaridagi o'ziga xos xususiyatlardir. Quyida ayrim davlatlarning "community policing" g'oyasi asosida amalga oshirgan islohotlariga to'xtalib o'tamiz.

AQSH: ijtimoiy yo'naltirilgan yondashuv. AQSH politsiya tizimi uch pog'onali (mahalliy, shtatlar, federal) bo'lib, xodimlarning asosiy qismi (60 foizi) mahalliy politsiya tarkibida shakllantirilgan va aholi bilan o'zaro hamkorligi ushbu tizimning asosini tashkil qiladi [4]. O'tgan asrning 90-yillarida AQSHda jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun mavjud barcha innovatsion resurslar jalb qilingan. Xususan, birinchidan, aholi bilan hamkorlikda ish olib boradigan ijtimoiy yo'naltirilgan xizmatga aylantirildi, ikkinchidan, aholi bilan hamkorlikda "yumshoq" ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyat bilan bir qatorda, alohida turdagi jinoyatlarga qarshi murosasiz kurashish orqali jinoyatlarning oldini olish, uchinchidan, ommaviy axborot vositalarida ushbu doktrina aholi o'rtasida "huquqbuzarlikni bartaraf etish, jinoyat uchun jazo muqarrar" degan fikrning shakllanishiga qaratilgan.

AQSHning Adliya statistik byurosi (BJS) ma'lumotiga ko'ra, olib borilgan islohotlar natijasida oxirgi 10-15 yilda jinoyatlar soni kamayganini kuzatish mumkin [9].

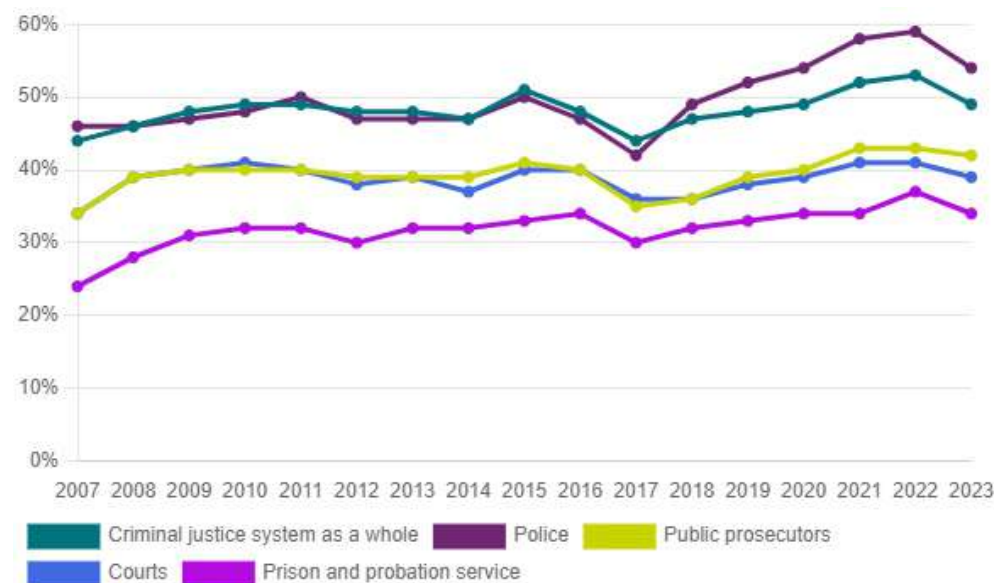
Shvetsiya: muammoviy yo'naltirilgan yondashuv. Jinoyatlarning oldini olishda Yevropa Ittifoqi davlatlarida "Community policing" konsepsiyasiga asoslangan politsiya faoliyati Shvetsiya tajribasida samarali amalga oshirilganini ko'rishimiz mumkin. Ushbu konsepsiyani joriy qilish uchun aholi bilan faol hamkorlik talab etilar edi. Shu bois, xodimlarni profes-

sionalligi va ijtimoiy-psixologik jihatlariga katta e'tibor qaratilgan. Ushbu jihatlar o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: oliy ma'lumot, kadrlarni sifatli tanlash, etika standartlarini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi hamda inson huquq va erkinliklarini hurmat qilishi (chunki "qonunni hurmat qilish fuqaroni hurmat qilishdan boshlanadi") kabi talablar shular jumlasidandir.

Politsiya xodimlarining intellektual salohiyatini oshirish, ish haqlarini ko'tarish orqali imijiga ta'sir qilib, ijtimoiy maqomi (obro'si) ko'tarilishiga erishildi. Aynan Skandinaviya davlatlarida "xodimlarning ta'lim indeksi hamda madaniyat va ma'rifat darajasi yuqori bo'lsa, ularning kasbiy faoliyati samarasi ko'tarilib boradi", degan qonuniyat asosida islohotlar olib borildi.

Shvetsiya politsiyasi faoliyati tajribasida muammoviy-yo'naltirilgan yondashuv "problem-oriented policing" aholining politsiyaga murojaat qilish sabablari va salbiy faktlarni bartaraf qilishga qaratilgan. Jinoyatchilik va uning oldini

olish bo'yicha Shvetsiya milliy kengashi (BRA) ma'lumotiga ko'ra, globalashuv jarayonida statistik ma'lumotlar sifatida yangi turdagi jinoyatlar holati kiritilganligini kuzatishimiz mumkin. Xususan, plastik karta, onlayn kredit (oldi-sotdi), internet-xarassment bilan bog'liq jinoyatlar shular jumlasidandir. Shu bois, aholi o'rtasida jinoyatning jabrlanuvchilariga aylanib qolish ehtimoli o'tgan yillarga nisbatan ko'paygani bilan, jinoyat odil sudlovga nisbatan (politsiya, prokuratura, sud, JIEM va probatsiya xizmati) ishonch pasaymaganini ko'rish mumkin.

*200 ming odam hisobida

Fransiya: "xavfsizlik uchun hamkorlik" doktrinasi. O'tgan asrning 90-yillarda Yevropa Ittifoqining boshqa davlatlari kabi Fransiyada ham aholi bilan hamkorlik qilish prinsiplariga tayangan jamoat tartibini ta'minlashda yangicha yondashuv konsepsiyasi asosida islohotlar amalga oshirildi. "Community policing" g'oyasi "yaqin politsiya" (police de proximité) fransuz talqinida amalga oshirildi. Bunda, politsiya faoliyati ijtimoiy xizmat ko'rinishida aholiga xavfsizlikni ta'minlash sohasida xizmatlar ko'rsata boshladi. Natijada politsiya faqat jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi, balki tartib va tinchlikni ta'minlovchi organ sifatida namoyon bo'ldi[5]. "Yaqin politsiya" g'oyasini amalga oshirish mexanizmlari 1997–2002-yillar orali-

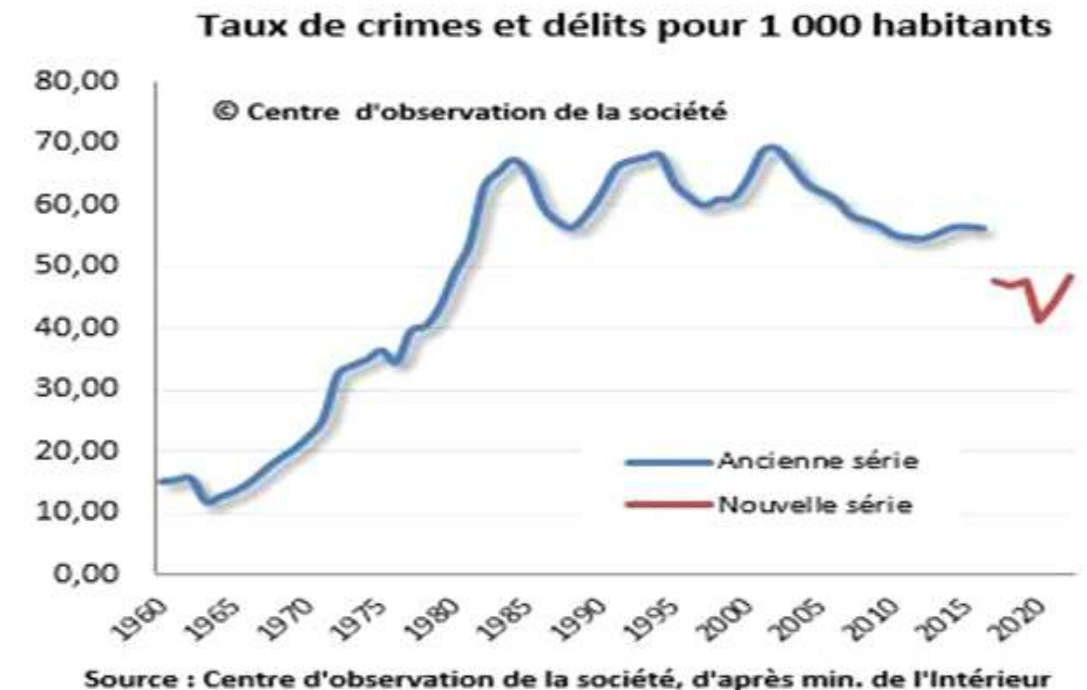
g'ida "Xavfsizlik to'g'risida"gi qonunda o'z aksini topgan edi. Milliy politsiya va jandarmeriyani boshqarishni muvofiq-lashtirishni ham o'z ichiga olgan bu g'oya politsiya va aholi o'rtasida yetarli darajada qo'llab-quvvatlanmadi va islohotlar oxirgi nuqtasiga yetmasdan qolgan. 2002-yildan boshlab Fransiya hukumati yana an'anaviy "qattiq politsiya" va "aniq natija" rejimiga o'tib olgan edi. Darhaqiqat, ushbu davrda qotillik jinoyatlarining ochilish statistikasi ancha yaxshilandi (2007-yilda 88 foizni tashkil etgan). Ammo, aholi va politsiya o'rtasida katta jarlik yana paydo bo'lgan. Demak, ushbu rejim vaqtincha samara berish mumkinligini yana bir bor isbotladi.

2008-yildan boshlab fuqaro va politsiya o'rtasida "o'zaro ishonch shartnomasi" o'rnatishga qaratilgan islohotlar boshlandi. Aholi bilan politsiya o'rtasida "ijtimoiy masofa" yaqinlashgani bilan mamlakatda jinoyatchilik holati, ya'ni statistikasi katta o'zgarishga uchramadi.

2018-yildan boshlangan "Partenariat pour la sécurité", ya'ni "Xavfsizlik uchun hamkorlik" yangi turdagi politsiya tizimi fuqarolik jamiyati va politsiyaning birgalikda "xavfsizlikni yaratish"ini nazarda tutadi. Bunda jamoat xavfsizligini ta'minlash nafaqat politsiya organlarining majburiyati, shuningdek jamoatchilikning ham zimmasidadir. 2021-yilda mamlakatda huquq-tartibotni saqlab qolish bo'yicha politsiya tuzilmalarining huquqiy, tashkiliy va texnik imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan "Erkinlikni

saqlab qolish uchun umumxavfsizlik to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Mazkur qonun ikkita muhim masalani qamrab oldi. Birinchidan, fuqarolarning erkinliklarini saqlagan holda Milliy politsiya va jandarmeriyaning tezkor kuzatuv uchun zamonaviy texnik vositalardan foydalanish bo'yicha vakolatlari kengaytirildi, ikkinchidan, "xavfsizlikni yaratish" uchun politsiya tuzilmalariga fuqarolik jamiyatini jalb etish imkoniyati berildi va bu asosan mahalliy politsiya faoliyatida kengdan foydalanildi [1].

Fransiya Ichki ishlar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda 2016–2022-yillar davomida har 1000 kishiga 48 ta jinoyat va huquqbuzarlik to'g'ri kelishi ko'rsatgichi yetti yil davomida saqlanib qolingan. Bundan 2020-yildagi pandemiya davri istisnodir [11].

Yaponiya: zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va asrlar davomidagi an'analar. Jinoyatchilik darajasi yuqori bo'lmagan ushbu davlatda politsiya faqat Hukumatga bo'ysunuvchi idora hisoblanib, poytaxt va prefekturalarda okrug va tuman politsiyalari politsiyaning an'anaviy tizimi "statsionar budka" ("Koban")lardan tashkil topgan. Masalan, Tokioda mavjud 110 politsiya bo'linmalarining har biri 10–15ta "Koban"lardan iborat va birlamchi-mahalliy darajada jamoat tartibini

saqlash vazifasini bajaradi [3]. Har bir politsiya bo'linmasida "Aholi bilan aloqani ta'minlash kengashi" faoliyat yuritadi. Jamoat tashkilotlari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, katta turar joy majmualari ma'muriyati, volontyorlar guruhlarining vakillari ushbu kengashlarning a'zolari sifatida faoliyat yuritadi.

Ijtimoiy nazoratning norasmiy shakllarini qo'llash, ijtimoiy foydali xulq-atvor stereotiplarini shakllantirishda oila siyosatiga e'tibor qaratish, jamoatchilik tomonidan jinoyatchilarni resotsiali-

zatsiyalash bo'yicha maxsus choralarni ko'rish kabi ishlar ijtimoiy yo'naltirilgan yapon politsiya tizimini yuqori darajaga ko'taruvchi omillardan hisoblanadi.

Milliy politsiya agentligining ma'lumotlariga ko'ra, oxirgi olti yil davomidagi jinoyatchilik darajasi 75 yil ichidagi eng past ko'rsatgich hisoblanadi[11].

O'zbekiston: ijtimoiy yo'naltirilgan yondashuv. 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi hamda 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi doirasida ichki ishlar organlarini aholining ishonchli himoyachisi sifatida xalqchil professional tuzilmaga aylantirish, ularning fuqarolar, jamoat tashkilotlari hamda keng jamoatchilik bilan yaqin hamkorlikda, o'zaro ishonch va hamjihatlik ruhida ishlashini ta'minlash, mahallalar, aholi turar joylari va butun yurtimizda qonun ustuvorligi, tinchlik-osoyishtalikni yanada mustahkamlash asosiy maqsadlar qatorida belgilandi.

Bunda asosiy urg'u ichki ishlar organlarini aholiga o'z vaqtida va sifatli yordam ko'rsatadigan, har bir xodimi tomonidan "Xalq manfaatlariga xizmat qilish"ni o'z xizmat burchi deb biladigan ijtimoiy yo'naltirilgan professional tuzilmaga aylantirishga qaratilgan keng qamrovli ishlarga qaratildi.

Shu bilan birga, ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy madaniyat va xizmat intizomi talablari qayta ishlab chiqildi. Endilikda, ichki ishlar organlari xodimlarini "Inson qadri uchun" tamoyili asosida davlatning yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, o'z burchiga sodiq, vatanparvar va xalqparvar vakili etib tarbiyalash orqali aholining ishonchiga erishish, tizimda sodir etilishi mumkin bo'lgan nojo'ya xatti-harakatlar, suiiste'molchilik va korrupsiya holatlarining barvaqt oldini olish, huquq-tartibot tizimi obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi nizoli vaziyatlarni yuzaga keltirmaslik bosh maqsadga aylantirildi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar "ta'lim muassasasidan – xizmatning oxiriga qadar" tamoyili asosida tizimli va uzluksiz tashkil etildi. 2023-yil 1-sentyabrdan boshlab huquqbuzarliklar profilaktikasi, yo'l-patrul va patrul-post xizmati bo'linmalari xodimlarini "Fuqarolar bilan ishlash moduli" bo'yicha uzluksiz o'qitish amaliyoti yo'lga qo'yildi.

Tizimda jamoatchilik bilan hamkorlik asosan ichki ishlar organlarining tayanch punktlari tomonidan amalga oshiriladi. "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonunning 15-moddasiga muvofiq, ichki ishlar organlarining tayanch punktlari tumanlar va shaharlar ichki ishlar boshqarmalari (bo'limlari)ning ichki ishlar organlarining jamoatchilik bilan hamkorligini ta'minlash maqsadida tashkil etiladigan hamda qishloqlar, ovullar va mahallalarda jamoat tartibi saqlanishini, fuqarolar xavfsizligini, huquqbuzarliklar profilaktikasini, jinoyatchilikka qarshi kurashishni bevosita ta'minlaydigan asosiy quyi bo'g'ini [6] hisoblanadi.

Shu bilan birga, tizimda jamoatchilik bilan hamkorlik masalasi jamoatchilik nazorati mexanizmlari orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ–10-son qarori bilan Ichki ishlar vazirligi va uning hududiy bo'linmalarida jamoatchilik asosida doimiy faoliyat yurituvchi maslahat-kengash organi hisoblangan, soha olimlari, faxriylari va jurnalistlardan iborat jamoatchilik kengashlarini tuzish vakolati berildi. Jamoatchilik kengashlarining asosiy vazifalari sifatida:

ichki ishlar organlari faoliyatida qonunchilik hujjatlari talablariga rioya etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, soha bo'yicha ijtimoiy fikrni o'rganish va tizimli monitoring olib borish;

ichki ishlar organlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari loyihalarini ishlab chiqish jarayonida ijtimoiy fikr va jamiyat manfaatlarini hisobga olinishini ta'minlash choralarni ko'rish;

ichki ishlar organlari faoliyatidagi korrupsiya holatlari bo'yicha Internet va ijtimoiy tarmoqlarda e'lon qilingan xabarlarini batafsil o'rganish va natijalarini keng jamoatchilikka yetkazish etib belgilandi[8].

Umuman olganda, xorijiy davlatlarida politsiya tizimi islohotlari ularni "krizis", "qoralovchi" tizimdan "ijtimoiy yo'naltirilgan" tizimga aylantirgani turli mamlakatda turli xil tendensiyalarga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bunda, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatlarning oldini olish – ijtimoiy yo'naltirilgan politsiya tizimining asosiy vazifasi ekanligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Politsiya faoliyatining taktikasi jamoatchilik bilan birga jamoat tartibini saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurashishga qaratilgan bo'lib, natijasi jinoyatlarning umumiy ko'r-

satgichiga ijobiy ta'sir qilganligi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Biroq, axborot texnologiyalari va Internetdan foydalangan holda sodir etilayotgan jinoyatlar soni ko'payotganligini kuzatish mumkin. Bunday jinoyatlarning oldini olish uchun politsiya organlarining boshqa tashkilotlar bilan hamkorligi masalasini o'rganib chiqish kerak bo'ladi.

Jinoyatchilikning oldini olishda ichki ishlar organlarining jamoatchilik bilan hamkorligi masalasida rivojlangan davlatlarning tajribasi tahlili natijasida quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin:

birinchidan, bugungi kunda jamiyat (aholi) huquqni muhofaza qiluvchi organlardan faoliyati davomida yoki vakolatlarini amalga oshirishda, avvalo, inson huquqlarini himoya qilish va erkinliklarini ta'minlab berishni, ya'ni "qonunni hurmat qilish – fuqaroni hurmat qilish"dan boshlanishini kutadi;

ikkinchidan, dunyoda politsiya tuzilmalarida amalga oshirilayotgan islohotlar ularni "qoralovchi", "krizis" tuzilmadan aholi bilan yaqindan muloqotda bo'ladigan, ularning manfaati yo'lida xizmat qiladigan ijtimoiy yo'naltirilgan "community policing" (politsiya aholi xizmatida) g'oyasi asosida faoliyat yurituvchi organ sifatida qayta shakllantiradi;

uchinchidan, davlatda "xavfsizlikni yaratish" uchun politsiya tuzilmalariga fuqarolik jamiyatini jalb etish imkoniyati berildi. Buning uchun asosiy kuch (xodimlar) politsiyaning quyi pog'onasiga berildi;

to'rtinchidan, jinoyatlarning oldini olish – ular bilan kurashishning eng ilg'or usuli. Shu bois, jinoyatlar profilaktikasining huquqiy va tashkiliy mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan qonunchilik va amaliyotda katta o'zgarishlar ro'y berdi;

beshinchidan, jamoat monitoringi mexanizmlaridan keng foydalanildi. Xususan, politsiya va uning xodimlarini jamoat tomonidan baholash tizimi yo'lga quyilganligi, avvalo, amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini obyektiv baholash imkonini berdi;

oltinchidan, politsiya faoliyatida jamoatchilik fikrini o'rganish politsiya organlari imijini ko'tarishda foydalaniladi. Politsiya va jamoatchilikning hamkorligi operativ ravishda muam-molarni aniqlash va joyda hal qilishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari tizimida 2016-yildan boshlangan islohotlar uni ijtimoiy yo'naltirilgan tuzilmaga aylantirishga qaratilgan bo'lib, ko'plab harakatlar amalga oshirilmoqda. Bu borada xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy qonunchilik hamda amaliyoti bo'yicha tajribalar tadqiq qilinganligi ma'lum. Asosiysi, endilikda davlat ehtiyojlari bilan bir qatorda, jamiyatning manfaatlarini himoya qilish tizim faoliyatining bosh maqsadiga aylantirildi. Shu bilan birga, ichki ishlar organlari faoliyatida aholi, jamoatchilik bilan yaqindan hamkorlik turli shakllarda (rasmiy va norasmiy) amalga oshirilishi ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi

Foydalanilgan manbalar

1. Гаврилов К.Г., Гаврилова Т.В. Полиция, жандармерия, национальная гвардия: реформа полицейской системы Франции как реализация доктрины "Партнерство во имя безопасности" // Электронный научный журнал "Наука. Общество. Государство", 2022. – Т. 10. – № 2. – С. 19. <http://esj.pnzgu.ru>.
2. Кисилёв А.К. Общественность и полиция в Европе: опыт последнего десятилетия // Административное право и процесс, 2012. – № 11. – С. 54-58.
3. Кораблев Е.С. Социально-ориентированная стратегия деятельности полиции как фактор ее профессиональной эффективности // Вестник Воронежского института МВД России, 213. – № 1. – С. 148-155.
4. Курлович П.Н. Полиция в правоохранительной системе США // Вестник Казанского юридического института МВД России, 2013. – № 12.
5. Fransiya politsiyasi tizimi juda murakkab bo'lib, jamoat tartibini saqlashda markazlashgan dualistik tizim, ya'ni politsiya va jandarmeriyadan iborat bo'lsa, mahalliy politsiyaning ham o'ziga xos funksiyalari mavjud // <https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Police-nationale>.
6. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentyabrdagi "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi O'RQ-407-son qonuni // <https://lex.uz/ru/docs/3027843>.
7. "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 16–17-moddalarida 50dan ortiq majburiyat va 40dan ortiq huquqlar belgilangan. <https://lex.uz/ru/docs/3027843>.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ–10-son "Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori // <https://lex.uz/ru/docs/6364837>.
9. Trend of Violent Crime from 2000 to 2022. // <https://cde.ucr.cjis.gov/LATEST/webapp/#/pages/explorer/crime/crime-trend>;
10. https://www.observationsociete.fr/modes-de-vie/divers-tendances_conditions/evolutioninsecurite/.
11. https://www.npa.go.jp/english/crime_situation_in_2022_en.pdf

JINOYATLARNING OLDINI OLISH VA UNGA QARSHI KURASHISHDA TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATINING O'RNI VA AHAMIYATI

Yuldashev Muhammadkarim

O'zbekiston Respublikasi IIV Bosh boshqarma boshlig'i o'rinbosari,
yuridik fanlar nomzodi

Annotatsiya. Maqolada jinoyatlarning oldini olish va unga qarshi kurashishda tezkor-qidiruv faoliyatining o'rnini va ahamiyatini, ushbu faoliyatni amalga oshiruvchi organlar strategiyasini mukammal prognozlash, ko'zlangan maqsadga erishish uchun olib boriladigan kurashning muayyan sharoitga mos yo'l va vositalari, shakl va usullari taktikasini takomillashtirib borish haqida ilmiy-nazariy fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: tezkor-qidiruv faoliyati, tezkor-qidiruv faoliyatining strategiyasi va taktikasi, oshkora va nooshkora usullar uyg'unligi prinsipi, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirishda foydalaniladigan kuch, vosita va metodlar.

Abstract. The article provides scientific-theoretical opinions on the role and importance of operational-search activities in the prevention and fight against crimes, excellent forecasting of the strategy of the bodies carrying out this activity, improving the tactics of ways and Means, forms and methods of the struggle to achieve the intended goal in accordance with certain conditions.

Key words: fast-search activity, strategy and tactics of fast-search activity, principle of combination of transparent and non-transparent methods, power, tools and methods used in the implementation of fast-search activities.

Dunyo bo'yicha har yili 437 ming kishining qasddan o'ldirilayotganligi, birgina odam savdosidan 3 milliarddan ortiq kishi jabrlanayotganligi, korrupsiya natijasida rivojlanayotgan davlatlar o'rtacha 1,26 trillion, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari esa 132 million AQSH dollari miqdorida zarar ko'rayotganligi, har kuni 1 millionga yaqin shaxs zararli odatlari sabab kiberjinoyatchilikdan jabrlanayotganligi jinoyatlarning oldini olish, sodir etilgan jinoyatlarni tez va to'liq ochish muammolari jahon miqyosida nihoyat darajada dolzarb masala ekanligini ko'rsatadi.

Binobarin, davlatning huquqni muhofaza qiluvchi organlari tomonidan amalga oshirib boriladigan tezkor-qidiruv faoliyati ijtimoiy-huquqiy munosabatlarga bevosita ta'sir ko'rsatganligi bois, ushbu faoliyat mavhum, tushu-narsiz bo'lishi aslo mumkin emas. Aksincha, doimo aniq, ilmiy asoslangan, voqelikka mos va samarali bo'lmog'i lozim.

Huquqshunos olimlar A.K. Zakurlayev va Yu.S. Pulatovning ta'kidlashicha, «tezkor-qidiruv faoliyati, ilmiy bilimlar sohasi sifatida, huquqni muhofaza qilish organlari tezkor bo'linmalarining jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotini teran tahlil qilish natijasi hisoblanadi.

U doimiy ravishda rivojlanib boradi. Uni tashkil etuvchi qoidalar jamiyatdagi o'zgarishlar, qonun hujjatlarining rivojlanishi, ilmiy-texnika taraqqiyoti munosabati bilan uning ko'pgina qoidalari qayta ko'rilishi ta'sirida yangilanadi, unda tabiiy o'zgarishlar yuz beradi» [6, 9 b].

Tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlarining jinoyatlarning oldini olish va unga qarshi kurashishdagi o'rnini va ahamiyatini yanada kengroq ochib berish maqsadida quyidagilar kompleks tarzda tadqiq etilishi va rivojlantirilishi talab etiladi:

birinchidan, tegishli hudud yoki mamlakat miqyosida mavjud kriminogen vaziyatni chuqur tahlil qilgan holda muayyan masala va muam-molarning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish, natijalarini umumlashtirish hamda xulosalar chiqarish;

ikkinchidan, davlatning tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi bo'linmalari tomonidan jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi istiqbolli vazifalarni hal etishda ustuvor bo'lgan omillar va vositalarni aniqlash;

uchinchidan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati samaradorligini oshirish yo'llarini belgilash, bunda erishiladigan samaradorlik tezkor-qidiruv faoliyatini amalga

oshiruvchi barcha subyektlar faoliyatiga ham bevosita ta'sir qilishini yoki aksincha bo'lishini ham nazarda tutish;

to'rtinchidan, jinoyatchilikning oldini va unga qarshi kurashishda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar strategiyasini mukammal ilmiy-nazariy prognozlash, ko'zlangan maqsadga erishish uchun olib boriladigan kurashning muayyan sharoitga mos yo'l va vositalari, shakl va usullari taktikasini takomillashtirib borish.

Shu o'rinda, "strategiya" va "taktika" tushunchalarining o'zaro farqi, aloqadorligi yoki o'xshashligi nimada? "Bu tushunchalar ayni bir masalaning ikki xil ifodalanishimi yoki aksincha, ikki xil masalaning bir ifodada tushunishmi?", degan tabiiy savollar tug'iladi. Ushbu tushunchalarning mazmun-mohiyatini ochish uchun ayrim tarixiy shaxs va olimlarning bu boradagi fikr-mulohazalarini tahlil qilamiz.

Qadimgi Xitoy harbiy nazariyotchisi Sun Szi ta'rifi bilan aytganda: "Taktikasiz strategiya – bu g'alabaga juda sekinlik bilan boradigan yo'l. Strategiyasiz taktika – bu mag'lubiyatdan oldingi behuda urinish" [12]. E'tirof etish lozimki, ushbu so'zlarning etimologik (haqiqiy) ma'nosi harbiy soha bilan bog'liq bo'lib, yunoncha "strategiya" qo'shinni boshlab boraman [13, 573 b] degan ma'noni, "taktika" qo'shin tuzish yoki sarflash mahorati [13, 573 b] degan ma'noni anglatadi. Shunga qaramasdan, so'nggi o'n yilliklarda ushbu tushunchalar kundalik hayotimizda tobora ko'p qo'llanila boshlandiki, hatto sport, biznes, psixologiya, huquq va shu kabi boshqa sohalarda ham oddiy holga aylandi.

O'tgan asrning ikkinchi yarmida huquqshunos olim A.G. Lekar tomonidan "taktika" tushunchasining quyidagi ikki xil mazmuni ochib berilgan:

birinchisi, taktika – muayyan kuch, vosita, metod va usullar majmuasidan qat'iy tartib va aniqlik bilan samarali foydalanish imkoniyatini bersa;

ikkinchisi, jinoyatchilikka qarshi muvaffaqiyatli kurash san'ati sifatida zarur tadbirlarni o'tkazishda foydalaniladigan metod va usullarni doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini yaratadi [8, 19 b].

Xuddi shunga o'xshash fikr V.V. Polovka tomonidan ham bildiriladi, ya'ni "taktika" tushunchasining semantik (ma'noga oid) tahlili uni ikki xil ma'noda qo'llanilishini ko'rsatadi: birinchisi, biror-bir faoliyatni muvaffaqiyatli idora etish

san'ati; ikkinchisi, biror-bir faoliyatni amalga oshirish uchun foydalaniladigan muayyan sharoitga mos yo'l va vositalar, shakl va usullar [10, 153 b; 3, 12 b].

Qadimgi Xitoy harbiy nazariyotchisining "sekinlik bilan boradigan yo'l" va "mag'lubiyatdan oldingi behuda urinish", shuningdek yuqoridagi ikki olimning "qat'iy tartib va aniqlik bilan samarali foydalanish imkoniyati" yoki "biror-bir faoliyatni muvaffaqiyatli idora etish san'ati" degan fikrlari, nazarimizda, amaliyotda ushbu ikki tushuncha o'zaro va uzviy aloqada bo'lgandagina samarali natija berishi mumkinligini ko'rsatadi. Yana shuni qo'shimcha ravishda ta'kidlash joizki, muayyan maqsadga erishish uchun qo'llanilgan taktika samarali natija bermasa, to'g'ri va istiqbolli rejalashtirilgan deb hisoblangan strategiya doirasida boshqa taktik harakatlarni amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarni e'tiborga olib, shuningdek maxsus adabiyotlar tahlili asosida "strategiya" va "taktika" tushunchalari borasida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

birinchidan, taktika – bu aniq harakat yoki bir necha aniq harakatlar majmui bo'lib, muayyan sohada, faoliyatda, yo'nalishda eng yaxshi natijaga erishish uchun yuzaga kelgan shart-sharoitni inobatga olgan holda mavjud imkoniyatlar (kuch, vosita va metodlar)dan maqsadga muvofiq holda foydalanishdir. Strategiya esa – to'g'ri va istiqbolli rejalar yo'nalishi;

ikkinchidan, strategiya bir necha taktikalardan iborat bo'lishi mumkin, shu bois, bir strategiya doirasida ikki yoki undan ko'p taktikalarni qo'llash imkoni mavjud;

uchinchidan, taktikada muddatdan ham ko'ra, muayyan shart-sharoit, imkoniyat va samarali natija muhimdir, strategiya esa mamlakat va uning muhim tarmoqlarini bir-uch yil (qisqa) yoki uch-besh yil (o'rta) muddatga yoxud besh yil (uzoq) muddatdan ko'p bo'lgan istiqbolli rivojlantirishning eng asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, shuningdek maqsad va ustuvor yo'nalishlar, uzoq muddatli rejalashtirish, muqobil yechimlarni baholash, samaradorlikni anglash, eng maqbul variantni tanlash kabi boshqaruvni amalga oshirishning ratsional (oqilona) rasmiy modellarini yuzaga keltiradi.

Demak, biror-bir faoliyat sohasida boshqaruvni to'g'ri va istiqbolli rejalashtirishni strategiya sifatida [13, 573b; 8, 772b], ko'zlangan

maqsadga erishish uchun olib boriladigan kurashning muayyan sharoitga mos yo'l va vositalari, metod va shakllarini esa taktika sifatida tushunish mumkin.

Tezkor-qidiruv faoliyatining strategiyasi va taktikasini o'rganish hamda tahlil qilish, o'z navbatida, respublikamizda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini takomillashtirish uchun dolzarbdir. Zero, davlatning samarali faoliyat ko'rsatishi uchun mamlakat miqyosida muayyan yo'nalishda ishlab chiqiladigan strategiya va unga hamohang ravishda qo'llaniladigan taktika konseptual ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda olimlar tomonidan tezkor-qidiruv taktikasining nazariy qoidalarini o'rganish uchun bir-biridan mustaqil bo'lgan quyidagi ikki asosiy yo'nalish ko'proq e'tirof etilmoqda [4, 26 b].

Birinci yo'nalish – jinoyatlarni fosh etishda foydalaniladigan kuch, vosita va metodlarni ta'minlab borish. Ushbu yo'nalishga kiradigan tezkor-qidiruv vaziyat, tezkor-qidiruv versiyasi (taxmini), tezkor taktik bashorat (prognoz) va rejalashtirish, strategik va taktik qarorlarni ishlab chiqish hamda qabul qilishning, taktik operatsiya va tezkor kombinatsiyalar nazariyasining, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning o'zaro, shu jumladan ushbu subyektlarni ma'muriy-huquqiy, jinoiy-huquqiy, jinoyat-protsessual, jinoyat-ijroiya faoliyatni olib boradigan davlat organlari bilan hamkorligining tashkiliy-taktik va umumiy qoidalari kabi masalalar hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ikkinchi yo'nalish – jinoyatlarni fosh etishda foydalaniladigan kuch, vosita va metodlarni takomillashtirish maqsadida tezkor-qidiruv taktikasi muammolarining nazariy jihatlarini o'rganish. Unga quyidagilarni kiritish mumkin: maxfiylik asosida ko'maklashish istagini bildirgan shaxslarni tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar bilan pulli yoki bepul hamkorlikka tayyorlash va jalb etish taktikasi; fuqarolar bilan tezkor aloqani o'rnatishga qaratilgan ishonchli munosabatlarni ta'minlash va o'tkazishning tashkiliy-taktik asoslari; nooshkora xodimni yoki maxfiylik asosida ko'maklashuvchi shaxsni jinoiy-kriminogen muhitga yoki tezkor ahamiyatga ega bo'lgan obyektga kiritish va u bilan doimiy aloqani saqlash taktikasi; nooshkora xodimlar tomonidan tezkor texnikani qo'llashning tashkiliy-taktik asoslari va boshqalar.

Tezkor-qidiruv taktikasida dolzarb ahamiyat kasb etadigan hamda jinoyatlarni fosh etishga mutanosib deb hisoblanadigan kuch, vosita va metodlar nimalardan iborat, degan savol tezkor-qidiruv nazariyasida muhim hisoblanadi.

Maxsus yuridik adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, birinchidan, tezkor-qidiruv faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishga bevosita mas'ul bo'lgan tezkor apparat va uning mansabdor shaxslarini (xodimlarini yoki shaxsiy tarkibini), shuningdek tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga maxfiylik asosida ko'maklashayotgan shaxslarni tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirishda foydalaniladigan kuch sifatida talqin etish mumkin.

Ikkinchidan, jinoyatlarning oldini olish, ularni aniqlash va fosh etish uchun foydalaniladigan tezkor (maxsus) texnika hamda tezkor hisob ishlari, shu jumladan xizmat hayvon (it, ot)lari [2] tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirishda foydalaniladigan vositalardir.

Uchinchidan, jinoyatlarning oldini olish va fosh etish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni o'rganish, shuningdek jinoyatlarni tayyorlash va sodir etishga daxldor shaxslarni aniqlash maqsadida tezkor-qidiruv faoliyati amaliyotida qo'llashda foydalaniladigan maxsus usullar tezkor-qidiruv faoliyatining metodlari hisoblanadi.

Jinoyatlarning oldini olish va unga qarshi kurashishda foydalaniladigan kuch, vosita va metodlar, albatta, qonuniylik va qonun ustuvorligiga tayanishi shart. Zotan, mamlakatimizda qonun ustuvorligini mustahkamlash, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan sud-huquq tizimini izchil demokratlashtirish, huquqiy ta'lim va targ'ibotni tubdan yaxshilashga yo'naltirilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy mazmun va mohiyatini tashkil etadi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «biz o'z faoliyatimizda qonun ustuvorligi, tartib-intizom, inson huquq va erkinliklarini ta'minlashga alohida e'tibor beramiz. Yurtimizda barpo etilayotgan huquqiy-demokratik davlatda adolatsizlik bo'lishiga hech qachon yo'l qo'ymaymiz» [1, 22 b].

Zero, ushbu ishlarning pirovard natijasi fuqarolarimizning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy faolligi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, bozor islohotlari va iqtisodiyotni liberallashtirishni ta'minlashga xizmat qiladi. Binobarin, amalga oshirilayotgan har qanday islohot yoki

faoliyat turining huquqiy asoslari pishiq va puxta qilib yaratilsagina ko'zlangan maqsadga oson erishiladi.

Bu narsa, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Asosiy qonunimizning 27-moddasida har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqqa egaligi, hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi, ushlab turilishi, qamoqqa olinishi, qamoqda saqlanishi yoki uning ozodligi boshqacha tarzda cheklanishi mumkin emasligi belgilangan, 31-moddaga muvofiq har bir inson shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo'lish, o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga egaligi mustahkamlandi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 81-moddasiga muvofiq, qonunda belgilangan talablarga rioya etilgan holda o'tkazilgan tezkor-qidiruv tadbirlarining natijalari ushbu Kodeks normalariga muvofiq tekshirilganidan va baholanganidan so'ng jinoyat ishi bo'yicha dalillar deb e'tirof etilishi huquqni qo'llash amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 9 va 10-moddalari bilan mustahkamlab qo'yilgan ayb uchun javobgarlik va javobgarlikning muqarrarligi prinsiplarini dastlabki tergov yoki sud organlari tomonidan ta'minlanishida tezkor-qidiruv tadbirlari natijasida olingan dalillar ishini to'g'ri hal etishda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Mazkur masalada B.Z. Zakirov va V.G. Karimovning fikrlari quyidagicha: «...tezkor-qidiruv faoliyati natijalaridan jinoyat protsessida foydalanish uchun ular uch bosqich (dalillarni to'plash, tekshirish va baholash bosqichlari)dan o'tishlari lozim. Ushbu masalalar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 87, 94 va 95-moddalarida o'z ifodasini topgan» [5, 26 b].

Ayni vaqtda, yana shu narsani unutmaslik kerakki, tezkor-qidiruv faoliyati natijalarini surishtiruv organi, tergovchi yoki prokurorga taqdim etish quyidagi hollarda qat'iyan taqiqlanadi:

1) tezkor-qidiruv faoliyati natijalaridan tergov harakatlari yoki sud muhokamasida foydalanilganda tezkor-qidiruv faoliyatida ishtirok etgan subyektlar xavfsizligini ta'minlash imkoniyati bo'lmaganda;

2) tezkor-qidiruv faoliyati natijalaridan tergov harakatlari yoki sud muhokamasida

foydalanilganda tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tkazishda foydalanilayotgan yoki foydalanilgan kuchlar, vositalar, usullar, manbalar, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning shtatdagi oshkor qilinmaydigan shaxslarning oshkor bo'lib qolish xavfi mavjud bo'lganda [11, 44 b; 7, 89–93 b].

“Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 9-moddasida ko'rsatib o'tilgan oshkora va nooshkora usullar uyg'unligi prinsipi tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tomonidan foydalanishini, bunday usullarning alohida xususiyati faoliyatning shart-sharoitlaridan kelib chiqqan holda belgilanishini hamda jinoyatchilikka qarshi kurashishda ushbu organlarning turli kuchlaridan, vositalaridan va tezkor-qidiruv tadbirlaridan foydalanishga kompleks yondashish zarurligini ko'zda tutadi.

Hayotiy tajriba shuni ko'rsatadiki, jinoiy javobgarlikni kuchaytirish yoki jinoyat-protsessual vositalarini faol qo'llash orqaligina jinoyatchilikka qarshi kurashishning o'zi yetarli emas. Shu bois, jinoyatchilikka qarshi kurashishni samarali tashkil etishga faqat tezkor-qidiruv tadbirlari va tergov harakatlarining uyg'unligi bilan erishilishi mumkin, ya'ni jinoyat sodir etayotgan shaxslarning yashirin, niqoblangan va uyushgan harakatlariga nisbatan shunga mos bo'lgan yashirin tavsifdagi choralarni qarshi qo'yish lozimki, ushbu choralar jinoiy qilmishlarni o'z vaqtida, tezkor yo'llar bilan oldini olish va fosh etish imkonini bersin. Tezkor-qidiruv faoliyati aynan shunday keng maxsus choralar tizimiga egadir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, jinoyatlarning oldini olish va unga qarshi kurashishda davlatning vakolatli organlari tomonidan amalga oshiriladigan tezkor-qidiruv faoliyatining o'rni va ahamiyati kattadir. Shu bois, nazarimizda, davlatning tezkor-qidiruv faoliyati sohasidagi amaliyoti:

birinchidan, inson huquqlari va davlat suvereniteti g'oyalariga mos kelishi;

ikkinchidan, demokratiya va ijtimoiy adolat prinsiplariga javob berishi;

uchinchidan, xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olishi;

to'rtinchidan, insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etish maqsadlariga zid bo'lmashligi;

beshinchidan, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta'minlash kabi umuminsoniy qadriyatlarga xos bo'lishi zarur.

Foydalanilgan manbalar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz // Zamon bilan hamnafas diyor. 2016-yil 1-noyabrdagi Andijon viloyati saylovchilar vakillari bilan uchrashuvdagi nutqi. – T.: O'zbekiston, 2017. – 22-b.
2. “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 23-moddasi.
3. Альферов В.Ю., Гришин А.И., Ильин Н.И. Правовые основы оперативно-розыскной деятельности: Учебное пособие / Под общ. ред. В.В. Степанова. – Саратов, 2016. – С. 12.
4. Дубоносов Е.С. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник и практикум для СПО. – 6-е изд., перераб. и доп. – М., 2017. – С. 26.
5. Zakirov B.E., Karimov V.G. “Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida”gi qonunda inson huquq va erkinliklarining ta'minlanishi // O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining axborotnomasi. – 2013. – № 1. – B. 26.
6. Zakurlayev A.K., Pulatov Yu.S. Tezkor-qidiruv faoliyati: O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2014. – B. 9.
7. Karimov V.G. Tezkor-qidiruv faoliyati asoslari. – T., 2015. – B. 89–93.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1999. – С. 772.
9. Основы тактики предотвращения преступлений органами охраны общественного порядка. – М., 1967. – С. 19.
10. Половков В.В. Тактика оперативно-розыскного обеспечения раскрытия и расследования похищения человека // Вестник Московского университета МВД России. – 2010. – № 9. – С. 153;
11. Po'latov B. Tezkor-qidiruv faoliyati, uning natijalaridan dalil sifatida foydalanishning qonuniyligi ustidan prokuror nazorati // Huquqiy tadqiqotlar jurnali. – 2017. – №7. – B. 44.
12. Трактаты о военном искусстве / Сунь-Цзы, У-Цзы: Пер. с кит., предсл. и коммент. Н. Конрада. – М., 2002.
13. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 ga yaqin so'z va so'z birikmasi / Mas'ul muharrir A. Madvaliyev. – T.: «O'zbekiston nashriyoti» davlat unitar korxonasi, 2020. 3-jild. – B. 573.

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ НА НАЦИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Якубов Александр Санджарович

доктор юридических наук, профессор

Азим Шухрат

заместитель начальника Исследовательского института
Криминологии Республики Узбекистан,
доктор философии по юридическим наукам

Аннотация. В статье описывается международное сотрудничество как необходимое условие эффективности обеспечения кибербезопасности на национальном уровне. В частности констатируется состояние киберпреступности и её криминальные проявления, приводится соответствующая статистика, причинённый ущерб, методы и разновидности кибератак, программы-вымогатели, которые представляют серьёзную угрозу как для отдельных лиц, так и для организаций в целом.

Ключевые слова: киберпреступность, кибербезопасность, фишинг, Интернет, организованная преступность.

Abstract. The article describes international cooperation as a necessary condition for the effectiveness of ensuring cybersecurity at the national level. In particular, the state of cybercrime and its criminal manifestations are noted, along with relevant statistics, the damage caused, methods and types of cyberattacks, and ransomware, which pose a serious threat both to individuals and organizations as a whole.

Keywords: cybercrime, cybersecurity, phishing, Internet, organized crime prevention, socially oriented activities.

Тенденции преступности сложны и противоречивы, что особенно наглядно выявляется при исследовании ее динамики за значительные промежутки времени. Влияние оказывают многие факторы. Одним из таких факторов выступает научно-технический прогресс и происходящие в его рамках интеллектуально-промышленные поистине революционные изменения, влекущие как появление новых сфер общественных отношений, так и усложнение уже функционирующих. При этом, что уже подтверждено практикой, научно-технический прогресс и все его составляющие обладают сильной деликтогенностью, постоянно вызывая к жизни всё новые и новые составы правонарушений, усложняя и делая более опасными уже традиционно известные. Это напрямую относится и киберпространству, в котором с геометрической прогрессией происходят постоянные трансформации, причем не

только положительного свойства, но и отрицательно влияющих на функционирующие в социальной жизни общественные отношения. Всё это актуализировало проблему необходимости обеспечения охраны, профилирования и предупреждения посягательств, осуществляемых в киберпространстве, общепризнанно обозначаемых большинством ученых и практикующих юристов как самостоятельное явление современности – киберпреступность.

Об усложнении криминогенной обстановки в киберпреступности и нарастании криминальных проявлений в этой сфере, свидетельствует значительный рост жертв от кибератак, причем как физических, так и юридических лиц, не говоря уже об имиджевых потерях государственных и других структур власти, суммы как прямых, так косвенных финансовых потерь и убытков. Так, в 2021 году количество кибератак во всем мире увеличилось на 125% по сравне-

нию с 2020 годом, и в 2022 году растущий объем кибератак продолжал угрожать предприятиям и частным лицам. В 2023 году 50% предприятий Великобритании подверглись в той или иной форме кибератакам, против 39% в 2022 году. В первой половине 2022 года во всем мире произошло около 236,1 миллионов атак с использованием программ-вымогателей. Каждый год незаконно вскрывается около 1 миллиарда электронных писем, что затрагивает каждого пятого интернет-пользователя. Средняя сумма убытков предприятий от утечек данных ежегодно колеблется в пределах 4-4,5 миллионов долларов США и по существу ни одно из предприятий не застраховано от кибератак. Реальность угроз кибератак, возрастающая стоимость утечек данных, обусловили формирование достаточно трезвого и пристального внимания к сфере кибербезопасности. Так, почти 73% представителей малого и среднего бизнеса полагают необходимым уделять внимание этой проблематике, а 78% признали целесообразным увеличение средств и инвестиций в кибербезопасность.

При этом, несмотря на то, что 67% представителей малого и среднего бизнеса объективно признают, что у них нет внутренних условий по предотвращению утечки данных, они пытаются воздействовать на эти процессы посредством пользования услугами профессионалов, поставщиков таких услуг в сфере кибербезопасности. Об осознании важности такой деятельности свидетельствует тот факт, что если в 2020 году такими услугами пользовалось 74% предпринимателей, то к 2022 году эта цифра выросла до 89%. В криминологическом исследовании 2022 года, охватившем США, Канаду, Великобританию, Австралию и Новую Зеландию, 76% респондентов отмечали, что их организация пострадала в этом году как минимум от одной кибератаки, тогда как в 2020 году такие атаки отмечали только 55% респондентов. При этом, лишь 30% организаций из опрошенных констатировали наличие киберстрахования. В опубликован-

ных источниках приводятся сведения об атаках на организации по континентам за 2021 год в процентном отношении по количеству: Азия - 26%; Европа - 24%; Северная Америка - 23%; Ближний Восток и Африка - 14%; Латинская Америка - 13%.

Следует констатировать растущие издержки киберпреступности, поскольку методы атак становятся все более изощренными и профессиональными. Это побуждает организации по всему миру инвестировать дополнительные средства и ресурсы в современные меры безопасности, включая обновленные программы обучения персонала, введение штата специальных сотрудников по киберпреступности и др. По оценкам специалистов, средняя стоимость одного кибернарушения в 2020 году оценивалась в 4,35 миллионов долларов США. Констатируется, что киберпреступность обойдется мировой экономике примерно в 7 триллионов долларов США. В 2022 году прогнозируется, что к 2025 году эта цифра возрастет до 10,5 триллионов долларов США.

В мировом сообществе, с учетом накопленного опыта, констатируется несколько преступных проявлений киберпреступности. Самой распространённой киберугрозой, с которой сталкиваются организации и частные лица, является фишинг¹. В 2021 году 323 972 интернет-пользователей сообщили о том, что стали жертвами фишинговых атак, что по разным оценкам составляет почти половину пользователей, пострадавших от утечки данных. В этот период констатировано около одного миллиарда электронных писем, которые затронули каждого пятого пользователя интернета.

Фишинг является наиболее распространенной формой кибератак, поскольку подтверждено, что ежедневно отправляется около 3,4 миллиарда спам-писем. Фишинг зачастую представляет собой атаку «входа», когда киберпреступники собирают конфиденциальную информацию (например, данные для ввода или номера кредитных карт), которую затем возможно использовать для запуска дальнейших атак. Установлено,

¹ Фишинг – вид интернет мошенничества, целью которого является получение доступа к конфиденциальным данным пользователя - логинам и паролям. Это достигается посредством проведения массовой рассылки электронных писем от имени популярных брендов, а также личных сообщений внутри различных серверов (например, от имени банков или внутри социальных сетей).

что фишинг является наиболее распространенной точкой входа для атак с использованием программ-вымогателей, когда рассылается спам будущим жертвам до тех пор, пока адресат не перейдет по соответствующей ссылке, которая может содержать программу-вымогатель или перенаправить ее на поддельный веб-сайт, где потерпевший вольно или невольно вводит свои данные для входа. Эти данные впоследствии используются для получения внутреннего доступа к сети, либо эскалации своей атаки и внедрения программы-вымогателя.

Одной из разновидностей кибератак являются программы-вымогатели, которые представляют серьезную угрозу как для отдельных лиц, так и для организаций, посредством которых, потерпевших вынуждают платить. В первой половине 2022 года по всему миру было зарегистрировано около 236,1 миллиона атак с использованием программ-вымогателей.

Распространенным является шантажирование потенциальных жертв посредством угроз публикации конфиденциальных фотографий, видео или иной информации, связанной с сексуальными действиями, при условии невыполнения определенных противоправных действий (Sextortion). Так, по данным Департамента IC3 США, в 2021 году поступило более 18 тысяч жалоб, связанных с сексуальным вымогательством, а убытки пострадавших составили более 13,6 миллионов долларов США.

К числу разновидностей киберпреступности относятся финансовое мошенничество, мошенничество в розничной торговле и продаже потребительских товаров, любовные аферы, взлом деловой электронной почты, киберпреследования, киберклевета, кража личных данных, взлом социальных сетей, романтические аферы, и др.

Весьма распространенными стали атаки на «цепочки поставок». Цепочки поставок становятся все более взаимосвязанными и сложными по мере совершенствования технологий. Такая связь представляет определенные риски, если предприятия и организации незащищены должным образом, что повышает уязвимость безопасности партнёров. Киберпреступники нацелены на эти уязвимости, и до 40% киберугроз происходит косвенно, именно через цепочку поставок.

Здесь провоцирующими выступают как человеческий фактор – недостаточный мониторинг партнеров и поставщиков в режиме реального времени на предмет рисков кибербезопасности, так и недостаточное внимание компаний в инвестиции в систем безопасности, включая современное программное обеспечение и специальных подразделений, обеспечивающих безопасное функционирование предприятия.

В современной литературе киберпреступность условно подразделяют на две категории:

а) киберзависимая преступность, то есть преступления, которые можно совершить только с использованием технологий, когда устройства являются как инструментом совершения преступлений, так и его целью (вредоносные программы, взломы с целью удаления или повреждения данных и др.);

б) традиционная преступность, расширившая своё влияние за счет использования современных технологий (кибермошенничество, кражи и др.).

Достаточно распространённым преступлением, совершаемым с использованием интернета, является мошенничество. Риски, сопряжённые с возможностью быть вовлечённым в различного рода мошеннические схемы, возникают при инвестировании денежных средств на иностранных фондовых рынках с использованием сети интернет. Распространенной разновидностью мошенничества являются звонки по телефону, когда предпринимаются попытки у владельцев банковских карт получения конфиденциальной информации, осуществить перевод либо установить программы удаленного доступа.

Другой вид мошенничества осуществляется на интернет-аукционах, когда сами продавцы завышают ставки с тем, чтобы поднять цену выставленного на аукцион товара. Продажа доменных имён, как разновидность кибермошенничества заключается в массовой рассылке электронных сообщений, в которых, например, сообщается о попытках неизвестных лиц зарегистрировать доменные имена, похожие на принадлежащие адресатам сайты, с предложениями о регистрации ненужное адресатам доменного имени, с целью их опережения.

Для полноты криминологической характеристики киберпреступности важно акцентировать внимание на профессиональном характере преступных посягательств, на безопасность в сфере информационных технологий. Основываясь на этом предварительном замечании следует констатировать, что с криминологической, и с уголовно-правовой позиции, мы имеем дело с таким явлением современности, как организованная преступность. В литературе отмечается, что организованная преступность «... являясь одной из форм преступности, характеризуется высокой комплексной общественной опасностью и проявляется в системе деятельности всех преступных организаций данного региона за определенный период» [1, С.309], либо «...обладающая высокой степенью общественной опасности форма социальной патологии, выражающаяся в постоянном и относительно массовом воспроизводстве и функционировании устойчивых преступных сообществ (преступных организаций)» [2, С.17].

Представляется что, наиболее существенными признаками организованной преступности являются:

а) наличие преступных организаций (объединений) различной степени сплоченности, имеющих функционально - иерархическую структуру со строгой субординацией и координацией функций между лицами или группами;

б) наличие профессионалов, для которых преступная деятельность является основной формой существования и образа жизни;

в) устойчивый, планируемый, законспирированный характер преступной деятельности;

г) наличие систем обеспечения преступной деятельности, собственной безопасности и нейтрализации социального контроля;

д) значительные денежные фонды, инвестируемые в преступную деятельность, легальный бизнес, доходы от которого направляются на коррумпирование государственных чиновников, материальную поддержку осужденных и т.д.;

е) прогрессирующая тенденция к расширению сфер преступной деятельности и влияния преступных организаций;

ж) антиобщественная идеология, своего рода «кодекс» поведения.

По мнению Э.Ф. Побегайло, к наиболее типичным признакам организованной преступности относятся: участие значительного числа лиц; устойчивость криминальных связей между членами групп; наличии специфических норм и правил поведения в среде её функционеров; специализация преступной деятельности; её предумышленный и заранее спланированный характер; иерархическая структура преступных групп и распределение ролей их участников; систематический преступный бизнес (промысел); межрегиональные связи; повышенная конспиративность; коррумпирование представителей власти и некоторые другие.

С позиции нашего анализа важно подчеркнуть, что киберпреступность в обязательном порядке характеризуется и международными связями.

Представляется правильным выделение двух разновидностей организованной преступности: общеуголовной и хозяйственно-экономической, последняя из которых, образуя разновидность профессиональной преступности, непосредственно свойственна и должна характеризовать киберпреступность.

Таким образом, преступления в сфере информационных технологий предполагают, как распространение вредоносных программ, взлом паролей, кражу номеров банковских карт и других банковских реквизитов, фишинг, так и распространение противоправной информации (клеветы, материалов порнографического характера, материалов, направленных на возбуждение межнациональной и межрелигиозной вражды и т.п.) через Интернет, а также вредоносное вмешательство через компьютерные сети в работу различных систем.

Как показывает практика, преступления в сфере информационных технологий имеют международный характер, поскольку, как правило, совершаются на территории нескольких государств, что актуализирует значение международного сотрудничества.

В качестве правовой основы международного сотрудничества в сфере борьбы с киберпреступностью может служить Конвенция Совета Европы о преступности в сфере

компьютерной информации (ETS №185), подписанная 23 ноября 2001 года в Будапеште [3]. Она открыта для подписания как государствами-членами Совета Европы, так и странами, которые не являются членами, но которые приняли участие в составлении и во вступлении других стран не членом.

Конвенция Совета Европы о компьютерных преступлениях (ETS №185) подразделяет преступления в киберпространстве на четыре группы.

Первую группу преступлений, направленных против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и систем, входят: незаконный доступ (ст.2), незаконный перехват (ст.3), воздействие на компьютерные данные (противоправное преднамеренное повреждение, удаление, ухудшение качества, изменение или блокировка компьютерных данных) (ст.4) или системы (ст.5). Также в эту группу преступлений входит противозаконное использование специальных технических устройств (ст.6) - компьютерных программ, разработанных или адаптированных для совершения преступлений, предусмотренных в ст.ст. 2-5, а также компьютерных паролей, кодов доступа, их аналогов, посредством которых может быть получен доступ к компьютерным системам в целом или любой ее части. Нормы ст. 6 подлежат применению только в случаях, если использование (распространение) специальных технических устройств направлено на совершение противоправных деяний.

Во вторую группу входят преступления, связанные с использованием компьютерных средств. К ним относятся подлог и мошенничество с использованием компьютерных технологий (ст.ст.7,8). Подлог с использованием компьютерных технологий включает в себя злонамеренные и противоправные ввод, изменение, удаление или блокирование компьютерных данных, влекущих за собой нарушение аутентичности данных, с намерением, чтобы они распространялись или использовались в юридических целях в качестве аутентичных.

Третью группу составляет производство (с целью распространения через компьютерную систему), предложение и (или) предоставление в пользование, распространение

и приобретение порнографии и детской порнографии, а также владение детской порнографии, находящейся в памяти компьютера (ст.9).

Четвёртую группу составляют преступления, связанные с нарушением авторского права и смежных прав.

В начале 2002 года был принят Протокол № 1 к Конвенции о киберпреступности, в соответствии с которым к категории преступлений было отнесено распространение информации расистского и другого характера, подстрекающего к насильственным действиям, ненависти или дискриминации отдельного лица или группы лиц, основывающегося на расовой, национальной, религиозной или этнической принадлежности.

В соответствии с положениями Конвенции, каждое государство-участник обязано создать необходимые правовые условия для предоставления следующих прав и обязанностей компетентным органам по борьбе с киберпреступностью: выемка компьютерной системы, её части или носителей; изготовление или конфискация копии компьютерных данных; обеспечение целостности и сохранности хранимых компьютерных данных, относящихся к делу; уничтожение или блокирование компьютерных данных, находящихся в компьютерной системе.

Конвенция также определяет создание необходимых условий для обязанности интернет-провайдеров проведения необходимого сбора и фиксации или перехвата необходимой информации с помощью имеющихся технических средств, а также способствовать в этом правоохранительным органам. При этом рекомендуется обязать провайдеров сохранять полную конфиденциальность о фактах подобного сотрудничества.

В Республике Узбекистан сформирована правовая основа борьбы с киберпреступностью. В соответствии с Законом Республики Узбекистан от 25 декабря 2007 года (ЗРУ-137) [4, С. 532]. Уголовный кодекс был дополнен самостоятельной Главой XX¹, предусматривающей ответственность за преступления в сфере информационных технологий, а в некоторые другие статьи Особенной части были включены в качестве квалифицирующих и особо квалифицирую-

щих признаков преступления, совершаемые с использованием средств компьютерной техники, сетей телекоммуникаций, а также всемирной информационной сети Интернет.

По УК РУз преступлениями в сфере компьютерной информации являются: нарушение правил информатизации (ст. 278¹), незаконный (несанкционированный) доступ к компьютерной информации (ст. 278²), изготовление с целью сбыта либо сбыт и распространение специальных средств для получения незаконного (несанкционированного) доступа к компьютерной системе, а также к сетям телекоммуникаций (ст. 278³), модификация компьютерной информации (ст. 278⁴), компьютерный саботаж (ст. 278⁵), создание, использование или распространение вредоносных программ (ст. 278⁶), незаконный (несанкционированный) доступ к сети телекоммуникаций (ст. 278⁷).

Данная группа посягательств является институтом Особенной части, отнесённой по родовой принадлежности к преступлениям против общественного порядка и общественной безопасности. Видовым объектом выступает общественная безопасность при непосредственном посягательстве на общественные отношения, связанные с безопасностью информации и систем обработки информации с помощью ЭВМ. Общественная опасность противоправных действий в области электронной техники и информационных технологий выражается в том, что они могут повлечь за собой нарушение деятельности автоматизированных систем управления и контроля различных объектов, серьёзное нарушение работы сетей телекоммуникаций, несанкционированные действия по уничтожению, модификации, искажению, копированию информации и информационных ресурсов, иные формы незаконного вмешательства в информационные системы, которые способны вызвать тяжкие и необратимые последствия, связанные не только с имущественным ущербом, но и физическим вредом людям.

В соответствии с Законом Республики Узбекистан от 13 июня 2017 года (ЗРУ-436) [5] такое преступление против жизни как доведение до самоубийства (ст.103 УК) была дополнена квалифицирующим признаком, повышающим ответственность, если

доведение до самоубийства или покушение на него путём угроз, жестокого обращения или систематического унижения чести и достоинства личности лица осуществлялось с использованием сетей телекоммуникаций, а также всемирной информационной сети Интернет. Этим же Законом склонение к самоубийству (ст.103, УК) было криминализовано, а использование при этом сетей телекоммуникаций и всемирной информационной сети Интернет оценено законодателем как квалифицированный состав.

Корректировке подверглись и некоторые преступления в сфере экономики, представляющие хищения чужого имущества. В нормах, предусматривающих ответственность за хищение путем присвоения или растраты (ст. 167), мошенничество (ст. 168), кражу (ст. 169) предусматривается повышенная ответственность, если они совершены с использованием средств компьютерной техники или с несанкционированным проникновением в компьютерную систему.

Необходимость действенной охраны отношений в сфере хозяйственной деятельности обусловило установление уголовной ответственности за незаконную деятельность по привлечению денежных средств и (или) иного имущества (ст.188¹) [6], где в качестве конструктивного и квалифицирующего предусмотрен признак «с использованием средств массовой информации либо коммуникаций, а также всемирной информационной сети Интернет».

Следует отметить как позитивное в законодательном процессе своевременное реагирование и установление уголовной ответственности за использование или хранение с целью распространения материалов, содержащих идеи религиозного экстремизма, сепаратизма и фундаментализма, призывы к погромам или насильственному выселению граждан либо направленных на создание паники среди населения, а также изготовление, хранение с целью распространения либо демонстрации атрибутики или символики религиозно-экстремистских, террористических организаций, а равно распространение таких сведений либо использование религии в целях нарушения гражданского согласия, распространение клеветнических, дестабилизирующих об-

становку измышлений и совершение иных действий, направленных против установленных правил поведения в обществе и общественной безопасности (ч. 1.2. ст. 244¹ УК), отягощённые тем, что эти действия осуществлялись с использованием средств массовой информации либо сетей телекоммуникаций, а также всемирной информационной сети Интернет (п. «г» ч. 3. ст. 244¹ УК).

В современном, постоянно меняющемся мире, совершенствование технологий, необходим постоянный мониторинг как со стороны технических специалистов, так и со стороны правоведов. Совершенствующиеся методы криминальных проявлений в сфере кибербезопасности требуют своевременного реагирования и в первую очередь на законодательном уровне. Так, например, получающие всё большую распространённость технологии Deepfake, посредством которых с помощью искусственного интеллекта (ИИ) создают ложные видеообращения, генерации похожести голосов с целью осуществления мошеннических действий уже сегодня требует законодательного реагирования.

Общепризнанно, что преступления в сфере информационных технологий очень часто являются международными. Учитывая это, следует обратить внимание на такой институт Общей части УК как действие уголовного закона в пространстве. В международной законотворческой практике наряду с территориальным, гражданства и универсальными принципами действия уголовного

закона в пространстве, которые присущи и законодательству Узбекистана, предусматривается также и реальный принцип. Как отмечается в литературе, сущность реального принципа действия уголовного закона в пространстве состоит в том, что государство признаёт возможным привлечение к уголовной ответственности иностранных граждан и лиц без гражданства или без гражданства, постоянно не проживающих на его территории, за преступления, направленные против интересов этого государства даже если эти преступления не совершены на его территории и не предусмотрены международными договорами [7]. Поскольку при киберпреступности нередки случаи совершения посягательств на интересы республики Узбекистан и его граждан вне пределов и территории нашего государства необходимо распространить действия УК РУз и на такие криминальные проявления. На основании изложенного предлагается новая редакция ч. 3 статьи 12 УК: «иностранные граждане и лица без гражданства, не проживающие постоянно на территории Республики Узбекистан, подлежат уголовной ответственности по настоящему Кодексу в случаях, если преступление направлено против интересов Республики Узбекистан, и в случаях, предусмотренном международным договором Республики Узбекистан, если они не были осуждены в иностранном государстве и привлекаются к уголовной ответственности на территории Республики Узбекистан».

Использованные источники

1. Уголовное право. Общая часть. – Т., Академия МВД Республики Узбекистан, 2005. – С.309.
2. Побегайло Э.Ф. Тенденции современной преступности и совершенствование уголовно-правовой борьбы с ней. М., 1990. – С.17.
3. The Convention on Cybercrime (Budapest Convention, ETS No. 185) and its Protocols <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>
4. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2007 г., № 52, ст.532.
5. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г., № 24. Ст.487.
6. Собрание законодательства Республики Узбекистан от 23 сентября 2016 года № ЗРУ-411.
7. Уголовное право. Общая часть. – Т., 2005. – С.112.

ПЕРЕДОВОЙ ОПЫТ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ В МИРОВОЙ КРИМИНОЛОГИИ

Абдурасулова Кумриниса Раимкуловна

профессор кафедры Криминологии
Академии МВД Республики Узбекистан,
доктор юридических наук, профессор

Буранова Разия Ермахамед қизи

докторант Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В статье рассматривается понятие и сущность геоинформационных технологий, роль и значение использования их в криминологическом прогнозировании преступности, также существующие достоинства, пробелы и недостатки в применении зарубежного опыта в практике прогнозирования преступности нашей страны, этапы и требования к использованию данных методов, опыт зарубежных стран.

Ключевые слова: преступность, геоинформационные технологии, прогнозирование преступности, аналитические и прогностические модели.

Abstract. The article examines the concept and essence of geoinformation technologies, the role and importance of their use in criminological forecasting of crime, in addition, the existing advantages, gaps and disadvantages in applying foreign experience of countries in the practice of forecasting crime in our country, the stages and requirements for the use of these methods, the experience of foreign countries.

Keywords: crime, geoinformation technologies, crime forecasting, analytical and predictive models.

Многообразие событий и процессов, связанных с преступностью, непосредственная связь преступности со сложной общественной жизнью, требуют всестороннего анализа этого негативного социального явления. Будущее состояние того или иного объекта или явления определяется путем прогнозирования того, какие изменения могут произойти в будущем в определенных событиях и процессах. В том числе, какие качественные и количественные изменения будут в состоянии преступности в будущем можно определить с помощью криминологического прогнозирования.

Несмотря на то, что криминологическое прогнозирование является относительно новым явлением в отечественной и зарубежной юридической науке, первые вопросы касающиеся прогнозирования изучались уже более века назад. При прогнозировании преступности наряду с учетом изменений, которые происходят и будут происходить на уровне всей страны, учитываются уникальность, социально-экономическое и политическое положение отдельных регионов.

Сегодня в развитых зарубежных странах для прогнозирования преступности посредством автоматического анализа особенностей преступлений и правонарушений, личностных качеств преступников и потерпевших, факторов, влияющих на преступления используются такие программные обеспечения, как CRUSH (Criminal Reduction Utilising Statistical History, США), PredPol (Predictive Policing Technology, США), HunchLab (США), Precrime (Великобритания), Precobs (Pre-Crime Observation System, Германия), ГЛОНАСС (Глобальная навигационная спутниковая система, Россия) и др. В результате применения данных программ на практике достигалось снижение показателей преступности до 30% в зависимости от особенностей преступности в вышеуказанных государствах.

Информационные технологии, являясь частью нашей жизни, существуют в каждой сфере нашей жизни. И конечно же, с развитием IT сферы (информационных технологий) увеличивается число пользователей, которые овладевают навыками в данной сфере и используют их для своих корыстных, то есть

преступных целей. В связи с этим показатели преступлений, совершенных с использованием информационных технологий растут. Зарубежными странами уже используются такие геоинформационные системы, как GPS в США, GALILEO в Европейских странах, ГЛОНАСС в России, BEIDOU в КНР, открывающие огромные возможности для правоохранительных органов в борьбе с преступностью.

Сегодня будущее борьбы с преступностью во многом определяется теми инструментами, которые используются в данном процессе. И с развитием науки важную роль играет искусственный интеллект, с помощью которого правоохранительным органам даются безграничные полномочия правоприменительной и правоохранительной деятельности. В частности, были определены четыре основных направления: 1) сбор, хранение и обработка информации; 2) аналитические и прогностические модели; 3) осуществление цифровых расследований; 4) обеспечение коммуникаций и взаимодействия.

Не будет ошибкой отметить, что «разработанные и используемые правоохранительными органами зарубежных стран системы на основе ИИ в обозначенных направлениях, представляют несомненный интерес для каждого государства» [1].

Согласно приведенным данным Международной конференции по машинному обучению (International Conference on Machine Learning, или ICML) мировым лидером в исследованиях ИИ являются США, второе место занимает Канада, третье место досталось Китаю и Великобритании, а дальше по цепочке представлены и другие страны, такие как Швейцария и Южная Корея, Израиль, Франция, Япония, Сингапур и Россия. Опыт использования ИИ в вышеперечисленных странах позволяет нам выделить имеющиеся индивидуальные особенности и аспекты каждого государства в своей правоохранительной системе, которые требуют тщательного анализа сложившейся ситуации в обозначенных нами странах [2].

США. Отличительной чертой американской системы прогнозирования является ее амбивалентность (двузначность). С одной стороны, прогнозирование является одним из основных научных направлений деятель-

ности университетов США, с другой – развитой сферой коммерческой деятельности. В то же время, хотя анализ и прогноз тесно связаны с планированием в США, прогнозирование считается вспомогательным по своему характеру и не входит в систему стратегического планирования [3].

Разработка прогнозов поддерживается системой грантов на государственном уровне – это Административно-бюджетное управление США [4]. Что же касается правоохранительной системы, то можно отметить, что предиктивная аналитика в США была внедрена в качестве эксперимента на территории 7 штатов (Алабама, Аризона, Нью-Йорк, Теннесси, Иллинойс, Южная Каролина и Калифорния). В США существует основной официальный источник статистических данных о преступности, составляемых на основе отчетов, которые предоставляются территориальными органами полиции – это программа UCR (Uniform Crime Report) [5]. Заинтересованность прогностическими алгоритмами в настоящее время затронула не только ученых и журналистов, но и систему уголовного правосудия США, в частности, за последние десятилетия перешли на «актуальное правосудие», используемое в целях оценки криминального риска, рецидива или неявки в суд обвиняемых и основанное на статистических методах, полученных в результате страхования и управления рисками» [6].

Следующим инструментом прогнозирования в США являются электронные криминалистические карты, широко используемые полицейскими управлениями. В данной криминальной карте данные хранятся в течение года, имея цветовую маркировку для выявления раскрытых преступлений, определения взаимосвязи между различными криминалистическими факторами (криминальными, демографическими, территориальными). Кроме того, шерифы и должностные лица, опираясь на данные распечатываемой раз в неделю криминальной карты, оценивают эффективность своих подчиненных в зависимости от результатов предпринятых усилий, по интенсивности преступлений в той или иной сфере или виде, а также усиливают полицейский контроль на месте совершения большинства правонарушений или преступлений, планируют будущие

действия путем перераспределения сил и средств исходя из криминальной обстановки [7].

Полицией США для предотвращения и расследования преступлений используются различные платформы социальных сетей, таких как Twitter, Facebook и YouTube, специальные программные платформы - Crime Scan Program, Postacrime, Spotcrime или CrimeReports, а также применяются специально разработанные программные обеспечения. К примеру, AVL (AutoVehicleLocator) - программное обеспечение, используемое городским полицейским управлением Сан-Франциско в целях оптимизации работы общественного транспорта, машин скорой помощи и сельскохозяйственной техники и снижения количества аварий (определение не только местоположения автомобиля, но и всех его параметров, т.е. от давления в колесах до температуры в салоне автомобиля) [8].

Следующими разработками, заслуживающими внимания в сфере прогнозирования преступности являются прогностическое программное обеспечение - Criminal Reduction Utilising Statistical History (CRUSH), «PredPol» («Predictive Policing»), Real-time Intelligence Crime Analytics System (RICAS), Palantir, Domain Awareness System, Shot Spotter, Athena Security Camera, Mayhem.

В результате использования данных систем количество преступлений сократилось более чем на 30%, в том числе: 1) грабежи - на 44%; 2) число нападений при отягчающих обстоятельствах - на 23%; 3) количество краж со взломом - на 20% [9], 4) преступлений против собственности на 4–11%; 5) автокраж - на 32%; 6) предвидение конкретных локальных участков будущих преступлений с точностью от 58% до 83%, 7) предсказание до 50% случаев домашнего насилия с использованием огнестрельного оружия [10].

На сегодняшний день PredPol переименована на Geolitics (geographical analytics) [11] и является лидером рынка в области прогнозного управления полицейской деятельностью и патрулированием, так как уже пятый год подряд он добавлен в престижный список GovTech1000. Список GovTech100, созданный журналом Government Technology

предназначен для выявления инновационных технологических компаний, которые оказывают значительное влияние на деятельность правительства. За семь лет своей работы и более 150 миллионов часов PredPol помогает правоохранительным органам снизить уровень виктимизации путем выявления и патрулирования районов, и в то же время защищает частную жизнь и гражданские права жителей этих населенных пунктов. В настоящее время данные программы используются для защиты каждого 33-го жителя США [12].

Великобритания. Сегодня полиция Великобритании осваивает технологию интеллектуального анализа Crush (добилась снижения общего уровня преступности в городе на 31% и снижению количества насильственных преступлений на 15% [13]), Oasis (прогнозирующее вероятности повторного совершения правонарушений лицами, освобожденными из пенитенциарных учреждений, Precrime [14] (предназначена для предотвращения преступлений, совершаемых организованными преступными группами), прогностической системы «RFG» («Recency, Frequency and Gravity system»; «iVPD» («interim Vulnerable Persons Database», (системы для «контроля лиц, уязвимых или подверженных риску причинения вреда»), применяемой в 2015–18 гг. в Шотландии) [15], «NDAS» («National Data Analytics Solution») [16] – программа, созданная полицией Уэст-Мидлендса, «Инструмент оценки рисков вреда» («Hart»), EBIT (Evidence Based Investigation Tool- «инструмент расследования, основанный на доказуемости» — алгоритм, прогнозирующий потенциальную раскрываемость преступлений некоторых типов (уличные нападения, нарушения общественного порядка и др).

Япония. Еще одной страной, заслуживающей внимания в использовании ИИ для прогнозирования преступности является Япония. «Алгоритм поимки преступника в городских условиях», основывается на теории игр, которая математически описывает «технологию защиты и нападения как технологию принятия решений» и направляет ресурсы для обеспечения безопасности в соответствии с движением людей и психологическими особенностями преступников [17].

В Японии существует национальный центр готовности к инцидентам (NISC - (National Center of Incident Readiness and Strategy for Cybersecurity [18]), предоставляющий аналитическую информацию правоохранительным органам для предупреждения киберпреступлений, так как согласно национальной стратегии цифровой трансформации государственного управления [19] в стране уделяется значительное внимание проверке безопасности цифровых систем управления и кибербезопасности в целом. «Белая книга о преступности» - одна из основных и наиболее полных источников статистической информации о преступности в Японии, которая ежегодно публикуется правительством страны в виде систематизированных статистических показателей для полиции, прокуратуры, судебных органов и пенитенциарных учреждений [20].

Система прогнозирования, используемая в Японии основывается на искусственном интеллекте, при этом применяет статистические, криминологические, математические методы анализа данных о погоде, времени, месте, географических условиях и других характеристиках преступлений и происшествий, кроме того японскими исследователями изучена возможность «трехмерного отображения событий-преступлений в виде 3-D модели в пространстве». Уникальность заключается в «данной 3-D модели, которая в отличие от классического двухмерного представления преступности при помощи зон – «горячих точек», позволяет эффективно визуализировать динамику перемещения преступности» [21].

Германия. С 2014 г. в полиции Германии используются методы анализа и прогноза с помощью компьютерных методов пространственных расчетов вероятности преступлений (выявляет зоны риска); SKALA (Система анализа и прогнозирования преступности – это использование алгоритмов для анализа преступности и прогнозирования; Precobs (Pre-Crime Observation System) [22] –предсказывающая с высокой точностью совершение преступления; аппаратно-программный комплекс, разработанный Оберхаузенским институтом технологий предсказаний по шаблону (Institute for pattern-based Prediction Technique), используя данные о деталях,

времени и месте совершенных ранее преступлений, прогнозирует, где и когда будет совершено следующее подобное преступление. В настоящее время показатель преступности сократился на 30 процентов [23].

Китай. Прогнозные аналитические системы в Китае: Интегрированная платформа совместных операций (Integrated Joint Operations Platform) - единая база данных, созданная с целью реализации правоохранительной стратегии в КНР; Pre-crime network - система, обеспечивающая predictive policing, предсказывающая возникновение криминальных инцидентов и других нарушений общественной безопасности; Cloud Police – система, разработанная компанией Cloud Walk, для распознавания лиц использует данные о движениях и поведении людей (например, о посещениях магазинов, где продается оружие) для оценки их шансов на совершение преступления, уведомляет автоматически полицию в случае возникновения риска совершения преступления гражданином, мониторинг мест «высокого риска», таких как хозяйственные магазины; полицейские используют очки дополненной реальности, идентифицирующие подозреваемых и тех, кто разыскивается для допроса, позволяют полиции получать доступ к функциям распознавания лиц и номерных знаков в режиме реального времени [24].

Система социального рейтинга (Social Credit System) с 2021 года осуществляет сбор и анализ данных на каждое лицо на основе социального рейтинга, складывающегося из 3 сфер жизни человека: «1) государственной (уплата налогов и счетов, погашение кредитов и т.п.); 2) общественной (соблюдение ПДД, норм рождаемости, честность в работе и образовании и т.п.); 3) поведение в сети (культура общения с пользователями, надежность размещаемой информации и покупки в интернет магазинах и т.д.)». Вся эта информация собирается в единой базе и специальный алгоритм рассчитывает и выявляет балл социального рейтинга каждого человека, о подозрительных из которых сообщают в полицию со сведениями об их местоположении [25]. Риск возрастает, если человек «часто посещает транспортные узлы и подозрительные места, такие как магазин ножей и др.

К примеру, «убийство в китайской провинции Фуцзянь, где мужчина во время ссоры задушил свою девушку и запустил банковское приложение Money Station на ее смартфоне с целью похитить принадлежащие ей денежные средства с банковского счета. В приложении для авторизации владельцу необходимо посмотреть в камеру смартфона, следовательно, мужчина показал на камеру лицо своей жертвы. Распознав неподвижное лицо женщины, ИИ дал сигнал персоналу банка, чтобы они посмотрели на ее лицо самостоятельно. На изображении сотрудники банка заметили синяки и след от удушья и передали информацию в полицию, которая по локации телефона установила местонахождение преступника и задержала его в момент, когда он пытался избавиться от тела своей жертвы» [26].

Еще одним примером использования ИИ в прогнозировании преступности в Китае является «персональная повторная идентификация» – сопоставление чьей-либо личности для поиска подозрительных лиц (например, если его заметили в разных местах и в разной одежде, носят маски и т.д.), гуляют в одном и том же районе. Согласно данным компании IHS Markit, в Китае установлено более 176 млн. камер наблюдения. Кроме компании Cloud Walk, другая китайская компания, UniView, занимается отслеживанием за людьми, часто путешествующими в другие страны (страны, с которыми у Китая напряженные отношения такие как Мьянма и Вьетнам, и автоматически маркируют их) [27].

Корея. Полиция РК тоже использует в своей работе возможности искусственного интеллекта: Pre-CAS (Predictive Crime Risk Analysis System) - система прогнозирования, введенная с 1 мая 2021 г. по всей стране, анализирует большие данные с помощью новейшего алгоритма ИИ для прогнозирования уровня риска преступности по регионам и количества преступлений и определяет наиболее эффективные маршруты патрулирования [28]. Результат использования способствовал высокоточному прогнозированию преступности, где средняя точность прогнозов составила 83,1%, а зоны повышенного риска были подтверждены территории с большим количеством преступлений и 112 сообщениями.

«CPTED» – метод архитектурного проектирования для предотвращения преступности посредством экологического дизайна. Это относится к методам и системам, которые создают среду, предотвращающую преступность, еще на этапе проектирования городских объектов, таких как здания [29].

Система видеонаблюдения в реальном времени «Интеллектуальная технология анализа видео CCTV» анализирует статистику прошлых преступлений для прогнозирования уровня криминального риска (по звукам или изображениям, например, звук шагов определяет, спешит ли человек или находится в спокойном состоянии, носит ли человек шляпу, очки, маску, носит с собой сумки или инструменты, при этом сравнивает текущую ситуацию с прошлыми преступлениями с целью измерения уровня опасности.

Наряду с этим также разработана инновационная программа мониторинга алкоголя, которая может круглосуточно выявлять употребление алкоголя правонарушителями наряду с активным GPS-слежением. По этим причинам корейская модель развивающихся стран стала интересным примером и эталоном для многих других стран. Например, более 15 стран Азии и Южной Америки посетили Сеульский центр мониторинга, чтобы наблюдать за его уникальной работой и передовыми технологиями, а Монголия пытается внедрить корейскую ЭМ-систему при поддержке правительства Кореи [30].

Следующей разработкой является интеллектуальная система «Googi»:

- во-первых, фокусируется на виртуальной реальности, используемой для обучения полиции криминальному образованию и включает реконструкцию мест преступлений посредством моделирования;

- во-вторых, исследует, как роботизированные устройства могут обнаруживать преступления и реагировать на них, когда они происходят, что в конечном итоге усиливает наблюдение. Эта технология использует судебную стоматологию для идентификации жертв и подозреваемых. Форма и патология зубов корейцев, а также следы укусов способствуют идентификации личности.

- в-третьих, включает большие данные, которые анализируются в офлайн и онлайн формате для прогнозирования и предотвращения преступлений [31].

Анализируя существующие работы, включающие в себя практическое применение искусственного интеллекта в разных странах мира, можно заметить распространенное использование цифровых технологий в предупреждении преступлений. Обзор зарубежных практик прогнозирования преступности в таких странах, как Индия, Япония и Сингапур показывает, что данные страны имеют высокие показатели в различных рейтингах инновационных и технологических стран мира [32].

Сингапур является страной, где создана концепция «умной нации» (Smart Nation). Эта концепция дает доступ всем гражданам к использованию технологий, предоставляющие им значительные возможности. В этих целях создано Правительственное технологическое агентство (GovTech), обслуживающее граждан и бизнес путем «создания цифровой инфраструктуры, платформ и приложений «Smart Nation», развертывания ИКТ и развития интернета вещей (Internet of Things – IoT). GovTech разрабатывает общенациональную сенсорную сеть «Smart Nation Sensor Platform» (SNSP), с общей инфраструктурой и услугами» [33].

Кроме этого, в Сингапуре открылся Правительственный центр оперативной безопасности (Government Security Operation Centre (SOC), заменивший с 2019 года «Cyber-Watch Centre»), разрабатывающий системы для обнаружения киберугроз с помощью искусственного интеллекта. Нельзя не заметить, что национальная стратегия по искусственному интеллекту Сингапура является теоретико-методологическим основанием для усиления прогностической аналитики в стране.

Сингапур – одна из немногих стран мира, которая, помимо разработки различных версий и изучения возможностей математико-статистического прогнозирования преступности, занимается «реформированием законодательства» с целью внедрения достижений современных технологий в правовое русло. В частности, Закон «О защите персональных данных» (Personal Data Protection Act) и «О злоупотреблении компьютерными технологиями и кибербезопасности» (Computer Misuse and Cybersecurity Act), которые хотя в основном направлены на правовое регулирование вопросов кибербе-

зопасности, однако содержат и нормы в сфере анализа данных. Сингапурские методики «ERASOR», «J-SOAP-II», «YLS / CMI» отличаются своим высоким уровнем точности прогнозов, к примеру, в сфере прогнозирования рецидивной преступности.

Индия. Неправильно думать, что прогнозирование преступности доступно только развитым странам, у которых есть высокий и качественный уровень жизни. Противоречием данной мысли является Индия, в которой принят масштабный национальный план «Цифровая Индия» (Digital India [34]), разработанный в 2014 г., направлен на цифровую трансформацию всей страны путем расширения возможностей граждан в этом процессе. Реализация данного плана включает в себя разработку и внедрение множество различных технологий, например, Aadhaar (дающий доступ к государственным услугам при помощи Интернета, India Stack [35] – проект, в рамках которой осуществляется цифровая идентификация всего населения («представляющая собой набор функционально совместимых программных уровней, вбирающие в себя цифровые платежи, проверенные безбумажные записи, деловые и сервисные транзакции, а также всю пользовательскую информацию из Aadhaar»).

В Индии для прогнозирования преступности созданы различные ведомства и центры, основывающиеся на работе с данными, Интернетом и технологиями (Data Security Council of India, Indian Computer Emergency Response Team, Cyber Coordination Centre, Cyber and Information Security (C&Is) Division), кроме того множество организаций для обеспечения безопасности на территории отдельных объектов. К примеру, Национальный центр защиты критической информационной инфраструктуры (National Critical Information Infrastructure Protection Centre – NCIIIPC), служащий активному внедрению цифровых технологий в прогнозирование и недопущению нарушений Закона об информационных технологиях.

Совет национальной безопасности Индии (National Security Council – NSC) (во исполнение плана «Цифровая Индия») с 2014 года активно использует весь свой возможный потенциал для разработок цифровых технологий. Apriori (Bansal, Bhambhu 2013) алгоритм прогнозирования преступ-

ности, включает в себя информацию о преступлениях исключительно против женщин (дополнительно использовался инструмент WEKA), где были установлены характеристики потенциальных субъектов преступлений (возрастная группа, фактор знакомства преступника и жертвы (незнаком или известен жертве), возрастная группа женщин). Алгоритм позволил выявить взаимосвязь между возрастом преступника и жертв, кроме того фактором их знакомства друг с другом с степенью точности на более 80%: «к примеру, преступления совершаются мужчинами 20–24 лет в отношении женщин в возрасте 16–22 лет, и в основном обвиняемые хорошо знакомы с жертвой». В последствии следующие результаты прогнозов алгоритма в конкретных регионах показали гораздо высокую статистическую точность в 93,62–93,99%, что способствовало предупреждению и пресечению ряда насильственных преступлений против женщин.

Обзор вышеизученных практик в зарубежных странах свидетельствует о стремительном развитии информационных технологий не только в одной определенной сфере, но и во многих сферах нашей жизни, в особенности, в сфере борьбы с преступностью. Данное развитие способствует увеличению количества информации и данных, которые требуют от правоохранительных органов улучшения тактики и стратегии в деятельности сотрудников, позволяющей противостоять угрозам современного мира.

Таким образом, зарубежная практика прогнозирования преступности достоверно демонстрирует значимость передовых и эффективных способов осуществления преступной деятельности, что свидетельствует о необходимости применения современных информационных технологий в прогнозировании преступности в качестве одного из эффективных средств предупреждения преступности. Международный опыт прогнозирования преступности может быть имплементирован в правоохранительную систему и практику только с учетом социально-экономических, политико-правовых и других особенностей нашей страны. Использование вышеупомянутых систем и разработок, то есть применение статистических моделей и математических алгоритмов в нашей правоохранительной системе не заменит традиционных методов, средств, форм и направлений работы сотрудников органов внутренних дел, но безусловно усилит их успешность и эффективность путем оптимизации использования бюджетных средств.

Прогностическая деятельность правоохранительных органов в нашей стране на сегодняшний день ограниченная, и хотелось бы надеяться, что уже в ближайшем будущем прогнозы преступности найдут свое применение в правоохранительной деятельности и будут способствовать повышению ее эффективности.

Использованные источники

1. URL: https://pikabu.ru/story/kto_lidiruet_v_iskusstvennom_intellekte_v_2020_godu_analiz_publicatsiy_konferentsii_po_mashinomu_obucheniyu_icmi_2020_7619033 Дата обращения: 6.12.23.
2. Завьялов И.А. Зарубежный опыт использования искусственного интеллекта в раскрытии преступлений. Вестник Московского университета МВД России. 2021(3):С. 229.
3. Актуальный опыт зарубежных стран по развитию государственных систем стратегического планирования / А.В. Клименко, В.А. Королев, Д. Ю. Двинских, Н. А. Рычкова, И. Ю. Сластихина. Москва, 2016. Ч. 2.
4. И.Н. Васильева, И.Ю. Захватов Зарубежный опыт прогнозирования и использования прогнозов в правоохранительной сфере. Материалы научно-практической конференции «Экстремальные ситуации, конфликты, социальное согласие» Сетевое издание «Академическая мысль» № 4 (21) М. 2022 С.91
5. О.Брайен Р. Факты преступности: сведения о правонарушителях и их жертвах // Криминология / под ред. Дж. Ф. Шелли / пер. с англ. Санкт-Петербург, 2003 с. 101–132.
6. И.Н. Васильева, И.Ю. Захватов Зарубежный опыт прогнозирования и использования прогнозов в правоохранительной сфере. Материалы научно-практической конференции «Экстремальные ситуации, конфликты, социальное согласие» Сетевое издание «Академическая мысль» № 4 (21) М. 2022 С.92

7. Прогнозирование развития криминальной ситуации в Республике Казахстан: Монография / Коллектив авторов. – Астана: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2017. – 172 с. С.42
8. Hvistendahl M. Can 'predictive policing' prevent crime before it happens? Science. <http://www.sciencemag.org/news/2016/09/can-predictive-policing-prevent-crime-it-happens> Дата обращения: 28.09.2023
9. <https://www.crimereports.com> Дата обращения: 18.12.23
10. Туробов А., Чумакова М., Вечерин А. Международный опыт применения математико-статистических алго-ритмов прогнозирования преступности // Международные процессы. № 4 (59). Т. 17.
11. <https://blog.predpol.com/the-cost-of-predpol-how-to-justify-your-purchase> Дата обращения: 20.12.23
12. <https://fsa3d.com/2020/04/24/crime-prediction-solutions-19/> Дата обращения: 24.11.23
13. <https://blog.predpol.com/predpol-named-to-govtech100-list-for-5th-straight-year> Дата обращения: 28.11.23
14. Сисенгалиев К.А. Зарубежный опыт применения информационных технологий в прогнозировании преступности // сборник трудов всероссийской научно-практической конференции (с международным участием) "Четвертые юридические чтения" Казахстан, г.Актобе. 2017г. С. 177-183. <https://elibrary.ru/item.asp?id=34849195>
15. <http://ruconnect.co.uk/67935/v-velikobritanii-zapustili-sistemu-precime-dlya-prognozirovaniya-prestupleniy/> Д.о.: 18.12.23
16. Alison Preuss. Law-breaking Scottish police database gets bigger / Express, Nov., 2018 / <https://www.express.co.uk/news/uk/1046854/police-database-scotland-data-protection-act> Дата обращения: 15.12.23
17. Priscilla Hunt, Jessica Saunders, John S. Hollywood. Evaluation of the Shreveport Predictive Policing Experiment/RAND Corp., #33, 2014/ <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/248883.pdf> Дата обращения: 18.12.23
18. Завьялов И.А. Зарубежный опыт использования искусственного интеллекта в раскрытии преступлений. Вестник Московского университета МВД России. 2021; (3): С. 233.
19. National Center of Incident Readiness and Strategy for Cybersecurity. URL: <https://www.nisc.go.jp/eng/> Д.о.: 20.12.23
20. Japan Digital Transformation Strategies. URL: https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=IDC_P38604; Report "Digital Transformation & Innovation in Japan" from Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/jp/en/pages/financial-services/solutions/lc/entdi.html>; Report «Digital Economy in Japan and the Eu» from EU-Japan Centre for Industrial Cooperation. URL: https://www.eu-japan.eu/sites/default/files/publications/docs/digitaleconomy_final.pdf Дата обращения: 20.12.23
21. Japan considers crime prediction system using big data and AI / The Japan Times, Jun., 2018/<https://www.japantimes.co.jp/news/2018/06/24/national/crime-legal/japan-mulling-crime-prediction-using-big-data-ai/#.XHdxjogzaUk> Дата обращения: 22.12.23
22. <https://swisscognitive.ch/2018/06/26/japan-considers-crime-prediction-system-using-big-data-and-ai/>
23. <https://ichip.ru/novosti/predskazatel-prestuplenij-43540> Дата обращения: 22.12.23
24. <https://www.augsburger-allgemeine.de/panorama/Kriminalitaets-Prognose-Mit-Precops-weiss-die-Polizei-wo-demnaechst-eingebrochen-wird-id32551037.html> Дата обращения: 12.08.23
25. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2022/03/08/the-5-biggest-tech-trends-in-policing-and-law-enforcement/?sh=5e8c42123840> Дата обращения: 15.09.2023
26. URL: https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/20211-17212-qp6hd.html Дата обращения: 12.08.23
27. URL: <https://hi-news.ru/technology/iskusstvennyj-intellekt-pomog-raskryt-ubijstvo-vzglyanuv-na-lico-zhertvy.html> Дата обращения: 19.08.23
28. URL: <https://tehmo.com/kitay-ispolzuet-iskusstvennyy-intellekt-dlya-predotvrascheniya-buduschih-prestupleniy-2690p.html> Дата обращения: 15.09.23
29. <https://www.boannews.com/media/view.asp?idx=97004> Дата обращения: 03.10.2023
30. <https://www.cep-probation.org/the-recent-development-in-korean-electronic-monitoring/> https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2023/10/113_125692.html Дата обращения: 04.10.23
31. <https://www.forensicmag.com/562531-South-Korean-University-Debuts-Policing-Algorithm-Named-Googi/> Дата обращения: 05.10.23
32. Например: Рейтинг Всемирной организации интеллектуальной собственности (WIPO) – Global Innovation Index 2019. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2019/ (Индия, Япония и Сингапур признаются лидерами по инновациям в регионе); Рейтинг Всемирного экономического форума (WEF) – The Most Innovative Economies in the World 2019 и Global Competitiveness Index 2019. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/most-innovative-economies-global/> (Сингапур и Япония входят в десятку стран-лидеров, а Индия определяется как страна с высоким потенциалом).
33. Digital India Plan. URL: <https://www.digitalindia.gov.in> Дата обращения: 07.10.23
34. Официальный сайт: <https://uidai.gov.in/my-aadhaar/avail-aadhaar-services.html> Обзор о возможностях и целях Aadhaar: <https://economictimes.indiatimes.com/wealth/personalfinance-news/aadhaar-everything-you-need-to-know-about-it/articleshow/60173210.cms> Дата обращения: 10.10.23
35. <https://www.indiastack.org/about/> Дата обращения: 10.10.23

KRIMINOGEN VAZIYAT OG'IR MAHALLALARDA JINOYATCHILIKNI JILOVLASHDA XORIIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI

Alimov Muhammadjon Islomiddin o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti, yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Toshkent shahri misolida kriminogen vaziyat og'ir mahallalarda sodir etilayotgan jinoyatlarni ilmiy asoslangan holda tahlil qilish orqali mazkur jinoyatlarning kelib chiqish sabablari va sodir etish omillarini o'rganib, ularni bartaraf etish bo'yicha asoslantirilgan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, material, tergov, surishtiruv, omillar, tahlil va taklif.

Abstract. In this article, based on the example of the city of Tashkent, reasonable proposals and recommendations were formulated to eliminate these crimes by studying the causes and factors of these crimes through a scientifically based analysis of crimes committed in areas with a severe criminal situation.

Keywords: crime, material, investigation, inquiry, factors, analysis and assumption.

O'zbekiston bugun har bir sohada rivojlanib, o'zining taraqqiyot yo'lida tobora yuksalib, yuqori natijalarga erishib kelmoqda. So'nggi yilda amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar mamlakatimiz ravnaqi va xalqimiz farovonligiga xizmat qilib, jahon hamjamiyati tomonidan yuksak e'tirof etilmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev prezidentlik lavozimiga kelgan ilk kunlardan oq mamlakatimizda xavfsizlikni ta'minlash, tinchlik va osoyishtalikni mustahkamlash, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratdi. Bu borada mahallaning xalq manfaatlariga xizmat qiladigan xalqchil tuzilmaga aylantirish ustuvor maqsad etib belgilandi.

O'zini o'zi boshqarishning noyob tizimi bo'lgan bu idoraning nufuzini oshirish, uni chinakam xalq vijdoniga aylantirish, huquq va vakolatlarini kengaytirish, moddiy-texnik bazasi va kadrlar salohiyatini mustahkamlash borasida keyingi yillarda ulkan ishlar amalga oshirilmoqda.

Bu ishlar, avvalo, bandlikni ta'minlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar, xotin-qizlar, yoshlar, nuroniy otaxon va onaxonlarimizga manzilli yordam ko'rsatish, fuqarolarni zamonaviy kasb-hunar va tadbirkorlikka o'qitish, kambag'allikni qisqartirish hamda ma'naviy-

ma'rifiy tadbirlar bilan uyg'un holda olib borilayotgani diqqatga sazovordir.

E'tibor qaratadigan bo'lsak, yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 127-moddasida mahalla institutiga alohida tavsiflangan, ya'ni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi hamda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni fuqarolarning manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy o'ziga xos xususiyatlaridan, shuningdek milliy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda, qonunga muvofiq mustaqil ravishda hal etishga haqliligi belgilab qo'yildi.

2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining birinchi maqsadida, mahalla instituti faoliyatining samaradorligini oshirish, uni jamoatchilik boshqaruvi va nazoratining tayanch bo'g'iniga aylantirish muhim vazifa sifatida belgilab berildi. Shundan kelib chiqib, hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni joyida hal etish maqsadida mahallalar vakolatlarini kengaytirish, ularning moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish, fuqarolarning o'z mahallasi hayotidagi ishtirokini hamda davlat organlari va mahallalar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqani ta'minlash, mahallalarda aholi bilan ishlashga qaratilgan jarayonlarni raqamlashtirish kabi ustuvor yo'nalishlarda keng amaliy ishlar olib borilmoqda.

Mahallalarda “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyili asosidagi ishlar O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida” 2013-yil 22-apreldagi 350-son[1] hamda “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida” 2014-yil 14-maydagi 371-son qonunlari[2], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938-son farmoni[3] va boshqa qonunchilik hujjatlari ijrosini ta’minlash bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, 2023-yil 30-martda tegishli davlat organlarining qo‘shma qarori qabul qilinib, mazkur qaror asosida alohida yo‘riqnoma ishlab chiqildi. Ushbu yo‘riqnomada “Obod va xavfsiz mahalla” tamoyili asosida respublika mahallalarida huquqbuzarlik sodir etishga moyil yoxud huquqbuzarlikdan jabrlanish ehtimoli yuqori bo‘lgan shaxslar, ya’ni ijtimoiy profilaktika obyekti bo‘lgan shaxslar bilan kunlik, yakka tartibda ishlash bo‘yicha manzilli chora-tadbirlarni amalga oshirish tartibi belgilab qo‘yildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2023-yil 21-dekabrda PF-209-son farmoni [4], shuningdek, “O‘zbekiston mahallalari uyushmasi faoliyatini yo‘lga qo‘yish va mahallalarda boshqaruv tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2023-yil 21-dekabrda 402-son [5] hamda Vazirlar Mahkamasining “Mahallalar faoliyatini tartibga solishga doir normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 2024-yil 13-iyundagi 334-son qarorlarida [6] mahalla-larni qo‘llab-quvvatlashni yanada takomillashtirish, mahallabay ishlashga mas’ul bo‘lgan shaxslar faoliyatini samarali tashkil etish va ularning hamkorligini ta’minlash hamda O‘zbekiston Respublikasi Konstitut-siyasining 127-moddasiga [7] muvofiq fuqaro-larning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini amalga oshirishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ularga qonunda belgilangan vakolatlarini amalga oshirishda ko‘maklashish maqsadi nazarda tutiladi.

Darhaqiqat, hozirgi kunda mahallaning xalq bilan davlat o‘rtasidagi “ko‘prik” vazifasini amalga oshiruvchi mustaqil va xalqchil tuzilmaga aylantirish borasida “mahalla yettiligi”ning o‘rni va roli muhim hisoblanadi. Shu maqsadda ham oxirgi yillarda “mahalla yettiligi” faoliyatini har tomonlama tashkiliy, moddiy qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan ham “mahalla yettiligi” faoliyatini muvofiqlashtirish, funktsiya va vazifalarini kengaytirish muhim maqsadlardan biri sanaladi.

Yuqorida keltirilgan normativ-huquqiy hujjatlar ijrosini ta’minlagan holda hududlardagi kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish maqsadida mahallalarda bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, amaliy tadbirlar olib borilishiga qaramasdan, bir qator jinoyatlarning sodir etilishi jilovlanmasdan qolmoqda.

Masalan, mamlakatimizda o‘g‘irlangan mobil qurilmalardan foydalanishni va ularning qayta sotilishini cheklash maqsadida “UZIMEI” tizimi yo‘lga qo‘yilgan, lekin mazkur tizimda fuqarolarning mustaqil ravishda tizim orqali yo‘qolgan uyali aloqa telefonlarini bloklash imkoniyatlari mavjud emas. Mazkur masalaning amaliy yechimi sifatida fuqarolarga mustaqil ravishda “UZIMEI” tizimi orqali telefonni bloklashi uchun ruxsat (dostup) berilishi maqsadga muvofiq.

Mazkur masalada Avstraliyada o‘g‘irlangan telefonlardagi ma’lumotlardan foydalanishni cheklash maqsadida “IMEI Blocking” (o‘g‘irlangan telefonlarni tarmoqdan bloklash tizimi)dan [8], Hindistonda “Central Equipment Identity Register” (CEIR) (o‘g‘irlangan telefonlarni bloklash uchun markazlashgan tizim)[9]dan fuqarolar o‘zlari mustaqil ravishda uyali aloqa vositalarini bloklashda foydalanishadi.

Hozirda mamlakatimizda shahar sharoitida ko‘p qavatli uylar mavjud bo‘lgan mahallalarda velosiped (skuter, moped) o‘g‘irliklarining oldini olish uchun velosiped (moped, skuter)larni onlayn tarzda ro‘yxatga oluvchi “Velosmart” dasturini yaratish, ushbu dastur orqali velosipedlarni onlayn ro‘yxatga olish, ularga xavfsizlik belgilarini berish tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Mazkur jinoyat yuzasidan xorijiy tajriba o‘rganilganida Niderlandiyada “Stop Fietsdiefstal” dasturi [10], Germaniyada “Fahrradpass” (velosipedlarni raqamli ro‘yxatga olish va kuzatish) tizimi[11], Buyuk Britaniyada “Bike

Register” (milliy velosiped ma’lumotlar bazasi) [12], Shveysariyada “Velofinder” (velosipedlarni ro‘yxatga olish va kuzatish uchun milliy onlayn platforma)[13], Kanadada “Project 529” (xalqaro miqyosda velosipedlarni ro‘yxatga olish va kuzatish tizimi)[14], Singapurda “Bicycles Security Label” (har bir velosipedga noyob xavfsizlik belgisini o‘rnatish tizimi)[15], AQSHda “Bike Index” (xalqaro miqyosda velosipedlarni ro‘yxatga olish tizimi)[16], San-Fransisko shahrida “S.A.F.E Bikes” dasturi (velosiped egalarini ro‘yxatga olish va o‘qitish) orqali ro‘yxatga olish tizimi yo‘lga qo‘yilgan.

Yaponiyada velosipedlarni majburiy ro‘yxatga olish tizimiva velosiped egalariga maxsus litsenziya berish amaliyoti mavjud.

Yuqorida o‘rganilgan xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqib, mamlakatimizda ham fuqarolarga va velosiped savdosi bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlarga ularni majburiy ro‘yxatdan o‘tkazish bo‘yicha majburiyat yuklash, shuningdek, ko‘p qavatli turar joy binolari yaqinida, jamoat transporti bekatlari yaqinida, ta’lim muassasalari atrofida, yirik savdo markaz-

lari oldida, dam olish va ko‘ngilochar maskanlar hududida, davlat muassasalari atrofida velosiped (skuter, moped)lar uchun doimiy nazorat qilinadigan alohida xavfsiz saqlash joylarini tashkil qilish lozim.

Niderlandiyada Amsterdam markaziy vokzalida 7 mingta velosipedga mo‘ljallangan ko‘p qavatli turargoh mavjud, Daniyada avtomatlashtirilgan velosiped turargohi, Germaniyada temiryo‘l stansiyalarida maxsus velosiped turargohlari (Bike & Ride), Yaponiyada avtomatlashtirilgan yerosti velosiped turargohlari, Fransiya Velib tizimi orqali velosiped ijarasi va turargohlar tarmog‘i, Ispaniyada velosiped ijarasi va turargohlar tizimi, Kanadada qishda ham foydalanish mumkin bo‘lgan velosiped yo‘laklari va turargohlar tashkil etilgan.

Yuqorida keltirilgan xorijiy mamlakatlar tajribasiga tayangan holda mamlakatimizda ham kriminogen vaziyat og‘ir hududlarda o‘g‘irlik, talonchilik va boshqa mulkiy jinoyatlarni chuqur tahlil qilgan holda ular sodir etilganidan so‘ng emas, balki sodir etilishidan oldin barvaqt profilaktikasini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida” 2013-yil 22-apreldagi 350-son O‘RQ-350-son qonuni // lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida” 2014-yil 14-maydagi O‘RQ-371-son qonuni // lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 18.02.2020yildagi PF-5938-son farmoni // lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida» 2023-yil 21-dekabrda PF-209-son farmoni // lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston mahallalari uyushmasi faoliyatini yo‘lga qo‘yish va mahallalarda boshqaruv tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2023-yil 21-dekabrda PQ-402-son qarori // lex.uz.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Mahallalar faoliyatini tartibga solishga doir normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida» 2024-yil 13-iyundagi 334-son qarori // lex.uz.
7. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // lex.uz.
8. Lost or stolen mobile devices - AMTA | The Voice of the Australian Mobile Telecommunications Industry - murojaat sanasi 20.09.2024-yil.
9. <https://ceir.gov.in/Home/index.jsp> - murojaat sanasi 20.09.2024 yil.
10. Start campagne Stop fietsdiefstal (fietsnetwerk.nl) - murojaat sanasi 20.09.2024-yil.
11. Login-Fahrradpass, Fahrradregistrierung und Fahrradausweis online - murojaat sanasi 20.09.24y.
12. Bike Index - Bike registration that works - murojaat sanasi 20.09.2024-yil.
13. Velofinder - murojaat sanasi 20.09.2024-yil.
14. <https://project529.com/garage> - murojaat sanasi 20.09.2024 yil
15. Security labels to prevent bike thefts|Be your own BOSS @WordPress - murojaat sanasi 20.09.24.
16. Bike Index - Bike registration that works - murojaat sanasi 20.09.2024

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА В АЛГОРИТМЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА

Таджиев Азамат Алибайевич

старший преподаватель кафедры предварительного следствия и криминалистики Академии МВД Республики Узбекистан, подполковник

Аннотация. В статье рассматриваются особенности использования международного опыта в алгоритме предупреждения преступлений против общественного порядка, включая хулиганство и незаконную организацию азартных и других, основанных на риске игр. Особое внимание уделено алгоритму действий сотрудников следственных органов в применении современных информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: алгоритм действий следственных органов, международный опыт, преступления против общественного порядка, информационные технологии, криминология, предупреждение преступлений, цифровая криминология, хулиганство, азартные игры.

Abstract: The article examines the features of using international experience in the algorithm for preventing crimes against public order, including hooliganism and illegal organization of gambling and other risk-based games. Special attention is paid to the algorithm of actions of investigative officers in the application of modern information and communication technologies.

Keywords: the algorithm of actions of investigative authorities, international experience, crimes against public order, information technology, criminology, crime prevention, digital criminology, hooliganism, gambling.

Международный опыт расследования преступлений против общественного порядка содержит в себе разнообразные методы и средства, которые необходимо изучить и, проанализировав позитивные моменты, внедрить их в деятельность следственных органов с целью совершенствования предупреждения этих преступлений. Внедрение данного опыта в методику предупреждения в расследовании преступлений против общественного порядка является необходимым фактором повышения ее эффективности. Данная методика нашло свое отражение как в зарубежных исследованиях, так и в работах ученых Узбекистана.

Следовательно, одним из направлений рассматриваемой методики расследования преступлений против общественного порядка является криминологические составляющие механизма предупреждения. Именно предупредительную функцию, на наш взгляд необходимо взять на вооружение для совершенствования методики расследования данных разновидностей преступлений. Также представляется целесообразным рассмотреть алгоритм предупреждения преступлений против общественного порядка совер-

шаемых в сфере информационно-коммуникационных технологий. Это имеет важное практическое значение для совершенствования института предупреждения органов следствия.

Исследованию актуальных проблем, изучению опыта зарубежных стран в сфере предупреждения хулиганства и незаконной организации проведения, азартных игр, как разновидности преступлений против общественного порядка, посвятили свои работы Е.И. Овчаренко, П.В. Помазков, Е.В. Рябов, Э.Н. Харина, О.В. Усенко и др. [1-5]

В Узбекистане Д.Ю. Каракетова еще в 2021 году в своем исследовании затронула проблему международного сотрудничества и использования опыта зарубежных стран в предупреждении хулиганства с криминологической точки зрения [6].

Анализ деятельности правоохранительных органов зарубежных стран показывает, что они добились в данном направлении существенных успехов, которые, на наш взгляд, следует изучить и наиболее оптимальные стороны применить в методике расследования преступлений против общественного порядка в Узбекистане.

Вызывает определенный интерес современная стратегия принятия мер предупреждения в методике расследования преступлений против общественного порядка в странах Британского содружества (Англия, Австралия, Канада, Новая Зеландия, Шотландия, Уэльс, Северная Ирландия и некоторые другие страны), которая основывается на положительном опыте прошлого и максимальном использовании новейших научных достижений, методов и технологий. Основной целью является повышение эффективности методики расследования, а также воздействие на причины и условия преступности, социально негативные (фоновые) явления, взаимосвязанные с преступностью. При этом к приоритетным направлениям предупреждения преступлений относится взаимодействие государственных структур, правоохранительных органов, научных учреждений и общественности.

Проблема предупреждения этих преступлений усугублялась тем, что в основном преступления против общественного порядка совершаются в составе группы. Это прежде всего касается массовых хулиганских проявлений или незаконной организации и проведения, основанных на риске, игр (незаконный тотализатор).

Установление электронных иммобилайзеров и других средств безопасности на автотранспортные средства существенно повлияло на снижение преступлений, связанных с их умышленным повреждением из хулиганских побуждений [7]. Увеличение количества домов с оконными и дверными электронными системами безопасности обусловило высокую степень их защищенности от противоправных хулиганских действий. Ключевая роль в стратегии предупреждения преступлений против общественного порядка отводится устранению возможности совершения преступлений и минимизации их причин (условий) [8], другими словами - мерам предупредительного воздействия.

С целью предупреждения и профилактики преступлений против общественного порядка активно развиваются проекты спортивного, волонтерского, социального и предпринимательского характера для граждан и в частности молодежи. Все это положительно влияет на меры предупреждения хулига-

нства и незаконной организации или проведения азартных и других основанных на риске игр, в том числе организация или содержание притонов для таких игр.

В большинстве стран правоохранительные органы придерживаются национальной стратегии предупреждения преступлений посредством современных высокотехнологичных систем цифрового предотвращения и расследования преступлений против общественного порядка, в том числе с возможностями использования искусственного интеллекта [9].

Это позволяет использовать сведения, полученные из открытых источников, например, из социальных сетей, а также при исследовании компьютерной техники, мобильных телефонов, изъятых в ходе проведения следственных действий.

Минимизация профессиональных издержек, связанных с бумажной волокитой, бюрократией, человеческим фактором, а также ускорение и оптимизация работы судебных и правоохранительных органов осуществляется в результате цифровизации деятельности всей системы уголовного правосудия. В зарубежных странах, в соответствии с теорией коммуникаций Digital First осуществляется эффективное использование цифровых доказательств посредством создания совместимых технических инструментов, позволяющих хранить и обмениваться ими во всей системе уголовного процесса. Безопасное онлайн-приложение «Track My Crime» позволяет пострадавшим отслеживать процесс расследования уголовного дела через веб-сайт Police.uk. Потерпевшие и свидетели, опасаящиеся за свою безопасность, могут давать показания в режиме видеоконференцсвязи без реального присутствия.

Современные технологии позволяют развивать системы мобильной связи служб спасения, обеспечивающие надежность голосовых и иных сообщений, передающие критически важную информацию на портативное устройство сотрудников правоохранительных органов. Видеозапись, осуществленная сотрудником правоохранительной структуры на месте преступления, является доказательством, в частности, по делам о хулиганстве в общественных местах и позволяет отобразить те обстоятельства

(эмоции), которые невозможно передать в письменных заявлениях.

Если обратиться к опыту предупреждения преступлений против общественного порядка в Соединенных штатах Америки (США), то можно сделать вывод, что их опыт применяется в странах Латинской Америки и ряда стран Азии и Африки. В этих странах действует Национальная программа единой отчетности о преступности (UCR), в рамках которой Федеральное бюро расследований (ФБР) ежегодно собирает официальную статистическую информацию о преступлениях из территориальных структур [10]. Информация служит для передачи населению сведений о последних тенденциях в сфере предупреждения преступлений против общественного порядка и реализации мер, направленных на обеспечение личной безопасности граждан.

Стандартизированная система категоризации преступлений США, называемая «индексной преступностью» [11], обобщает информацию о видах наиболее распространенных преступлений корыстной и насильственной направленности (это непосредственно относится к преступлениям против общественного порядка), которые используются для оценки состояния и динамики преступности в стране. Одним из таких распространенных преступлений является хулиганство и незаконная организация или проведение азартных и других основанных на риске игр.

Повышенный интерес вызывают статистические сведения о числе преступлений, связанных с нарушениями общественного порядка и о количестве пострадавших среди них; состоянии и тенденциях преступлений, совершенных по мотивам расовой, национальной, этнической, религиозной, половой нетерпимости; хулиганских проявлениях [12].

Из вышесказанного следует, что одним из перспективных направлений зарубежной криминологии является своевременные меры предупреждения преступлений против общественного порядка.

При расследовании хулиганства и незаконной организации или проведении азартных и других основанных на риске игр, грубо нарушающих общественный порядок, сотрудники правоохранительных органов США,

Канады, стран Европы обязаны проводить работу по предупреждению совершения новых таких правонарушений, а именно принимать решительные меры в отношении лиц, которые грубо нарушают устои общества.

Если своевременно не проводить предупредительные меры и не принимать меры по установлению причин и условий, способствующих совершению преступлений против общественного порядка, снижается эффективность превентивных мер в методике расследования данного вида преступлений. Как показывает практика, лица, ранее совершившие преступления против общественного порядка, могут встать на путь повторного совершения таких общественно опасных деяний. Поэтому следственные органы призваны должным образом воздействовать на подобные явления, проводить с такими лицами предупредительные меры, выходящие за рамки расследуемого уголовного дела, проводить разъяснительную работу, о фактах их антиобщественного поведения информировать общественные организации предприятий, учреждений, а также в отношении лиц, допускающих нарушения правил общежития, принимать установленные законом меры принудительного воздействия [13].

Алгоритм действий следственных органов, призван выявлять причины и условия, способствовавшие совершению преступления против общественного порядка, а также разработать меры по устранению этих причин должностным лицам, в компетенцию которых входит решение таких вопросов.

В зарубежных странах предупреждение в методике расследования преступлений против общественного порядка занимает важное место и является одной из основных задач стоящих перед органами следствия в досудебном производстве.

Необходимо отметить, что стремительное развитие информационно-коммуникационных и цифровых технологий в развитых странах Европы и Северной Америки [14] наряду с позитивными изменениями приводит к появлению новых видов противоправных проявлений, среди которых особое место занимает организация и проведение азартных и других основанных на риске игр в киберпространстве.

Для повышения качества предупредительных мер в расследовании преступлений против общественного порядка применяются высокотехнологичные программные продукты (Spotlight), созданные общественной некоммерческой организацией Торн (Thorn), позволяют идентифицировать личность участников CSAM-контента и самих преступников [15].

Другой формой преступной деятельности, стремительно набирающей оборот во многих странах мира, является киберпреступление, частью которого являются действия, связанные с хулиганством в информационном пространстве Интернета и незаконной виртуальной организацией или проведением азартных и других основанных на риске игр. Высокая степень латентности таких преступлений обуславливается тем, что жертвы не хотят обращаться за помощью к своим близким родственникам или в правоохранительные органы, предпочитая самостоятельно решать данную проблему. Широкий спектр технических возможностей по минимизации риска стать жертвой такого преступления включает формирование закрытого профиля индивидуальной страницы (аккаунта) в социальной сети; усложнение пароля доступа к личной информации, удаление сомнительных приложений и запросов, запрет доступа к определенным Интернет-ресурсам [16].

В этой связи, учитывая реалии зарубежного опыта предупредительной деятельности в расследовании преступлений против общественного порядка, нам представляется правильным поддержать позицию тех авторов, которые считают, что хорошо разработанный алгоритм предупреждения преступлений является гарантией недопущения их в будущем.

Исходя из анализа зарубежного опыта и разработанной концепции по совершенствованию алгоритма действий органов следствия по предупреждению преступлений против общественного порядка следует сделать вывод о важности внедрения данного опыта и алгоритма в методику расследования, проводимой органами следствия в Узбекистане.

В сущности, предупреждение преступлений как составляющая часть методики расследования преступлений против общес-

твенного порядка, совершаемых с помощью информационных технологий, как, впрочем, и любого другого вида преступления, представляет собой оптимальный алгоритм действий превентивного характера, основанных на изучении причин и условий, способствовавших их совершению на заключительном этапе расследования. На основании проведенного анализа зарубежного опыта в настоящее время разрабатывается система основных направлений совершенствования методики расследования преступлений против общественного порядка.

Первое направление – предупреждение преступлений против общественного порядка, составляет данные о последовательных этапах действий с целью принятия мер по недопущению, предупреждению этих преступлений, реализованные в детальный рабочий план расследования на заключительном этапе.

Второе направление – разработка тактики проведения последовательных следственных действий, основанных на использовании достижений цифровой криминологии и информационно-коммуникационных технологий, образующих определенную целостность, единство института предупреждения преступлений против общественного порядка.

Третье направление – реализация передового зарубежного опыта по использованию цифровой криминологии в алгоритме проведения предупредительных мер в расследовании преступлений против общественного порядка.

Таким образом, исходя из анализа зарубежного опыта предупреждения преступлений против общественного порядка, совершаемых с помощью информационных технологий, следует отметить о необходимости разработки единого алгоритма предупредительных мер превентивного характера в методике расследования этих преступлений. Данный алгоритм включает в себя организационно-тактические и иные действия, научно-практические рекомендации по их оптимальному применению с целью установления обстоятельств, способствующих их совершению, а также в целях недопущения совершения подобных преступлений в будущем.

Использованные источники

1. Овчаренко Е. И. Доказывание в досудебном производстве по уголовным делам о хулиганстве: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 206 с.
2. Помазков П. В. Борьба с преступлениями против общественного порядка: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону. – 2004. – 222 с.
3. Рябов Е. В. Методика расследования хулиганства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013. – 263 с.
4. Харина Э. Н. Расследование вандализма (криминалистические и уголовно-правовые аспекты): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 169 с.
5. Усенко О.В. Реализация оперативно-тактических комбинаций на различных этапах расследования незаконных организации и проведения азартных игр: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2019. – 26 с.
6. Каракетова Д. Ю. Уголовно-правовые и криминологические аспекты хулиганства: Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) – Т., 2021. – 58 б.
7. Farrell G., Tseloni A. and Tilley N. The effectiveness of vehicle security devices and their role in the crime drop // *Criminology and Criminal Justice*. 2011. ii (i). Pp. 21-35. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1748895810392190> (дата обращения: 09.12.2024).
8. Tilley N., Farrell G. and Clarke R.V. Target suitability and the crime drop // *The Criminal Act*. 2015. Pp. 59-76. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137391322_5 (дата обращения: 09.12.2024).
9. Орипов С.С. Совершенствование использования информационных технологий на стадии досудебного производства: Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD). – Т., 2023. – 52 с.
10. Курт Б. Психология криминального поведения. 7-е межд. изд. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК; ОЛМА-ПРЕСС, 2004. С.-218 (352 с.)
11. Morgan N., Hoare J., Byron C. (2015), An evaluation of government/law enforcement interventions aimed at reducing metal theft. London: Home Office. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/398511/horr80.pdf (дата обращения: 09.12.2024).
12. Сморгунюва А.Л. Современное состояние преступности в США и Великобритании (обзор основных тенденций) // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2009. № 87. С.133.
13. Гракович О.И. Органы внутренних дел в борьбе за укрепление общественного порядка. Минск, 2006 г. - С.29.
14. Комлев Ю.Ю. Цифровизация, сетевизация общества постмодерна и развитие цифровой криминологии и девиантологии // *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2020. Т. 11. № 1 (39). – С. 34.
15. Официальный сайт некоммерческой организации Торн (Thorn), учрежденной в 2012 году Эштон Катчер и Деми Мур для борьбы с распространением CSAM-контента в сети Интернет и идентификации личности их жертв. URL: <https://www.thorn.org/> (дата обращения: 09.12.2024). Sextortion is an emerging form of online abuse. URL: <https://www.thorn.org/sextortion/> (дата обращения: 09.12.2024).

SPORTDAGI KORRUPSIYAGA (PORAXO'RLIKKA) QARSHI KURASH VA UNING UCHUN JAVOBGARLIK BO'YICHA XORIJIY TAJRIBASI

Oblakulov Davlat Oltinboyevich

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish Akademiyasi o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada aynan sport sohasida korrupsiyaning eng xavfli ko'rinishlaridan biri bo'lgan poraxo'rlik uchun javobgarlik bo'yicha xorijiy davlatlar tajribasi o'rganilgan. Olingan natijalar asosida mamlakatimiz qonunchiligiga sport sohasida poraxo'rlik uchun javobgarlikni joriy qilish bo'yicha taklif va xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish, korrupsiya, pora evaziga og'dirib olish, doping.

Abstract. This article examines the experience of foreign countries in prosecuting bribery, one of the most dangerous forms of corruption in sports. On the basis of the obtained results, the author has developed proposals and conclusions on the introduction of responsibility for bribery in the field of sports into the country's legislation.

Key words: manipulation of sports competitions, corruption, bribery, and doping

Hisob-kitoblarga ko'ra, dunyoda 800 milliondan 1,2 milliardgacha odam havaskor yoki professional darajada sport bilan shug'ullanadi, sportdan tushadigan yillik daromad esa 145 milliard AQSH dollariga baholanmoqda[1].

Qayd qilganimizdek, jahonda so'nggi o'n yilliklarda sport sohasi firibgarlik, poraxo'rlik, tovlamachilik, sport natijalarini manipulyatsiya qilish kabi korrupsiya shakllariga hamda doping muammosiga duch keldi. Bu esa, sportdagi korrupsiya mojarolarining ko'payishi xalqaro hamjamiyat tomonidan mavjud korrupsiya xavflariga e'tiborni kuchayishiga olib keldi.

Jumladan, 2014-yilda Yevropa Kengashi tomonidan Shveysariyaning Maglingen shahrida Sport musobaqalarini manipulyatsiya qilishga qarshi konvensiya (Maglingen konvensiyasi) qabul qilingan.

Mazkur Konvensiyaning 3-moddasida "sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish — o'zi yoki boshqalar uchun ortiqcha ustunlikka erishish maqsadida sport musobaqasining oldindan aytib bo'lmaydigan (faraz qilib bo'lmaydigan) xususiyatini to'liq yoki qisman yo'q qilish uchun sport musobaqasining natijasini yoki uning borishini qasddan o'zgartirishga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik" deb ta'rif berilgan[2].

2016-yilda "Transparency International" tomonidan nashr etilgan "Global Corruption

Report: Sport", ya'ni Sportdagi korrupsiya to'g'risida xalqaro maxsus hisobot xalqaro hamjamiyatni va mutaxassislar e'tiborini tortdi[3].

Shuningdek, 2021-yil 9-yanvarda BMT tarixida sportdagi korrupsiya to'g'risida birinchi xalqaro hisobot nashr etildi va u BMT Bosh Assambleyasining korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha birinchi maxsus sessiyasida qabul qilindi.

Zamonaviy tadqiqotlarni o'rganish asosida sport sohasidagi eng ko'p tarqalgan huquqbuzarliklarni uch guruhga ajratish mumkin: birinchisi, sport musobaqalari paytida jamoat tartibini buzishga qaratilgan huquqbuzarliklar; ikkinchisi, sport sohasidagi korrupsiya; uchinchisi, sportda doping bilan bog'liq huquqbuzarliklar[4].

Sportdagi korrupsiya, musobaqalarni manipulyatsiya qilish, doping va zo'ravonlik (har qanday turdagi) sport uchun asosiy tahdidlardan hisoblanadi.

Zero, sport musobaqalari bilan bog'liq korrupsiyaning xavfi davlat va jamiyat uchun yetkazilgan moddiy zarar va ishtirokchilar uchun teng imkoniyatlarga asoslangan sport musobaqalarining nufuziga putur yetkazish bilan belgilanadi[5, 460 b].

Sportning korrupsiya xavfi eng ko'p yuqori bo'lgan sohasi futbol bo'lib, bu haqda FIFA eksperti janob Gautier Aubert futbol korrupsiya xavfi yuqori sohadir, chunki o'yinning keng

geografiyasi va kompaniyalaridagi katta garovlar tikish tufayli bu yerda son-sanoqsiz manipulyatsiyalar bo'lishi mumkin, deb ta'kidlaydi [6].

Bizga ma'lumki, korrupsiya – har qanday davlatning siyosiy tuzilishi, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish darajasidan qat'i nazar, butun dunyoda global muammo hisoblanadi. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi kurashish har qanday davlat uchun ustuvor vazifa hisoblanadi. Shu sababli xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligida sport sohasidagi korrupsiya uchun javobgarlik belgilangan normalarni o'rganish alohida dolzarblik kasb etadi.

Akademik A.X.Saidov ta'kidlaganidek, “qiyosiy-huquqiy tadqiq etish, bir tomondan, chet elda asosiy muammoni hal qilishda o'zini oqlagan foydali omillarning barchasini aniqlashga ko'maklashsa, boshqa tomondan xorij tajribasining salbiy tomonlarini, u yoki bu huquqiy yechimlarning samarali emasligini hisobga olish uchun imkon yaratadi [7].

BMTning Narkotik va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi tahlillariga ko'ra, 2021-yil holatiga ko'ra, sport musobaqalari natijalariga turli shakllarda qonunga xilof ravishda ta'sir ko'rsatganlik uchun 45 ta mamlakat yurisdiksiyasi (jumladan, AQSH, Argentina, Armaniston, Avstraliya, Braziliya, Ozarbayjon, Xitoy, Fransiya, Gruziya, Germaniya, Italiya, Yaponiya, Qirg'iziston, Latviya, Litva, Janubiy Koreya, Moldova, Portugaliya, Rossiya, Turkiya, Belarus, Tojikiston va Ukraina) qonunchiligida jinoiy javobgarlik choralari belgilangan [5, 460 b].

Quyida biz ayrim xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligida sportdagi korrupsiya uchun javobgarlikning qiyosiy-huquqiy tahlilini ko'rib chiqamiz.

1. Italiya jinoyat qonunchiligida sportdagi korrupsiya va poraxo'rlik uchun javobgarlik bo'yicha maxsus (§ 48.1.50 – Legge 13 dicembre 1989, n. 401. “Interventi nel settore del giuoco e delle scommesse clandestini e tutela della correttezza nello svolgimento di manifestazioni sportive” (Qimor o'yinlariga aralashish va noqonuniy pul tikish va sport tadbirlarida adolatni himoya qilish) qonun qabul qilingan[8].

Mazkur Qonunning “Sport musobaqalarida firibgarlik” deb nomlangan 1-moddasiga ko'ra, Italiya milliy Olimpiya qo'mitasi (CONI), ot zotlarini ko'paytirish bo'yicha Italiya Ittifoqi

(UNIRE) tomonidan tan olingan federatsiyalar tomonidan tashkil qilingan sport musobaqalari ishtirokchilariga musobaqa natijalariga ta'sir ko'rsatish uchun pul yoki har qanday afzalliklarni taklif yoki va'da qilgan har qanday kishi yoki davlat tomonidan tan olingan boshqa sport tashkilotlari ularning a'zo jamiyatlari yoki xuddi shu maqsadga erishishga qaratilgan boshqa firibgarlik harakatlarini sodir etganlik uchun ikki yildan olti yilgacha ozodlikdan mahrum qilish va 1000 dan 4000 yevrogacha jarima bilan jazolanishi belgilangan.

Mazkur moddaning 2-qismiga ko'ra, pul yoki har qanday noqonuniy afzallikni qabul qilgan yoki uning va'dasini qabul qilgan tanlov ishtirokchisiga ham xuddi shunday javobgarlik nazarda tutilgan.

Umuman, Italiya jinoyat qonunchiligida sport sohasidagi jinoyatlarni uch turi, ya'ni 1) sportdagi korrupsiya; 2) sport musobaqalari paytidagi jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar; 3)sportda doping uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

2. Germaniya Federativ Respublikasi jinoyat qonunchiligini tahlil qiladigan bo'lsak, Germaniyada sport sohasidagi korrupsiya jinoyatlariga qarshi kurash alohida dolzarblik kasb etganligini ko'rishimiz mumkin.

Xususan, GFR jinoyat qonunchiligi 265c§-moddasida sportdagi qimor o'yinlariga asoslangan firibgarlik uchun, 265d§-moddasida professional sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish uchun javobgarlik belgilangan [9].

GFR JKning 265d-moddasida professional sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish uchun javobgarlikni nazarda tutilgan.

3. Fransiya JKning 1-bo'limi “Davlat (jamoat) funksiyasini bajarmaydigan shaxslarning passiv va faol korrupsiyasi” deb nomlanib, 445-1-1-moddasiga ko'ra, sport musobaqalari natijasini o'zgartirishga yoki sport musobaqalarining adolatli o'tishiga harakat yoki harakatsizligi orqali ta'sir qilish uchun musobaqa ishtirokchilariga o'zi yoki uchinchi shaxslarning manfaati uchun pora, ya'ni moddiy yoki har qanday noqonuniy afzalliklarni va'da qilgan yoki taklif qilgan, taqdim qilgan har qanday shaxsga nisbatan JKning 445-1-moddasida ko'rsatilgan besh yilga ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanishi belgilangan [10].

Fransiya JKning 445-2-1-moddasiga ko'ra, sport musobaqasining har qanday ishtirokchisi

sport musobaqalarini normal va adolatli o'tkazilishiga yoki natijasini o'zgartirishga ta'sir qilish uchun pora, ya'ni moddiy yoki har qanday noqonuniy afzalliklarni o'zi yoki boshqalar uchun qabul qilganligi JKning 445-2-moddasida ko'rsatilgan, ya'ni besh yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanadi. Jinoyatni takroran, ya'ni ikkinchi marotaba sodir qilinishi og'irlashtiruvchi holat hisoblanib, jazo og'irroq tayinlanishi uchun asos bo'ladi.

Fransiya jinoyat qonunchiligida sport sohasidagi korrupsiyani ikki guruhi, ya'ni:

a) sportdagi korrupsiya uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi umumiy normalar;

b) sport tadbirlari ishtirokchilarining poraxo'rliqi uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi maxsus normalar nazarda tutilgan.

4. AQSHda sportdagi poraxo'rlikka qarshi kurashish uchun 1964-yilda “Sportda poraxo'rlik to'g'risida”gi qonun qabul qilingan.

Ushbu qonunga ko'ra, har qanday sport musobaqasi natijasiga poraxo'rlik bilan ta'sir qilish maqsadida har qanday kelishuvni amalga oshirish uchun harakat qilgan, harakat qilmoqchi bo'lgan yoki boshqa shaxs bilan til birlashtirgan shaxs besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanishi nazarda tutilgan [11, 346–354 b].

5. Buyuk Britaniyada sport sohasidagi korrupsiya jinoyatlari uchun javobgarlik belgilovchi maxsus qonun qabul qilinmagan. Bunday jinoyatni sodir qilgan shaxs umumiy qoidalariga muvofiq javobgarlikka tortilishi mumkin va sport musobaqalari paytida pul tikish bilan bog'liq korrupsion huquqbuzarlik Britaniyada firibgarlik sifatida tasniflanadi [12].

6. Armaniston JKning 201-moddasi “professional sport musobaqalari va ajoyib tijorat tanlovlari ishtirokchilari va tashkilotchilarining poraxo'rliqi” deb nomlanib, unga ko'ra, musobaqa (tanlov)lar natijalariga ta'sir o'tkazish uchun sportchilar, sport hakamlari, murabbiylar, jamoa rahbarlari yoki professional sport musobaqalarining boshqa ishtirokchilari va tashkilotchilari, shuningdek ajoyib tijorat tanlovlari tashkilotchilari va tanlov komissiyasi (hakamlar hay'ati) a'zolarini pora olish – eng kam ish haqining ikki yuz baravaridan besh yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki olti oydan bir yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki ikki oydan oshmaydigan muddatga qamoq jazosi bilan jazolanadi [13].

Mazkur moddaning 2-qismiga ko'ra, xuddi shu harakatlar bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til birlashtirgan holda yoki uyushgan guruh tomonidan sodir etilsa – besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Mazkur moddaning 3-qismiga ko'ra, sportchilar, sport hakamlari, murabbiylar, jamoa rahbarlari yoki boshqa ishtirokchilar yoki professional sport musobaqalari rahbarlari yoki tijorat musobaqalari tashkilotchilari va musobaqa komissiyasi (hakamlar hay'ati) a'zolari tomonidan musobaqalar yoki musobaqalar natijalariga ta'sir o'tkazish maqsadida noqonuniy moddiy boyliklarni olish yoki mulk bilan bog'liq xizmatlardan noqonuniy foydalanish uchun – eng kam ish haqining uch yuz baravaridan besh yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yildan ortiq bo'lmagan muddatga muayyan lavozimlarni egallash yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilish yoki ikki oydan uch oygacha qamoq yoki ikki yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi belgilangan.

7. Qirg'iziston Respublikasi JKning 229-moddasi “Sportchilarning poraxo'rliqi” deb nomlangan bo'lib, unga ko'ra, musobaqa yoki musobaqa natijasiga ta'sir o'tkazish uchun sportchi, sport hakami, murabbiy, jamoa rahbari yoki professional sport musobaqasining boshqa ishtirokchisi yoki tashkilotchisi, shuningdek ajoyib tijorat musobaqasi tashkilotchisi yoki hakamlar hay'ati a'zosiga pora berish – uch yilgacha ma'lum lavozimlarni egallash yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilingan holda 200 dan 500 gacha hisoblangan ko'rsatkichlar bo'yicha jarima bilan jazolanadi [14].

Mazkur moddaning 2-qismiga ko'ra, sport hakami, murabbiy, jamoa rahbari yoki sport musobaqasi tashkilotchisi, shuningdek musobaqa yoki musobaqa natijasiga ta'sir o'tkazish uchun ajoyib tijorat musobaqasining tashkilotchisi yoki hakamlar hay'ati a'zosi tomonidan noqonuniy ravishda pul, moddiy boyliklar olish yoki moddiy xarakterdagi xizmatlarni qabul qilish – uch yilgacha muayyan lavozimlarni egallash yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilingan holda 500 dan 1000 gacha hisoblash indeksleri bo'yicha jarima bilan jazolanadi.

8. Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 184-moddasi “rasmii sport musobaqasi

yoki ajoyib tijorat musobaqasi natijalariga noqonuniy ta'sir" qilish uchun javobgarlikni nazarda tutadi [15]. Unga ko'ra, sportchiga, sport hakamiga, murabbiyga, sport jamoasi boshlig'iga, rasmiy sport musobaqasining boshqa ishtirokchisiga yoki tashkilotchisiga (shu jumladan ularning xodimiga), shuningdek hakamlar hay'ati a'zosiga, pul, qimmatli qog'ozlar, boshqa mol-mulkning ajoyib tijorat tanlovi ishtirokchisi yoki tashkilotchisiga rasmiy sport musobaqasi yoki ajoyib tijorat musobaqasi natijalariga noqonuniy ta'sir ko'rsatish yoki bunday shaxslarni ushbu ta'sirni o'tkazishga majburlash yoki ishortirish yoki shu maqsadlar uchun bunday shaxslar bilan oldindan til birlashtirish uchun moddiy qimmatliklarni berish yoki mulkiy manfaatdor etish (xususan, bunday shaxsning ko'rsatmasi bilan mulk o'tkazilganda yoki mulk bilan bog'liq xizmatlar ko'rsatilganda, yoki mulk huquqi boshqa jismoniy yoki yuridik shaxsga berilganda) – uch yuz mingdan yetti yuz ming rublgacha jarima yoki to'rt oydan bir yilgacha bo'lgan muddatga mahkumning ish haqi yoki boshqa daromadlari miqdorida, yoki uch yilgacha muayyan lavozimlarni egallash yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilingan yoki to'rt yilgacha majburiy mehnat yoki besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish, yuz ming rublgacha jarima yoki mahkumning ish haqi yoki boshqa daromadlari miqdorida besh oygacha yoki uch yilgacha muddatga ma'lum lavozimlarni egallash yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilish bilan jazolanishi belgilangan.

9. Moldova Respublikasi JKning 333-moddasiga ko'ra, tijorat, jamoat yoki boshqa nodavlat tashkilotni boshqaradigan yoki ishlaydigan shaxs tomonidan hakamlik sudi tomonidan har qanday nizoni hal qilish uchun saylangan yoki tayinlangan hakam (hakamlik sudi sudyasi) tomonidan sport tadbirining ishtirokchisi o'zi yoki boshqa shaxs uchun, o'z xizmat vazifalariga kiritilgan harakatni bajarish yoki bajarmaslik evaziga, kechiktirish yoki tezlashtirish yoki o'z vazifalarini buzgan holda, shuningdek sport tadbirlari natijalariga ta'sir ko'rsatish uchun shaxsan yoki vositachi orqali mulk, mulkiy xizmatlar, afzalliklar yoki imtiyozlar har qanday shaklda so'rash va qabul qilish uchun javobgarlik nazarda tutilgan [16].

Moldova JKning 334-moddasida uning 333-moddasida ko'rsatilgan shaxslarga mulkiy yoki

noqonuniy afzallikni va'da, taklif qilgan yoki berganlik uchun javobgarlik belgilangan.

Ushbu moddaning 4-qismida rag'batlantiruvchi norma mavjud bo'lib, shaxsdan tovlamachilik qilib pora olingan bo'lsa ushbu shaxs huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ixtiyoriy ravishda murojaat qilib, jinoyatni ochishda faol yordam bergan bo'lsa, javobgarlikdan ozod qilinishi nazarda tutilgan.

10. Ozarbayjon JKning 192-2-moddasida sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish uchun javobgarlik belgilangan [17]. Unga ko'ra, sportchiga, sport hakamiga, murabbiyga, homiyga yoki boshqa shaxsga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita, shaxsan yoki vositachi orqali to'g'ridan-to'g'ri unga yoki uchinchi shaxslarga sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish maqsadida moddiy va boshqa afzalliklarni taklif qilish, va'da berish yoki o'tkazish – uch mingdan besh ming manatgacha jarima yoki uch yildan olti yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Mazkur moddaning 2-qismiga (192-2.2.) ko'ra, sportchi, sport hakami, murabbiy, homiy yoki boshqa shaxs tomonidan to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita, shaxsan yoki vositachi orqali to'g'ridan-to'g'ri o'zi yoki uchinchi shaxslar uchun sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish maqsadida har qanday harakat (harakatsizlik) uchun moddiy va boshqa imtiyozlarni talab qilish yoki olish yoki ularning taklifni qabul qilishi uchun mingdan besh minggacha manat miqdorida jarima yoki uch yildan olti yilgacha ma'lum bir lavozimni egallash yoki ma'lum bir faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilish yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Mazkur moddada og'irlashtiruvchi belgilar sifatida takroran sodir qilish, bir guruh, uyushgan guruh yoki jinoiy uyushma tomonidan sodir qilish nazarda tutilgan.

Mazkur moddaning 4-qismiga ko'ra, (192-2.4.) sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish maqsadida sportchiga, sport hakamiga, murabbiyga, homiyga yoki boshqa shaxsga yoki ularning yaqin qarindoshlariga nisbatan zo'rvonlik yoki zo'rvonlik tahdididan foydalanish yoki ularni yoki ularning yaqin qarindoshlari haqida shaxsiy sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarini tarqatish bilan tahdid qilish yoki ularning yoki yaqin qarindoshlarining mol-mulki yoki mulkni yo'q qilish bilan qo'rqitish orqali

biror-bir harakatni amalga oshirishni yoki qilmaslikni talab qilish (tovlamachilik) – uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Ozarbayjon JKning (192-2.5.) 192-2.4-moddasida nazarda tutilgan harakatlar hayot yoki sog'liq uchun xavfli zo'rlik ishlatish bilan sodir bo'lsa – uch yildan olti yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Ozarbayjon JKning 192-2.1, 192-2.2 va 192-2.4-moddalarida "sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish" deganda shaxsning o'zi yoki boshqalar foydasiga noqonuniy ustunlikka erishish uchun sport musobaqalarining borishi yoki natijasini qasddan o'zgartirishga qaratilgan harakat (harakat yoki harakatsizlik) tushuniladi.

Ozarbayjon JKning 192-2.1-moddasida nazarda tutilgan qilmishni sodir etgan shaxs, agar u tegishli davlat organiga bu haqda ixtiyoriy ravishda xabar bergan yoki tahdid tufayli sodir etgan bo'lsa, jinoiy javobgarlikdan ozod qilinadi deb belgilangan.

Ozarbayjon JKning 192-2.2-moddasida nazarda tutilgan qilmishni sodir etgan mansabdor shaxs o'z xizmat vazifalarini (vakolatlarini) bajarishi munosabati bilan Ozarbayjon JKning 311-moddasiga binoan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

11. Gruziya JKning 203-moddasida professional sport musobaqalari yoki tijorat ko'ngilochar tanlovlari ishtirokchilari yoki tashkilotlarining pora berganlik uchun javobgarligi nazarda tutilgan [18].

Mazkur moddaning 1-qismida (bandida) professional sport musobaqalari ishtirokchilari, sudyalari, murabbiylar, jamoa rahbarlari yoki professional sport musobaqalari tashkilotlari yoki tijorat ko'ngilochar tanlovlarining tashkilotchilari yoki hakamlar hay'ati a'zolariga musobaqalar yoki tanlovlar natijalariga ta'sir o'tkazish uchun pora berish uchun javobgarlik belgilangan.

Mazkur moddaning 2-qismida og'irlashtiruvchi belgi takroran sodir etish uchun, 3-qismida ushbu moddaning 1 yoki 2-bandlarida nazarda tutilgan harakat uyushgan guruh tomonidan sodir etilganlik uchun javobgarlik belgilangan.

Ushbu moddaning 4-qismida professional sport musobaqalari ishtirokchilari tomonidan musobaqalar yoki tanlovlar natijalariga ta'sir qilish maqsadida pul, qimmatli qog'ozlar yoki

boshqa mol-mulkni noqonuniy ravishda olish yoki mulkiy xizmatlardan foydalanish uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Ushbu moddaning 5-qismida sudyalari, murabbiylar, jamoa rahbarlari yoki professional sport musobaqalari tashkilotlari, shuningdek tijorat ko'ngilochar tanlovlarining tashkilotchilari yoki hakamlar hay'ati a'zolari tomonidan musobaqalar yoki tanlovlar natijalariga ta'sir ko'rsatish maqsadida pul, qimmatli qog'ozlar yoki boshqa mol-mulkni noqonuniy olish yoki mulkiy xizmatlardan foydalanish uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Gruziya JKning 203-moddasi eslatmasida ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan har qanday shaxsga pul, qimmatli qog'ozlar yoki boshqa mol-mulkni berish yoki mulkiy xizmatlar ko'rsatishni hokimiyatga ixtiyoriy ravishda e'lon qilgan shaxslar jinoiy javobgarlikdan ozod qilinadi, deb belgilangan.

Yuqorida keltirilganlardan ko'rinadiki, aksariyat xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligida sportdagi poraxo'rlik uchun javobgarlik belgilangan.

Xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligida sportdagi poraxo'rlik uchun javobgarlik masalalarini tahlil qilganimizda, Italiya va AQSHda sportdagi korrupsiya maxsus qonun bilan tartibga solingan bo'lsa, Buyuk Britaniyada esa umumiy firibgarlik yoki poraxo'rlikdan ajratilmagan holda javobgarlik nazarda tutilgan. GFR, Fransiya, Armaniston, Qirg'iziston, Rossiya Federatsiyasi va Ozarbayjon qonunchiligida sport sohasidagi poraxo'rlikni nazarda tutuvchi yoki sport musobaqalarini manipulyatsiya qilish uchun javobgarlik belgilangan.

Sportdagi poraxo'rlik jinoyati predmeti borasida gap ketganda tahlil qilgan davlatlar jinoyat qonunchiligida Qirg'iziston va Rossiya Federatsiyasida faqat moddiy yoki mulkiy xizmatlar pora predmeti sifatida tan olingan bo'lsa, Italiya, GFR, Fransiya, AQSH, Buyuk Britaniya, Moldovada har qanday noqonuniy manfaatdorlik pora predmeti sifatida tan olingan. Ozarbayjon JKda esa mulkiy yoki boshqacha imtiyozlar pora predmeti bo'lishi mumkinligi keltirilgan.

Rossiya va Qirg'izistonda jinoyat obyektiv tomondan pora predmetini taqdim qilganda (yoki mulkiy xizmat amalga oshirilganda) tamomlanadi. Italiya, GFR, Fransiya, AQSH, Buyuk Britaniyada esa jinoyat kesik tarkibli,

ya'ni pora so'rashni o'zi tugallangan jinoyat hisoblanadi.

Sport musobaqalari natijalariga qonunga xilof ravishda ta'sir ko'rsatish jinoyatini sodir etganlik uchun ozodlikdan mahrum qilish Rossiya, Ozarbayjon, Gruziya, Moldova JKda 6 yilgacha, Armaniston, Fransiya JKda 5 yilgacha, Germaniya JKda 3 yilgacha belgilangan. Bu borada Fransiya, Armaniston, Qirg'iziston, Rossiya Federatsiyasi, Ozarbayjon jinoyat qonunchiligida sportdagi poraxo'rlik uchun jarima, ozodlikdan mahrum qilish bilan bir qatorda, muayyan huquqdan mahrum qilish jazolari nazarda tutilgan.

Rossiya, Moldova, Gruziya, Ozarbayjon jinoyat qonunchiligida pora evaziga og'dirib olishni amalga oshirgan shaxsga nisbatan jinoiy javobgarlikdan ozod etishni nazarda tutuvchi rag'batlantiruvchi norma ham mavjud.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, aksariyat davlatlarda sportdagi poraxo'rlikning oldini olish uchun jinoyat qonunchiligida javobgarlik belgilangan. Bu borada xorijiy davlatlar tajribasini inobatga olgan holda mamlakatimiz JKda yangi quyidagi mazmundagi 214¹-“Sport musobaqalari ishtirokchilari va tashkilotchilarini pora evaziga og'dirib olish” degan modda bilan to'ldirish taklif qilinadi:

“214¹-Sport musobaqalari ishtirokchilari va tashkilotchilarini pora evaziga og'dirib olish

Sportchi, trener, sport hakami yoxud sport musobaqalarining boshqa ishtirokchilari va tashkilotchilariga sport musobaqalari yoki mukofotlanadigan tanlov natijalarini yoki uning borishini qasddan o'zgartirish yoki boshqa tarzda noqonuniy ravishda tadbir natijalariga ta'sir ko'rsatish maqsadida ularning bajarishi lozim yoki mumkin bo'lgan muayyan harakatni ularni pora evaziga og'dirib olayotgan shaxs manfaatlarini ko'zlab bajarishi yoxud bajarmasligi evaziga qonunga xilof ekanligini bila turib, noqonuniy manfaatdorlikni, ya'ni moddiy yoki nomoddiy haq yoki mulkiy tUSDagi ish, xizmat yoki boshqa imtiyozlar yoxud boshqacha nafni va'da qilish, taklif etish yoki taqdim etish jazolanadi.

Sportchi, trener, sport hakami yoxud sport musobaqalarining boshqa ishtirokchilari va tashkilotchilarini sport musobaqalari yoki mukofotlanadigan tanlov natijalarini yoki uning borishini qasddan o'zgartirish yoki boshqa tarzda noqonuniy ravishda tadbir natijalariga

ta'sir ko'rsatish maqsadida ularning bajarishi lozim yoki mumkin bo'lgan muayyan harakatni ularni pora evaziga og'dirib olayotgan shaxs manfaatlarini ko'zlab bajarishi yoxud bajarmasligi evaziga qonunga xilof ekanligini bila turib, noqonuniy afzalliklarni, ya'ni moddiy yoki nomoddiy haq yoki mulkiy tUSDagi ish, xizmat yoki boshqa imtiyozlar yoxud boshqacha nafni talab qilish yoki qabul qilib olish jazolanadi.

Ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan harakatlar:

- a) takroran;
- b) ko'p miqdorda;
- v) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til

biriktirib sodir etilgan bo'lsa, – jazolanadi.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan harakatlar

- a) takroran;
- b) ko'p miqdorda;
- v) tamagirlik yo'li bilan;
- g) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til

biriktirib sodir etilgan bo'lsa, – jazolanadi.

Ushbu moddaning birinchi va ikkinchi qismida nazarda tutilgan harakatlar

- a) juda ko'p miqdorda;
- b) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan bo'lsa, – jazolanadi”.

Basharti pora evaziga og'dirib olishni amalga oshirgan shaxsga nisbatan moddiy qimmatliklar yoki mulkiy manfaat so'rab tovlamachilik qilingan bo'lsa va ushbu shaxs jinoiy harakatlar sodir etilganidan keyin bu haqda o'ttiz sutka ichida o'z ixtiyori bilan arz qilsa, chin ko'ngildan pushaymon bo'lib, jinoyatni ochishda faol yordam bergan bo'lsa, u javobgarlikdan ozod etiladi.

Bu borada (jami 190 nafar ishtirokchi) o'tkazilgan ijtimoiy so'rov natijalari tahlili ham respondentlarning 56,8 foizi sport sohasidagi poraxo'rlik uchun alohida javobgarlik belgilash zarur deb hisoblaganlar.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, sport sohasida sodir etiladigan jinoyatlar, shu jumladan sportdagi korrupsiyaning jinoiy-huquqiy va kriminologik jihatlari yetarli darajada o'rganilmaganligini inobatga olib, uni alohida tadqiqot doirasida o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. <https://www.transparency.org/en/publications/global-corruption-report-sport> Kirish sanasi 18.07.2024
2. <https://www.coe.int/en/web/sport/match-fixing> Kirish sanasi 27.07.2024-yil // <https://rm.coe.int/russian-cets-2015/16809ed41b> Kirish sanasi 28.07.2024 yil
3. <https://www.transparency.org/en/publications/global-corruption-report-sport> Kirish sanasi 18.07.2024
4. Крупник И.А. Уголовная ответственность за посягательства на отношения в сфере спорта в России и зарубежных странах: Дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2022.
5. Musashayxov K.X. Sport sohasida kelishilgan o'yinlar bilan bog'liq korrupsiyaviy holatlar va unga qarshi kurashish choralari// “Ilm-fan va ilmiy faoliyatda korrupsiya va byurokratiya: muammo va uning yechimlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy davra suhbat materiallari to'plami // Mas'ul muharrirlar: yu.f.d., prof. M.M.Mamasiddiqov, yu.f.d., dos. Sh.I.Shayzakov. – Toshkent, 2024.– 552b.
6. Храмова Д. А. Коррупция в спорте// Scientia Potentia Est. – 2019. – №2.
7. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А. Туманова. – М.: Юрист, 2003. – 448 с.
8. http://www.edizioneuropee.it/law/html/23/zn48_01_050.html kirish sanasi 18.07.2024
9. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB)// https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html Kirish sanasi 28.07.2024
10. <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/14297> Kirish sanasi 22.07.2024
11. Крупник И.А. Противодействие преступлениям в сфере профессионального спорта в законодательстве государств англо-саксонской системы права / И.А. Крупник. — DOI 10.17150/2411-6262.2024.15(1).346-354.-EDN ZANGCF// Baikal Research Journal. -2024.-Т.15, №1.
12. Bribery Act 2010.<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents> Kirish sanasi 25.05.2023
13. <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> Kirish sanasi 25.07.2024
14. <https://cbd.minjust.gov.kg/112309/edition/12625/ru> Kirish sanasi 25.07.2024
15. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ Kirish sanasi 27.07.2024
16. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30394923&pos=80;-46#pos=80;-46 Kirish sanasi 24.07.2024
17. https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=259;-59 Kirish sanasi 25.07.2024
18. <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=262> Kirish sanasi 28.07.2024-yil

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KORRUPSIYANING OLDINI OLISH BO'YICHA AQSH TAJRIBASI

Davranov Xusniddin Baxranovich

*O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
bosh yuriskonsulti, podpolkovnik*

Annotatsiya. Maqolada korrupsiya har qanday davlat uchun, siyosiy tuzumi, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish darajasidan qat'i nazar, global muammo ekanligi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jumladan ichki ishlar organlaridagi korrupsion holatlarning salbiy oqibatlari, bu yo'nalishda rivojlangan ilg'or davlatlar, xususan AQSH tajribasining ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, korrupsiyaga oid huquqbuzarlik, korrupsiyaviy holat, politsiya, profilaktika, manfaatlar to'qnashuvi, tamagirlik.

Abstract. The article describes the fact that corruption is a global problem for any country, regardless of its political system, level of economic and social development, the negative consequences of corrupt situations in law enforcement agencies, including internal affairs, and the importance of the experience of advanced countries that have developed in this direction, in particular, the United States.

Key words: corruption, crime related to corruption, corrupt state, prevention, conflict of interest, greed.

Yangi O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanib ulgurdi. Buni so'nggi yillarda sohaga oid qabul qilingan konseptual ahamiyatga ega normativ-huquqiy hujjatlar, korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan ma'muriy islohotlar misolida ham ko'rish mumkin. Bunda, eng avvalo, korrupsiyaga qarshi kurashning sifat va son jihatdan mutlaqo yangi darajaga ko'tarilishi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning siyosiy irodasining mahsuli ekanligini ta'kidlash joizdir. Jumladan, davlat rahbarining jamiyatni "halollik vaksinasi bilan emlash" zarurati haqidagi fikrlari bu boradagi ishlarga qo'yilgan tamal toshi desak, aslo mubolag'a bo'lmaydi. Zero, Prezidentimiz saylovoldi ma'ruzalarining birida "Bugungi kundagi yana bir ustuvor vazifamiz – mamlakatimiz rivojiga to'siq bo'layotgan yovuz illat, ya'ni korrupsiya va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquqbuzarlikning oldini olish masalalarini samarali hal etishdan iborat" [1, 4b] ekanligini ta'kidlagan edi.

Shu asosda mazkur sohada normativ-huquqiy bazani tizimli ravishda takomillashtirib borish choralari ko'rilmogda. Fikrimizning isboti o'laroq, korrupsiyaga qarshi kurash borasidagi qonunning kuchga kirgani, shuningdek turli qonunosti hujjatlarining qabul qilinganini keltirish mumkin. Xususan, 2017-yil 3-yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat

Mirziyoyev "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunni imzoladi. Ushbu Qonunning maqsadi korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'lib, unda "korrupsiya", "korrupsiyaga oid huquqbuzarlik", "manfaatlar to'qnashuvi" kabi asosiy tushunchalarga izoh berish bilan bir qatorda, korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari ham qayd etilgan.

Shuningdek, qonun bilan korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, vakolatli organlar tizimi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va fuqarolarning mazkur sohadagi ishtiroki, korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar, jazo muqarrarligini ta'minlash va bu borada xalqaro hamkorlikni ta'minlash kabi choralar mustahkamlab qo'yildi.

Mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi kurash sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasida 2021-yil yanvar oyida e'lon qilingan "Transparency International" xalqaro nohukumat tashkiloti tomonidan 2020-yil bo'yicha "Korrupsiyani qabul qilish indeksi" reytingida O'zbekiston 180 ta davlat orasida 26 ball bilan 146-o'rinni egallab, 7 pog'onaga ko'tarildi. 2019-yilda O'zbekiston 25 ball bilan 153-o'rinni egallagan bo'lsa, 2018-yilda bu ko'rsatkich 23 ball bilan 158-o'rinni tashkil etgan edi. O'zbekiston ikki yil ichida 12 pog'onaga

yuqorilab, Markaziy Osiyo mintaqasida korrupsiyaga qarshi kurashishda sezilarli ijobiy ko'rsatkichni namoyish etdi [2; 3 b].

Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi kurashish borasida hali o'z yechimini kutayotgan masalalar ham yo'q emas. Jumladan, Korrupsiyaga qarshi kurash agentligining ma'lumotlariga ko'ra, 2021-yilning 6 oyi mobaynida 2544 nafar mansabdor shaxs tomonidan sodir etilgan korrupsiya holatlariga oid 1676 ta jinoyat ishi tergov qilinib, sudlarga yuborilgan. Sud yakunlari bo'yicha korrupsiyaga oid jinoyat ishlari bo'yicha 592,5 mlrd. so'm moddiy zarar yetkazilgani aniqlanib, shundan 170,8 mlrd. so'mi (28 foizi) undirilib, 421,7 mlrd. so'mi Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi tomonidan undirilishi belgilangan [3; 1 b].

Bu esa, davlat idoralari xodimlari, xususan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarda korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashishning mukammal metodikasi ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu sababli yetakchi xorijiy davlatlarning politsiya tizimida korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurash bo'yicha amaliyotini o'rganish lozim bo'ladi.

Ushbu masalada AQSH tajribasi alohida ahamiyatga ega. Xususan, 2017-yilning 18-sentyabrida Vashingtonning Bruks nomidagi institutida korrupsiyaga qarshi kurashga bag'ishlangan anjumanda XVF rahbari K.Lagart dunyo bo'ylab bir yilda olinadigan poraning umumiy hajmi 2 trln AQSH dollari ekanligini, bu esa dunyo YAIMning 2 %ni tashkil qilishini ta'kidlab o'tgan bo'lsa, 2017-yilning 10-dekabrida BMT Axborot markazi ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda bir yillik pora miqdori 1 trln AQSH dollarini tashkil etishi, buning natijasida dunyo iqtisodiyotiga 2,6 trln AQSH dollari miqdorida zarar (jahon YAIMning 5%) yetkazilayotganligi ma'lum qilingan.

Umuman olganda, AQSHda korrupsiyaga muhim jinoyat turi sifatida qaralib, jinoyat qonunchiligi bilan ta'qib qilinadi. AQSH Adliya vazirligida asosiy faoliyati mansabdor shaxslar orasida korrupsiyaga qarshi kurash bilan shug'ullanuvchi alohida bo'lim mavjud. Mazkur bo'lim, qonunlarni buzishda ayblanayotgan boshqaruvning barcha bo'g'inidagi saylanadigan va tayinlanadigan mansabdor shaxslar ishi bo'yicha qat'iy nazoratni olib boradi. AQSHda federal darajada korrupsiyaviy holatlarni tergov qilishda Federal qidiruv byurosi (FBR) muhim ahamiyat kasb etadi.

AQSHda politsiya tizimidagi korrupsiyaga qarshi kurashda asosiy e'tibor profilaktikaga qaratilgan. Birinchi navbatda, nopok va no-kompetent bo'lgan shaxslarni tizimga kelib qolishining oldini olish maqsadida nomzodlar maxsus tekshiruvlardan o'tkaziladi. Rahbarlik lavozimlariga tayinlanayotgan nomzodlarga nisbatan maxsus tekshiruv Federal qidiruv byurosi orqali amalga oshiriladi. Maxsus tekshiruv Federal qidiruv byurosi va politsiya orqali barcha ma'lumotlar bazalari orqali, nomzodning tug'ilgan joyi, yashagan manzillari, o'qigan maktab va boshqa muassasalari hamda ish joylariga so'rov xatlari yuborish bilan amalga oshiriladi. Shuningdek, nomzod kredit tashkilotlarining qarzdorlik ro'yxatlarida turish-turmasligi, bundan tashqari, agar harbiy xizmatga borgan bo'lsa harbiy arxiv orqali ham o'rganiladi.

Nomzodni o'rganish jarayonida uning moddiy ahvoliga, psixologik jihatdan sog'lomligi, hayot tarzidagi nuqsonlariga, salbiy illatlariga (maqtanchoqlik, janjalkashlik va h.k.) alohida e'tibor berilib, xorij fuqarolari bilan aloqasi, nodavlat tashkilotlarga a'zoligi to'liq o'rganilganidan so'ng, poligraf tekshiruvdan o'tkaziladi [4; 11-19 b].

Nomzod ishga qabul qilinganidan so'ng ham to'liq nazoratga olinadi. Har yili turli shakl va mazmundagi anketa so'rovnomasini to'ldirib beradi. Unda o'zining, turmush o'rtog'i va farzandlarining mol-mulki, oylik maoshidan tashqari daromadlari va boshqa ma'lumotlar to'liq ko'rsatib boriladi.

Axloqiy standart va kasb qoidalarini o'rnatish va politsiya tizimini rivojlantirish konsepsiyasida yosh kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda korrupsiya muammosini har tomonlama o'rganish ko'zda tutilgan bo'lib, politsiyaning barcha ta'lim muassasalarida korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurash bo'yicha ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar hamda politsiya xodimlari mas'uliyatini oshirish bo'yicha maxsus darslar o'tiladi [5; 12-13-b.].

Politsiya tashkiliy tuzilmasi rahbari korrupsiya muammosini tahlil qilib, mehnat jamoasida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan korrupsiyaviy holatlarni aniqlashi, shuningdek jamoatchilik fikrini o'rganib, tegishli chora-tadbirlar belgilashi lozim. Shuningdek, politsiya tuzilmasining rahbari shaxsiy tarkib, jamoatchilik va fuqarolar oldida korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi

kurash bo'yicha o'zining tashabbuskorligini namoyon qiladi. Rahbarlarning mas'uliyatligi instituti politsiyada korrupsiyaning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Quyidagilar rahbarni korrupsiyaning oldini olishdagi majburiyatlariga kiradi. Jumladan:

1) oxirgi uch yilda korrupsiyaviy holatlar uchun ayblangan xodimlarni xizmat tavsif-nomasini tahlil qilish, korrupsiyaviy holatlar haqida xabar bergan xodimlarni rag'batlantirish;

2) oxirgi tekshiruvlar natijalarini ko'rib chiqish, bo'ysunuvidagi xodimi ko'rsatkichlarini yuqori baholagan rahbarlarni aniqlash hamda ushbu baho bilan xodimning ko'rsatkichlari to'g'ri kelmagan taqdirda uning rahbariga noxolisligi uchun tegishli chora ko'rish;

3) tarkibiy tuzilma shaxsiy tarkibining 50 % dan kam bo'lmagan xodimlari bilan anketa so'rovnomasi o'tkazib, natijasi bo'yicha tegishli qarorlar qabul qilish va boshqalar [6; 185 b].

Alohida e'tiborli jihati shundaki, Amerika metodikalarida ko'rsatilishicha, korrupsiya alomatlarining inkor etilishi – politsiya tuzilmasi ustidan yetarli darajada nazoratning yo'qligidan dalolat beradi. Rahbar har qanday qonun buzilishi, shu jumladan boshqa shaxs yoki tashkilotlar tomonidan aniqlangan korrupsion holat uchun javobgar hisoblanadi [6.; 63-70-b.].

Misol uchun, Los-Anjeles shahri politsiya boshqarmasining har bir korrupsiyaviy holat yuzasidan yuritiladigan hisobotida ushbu salbiy holat bo'yicha rahbarning tushunchasi va fikri keltiriladi. Unda korrupsiyaviy holat yuz bergan tuzilmaning rahbari ushbu huquqbuzarlikning kelib chiqish sababi va oqibatlarini to'liq yoritib, kelgusida bunday holatlarning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarini rejalashtirib ko'rsatadi.

AQSH tadqiqotchilari tomonidan politsiya tizimidagi korrupsiyaviy holatlarning oldini olish va unga qarshi kurashishda bir qancha omillar, ya'ni xodimlarni iqtisodiy va ijtimoiy ahvoli, psixologik yondashuvi, nomzodlarni sifatli tanlash, tarbiyalash va nazoratning sifati va tizimlilikiga alohida e'tibor qaratiladi.

Ko'p vaqt aksariyat rivojlangan davlatlarda politsiya xizmati kuchli iqtisodiy motivatsiyaga ega bo'lmagan odamlardan jamlanishi, shuning uchun ular oylik maoshi ko'tarilishiga muhtoj emasligi haqidagi yondashuv mavjud bo'lgan.

Ko'pgina davlatlarda iqtisodiy jihat muhimligini ko'rsatuvchi yangicha yondashuv shakllandi: Politsiyadagi adolatli xizmat nufuzli

bo'lishi bilan birga, iqtisodiy jihatdan jozibador bo'lishi lozim. Darhaqiqat, politsiya xodimlarini iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ular tomonidan korrupsion holatlarga yo'l qo'yilmasligini ta'minlaydi.

Politsiya xizmati xodimlariga yaratilgan shart-sharoit va ularni iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash xodimlarni o'z o'rini saqlab qolishga harakat qilishi va har qanday korrupsion motivatsiyalardan ongli ravishda voz kechishiga asos bo'ladi.

Politsiya xizmati xodimlari xizmatining jozibadorligini ko'rsatish uchun nafaqat ularning oylik maoshlarini oshirish, balki ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlab borish zarur. Jumladan, avtomashina va uyga imtiyozli kreditlar bilan ta'minlash, sifatli tibbiy xizmat (sug'urta) ko'rsatish, bepul oliy ta'lim olishga sharoit yaratish, yuqori nafaqa bilan ta'minlash talab etiladi.

Buni to'g'ri anglagan AQSH hukumati 1980-yilda politsiya xizmati xodimlarining oylik maoshlarini sezilarli darajada oshirib, bir qator ijtimoiy imtiyozlar joriy etdi. Oldin amerikalik politsiyachilar iqtisodiy va ijtimoiy ahvoli bo'yicha pastki qatlamga mansub bo'lgan bo'lsa, o'tkazilgan islohotlardan keyin ular o'rta va yuqori qatlamga ko'tarilgan. Natijada huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida kuchli raqobat yuzaga kelib, politsiya tizimiga nomzodlarning har taraflama eng munosibini saralab olish imkoniyati yaratildi.

Bunda, politsiya xodimi tez boyish maqsadida korrupsiyaviy holatga qo'l urib, qilmishi fosh bo'lib, javobgar bo'lgandan ko'ra, xizmatdagi yuqori oylik maosh va ijtimoiy imtiyozlarni olib, yillar davomida xizmati natijasida halol boylik orttirishi hamda xizmat yakunida hurmat bilan nafaqaga chiqib, korrupsiyaviy holatlarga qo'l urmasligi hisobga olingan.

Politsiya xizmatining iqtisodiy jihatdan jozibadorligini oshirish korrupsiyaviy holatlarning oldini olishda yagona omil sifatida ko'rilmaydi. Ayrim xodimlar korrupsiyaviy holatga duch kelganida, kelajakda katta mablag'ga ega bo'lishdan ko'ra, uncha katta bo'lmagan mablag'ga ega bo'lish imkoniyatidan foydalanib qolish psixologiyasi mavjud. Lekin, ta'kidlash joizki, bu kabi korrupsiyaga moyil xodimlar ko'pchilikni tashkil qilmaydi. Shu o'rinda, bunday xodimlarni salbiy holatlarga qo'l urishining oldini olish maqsadida doimiy ravishda profilaktik chora-tadbirlar o'tkazilib,

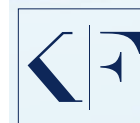
biror-bir xodim haqida salbiy ma'lumot olinganda uni tizimdan bo'shatib, tozalash ishlarini muntazam ravishda olib borish lozim bo'ladi.

Oldin politsiya tizimida asosan quyi bo'g'in xodimlari tomonidan korrupsiyaviy holatlar, ya'ni kichik huquqbuzarliklar uchun pora olish, rahnamolik qilayotgan tadbirkorlardan ulush olib turish, jabrlanuvchiga yordam bergani uchun undan sovg'alar olish va boshqa shu kabi holatlar ko'p uchragan. Islohotlar natijasida politsiya xodimlarining moliyaviy ta'minoti sezilarli oshirilganidan so'ng, bu kabi an'anaviy korrupsiyaviy munosabatlarga barham berildi.

Biroq, aynan politsiya xodimiga uyushgan jinoiy guruh tomonidan katta miqdorda pora taklif etilganida, shuningdek, yuqori turuvchi rahbarlari yoki nazorat qiluvchi tashkilotlar tomonidan korrupsiyaviy holatlarga undashganida xodimlarda korrupsiyaviy xulq-atvor saqlanib qoladi. Shuning uchun politsiyaning pastki qatlamida korrupsiya keskin kamayib, yuqori rahbariyat o'rtasida esa saqlanib qolgan. Politsiya tizimida korrupsiyaning bu kabi strukturasi, shaxsiy xavfsizlik xizmati tuzilmalari uchun katta muammolar tug'diradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Uzbekiston-prezidentligiga-nomzod-shavkat-mirziyoevning-saylovoldi-dasturi//uz24.uz/uz/politics/
2. O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida milliy ma'ruza, 2021 <https://aca.uz/storage/JpBf0mwDELlkEu06Uq6G9PgMv25RvRmetaNj1MzFiMmM3MGNhZWE3MTYzNjA2MWY2Y2RiYzcyMGIwMjAzLnBkZg==.pdf>
3. Nodirxonova N. Korrupsiyaga qarshi kurash – davlat va jamiyat yangilanishida muhim omil. <https://strategy.uz/index.php?news=1397>
4. Кикило В. Лэнгли – 100 гектаров концентрированного шпионажа // Эхо планеты, 1997. – № 42. – С. 11–19.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/protivodeystvie-korrupsiiv-politseyskih-vedomstvah-ssha-i-evropy>
6. Кинг Н. Обязанности и привилегии личного состава вооруженных сил США // Гражданское общество и вооруженные силы. – М., 1996. – С. 63–70.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-protivodeystviya-korrupsiiv-politsii>

OZODLIKDAN MAHRUM ETISH TARIQASIDAGI JAZO IJROSINI O'TAYOTGAN MAHKUMLARDA KRIMINOGEN MOTIVATSIYA SHAKLLANISHINING OLDINI OLIH CHORALARI

Zakirova Adina Gulyamovna

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kafedra professori,
yuridik fanlar doktori, professor

Amonova Lobar

IIV Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo ijrosini o'tash joylaridagi kichik guruhlarining tavsiflari, ushbu joylarda mahkumlar o'rtasida konfliktlar keltirib chiqaruvchi omillar, ijtimoiy muhit, jazoni ijro etish muassasalarida jinoyatchilikning ijtimoiy belgilari, ushbu muassasalardagi kriminogen vaziyatning asosiy elementlari yoritib berilgan hamda ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazoni ijro etayotgan mahkumlarda kriminogen motivatsiya shakllanishining oldini olish choralari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ozodlikdan mahrum qilish, ijtimoiy muhit, kriminogen vaziyat, mahkumlar, ziddiyatlar, koloniya, zo'rlik.

Abstract. This article describes small groups in correctional facilities, factors contributing to conflicts among inmates in prisons, the social environment, social markers of crime in penal institutions, and the main elements of the criminogenic situation in these institutions. It also outlines organizational measures to prevent the formation of criminogenic motivation among convicts serving sentences in the form of deprivation of liberty.

Keywords: deprivation of liberty, social environment, criminogenic situation, convicts, colony, violence.

Ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo ijrosini o'tash joylaridagi kichik guruhlarining tavsiflari biridan ancha farq qiladi. Chunonchi, avvalgi ijtimoiy munosabatlar, ya'ni inson ozodlikdagi hayot va muloqot sharoitlarida ega bo'lgan tasavvurlar ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo ijrosini o'tash joylarida to'liq qabul qilinishi va amalga oshirilishi mumkin emas. Ular ko'pincha o'zining avvalgi amaliy ahamiyatini yo'qotadi. Yangi salbiy ijtimoiy muhit, inson ko'nikmagan mehnat va yashash sharoitlari, rejim talablari uning oldiga butunlay boshqacha talablarni, faoliyatning yangi vazifalarini qo'yadi. Bunda yangi muhitga moslasha olmaslik aksar hollarda jinoyatlar sodir etilishi bilan yakunlanadigan ziddiyatlar sababi hisoblanadi. Shu sababli, ko'pgina mutaxassislar ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo ijrosini o'tash joylarining muhiti uzoq muddatli kriminogen vaziyat sifatida amal qiladi, deb hisoblaydilar. Masalan, G.G. Slobodyanyuk jazoni ijro etish muassasalarida jinoyatchilikning ijtimoiy belgilanganligi masalalarini o'rganar

ekan, kriminogen vaziyatlarni qayd etadi va ularni tiplarga ajratishni taklif qiladi. Kriminogen vaziyatning asosiy elementlari sifatida u quyidagilarni ajratadi:

ijtimoiy rollarning to'qnashuvi natijasida vujudga keladigan mahkumlar o'rtasidagi ziddiyatlar;

mahkumlar va erkin yollangan xodimlar o'rtasidagi ziddiyatlar;

mahkumlar va jazoni ijro etish muassasalarining xodimlari yoki huquqni muhofaza qilish organlarining boshqa xodimlari o'rtasidagi ziddiyatlar;

ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo ijrosini o'tash joylarida jazoni o'tash munosabati bilan qondirilmagan ehtiyojlar (ichki ziddiyat);

alohida holatlar (jinoyat sodir etish; favqulodda oilaviy holatlar; xizmatni bajarish vaqtida jinoiy beparvolikka yo'l qo'yish).

Ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo ijrosini o'tash joylarida mahkumlar o'rtasidagi konfliktlarning sabablari majmuida jinoiy xulq an'analari va odatlarining ulushi 15,8% ni tashkil etadi. Ayni shu omil mahkumlar o'rtasida

vujudga keladigan ziddiyatlarning sababi sifatida ham qayd etiladi (6,3%). Xuddi shunday fikrlarga boshqa tadqiqotlarda ham alohida urg'u beriladi [1; 60-62 b].

Yangi kelgan mahkum o'z ijtimoiy qarashlariga mos keladigan, kelgusida o'z ehtiyojlarini qondiradigan, oldida turgan muayyan maqsadlarni ro'yobga chiqaradigan, a'zolari orasida yuksakroq shaxsiy maqomga ega bo'ladigan guruhga kirishga harakat qiladi. Bunday guruhlar doimo otryad va koloniyadagi ijtimoiy-psixologik muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ular mahkumlar mikromuhitida ziddiyatli vaziyatlar yuzaga kelishiga sabab bo'ladilar, havaskorlik tuzilmalarining faoliyatini izdan chiqaradilar, muassasaga yangi kelgan mahkumlarning ijtimoiy-psixologik moslashish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadilar. Jinoyat-ijroiya tizimi muassasalarida jinoiy an'analari va odatlarning "tashuvchilari" hisoblanadigan mahkumlarning guruhlarini neytrallashtirish, ko'pincha mahkumlar tomonidan yangi g'ayriqonuniy harakatlarning sodir etilishiga turtki beradi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ayrim hollarda bunday qarama-qarshilik shaxsga qarshi jinoyatlar sodir etilishiga olib keladi. Bizningcha, bu hodisa mahkumning jinoyat vositasida ijtimoiy maqbul natijaga erishishga urinish sifatida tavsiflanishi mumkin. Ideal holatda ijobiy tavsiflanadigan mahkum zo'rlik ishlatib harakatlari sodir etish jarayonida salbiy tavsiflanadigan mahkumning sog'lig'iga yoki hayotiga tajovuz qiladi. Mazkur holatda voqealar rivojining ko'plab variantlarini taklif qilish mumkin. Ammo bir narsa aniqki, ularning hammasi odatda bitta natija — yangi jazo muddati tayinlanishi bilan tugaydi. Ushbu vaziyat ayrim tadqiqotchilarni qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar — zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat holatlarida mahkumlarning harakatlari masalalarini o'rganishga turtki bo'lgan [2; 111-b]. Ularda yozilishicha, mahkumlar muhitida salbiy kayfiyatdagi shaxslar jinoyat-ijroiya tizimining xodimlariga, ularning ish usullariga nisbatan salbiy munosabatni odatdagi yo'llar bilan uyushtiradilar, salbiy guruhlar uchun qulay bo'lgan mahkumlar orasida jamoatchilik fikrini shakllantiradilar, ozodlikdan mahrum qilish joylarida huquqiy tartibotni mustahkamlash borasidagi faoliyatga qarshilik ko'rsatadilar, ba'zan jazoni ijro etish muassasalarini ishini izdan chiqaradigan harakatlarga turtki beradilar.

Ularning bunday maqsadlarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tash muassasalaridagi xodimlarning mahkumlarning shaxsiy ishlariga aralashuvini imkon qadar kamaytirishga erishish;

jazoni o'tash davrida jazoni ijro etish muassasalarini xodimlaridan mumkin qadar ko'proq qulayliklar olish;

mahkumlar uchun o'zlarining xulq-atvorlariga loyiq bo'lmagan moddiy va ma'naviy ne'matlarga erishishlarini osonlashtirish;

mahkumlar jazoni ijro etuvchi muassasalarining tezkor qismlari vakillari bilan aloqa qilishlariga yo'l qo'ymaslik maqsadida ularning muloqotlari ustidan qattiq nazoratni o'rnatish;

mahkum ozodlikdan mahrum qilish joyida ma'muriyatning ko'rsatmalari va farmoyishlariga emas, balki kriminal submadaniyat me'yorlariga amal qiladigan xulq-atvorning ideal andazasini o'rnatish.

Shaxslararo munosabatlarning guruhlashgan tuzilishi va dinamikasini o'rganish salbiy tusdagi kichik guruhlar ta'sirini susaytirish va hatto bartaraf etishning ikki yo'lidan: psixologik-pedagogik va ma'muriy usullardan foydalanish imkonini berdi. Ammo, ming afsuski, amaliyotda psixologik-pedagogik usullardan to'laqonli foydalanilayotgani yo'q. Ko'pgina jazoni ijro etish muassasalarining ma'muriyati mahkumlarda g'ayriijtimoiy maqsadlarning shakllanishi uchun sharoit yaratuvchi salbiy omillarga ta'sir ko'rsatishning asosan ma'muriy vositalarini qo'llashmoqda.

Ma'muriy yo'nalish maxsus profilaktik-rejim tadbirlarini ham, tarbiyaviy tadbirlarni ham o'z ichiga oladi. Mazkur tadbirlarning bosh maqsadi salbiy tusdagi norasmiy kichik guruhlarini aniqlash va tarqatib yuborishdan iborat. Bunday guruhlarini tarqatib yuborish ularning eng faol a'zolarini qisman yoki to'liq ajratishga asoslanadi. Ularning ajratilishi shunga olib keladiki, guruh a'zolari o'rtasidagi aloqalar buziladi yoki butunlay barham topadi, shu tariqa aniqlangan guruhlarining jipsligi susayadi.

Jinoyatga olib keluvchi holatlar ko'pincha mahkumlarning norasmiy guruhlarida, turli guruhlar o'rtasida, shuningdek guruhlar va ayrim shaxslar o'rtasida yuzaga keladi. Shu bois, ularni o'rganishda jazoni ijro etish muassasalaridagi guruhlariga tavsif-sxemalar tuzish maqsadga muvofiqdir. Bunday sxema-

larda guruhlarning tuzilishi (liderlar; muayyan obro'ga ega bo'lgan mahkumlar; ikkinchi darajali shaxslar; guruhni qo'llab-quvvatlovchi shaxslar) aks ettiriladi. Jazoni ijro etish muassasalarining xodimlari bunday tavsif-sxemalar bilan muntazam ravishda tanishib borishlari norasmiy guruhlar liderlarining salbiy ta'sirini neytrallashtirish bo'yicha yanada izchil ish olib borish, ularga yangi a'zolar qabul qilinishining oldini olish choralari ko'rish imkoniyatini beradi.

Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarda kriminogen motivatsiya shakllanishining oldini olishning yana bir muhim tomoni konfliktlar profilaktikasidir. Ayrim mualliflar fikriga ko'ra, "mahkumlar o'rtasida ziddiyatlarni aniqlash jazoni ijro etish muassasalarida barcha xizmatlarining doimiy vazifasidir" [3; 52-b.], zero aynan ziddiyatlar ozodlikdan mahrum qilish joylarida mahkumlar o'rtasidagi ijtimoiy keskinlikning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ammo shuni qayd etish lozimki, bu masalaning yechimi xususida mutaxassislar hali bir to'xtamga kelganlaricha yo'q.

Bu holat shu bilan izohlanadiki, mahkumlar o'rtasidagi ziddiyatlar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, ular ozodlikdan mahrum qilish joylarida mavjud bo'lgan obyektiv va subyektiv omillar bilan bog'liq. Obyektiv omillar qatoriga, avvalo, mahkumlar muhiti va muloqot doirasining yopiqligini, ijtimoiy foydali aloqalarning cheklanganligini, shaxs ijtimoiy nufuzining pastligini, shuningdek mahkumlar tarkibining beqarorligini (ayniqsa umumiy va ma'lum darajada qattiq tartibli koloniyalarda) kiritish mumkin.

Subyektiv omillarga asosan quyidagilar kiradi:

xulq-atvorni ichki tartibga solishdagi kamchiliklar (o'zini qo'lga ola bilmaslik, agressivlik, jizzakilik, shafqatsizlik);

salbiy qadriyatlar va maqsadlar (qiziqishlar va mayllarning oddiyligi, cheklangan va tuban ehtiyojlar);

axloqiy darajaning pastligi;

ijobiy hayot tajribasiga oid kamchiliklar;

muhitning salbiy ta'sirlariga qarshilik ko'rsata olish qobiliyatining pastligi.

Aytish joizki, jinoyat mahkumlar o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatlarni yechishning asosiy shakli, degan qarash odat tusini olgan. Jinoyat faqat mahkumlar muhitidagi ziddiyatlar, undagi

g'ayriijtimoiy an'analar mavjudligi bilan emas, balki ularning xulq-atvoriga oid biologik ehtiyojlarning muayyan ta'siri bilan ham bog'liq. Ayni shu asosga ko'ra, mahkumlar ozodlikdan mahrum qilish joylarida jazoni o'tayotgan davrda ularda kriminogen motivatsiya shakllanishining oldini olish masalasi bunday motivatsiya ozodlikda shakllanishining oldini olishdan farq qiladi. Shunga qaramay, buning samaradorligi jazoni ijro etish muassasasida huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi ishning samaradorligi bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytganda, mahkumlar orasida ziddiyatlarni o'z vaqtida aniqlash va mazkur ziddiyatlarni g'ayriqonuniy yo'llar bilan yechishga urinishlarni to'xtatish nafaqat mahkumlarda zo'rlik ishlatish maqsadlarining shakllanishini oldini olishning asosiy vositasi, balki mahkumlar o'rtasida vujudga keluvchi nizoli masalalarni yechishning asosiy shakli ham hisoblanadi. Ba'zi mualliflarning [4; 115-b.], fikriga ko'ra, jazoni ijro etish muassasalarida jiddiy vajrsiz sodir etiladigan shaxsga qarshi tajovuzlarning aksariyati ozodlikdan mahrum qilish joylarining "yozilmagan" an'alariga ziddir [5]. Ammo mazkur qoidalarga amal qiluvchi mahkumlar ba'zan zo'rlik ishlatishga "ma'naviy huquq" beruvchi asoslarni sun'iy yo'llar bilan izlab topishga harakat qiladilar.

Ilgari nashr etilgan adabiyotlarda mahkumlar orasida muayyan qonuniyatlar mavjudligiga oid fikrlar bildirilgan. Chunonchi, A.I. Mokretsov va I.V. Shmarov fikriga ko'ra, mazkur qonuniyatlar "salbiy tusdagi guruhlar qancha kam bo'lsa, ziddiyatlarga kirishuvchi mahkumlar soni shuncha oz bo'ladi, o'z-o'zidan ziddiyatlar soni ham kamayadi" [6; 70-b].

Shu sababli o'zlariga qulay bo'lgan "yozilmagan" xulq-atvor qoidalarini o'rnatadigan va o'z harakatlari bilan turli ziddiyatli vaziyatlarni bevosita yoki bilvosita yaratadigan mahkumlarning eng salbiy qismi ta'sirini kamaytirish profilaktika faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylanishi lozim. Bu yerda qo'shimcha moddiy mablag'lar olish manbalariga barham berish va bir mahkumning boshqa mahkumlarni o'ziga bo'ysundirishidek zararli hodisaga chek qo'yish mazkur ishning muhim yo'nalishiga aylanishi darkor. Shuningdek, bu ishda tashqi dunyo bilan norasmiy aloqa yo'llarini to'sish zarur, negaki mahkumlar muhitida bu ko'pincha g'ayriqonuniy jarayonlarga turtki beruvchi omil hisoblanadi.

Jazoni ijro etish muassasasida o'zining salbiy xulq-atvori bilan ajralib turadigan obro'li mahkumlarda mavjud ustunliklarni ro'yobga chiqarish imkoniyatini istisno etuvchi sharoitni yaratish ham juda muhim sanaladi. Muassasaning barcha xizmatlari o'zlarining bevosita vazifalarini lozim darajada bajargan taqdirda, bu maqsadga amalda erishish mumkin.

Yuqorida bayon etilganlar ayrim mahkumlar xulq-atvorining o'ta ziddiyatliigi ular shaxsida sodir bo'ladigan g'ayriijtimoiy deformatsiyalar bilan bog'liq bo'lib, ba'zan ular aksilijtimoiy faoliyatda faollik ko'rsatishdan kelib chiqishi mumkinligi haqidagi fikrlarni uyg'otadi.

Shu bois, o'zlariga qulay bo'lgan "yozilmagan" xulq-atvor qoidalarini o'rnatadigan va o'z harakatlari bilan rang-barang ziddiyatli vaziyatlarni bevosita yoki bilvosita yaratadigan mahkumlarning eng salbiy qismi ta'sirini kamaytirish profilaktika faoliyatining yakuniga aylanishi lozim, degan qarashlarni quvvatlash mumkin.

Yuqorida qayd etilganidek, ozodlikdan mahrum qilish joylarida shaxsga jamiyatdan ajratish sharoiti bilan bog'liq bo'lgan bir qancha omillar salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ularni kamaytirish maqsadida bo'sh vaqtini o'tkazishning estetik jihatdan sarmazmun bo'lgan turli shakllarini tashkil etish muammolariga, chunonchi: oqshomlar, sport tadbirlari, suhbatlar o'tkazishga, shuningdek ozodlikdagi shaxslar bilan mahkumlarning sog'lom aloqalarini mustahkamlashga ko'proq e'tibor berish lozim.

Shaxsning xulqini prognoz qilishga asos bo'la oladigan indikator- belgilarni tanlash individual profilaktikaning murakkab vazifasi hisoblanadi.

Mahkumlar shaxsi kriminogen maqsadlarning barqarorlik darajasi haqida aniqroq xulosa chiqarish imkonini beradi va bunday belgilar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

jinoyat-ijroiya tizimi muassasalarida jazoni o'tash tartibini buzuvchi harakatlarni sodir etishga moyillik, shu jumladan turli zo'ravonliklarda ishtirok etish; axloqan tuzalish yo'lga kirgan mahkumlarni haqorat qilish; muassasalar ma'muriyatining vakillariga bo'ysunmaslik; atrofdagilarga (shu jumladan muassasa xodimlariga) va muassasada mavjud tartiblarga o'zining hurmatsiz munosabatini har xil yo'llar bilan namoyish etish;

ayni bir (odatda, ijobiy ta'riflanadigan) mahkumlar bilan barqaror takrorlanuvchi ziddi-

yatlarni zo'rlik ishlatish yo'li bilan hal qilishga moyillik;

agressiv xulq-atvorning spirtli ichimliklar va (yoki) giyohvandlik moddalarini surunkali yoki ko'p iste'mol qilish bilan uyg'unlikda amalga oshirilishi;

zo'rlik ishlatib sodir etiladigan harakatlar bilan bo'lgan jinoyatlar uchun ilgari sudlanganlik (bunda shaxsga qarshi jinoyatlar bilan bir qatorda zo'rlik ishlatishning og'ir shakllari bo'lgan bosqinchilik, talonchilik, tovlamachilik va bezorilik uchun sudlanganlik holatlarini hisobga olish lozim);

parazitizm (jazoni ijro etish muassasasi korxonalarida ishga joylashish imkoniyatining cheklanganligi kabi obyektiv sabablar mavjudligidan qat'i nazar), vaqtini behuda sovurish agressiv xulq-atvorning shakllanishiga salbiy ta'siri;

zo'rlik ishlatib jinoyat sodir etish niyatini bildirish (o'ldirish yoki badanga shikast yetkazish bilan qo'rqitish hollari) va (bir seksiyada yashovchi, bir otryad yoki ishlab chiqarish brigadasidagi) boshqa mahkumlarga nisbatan boshqa turdagi agressiv xatti-harakatlar;

turli-tuman taqiqlangan buyumlar, avvalo, sanchuvchi-kesuvchi ashyolar, shuningdek jazoni ijro etish muassasasida g'ayriqonuniy harakatlar sodir etish uchun mo'ljallangan moslamalar yasash, ularni qo'lga kiritish yoki saqlash holatlari.

Shu bilan birga, bunda subyektiv belgilarni, xususan: mahkum shaxsining dag'allik, qo'rslik, agressivlik, surbetlik, xusumat kabi xususiyatlari; deviant xulq-atvorning turli shakllariga moyillik (ichkilikbozlik, giyohvandlik, zo'rlik ishlatib sodir etiladigan seksual harakatlar); maqsadga erishish yo'lida hech narsadan tap tortmaslikni ham hisobga olish lozim.

Bu omillarning barchasini hisobga olish kriminologik diagnostika uchun, muayyan mahkumning jinoyat sodir etish imkoniyatini prognoz qilish va ular bilan individual-profilaktika ishlarini olib borish usullarini aniqlash uchun juda muhimdir. Ko'rsatilgan usullar qatoriga ishontirish va majburlash, zarur yordam ko'rsatish, atrof muhitning salbiy ta'sirlarini kamaytirish va nazorat (avvalo muassasa ma'muriyati tomonidan) kiradi.

Umuman olganda, penitensiar muassasalarda mahkumlarning g'ayriqonuniy xulq-atvorini prognoz qilish o'zaro bog'liq bo'lgan ikki muammoni yechishni nazarda tutadi.

Individual xulq-atvorni prognoz qilish. Uni yechishning istiqboli yo'nalishlaridan biri prognoz qiluvchi baholar tizimini ishlab chiqish va unga muvofiq takroriy jinoyat sodir etish xavfi darajasiga ko'ra mahkumlar tasnifini tuzish. Bu usul muayyan hayotiy vaziyatlarda mahkumlar xulq-atvorining individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Mahkumlar muhitida kriminogen keskinlik darajasining umumiy prognozi. Bu muammoni yechish quyidagilarni nazarda tutadi:

a) otryadlardagi o'zaro munosabatlarni sifat nuqtayi nazaridan tahlil qilishning umumiy sxemasini ishlab chiqish;

b) sodir etilgan huquqbuzarliklarni ma'muriyat tomonidan o'rganishda mahkumlarning xulq-atvorini hisobga olish;

v) kriminogen keskinlik indikatorlarini aniqlash.

Bu tadbirlarning o'ziga xos xususiyatlarini jazoni o'tash davrida mahkumlar tomonidan sodir etiladigan salbiy harakatlarning oldini olish borasidagi chora-tadbirlariga monand ravishda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bizningcha, bunday tadbirlar qatoriga quyidagilarni kiritish o'rinli bo'ladi:

mahkumlarning ajratilishini ta'minlash; mahkumlar tomonidan jinoiy harakatlar sodir etilishining oldini olish va bunday harakatlarni to'xtatish maqsadida muassasada mahkumning xulq-atvori ustidan muntazam nazoratni o'rnatish; mahkumlar ichki tartib-qoidalarga rioya etishlarini nazorat qilish;

tartibni buzuvchilarga intizomiy ta'sir choralari to'g'ri qo'llash;

mahkumlar jazoni ijro etish muassasasi hududida bir joydan boshqa joyga ko'chishini tartibga solish uchun ishlab chiqarish va yashash zonalarini alohida qismlarga ajratish;

muassasada mehnat jarayoniga mumkin qadar ko'proq mahkumlarni jalb qilish; imkon qadar ularga ixtisosliklari bo'yicha ishlash imkoniyatini berish.

Fikrimizcha, otryad boshlig'i bu ishni bevosita amalga oshirishi va yo'lga solishi lozim. Negaki, jazoni ijro etish muassasalarida aynan shu toifa xodimlari mahkumlar ishonchiga ko'proq sazovor bo'ladilar. Otryad boshlig'i muassasaning eng kichik bo'g'ini-otryadda yuz berayotgan jarayonlardan boshqalarga qaraganda yaxshiroq xabardor bo'ladi.

Ko'rcatilgan profilaktik tadbirlarni amalga oshirishda olinayotgan tegishli xabarlar bo'yicha

xavfli ziddiyatlar rivojlanishi va agressiv guruhlar shakllanishining dastlabki bosqichidayoq tegishli choralar ko'rilishiga erishish muhim hisoblanadi. Zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlar yuz berishi ehtimoli haqida olingan ma'lumotlar bo'yicha chora ko'rish masalasi jazoni ijro etish muassasalarida profilaktika ishi tizimidagi eng zaif bo'g'in hisoblanadi. Olib borilgan tadqiqotlar ko'ra, muassasalarda jinoyat bilan tugaydigan vaziyatlar kam uchraydi. Ularning zahirida ikki haftadan uch oygacha davom etgan ziddiyatli vaziyatlar yotgan. Tayyorlanayotgan jinoyat haqida nafaqat otryaddagi mahkumlarning ko'pchiligi, balki boshqa otryaddagilar ham bilgan. Tayyorlanayotgan jinoyat haqida yetarli ma'lumot bo'lgan holda, uning oldini olish uchun ma'muriyat lozim darajada samarali chora ko'rmagan. Bunday vaziyatlarda olinayotgan signallar bo'yicha chora ko'rish shaklini tanlash juda muhimdir.

Professor V.I.Guskov qayd etganidek: "Takroriy jinoyatchilik darajasi ko'p jihatdan axloq tuzatish-mehnat muassasalari mazkur ishni qanday tashkil etishi va amalga oshirishi bilan belgilanadi" [7; 6-b]. O'z navbatida, professor A.N.Struchkov mahkumlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning sabablarini tahlil qilar ekan, shunday deb yozadi: "Tabiiyki, mahkum jazoni o'tash davrida jinoyat sodir etishi yoki sodir etmasligi amalda ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etish qanday tashkil etilganiga ko'p jihatdan bog'liqdir" [8; 37-42-b.].

Tadqiqotimiz predmetidan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, muassasada profilaktika ishini to'g'ri tashkil etish kriminogen motivatsiyaning shakllanishiga mustahkam to'siq yaratishi mumkin.

Ayni chog'da profilaktika tadbirlarini amalga oshirishda jazoni ijro etish muassasasi barcha xizmatlarining o'zaro hamkorligiga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Bizningcha, quyidagilar jazoni ijro etish muassasalarining tarkibiy bo'linmalari o'rtasida samarali va izchil hamkorlikning muhim shartlari hisoblanadi:

qonun va qonunosti normativ hujjatlariga qat'iy rioya etish;

hamkorlik subyektlarining vakolatlarini aniq belgilash;

hamkorlikning har bir subyekti tomonidan yuklatilgan vazifalarning mustaqil bajarilishi hamda huquqbuzarliklar profilaktikasi vositalari va usullaridan samarali foydalanishga asoslangan tashabbuskorlikni rag'batlantirish;

muntazam ravishda axborot ayirboshlash; har bir subyekti huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha o'z sheriklarining imkoniyatlarini bilishi.

Tadqiqotimiz davomida shaxslarning aksariyati jazoni o'tashning dastlabki yillari va hatto oylarida o'zlariga nisbatan sodir etilgan jinoyatlardan jabr ko'rganliklarini tasdiqladi. Bu davr asosan jinoyatchilar muhitiga mahkumning moslashishi, undagi xulq-atvor me'yori, an'analarini o'zlashtirishi bilan bog'liq. Shu sababdan A.I.Mokretsov: "Axloq tuzatish-mehnat koloniyalarida saqlanishning dastlabki davrida o'z xulq-atvor uslubini belgilab olmagan individlar turli kichik guruhlarining norasmiy munosabatlariga duchor bo'lishlari mumkin. Chunonchi, mazkur guruhlar yangi kelgan mahkumlardan o'z nuqtayi nazarini, atrof-dagilarga munosabatini tushuntirishni hamda mahkumlarning rasmiy uyushgan tuzilmalari oldida turgan maqsad va vazifalarni bajarishni talab qilishlari mumkin" [9; 32-33-b], degan haqli xulosaga keladi.

Shu bois ham jinoyat sodir etilishining oldini olish choralari jinoyatchilar muhitiga mahkumning qo'shilish jarayoni normal kechishini, uning tahqirlanishiga va unga zo'rlik ishlatilishiga yo'l qo'yilmasligini ta'minlashi kerak.

Bunda, jinoiy harakatlarning oldini olishga ularning amalga oshirish xavfi paydo bo'lgani zahotiyoq kirishilishi lozim. Shunga muvofiq, profilaktika tadbirlari tergov hibsonasida, shaxs qamoqqa olingan zahoti amalga oshirilishi darkor. Aynan shu yerda o'zini ijobiy tomondan namoyon qilgan mahkumlardan tegishli axloqiy-ruhiy muhitni yaratishda foydalanish mumkin. Bundan tashqari, gumon qilinuvchi qamoqqa olinganida, agar u birovga tazyiq o'tkazishi mumkin deb taxmin qilish uchun asoslar mavjud bo'lsa, bunday harakatlarning oqibatlarini va buning uchun uning shaxsiy javobgarligi haqida uni ogohlantirish lozim.

Qamoqqa olingan shaxs jinoiy tajovuz obyekti bo'lishi xavfi mavjud bo'lgan hollarda (agar u dastlabki qamoq joylariga birinchi marta tushgan bo'lsa va mahkumlar davrasida mavjud bo'lgan qarashlar va an'analar zid bo'lgan harakatlarni sodir etgan bo'lsa), kamerada o'zini tutish qoidalari va ularni buzish oqibatlarini unga tushuntirilishi lozim. Shuningdek, u ziddiyatli holatlarda o'zini qanday tutishi lozimligini bilishi kerak.

Alohida ta'kidlash lozimki, ozodlikdan mahrum qilish joylarida sodir etiluvchi jinoyatlarning oldini olish aksariyat hollarda mahkumlardagi kriminogen motivatsiyaning shakllanishiga jiddiy to'siq bo'lishi mumkin. Negaki, bizningcha, ayni holda "taqlid effekti" amal qiladi. Voyaga yetmagan mahkumlar xulq-atvorini o'rgangan V.A.Grishin fikriga ko'ra, "...mahkumlar uchun g'ayriqonuniy xulq-atvorda taqlid effekt ayniqsa bo'rtib namoyon bo'ladi" [10; 24-b].

Aynan shu sababli biz jazoni o'tash davrida mahkumlar tomonidan sodir etiladigan har qanday salbiy harakat hisobi yuritilishi lozim deb hisoblaymiz. Chunki bunday hisobni yuritish zo'rlik ishlatish bilan bog'liq bo'lgan harakatlarning oldini olish tadbirlarini yanada mukammal ishlab chiqish va ularning samaradorligini oshirish uchun imkoniyat yaratadi hamda profilaktikaning yanada optimal shakllarini aniqlash va ularni amalga joriy etish ishiga ko'maklashadi. Shuningdek, hisob yuritish materiallaridan mazkur yo'nalishda ijobiy tajriba almashishda foydalanish mumkin.

Ta'kidlash lozimki, jinoyatlarning samarali individual profilaktikasi jinoiy-huquqiy choralarga ko'p jihatdan bog'liq. Shuning uchun ularni quyidagi maqsadlarda qo'llash maqsadga muvofiq:

a) mazkur shaxsga ko'rsatilishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarning manbalarini tugatish, basharti bunday harakatlar jinoyat xususiyatiga ega bo'lsa;

b) jinoyat hisoblanadigan harakatlar uchun javobgarlikka tortish yo'li bilan undan og'irroq jinoyatlarning oldini olish.

Buning uchun ozodlikdan mahrum qilish joylarida mahkumlar davrasidagi shafqatsizlikning barcha ko'rinishlarini, mahkumlarni haqorat qilish va ularning badaniga shikast yetkazish bilan bog'liq barcha holatlarni hisobga olish lozim. Jamiyatdan ajratish sharoitlarida bunday harakatlarning ijtimoiy oqibatlarini ozodlik sharoitidagi shunday harakatlarning ijtimoiy oqibatlaridan ancha farq qiladi. Jinoiy an'analar mazkur harakatlarning ta'sirini yanada kuchaytiradi va ularni atrof-dagilarga nisbatan qo'rqituvchi omilga aylantiradi. Shu sababli zo'rlik ishlatib sodir etilgan rejimni buzish holatlari bo'yicha tekshiruvlar o'tkazganda ularni sodir etgan mahkumlarning motivlari va maqsadlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Jinoyat-ijroiya tizimining ayrim muassa-salarida ma'muriyat mahkumlar orasida shaf-qatsizlik va zo'rlik ishlatish hollariga qarshi kurashning ahamiyatiga lozim darajada e'tibor bermaydi yoki muassasada go'yo bu borada ishlar joyidadek qilib ko'rsatishga harakat qiladi. Bunday noxolislik pirovard natijada shunga olib keladiki, jinoyatchilikka qarshi kurash ishida eng "zaif" jabhalarni aniqlashga qodir bo'lgan kishilar javobgarlikdan qo'rqib bundan o'zlarini olib qochadilar.

Jazoni o'tash davrida mahkumlarda krimi-nogen motivatsiya shakllanishiga imkoniyat yaratadigan tashqi va ichki omillar tahlili amalga oshirilganidan so'ng, uning oldini olish bora-sidagi ishning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish imkoniyati paydo bo'ldi. Zero, g'ayriqo-nuniy faoliyatni o'rganishga bag'ishlangan har qanday tadqiqot, pirovard natijada uning oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqarishga qaratilishi lozim.

Profilaktika ishining mazmuni esa, ozodlik-dan mahrum qilish joylarida mahkumlarda kriminogen motivatsiya shakllanishiga imko-niyat yaratuvchi sabab va sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan tarbiyaviy, rejimga oid va jinoiy-huquqiy xususiyatga ega bo'lgan tadbirlar majmuini ishlab chiqish va amalga oshirishdan iborat bo'lishi lozim. Bunday tadbirlar ham umumiy, ham maxsus yo'nalishga ega bo'lishi darkor.

Z.S.Zaripovning fikricha, umumiy ogohlantirish chora-tadbirlariga quyidagilar kiradi:

ozodlikdan mahrum qilish joylarida mah-kumlarda kriminogen motivatsiya shakllani-shiga imkoniyat yaratuvchi sabab va sharoitlarni aniqlash;

kriminogen omillar ta'sirini susaytirish, ideal holatda esa uni bartaraf etish bo'yicha aniq choralarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

mahkumlar shaxsining aniqlangan krimino-gen omillar ta'sirini susaytirishi mumkin bo'lgan ijobiy omillarning shakllanishi uchun zarur sharoitlar yaratish;

mahkumlarni nazorat qilish, ularni ajratish, ularning mehnati, moddiy-maishiy va tibbiy ta'minoti, tezkor-qidiruv va tarbiya ishlari bo'yicha ayrim tarkibiy bo'linmalar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlarini belgilash.

Maxsus ogohlantirish chora-tadbirlariga quyidagilar kiradi:

salbiy xulq-atvorga ega bo'lgan shaxslarni,

shuningdek kriminal submadaniyat turmush tarziga jalb qilishga moyil bo'lgan shaxslarni aniqlash;

mazkur shaxslarni, shuningdek xulq-atvorning norasmiy me'yorlariga amal qiluvchi mahkumlarning norasmiy guruhlarida ishtirok etishga moyil bo'lgan shaxslarni profilaktik hisobga quyish;

profilaktika qilinuvchilarni va ularning hayot faoliyati sharoitlarini har tomonlama va chuqur o'rganish;

profilaktik ta'sir ko'rsatish hamda mahkum-larda kriminogen yoki g'ayriijtimoiy maqsadlar shakllanishiga yo'l quymaslik choralarni ko'rish usullarini aniqlash;

profilaktika qilinuvchilarga nisbatan ijobiy ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlarini amalga oshirish;

jazoni o'tash vaqtida ham, ozodlikka chiqqandan keyin ham mahkumning salbiy xususiyatlariga ularning xulq-atvorga ta'sirini yumshatish uchun bevosita ta'sir ko'rsatish;

mahkumda muayyan hayotiy maqsadlar shakllanish jarayoni ustidan muntazam nazorat olib borish.

Ozodlikdan mahrum qilish joylarida mah-kumlarda kriminogen motivatsiya shaklla-nishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillardan biri — bu jazoni o'tashning o'rnatilgan tartibini ashaddiy buzuvchilar, jinoiy dunyo "avtoritetlari", mahkumlar norasmiy guruhlarining a'zolari tarqatuvchi kriminal submadaniyatdir. Shu bois, ushbu shaxslarni mahkumlarning asosiy ommasidan ajratish zarur deb hisoblaymiz.

Bunga erishish uchun:

g'ayriijtimoiy maqsadlari barqaror bo'lgan barcha mahkumlarni jazoni o'tashning o'rnatilgan tartibini ashaddiy buzuvchilar deb e'tirof etish;

kriminal submadaniyatni targ'ib qiluvchi mahkumlar orasidan norasmiy liderlarni aniqlash;

mahkum haqida ishonchli va to'liq axborotni zudlik bilan olish uchun ma'lumotlarning maxsus elektron manbalarini yaratish (takroriy jazoni o'tayotgan shaxslarga nisbatan bunday ma'lumotlar manbalari tergov organlarigagina emas, balki mazkur shaxslarga doir ishlarni ko'rayotgan sudlarga ham ochiq bo'lishi lozim);

norasmiy liderlarni va ularga yaqin bo'lgan mahkumlarni profilaktik hisobga qo'yish zarur.

Sanab o'tilgan tadbirlarni e'tiborga olgan holda, ushbu toifadagi mahkumlarni asosiy ommadan alohida saqlash — norasmiy liderlarni "hakamlik" funksiyasidan mahrum

etish imkonini beradi, bu esa ularning krimi-nogen ta'sirini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Слободянюк Г. Г. Социально-правовая оценка преступления и проблемы исполнения наказания в виде лишения свободы: Учебное пособие. — Домодедово, 1990. — 60-62-б.
2. Огурцов Н.А., Меркурьев В.В. Дискуссионные вопросы уголовноправовой квалификации деяний, совершенных в состоянии необходимой обороны // Проблемы уголовной ответственности и наказания. — Рязань, 1997. — 63-б.: Меркурьев В.В. Чорный В.Н. Необходимая оборона как способ обеспечения личной безопасности осужденных в исправительных учреждениях // Уголовная политика и международное право: проблемы интеграции — Владимир, 1997. — 111-б.
3. Поздняков В. И., Усс А.В. Предупреждение и разрешение конфликтов в МТУ // Проблемы профилактики правонарушений в местах лишения свободы. — М., 1985. — 52-б.
4. Старков О.В. Бытовые насильственные преступления. — Рязань, 1994 —15-б.
5. Mazkur an'anaviy me'yorning mavjudligi, tabiiyki, shaxsga qarshi tajovuzlarning barchasi ma'lum darajada "odilona o'ch olish" olishdan iborat ekanligini anglatmaydi. Birinchidan, ushbu qoidaga hamma mahkumlar va barcha vaziyatlarda ham amal qilavermaydilar. Ikkinchidan, "jiddiy vaj". "yetarli asoslar" tushunchalarining o'zi ko'pincha mahkumlar tomonidan umuminsoniy axloq talablariga zid ravishda talqin qilinadi.
6. Мокрецов Л.И.,Шмаров И.В. Ко'rsatilgan manba. — 70-б.
7. Гуськов В.И. Профилактика рецидивной преступности. осуществляемая исправительно-трудовыми учреждениями. — Рязань, 1979. — 6-б.
8. Стручков Н.Л. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. — Саратов, 1970. —72-б.; Зарипов З.С. Безбородов Л.Г. Криминологические и социально-правовые аспекты предупреждения преступности военнослужащих // Хуқуқ.Право. Law. — 2003. — №1. —37-42-б.
9. Мокрецов А.И. Психология личностных взаимоотношений осужденных в ПТУ // Социологические и социально-психологические проблемы отбывания наказания. — М, 1982. — 79-б.; Исмаилов И. Теоретическое и организационно-правовое обеспечение предупреждения деятельности организованных преступных формирований: Автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. — Т., 2006. — 32-33-б.
10. Гришин В. А. Криминологические и правовые проблемы с тяжкими преступлениями против личности в воспитательно-трудовых колониях: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — М.,1982. — 19-б.; Файзуллаева В. Г. Влияние негативных изменений в социальной среде на криминализацию несовершеннолетних и молодежи и предупреждение преступлений среди них: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Т. 2004. — 24-б

KORRUPSIYAGA NISBATAN FALSAFIY, TARIXIY VA HUQUQIY YONDASHUVLARNING BA'ZI JIHATLARI

Ollamov Yarash Yo'ldoshevich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi, yuridik fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. Maqolada korrupsiyaga nisbatan falsafiy, tarixiy va huquqiy yondashuvlarning ba'zi jihatlari yoritilgan hamda mavzuga oid fikr va mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, poraxo'rlik, korrupsiya hodisasi, korrupsiyani o'rganishning ilmiy jihati, korrupsiyani o'rganishning xalqaro-huquqiy va kriminologik jihati, korrupsiyani o'rganishning iqtisodiy jihati, korrupsiyani o'rganishning ijtimoiy jihati, korrupsion jinoyatchilik.

Abstract. In this article, some aspects of philosophical, historical and legal debates regarding corruption are highlighted, opinions and comments on the topic are expressed.

Key words: corruption, bribery, the phenomenon of corruption, the scientific aspect of the study of corruption, the international legal and criminological aspect of the study of corruption, the economic aspect of the study of corruption, the social aspect of the study of corruption, corrupt crime.

Korrupsiya to'g'risidagi ilk eslatmalar qadimgi davrning turli manbalarida mavjud bo'lib, eramizdan avvalgi XXIV asrning ikkinchi yarmida korrupsiyaga qarshi birinchi kurashuvchi Lagash davlati – Shumer shahri podshosi, hukmdor Urukagin haqida, eramizdan avvalgi IV asrda Bxarat (Hindiston) vazirlaridan biri tomonidan chop etilgan “Artxashastra” traktatida, shuningdek ko'plab boshqa manbalarda saqlanib qolgan. Ushbu manbalarda qayd etilishicha, hukmdor Urukagin tomonidan korrupsiyaga qarshi o'tkazilgan shafqatsiz jazolar istalgan natijaga olib kelmagan, hukmdor faqat eng og'ir jinoyatlarning oldini olishga muvaffaq bo'lgan, biroq mayda talon-torajlik, poraxo'rliklar darajasi yuqori bo'lib qolavergan [1].

Bxarat (Hindiston) vaziri tomonidan chiqarilgan xulosa juda aniq bo'lib, unga ko'ra “podsho mulki, hech bo'lmaganda, bu mulkni boshqaruvchilar tomonidan o'zlashtirilmagan holda bo'lishi mumkin emas” [2], deya ta'kidlagan. Ayniqsa, sudyalarning faoliyatida korrupsiya bilan bog'liq keskin masala yuzaga kelgan, buning oqibatida masalalar huquqiy maydon tashqarisida hal etila boshlagan. Bu jihatning dolzarbligi shu qadar katta ediki, yetakchi dinlar barcha turdagi korrupsiyaning ichidan birinchi navbatda aynan sudyalarning poraxo'rliqi masalasini quyidagicha qoralaydi: “sovg'alarni qabul qilma, chunki sovg'alar ko'zi

ojizlarni ko'ra oladigan qiladi va adolat ishini buradi” [3].

G'arb mamlakatlarida XVII asr oxirlaridan boshlab jamiyatning korrupsiyaga nisbatan munosabatida tub burilish boshlandi. Davlat hokimiyatining vazifasi xalqning turmush sharoitini yaratish va kafolatlashdan iborat, o'z navbatida, jamiyat bunday davlatni asrash majburiyatini oladi. Masalan, vaqt o'tishi bilan asta-sekin korrupsiyaga qarshi kurashishda huquqiy normalar keskinlashib, 1787-yilda qabul qilingan AQSH Konstitutsiyasida pora olish jinoyat hisoblanib, buning uchun AQSH Prezidentiga impichment e'lon qilinishi mumkinligi mustahkamlab qo'yildi.

Keyinchalik hokimiyat orasida korrupsiya munosabatlarining yangi shakli – siyosiy elita va katta biznesning til biriktirishi, kelishuvi paydo bo'ldi. Korrupsiya munosabatlarining bu shakli XIX asrda Yevropa mamlakatlarida kapitalistik munosabatlarining tashkil topishi bilan uzil-kesil mustahkamlandi. Shuning uchun ham ko'plab davlatlarda korrupsiyaga qarshi kurashish keng ko'lamli siyosiy kompaniya xususiyatiga ega bo'ldi.

Ayniqsa, XX asr oxiri – XXI asr boshlarida korrupsiya xalqaro tus oldi. Mansabdor shaxslarning poraxo'rliqi, ularni pora evaziga o'z tomoniga og'dirib olish holati keng tarqalmoqda. Shu davrdagi “korrupsiya tarmog'i” davlatlarning ko'pchiligini, shu jumladan rivojlangan

huquqiy tizimga ega mamlakatlarni ham qamrab oldi. Shu tariqa korrupsiya chegara bilmas hodisaga aylanib ulgurdi. Endilikda ushbu salbiy hodisaga nisbatan nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish, balki ushbu hodisani ilmiy jihatdan o'rganish kabi vazifalar turgan edi.

Umuman olganda, korrupsiya hodisasi turli fanlar hamda yondashuvlar, ilmiy maktablar, oqimlar va ilmiy tafakkurlar yo'nalishi doirasida o'rganiladi. Natijada korrupsiyani ilmiy jihatdan ko'rib chiqish jihati uning sabablari va mohiyati nuqtayi nazariga bog'liq bo'lib, bugungi kunda ushbu sohada amalga oshirilgan qator ilmiy tadqiqotlarni misol qilib keltirish mumkin:

Birinchidan, O'zbekistonda mustaqillik yillarida korrupsiya hodisasi Q.R.Abdurasulova [4], B.Ismailov [5], R.T.Hakimov [6], Sh.R.Qobilov [7], Sh.O.Mamadaliyev [8], A.O'Imasov [9], Q.Tojiboyev [10], M.Xodjimuxamedov [11] va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida xalqaro huquq va kriminologiya fani nuqtayi nazaridan o'rganilgan.

Ikkinchidan, rossiyalik G.A. Avanesov, D.I.Aminov, B.V. Voljenkin, L.D. Gauxman, V.V.Golubev, A.I.Dolgova va boshqalar tomonidan yoritilgan ilmiy maqola, dissertatsiya, monografiya va darsliklarda ushbu hodisaga huquqiy va kriminologik nuqtai nazardan yondashilgan.

Uchinchidan, korrupsiyani iqtisodiy nuqtayi nazaridan o'rganish keng tarqalgan bo'lib, bu joyda korrupsiya bozor raqobatini cheklashi, mahsulot sifatining pasayishi va tannarxining oshishi hamda resurslarning notekis taqsimlanishiga olib kelishi qator iqtisodchi olimlar, jumladan S.Rouz-Akkermannning “Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы” va “Демократия и «великая» коррупция”, R.Klitgaardning “Controlling corruption”, J.Buchininning “The economics of Corruption”, V.E.Boykovning «Серая» экономика: масштабы развития и влияния на массовое сознание», I.M.Klyashin va L.M.Timofeevning “Теневая экономика: экономико-социологическое исследование”, S.P.Yuxachevning “Коррупция как экономические отношения социума” va boshqalarning tadqiqot ishlarida ilmiy asosda isbotlangan.

To'rtinchidan, korrupsiya holatlarining ommalashishi nuqtayi nazaridan olib borilgan tadqiqotlarda asosiy o'rinni korrupsiyaning

omma ongida o'zlashtirilishi, mamlakat aholisining korrupsiyani idrok etishini o'rganishga qaratilgan turli empirik, sotsiologik tadqiqotlar ma'lumotlarini umumlashtiruvchi ilmiy ishlar muhim o'rin egallaydi. Bunga misol sifatida siyosiy sohadagi korrupsiyani keltirish mumkin. Siyosiy sohadagi korrupsiya siyosiy elitaga nisbatan omma ishonchining yo'qotilishi, siyosatchilarning muayyan guruhlar hukmronligini ta'minlash maqsadlarini o'zgartirishi, demokratiya qadriyatlarida umidsizlikka sabab bo'lishi, shuningdek, davlat qurilishining yanada qattiqroq shakliga olib kelishi mumkinligi to'g'risidagi fikrlarni ko'plab ilmiy tadqiqotlarda ko'rish mumkin.

Beshinchidan, ma'lumki, ijtimoiy sohada korrupsiyaning namoyon bo'lishi qonunlar ta'sirchanligini sezilarli darajada pasaytiradi (qonunlar ishlamay qolishiga sababchi bo'ladi), shuningdek, aholining hokimiyat organlariga nisbatan ishonchini susaytiradi, ijtimoiy manfaatlarini tor guruhlar foydasiga qayta taqsimlab, aholining ijtimoiy farqlanishi, ya'ni tabaqalanishi darajasining oshishiga olib keladi.

Oltinchidan, korrupsiya hodisasini o'rganishda jinoyat huquqi va kriminologiya sohasidagi mutaxassis olimlarning ilmiy ishlari asosiy qismni tashkil etadi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, shuningdek, ushbu hodisani ko'p qirraliligini e'tiborga olib, korrupsiya muammolarini falsafiy-tarixiy, sotsiologik va huquqiy tahlil yordamida ko'rib chiqish ushbu muammoni nisbatan to'liq qamrab olishga imkon beradi, degan xulosaga kelish mumkin.

Korrupsiya hodisasini anglab olish maqsadida uni yanada chuqurroq tahlil qilish uchun “korrupsiya” atamasining keng va tor ma'nolarini ajratish lozim. Bunday yondashuv korrupsiyaning mohiyatini keng ma'noda tushuniladigan, anglab olinadigan falsafiy hodisa va bevosita jamiyat va davlat o'rtasidagi norasmiy munosabatlar rivojlanishining tarixiy-huquqiy hodisasi sifatida aniqlash imkonini beradi.

Korrupsiya keng ma'noda har qanday davlatning rivojlanishi va uning aksi, ya'ni tanazzulining qonuniy bosqichini, tor ma'noda – barqaror, kompleks, yashirin va noqonuniy rivojlanayotgan huquqqa zid tizimni o'zida ifodalaydi.

Shunday qilib, korrupsiyani tavsiflovchi quyidagi qator belgilarni ajratish mumkin:

1) barqarorlik – umumiy manfaatlarga (boyish, “himoya qilish”, resurslarni tasarruf etish kuchiga ega hokimiyatga) asoslangan, korrupsion o‘zaro munosabatlar ishtirokchilari o‘rtasida doimiy qayta takrorlanadigan norasmiy munosabat;

2) komplekslilik – norasmiy munosabatlar ishtirokchilari (jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar, mansabdor shaxslar, shuningdek, davlat xizmatchilari)ning iyerarxiyaga asoslangan yashirin korrupsiyaviy tizimi;

3) yashirinlik – pora beruvchi va pora oluvchi o‘rtasidagi yashirin, norasmiy munosabatlar;

4) noqonuniy va huquqqa zid jadal rivojlanish – korrupsiyaning ichki va tashqi huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillar (qonunlarning ijro etilishi, qonunga itoat qiluvchi fuqarolarni tarbiyalash instituti, qulay iqtisodiy va ijtimoiy muhit, siyosiy iroda, “ma’muriy to‘siq”ning yo‘qligi)ga qarab rivojlanish qobiliyati.

Korrupsiyaning falsafiy va tarixiy tahlili ushbu muammoni tushunib olish nafaqat uning izohi turlicha talqinga egaligi, balki ba’zi holatlarda ushbu tushunchaning ko‘pqirraligi bilan ham bog‘liqligi to‘g‘risida xulosa chiqarish imkonini beradi.

So‘nggi paytlarda ilmiy adabiyotlarda (masalan, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-iqtisodiy yondashuvlar va boshqalarda) fanlararo tadqiqotlar sonining sezilarli darajada o‘sishi kuzatilmoqda.

Biroq, boshqa jihatdan, tadqiqotchilar tomonidan korrupsiyani sohaviy jabhadan chuqurroq o‘rganish kuzatilmoqda, korrupsiyani ilmiy jihatdan o‘rganish, tadqiq etishning siyosiy, iqtisodiy va huquqiy sohalarning yutuqlarini hisobga olgan holda ushbu tushunchaning “tasniflanishi”da o‘ziga xoslik ro‘y bermoqda. Shu o‘rinda korrupsiya bilan bog‘liq muammolarni o‘rganishga nisbatan amaliy yondashuvning ustunligi kuzatilmoqda.

Falsafiy, tarixiy va huquqiy yondashuvlarning sintezi korrupsiya jarayonlarining ko‘rinishi va oqibatlarini, takror ishlab chiqarish usullari, elementlari, mohiyati, omillarini kompleks ko‘rib chiqish imkoniyatlarga ega bo‘lgan holda alohida qadriyat va ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda hozirgi kunda fanda korrupsiyani ilmiy jihatdan o‘rganish borasida muhim qadam qo‘yilmoqda. Bugungi kunda jinoyat

oqibatlari bilan kurashishni emas, balki jinoyatchilikning asl tendensiyalari hamda omillarini aniqlash va o‘z vaqtida bartaraf etish orqali uning barvaqt oldini olishni ustuvor maqsadga aylantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bilan birga, respublikada kuzatila-yotgan jinoyatchilik tendensiyalarini tahlil va prognoz qilish, jinoyatchilik omillarini ilmiy diagnoz qilish, qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish orqali ularni bartaraf etish, shuningdek, ilmiy tadqiqotlarni huquq-tartibot amaliyotidagi muammolarning manzilli hal etilishiga yo‘naltirish mexanizmlarini tubdan isloh qilish zarurati yuzaga kelgan” [12]ligini e‘tiborga olgan holda, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi, “Huquqbuzqirliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonunlarida va O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi konsepsiyasida belgilangan vazifalar ijrosini tashkil etish, shuningdek, jamoat xavfsizligini ta‘minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish bo‘yicha faoliyatni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish hamda jinoyatlarning omillarini o‘z vaqtida bartaraf etish orqali ularni barvaqt oldini olish tizimi natijadorligini oshirish maqsadida 2024-yil 15-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamoat xavfsizligini ta‘minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [13] PF-10-son farmoni bilan O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tashkil etildi.

Mazkur Farmonga muvofiq quyidagilar Kriminologiya tadqiqot instituti faoliyatining asosiy yo‘nalishlari etib belgilandi:

respublikadagi kriminogen vaziyatga oid chuqur tadqiqotlarni amalga oshirish, jinoyatchilik tendensiyalarini tizimli ravishda tahlil va prognoz qilish, uning ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, ma‘naviy-ma‘rifiy, huquqiy, tibbiy va tashkiliy omillarini kompleks ilmiy diagnoz asosida aniqlash;

hududlar kesimida kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish choralari samaradorligini ilmiy jihatdan baholash, shuningdek, ilmiy tahlil, prognoz va diagnoz xulosalariga asoslangan holda, qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish orqali jinoyatchilik omillarini bartaraf etish choralari ishlab chiqish;

ilmiy-amaliy tadqiqot loyihalarini bajarish orqali kriminologik faoliyat amaliyotida mavjud muammolarni hal etish bo‘yicha ilmiy asoslangan kompleks yechimlarni ishlab chiqish, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish bo‘yicha zarur chora-tadbirlarni tashkil etish;

jamoatchilik o‘rtasida shov-shuvga sabab bo‘lgan jinoyatlarning omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqishda belgilangan tartibda mutaxassis sifatida surishtiruv va dastlabki tergov organlariga uslubiy ko‘maklashish;

jahon kriminologiyasi va xorijiy davlatlar kriminologik faoliyat to‘g‘risidagi qonunchiligi-ning ilg‘or tajribalarini doimiy o‘rganish hamda uning natijalarini O‘zbekiston Respublikasi sharoitlarida joriy etish bo‘yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish;

kriminologiya sohasi bo‘yicha mustaqil izlanuvchilik shaklida oliy malakali ilmiy kadrlarni tayyorlash, talabgorlarni belgilangan tartibda ilmiy darajalar va ilmiy unvonlarga taqdim etish [14].

Bunday milliy huquqiy fikr, birinchidan, korrupsiya kabi illatning jahon miqyosida tobora o‘sib borayotganligi, ikkinchidan, korrupsiyaning oddiy poraxo‘rlikdan farq qilinishi nuqtayi nazaridan mumkin bo‘ldi. Qonunchilikda qo‘llaniladigan “hokimiyat yoki mansab vako-latini suiiste‘mol qilish”, “hokimiyat yoki mansab vakolati doirasidan chetga chiqish”, “mansabga sovuqqonlik bilan qarash”, “hokimiyat harakatsizligi”, “mansab soxtakorligi”, “pora berish”, “pora olish”, “pora olish-berishda vositachilik qilish”, “xizmatchini pora evaziga og‘dirish” [15] va hokazo kabi odatiy vositalar bilan birga ko‘pchilik olimlar va amaliyotchilar ushbu hodi-saning mohiyatini tushunib, bilib olish yo‘lidan bormoqdalar va uni o‘rganish metodologiyasida yagona yondashuvdan foydalanmoqdalar.

O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida” 2017-yil 3-yanvardagi qonunida “korrupsiya – shaxsning o‘z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o‘zga shaxslarning manfaatlarini ko‘zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek, bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish”[16] deb ta’rif berildi va natijada korrupsiyaning yagona ta’rifi ishlab chiqildi.

Bugungi kunda aksariyat tadqiqotchilar korrupsiyani asosli ravishda nafaqat huquqiy,

kriminologik, balki sotsial-ijtimoiy hamda siyosiy-iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan tushuncha sifatida ko‘rib chiqmoqdalar.

Korrupsiya – bu tizim. Korrupsiya, uning ko‘lami haqida aniq va ishonchli tasavvurga ega bo‘lmagan odamlar, shubhasiz, iqtisodiy xarakterdagi sabablarga e’tibor qaratadilar. Ular poraxo‘rlikning odatdagi tushunchasiga korrupsiyani ham qo‘shgan holda, korrupsiyaning sababi shifokorlar, o‘qituvchilar, huquq-tartibot xodimlari, mansabdor shaxslarning mablag‘i yetishmasligi, deb hisoblaydilar. Lekin bu bilan bog‘liq holatda faqat poraxo‘rlilik haqida gapirishimiz mumkin. Korrupsiya – bu boshqa tushuncha bo‘lib, o‘zida jiddiyroq xavfni ifodalaydi.

Biroq, poraxo‘rlilik va korrupsiyani bog‘laydigan umumiy jihatlar bor. Ular nomoddiy tavsifga ega bo‘lib, ushbu hodisalarning sabablariga yashiringan. Agar davlat funksiyalarini bajarishga vakolatli bo‘lgan davlat xizmatchilari va boshqa shaxslar o‘z xizmat mavqeidan, maqomidan va egallagan lavozimi obro‘sidan shaxsiy boylik orttirish yoki guruh manfaatlarida g‘araz maqsadlarda foydalanadigan bo‘lsa, unda korrupsiya hokimiyat tanazzuliga ega bo‘ladi.

Korrupsiyaning ijtimoiy xavfi juda yuqori. Xalqaro hujjatlarda korrupsiya iqtisodiyotga o‘ta zararli ta’sir ko‘rsatishi, barcha turdagi hukumat qarorlari va dasturlari samaradorligiga putur yetkazishi, jamiyatda o‘rnatilgan axloq normalariga zarar yetkazishi, fuqarolarning hukumatga, hokimiyat obro‘sigacha bo‘lgan ishonchini susaytirishi, adolat prinsipini buzishi va xolis odil sudlov amalga oshirilishini barbod qilishi ta’kidlanadi.

Shunday qilib, korrupsion jinoyatchilik – bu boshqaruvga rasman jalb qilingan shaxslar (davlat funksiyalarni bajarishga vakolat berilgan, davlat organlari va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari xodimlari va boshqa shaxslar) tomonidan ularning o‘z huquqiy holati bo‘yicha imkoniyatlaridan foydalangan holda noqonuniy shaxsiy manfaat topish uchun sodir qilingan jinoyatdir.

Turli kriminologik ma’lumotlar yangi tuzila-yotgan tashkilotlar nizomlarini va boshqa ta’sis hujjatlarini ro‘yxatga olish, tegishli faoliyatni litsenziyalash, bojxona hujjatlarini rasmiylashtirish, kredit olish va hokazolar keng tarqalgan “byurokratik reket”dan dalolat beradi.

Korrupsiya jinoyati bunday jinoyatlarning subyektlari, sodir etilishi usullari va sohalari bilan bog'liq bir qator kriminologik xususiyatlarga ega. Korrupsiya jinoyatining subyektlari ijtimoiy jihatdan yuqori mavqega ega bo'lgan shaxslar bo'lgani sababli, uni hokimiyat-elita jinoyati sifatida tavsiflash mumkin. Ushbu jinoyatdan xususiyalashtirish, moliyalashtirish, kreditlash, bank operatsiyalari, tijorat tashkilotlarini tuzish va ro'yxatga olish, litsenziyalash va kvotalar, tashqi iqtisodiy faoliyat, mablag'larni taqsimlash, yer islohotini amalga oshirish va hal qilish bilan bog'liq davlat tuzilmalari eng ko'p zarar ko'rgan.

Korrupsiyaning xarakterli xususiyati uning eng yuqori darajadagi latentligi – yashirinligi hisoblanadi. Ekspertlar hisob-kitoblariga ko'ra, poraxo'rlik aniqlangan holatlarining darajasi ularning haqiqiy holatiga nisbatan 0,1 dan 2 foizigacha to'g'ri keladi, xolos.

Korrupsion jinoyatlarning yuqori darajadagi latentligi obyektiv va subyektiv tavsifdagi omillar bilan izohlanadi. Ko'plab holatda bunday jinoyatlarni hal etishdan manfaatdor bo'lgan jismoniy ma'nodagi jabrlanuvchilar deyarli bo'lmaydi. Buning sababi, qoida tariqasida, (pora olish va pora berishda) barcha ishtirokchilar qonunga muvofiq jinoiy javobgarlikka tortiladilar. Shuning uchun korrupsion jinoyatlar yashirin, ko'pincha davlat faoliyatining o'ziga xos va maxfiy turlarida sodir etiladi.

Latentlikning subyektiv sabablariga korrupsiyaga qarshi kurashishda davlat organlari rahbarlari o'rtasida lozim darajada siyosiy iroda va qat'iyatning yo'qligi, shuningdek, ushbu faoliyatni tergov qilishda ishtirok etadigan tezkor vakillar va tergov xodimlarining kasbiy mahorati darajasining qoniqarsizligi kabilar kiradi.

Masalan, Ya.I. Bogdanovning ta'kidlashicha, 2000-yillarga kelib Rossiyada korrupsiya va poraxo'rlik muammosi shu qadar tahlikali ravishda keskinlashib ketdiki, hamma narsa sotiladi va sotib olinadi: maktablardagi baholardan tortib, davlat Dumasida qonun qabul qilishgacha. Shu bilan birga, olim va mutaxassislarning ma'lumotlariga ko'ra, poraxo'rlik holatlarining ancha qismi (90%) hal etilmay qolmoqda[17].

Shuningdek, korrupsiya va poraxo'rlik hamda jinoiy uyushmalar o'rtasida shubhasiz o'zaro aloqalar mavjud, chunki hech bir jinoiy uyushma o'z maqsadlariga erishish uchun turli darajadagi

mansabdor shaxslarni korrupsiyalashtirmasdan turib yashay olmaydi. Agar oddiy jinoyatchilik jamiyat institutlariga qarshi tursa, uyushgan jinoyatchilik ushbu qarama-qarshilikda davlat va jamiyat institutlariga tayanishga, ulardan o'z maqsadlari yo'lida foydalanishga harakat qiladi.

Jamiyatda imtiyozli kreditlarni noqonuniy ajratish, olish va ulardan foydalanish, kapitalni xufiya iqtisodiyotiga va chet el banklariga o'tkazish, jinoiy yo'l bilan olingan pulni "yuqib ketish" kabi faktlar keng tarqaldi. Ushbu harakatlar muqarrar mansabdor shaxslarning qasddan o'z xizmat vakolatlarini suiiste'mol qilgan holda katta miqdorda pora olish bilan turli jinoyatlarni sodir qilgan holatlari bilan birgalikda kuzatiladi.

Korrupsiya mavzusining nazariy ahamiyatiga kelganda, ushbu muammoga oid turli qarashlar (manbalar)ni, ularning qiyosiy tavsifini aks ettirish, jamiyatning korrupsiyalashganlik holati va uning darajasini, huquq ijodkorligi va huquqni qo'llash amaliyotini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Korrupsiya mavzusining obyekti korrupsiya va poraxo'rlikka qarshi kurash muammosi bo'lsa, uning predmeti – korrupsiya munosabatlarining paydo bo'lishi, faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishining umumiy qonuniyatlari, ularning mohiyati, tuzilishi, asosiy elementlari va tamoyillari hisoblanadi.

Korrupsiya mavzusi bo'yicha olimlar va tadqiqotchilarning ilmiy ishlarini, qonunlar, normativ-huquqiy hujjatlarni, konferensiya materiallarini o'rganib, quyidagi xulosaga kelish mumkin: ko'plab odamlar korrupsiya muammosi bilan qiziqmoqdalar, uni bartaraf etish bo'yicha o'zlarining choralari taklif qilmoqdalar, bunda ular umumiy gaplardan emas, balki aniq faktlardan foydalanmoqdalar.

Ushbu mavzuning maqsadi korrupsiya va poraxo'rlikka oid qonunchilikdagi mavjud kamchilik va nuqsonlarni aniqlashdan iborat bo'lishi kerak.

Korrupsiya qonun ustuvorligi, demokratiya va inson huquqlariga jiddiy tahdid bo'lib, hokimiyatga bo'lgan ishonchga, davlat boshqaruvi prinsiplariga, tenglik va ijtimoiy adolatga putur yetkazadi, raqobatga, iqtisodiy rivojlantirishga to'sqinlik qiladi va demokratik institutlar barqarorligi va jamiyatning axloqiy negizlariga tahdid soladi.

Buni quyidagi raqamlardan ham ko'rish

mumkin, masalan, "2021-yilda O'zbekistonda korrupsiya yo'nalishidagi jinoyatlardan davlat va jamiyat manfaatlariga 1 trln. 282 mlrd. so'm (118 mln. AQSH dollari) miqdorida zarar yetkazildi. Shundan faqat 887 milliard so'm yoki zararining 69.1 foizi undirilgan, xolos.

2021-yilda sudlarga 5483 shaxsga nisbatan 3769 ta korrupsiya to'g'risidagi jinoyat ishi yuborilgan. Buni 2020-yilga nisbatan taqqoslaganda 2621 taga ko'paygan, jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslar soni esa 3760 taga yoki 218 foizga oshgan.

2020-yilda korrupsiya jinoyatlari sodir etilishi oqibatida davlat va jamiyat manfaatlariga 500 mlrd. 102 mln. so'm miqdorida moddiy zarar yetkazilgan bo'lib, shundan 355 mlrd. so'm yoki 71,0 foizi undirilgan.

Bundan tashqari, 2021-yilda Korrupsiyaga qarshi agentlik tomonidan davlat xaridi bo'yicha qurilish sohasida umumiy summasi 461.3 mlrd. so'mlik 59 ta obyektida tekshiruvlar o'tkazgan. Tekshiruvlarda korrupsiya holati bo'yicha aniqlangan faktlar yuzasidan to'plangan hujjatlar huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yuborilganligi natijasida 49 ta jinoyat ishi va 24 ta ma'muriy ish qo'zg'atilgan"[18].

Xuddi shuningdek, Korrupsiyaga qarshi kurash agentligining ma'lumotlariga ko'ra, 2021-yilning 6 oyi mobaynida 2544 nafar mansabdor shaxsga nisbatan korrupsiya holatlari bilan bog'liq 1676 ta jinoyat ishi tergov qilinib, sudlarga yuborilgan. Sud yakunlariga ko'ra, korrupsiyaga oid jinoyat ishlari bo'yicha 592,5 mlrd. so'm moddiy zarar yetkazilgani aniqlanib, shundan 170,8 mlrd. so'mi (28 foizi) undirilib, 421,7 mlrd. so'mi Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi tomonidan undirilishi belgilangan[19]. Korrupsiya jinoyati bilan bog'liq bunday holatlarni ko'plab keltirish mumkin.

Ushbu mavzuga xulosa sifatida Isroilning sobiq bosh vaziri Golda Meirning quyidagi so'zlarini keltirish mumkin:

"Agarda siz o'g'illari va qizlari qaytib keladigan mamlakatni qurmoqchi bo'lsangiz, agarda ular faqat dam olish mavsumidagina tark etadigan mamlakatni qurmoqchi bo'lsangiz, agarda kelajak uchun qo'rquv hissi bo'lmagan mamlakatni qurmoqchi bo'lsangiz, unda uchta tadbirni bajaring:

1. Korrupsiyani Vatanga xiyonat, poraxo'r amaldorlarni va ularning yetti avlodigacha xoinlarga tenglashtiring.

2. Uch kasbni, ya'ni harbiylar, o'qituvchilar va shifokorlikni eng yuqori haq to'lanadigan va hurmat qilinadigan kasbga aylantiring.

3. Eng muhimi – mehnat, mehnat va yana mehnat, sizni o'zingizdan boshqa hech kim himoya qilmaydi, sizni o'zingizdan boshqa hech kim boqmaydi va sizning mamlakatingiz faqat o'zingizga kerak, boshqa hech kimga kerak bo'lmaydi. Qachonki, bular faqat so'zlarga va oddiy shiorga emas, balki sizning hayot tarziningizga aylansa, demak siz o'z maqsadingizga erishdingiz ...".

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda quyidagi chora-tadbirlarni muntazam amalga oshirish va tadqiq etishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. "Korrupsiya" tushunchasi va uning zamonaviy dunyodagi ijtimoiy ahamiyatini umumiy jihatdan o'rganish.

2. Korrupsiya va poraxo'rlik tarixiy genezisi bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish.

3. Poraxo'rlik jinoyatini boshqa turdosh jinoyat tarkiblaridan farqlash mezonlarini tahlil qilish.

4. Poraxo'rlikning sotsiologik tavsifi bo'yicha zamonaviy metodlardan foydalangan holda ijtimoiy elita bo'yicha so'rovlar o'tkazish.

5. Ilg'or xorijiy davlatlarning korrupsiyaga qarshi kurashish usullari va mexanizmlari bo'yicha maqsadli ilmiy-tadqiqot olib borish.

6. O'zbekistonda korrupsiyaga sabab bo'layotgan muammolarni, korrupsion jinoyatlar va ularning sabab hamda shart-sharoitlarni o'rganish.

7. O'zbekiston va xorijdagi korrupsiyaga oid statistik ma'lumotlarni yaxlit shaklda tizimlashtirish.

8. Ijro hokimiyati organlari normativ-huquqiy hujjatlarining korrupsiogenizisini xalqaro standartlar asosida ilmiy tahlil qilish.

Foydalanilgan manbalar

1. Крамер С.Н. История начинается в Шумере. — М.: Наука, 1965. — 257 с.
2. Кальянов В. И. Артахаштра или наука политики. Перевод санскрита. — Москва: Научно-издательский центр "ЛАДОМИР", 1993. — 299 с.
3. Тимофеев Л.М. Институциональная коррупция: Очерки теории. — М.: 2000. — С. 10–17.
4. Abdurasulova Q.R. Korruptsiyaga qarshi kurash // Hayot va qonun, 2003. — № 3. — 17-b.
- Исмаилов Б. Борьба с коррупцией — задача глобального масштаба // Yangi qonunlar mohiyati. Ilmiy amaliy qo'llanma. — T.: Ilm ziyo, 2009. — B. 398-403.
5. Хакимов Р.Т. Коррупция — глобальная проблема. — T.: Falsafa va huquq, 2006. — 252 b.
6. Qobilov Sh.R. Korruptsiya: sabablari, shart-sharoitlari, oqibatlari va oldini olish yo'llari. — T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. — 368 b.
7. Mamadaliyev Sh.O. Korruptsiyaga qarshi kurashning nazariy masalalari // O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining axborotnomasi, 2018. Maxsus son. — 65–75-b.
8. O'lmasov A. Korruptsiya: ko'rinishi, shakllari va turlari // Postda. — 2016. 9-may.
9. Tojiboyev Q. Mansab mavqeini suiiste'mol qilish yo'li bilan o'zgarlar mulkini talon-toroj qilganlik uchun javobgarlik. — T., 2016. — 13-b.
10. Ходжимухамедов М. Борьба против коррупции в зеркале общественного мнения // Korruptsiyaga qarshi kurashish — jamiyat va davlat xavfsizligining garovi: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari (2015-yil 26-noyabr). — T., 2016. — 31-34-b.
11. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2024-yil 16-yanvar.
12. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2024-yil 16-yanvar.
13. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2024-yil 16-yanvar.
14. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. — T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2001. — B. 110-116.
15. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 1-son, 2-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 16.01.2019-y., 03/19/516/2484-son; 24.05.2019-y., 03/19/542/3177-son, 2019-y., 2-son, 47-modda; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son, 19.11.2021-y., 03/21/729/1064-son; 09.08.2023-y., 03/23/860/0571-son; 05.06.2024-y., 03/24/931/0402-son.
16. Богданов И.Я., Калинин А.П. Коррупция в России: социально-экономические и правовые аспекты. — М., 2001. — С. 7–9.
17. <https://kun.uz/ru/news/2022/03/11/v-2021-godu-v-rezultate-korrupsionnyx-prestupleniy-uzbekistan-poteryal-boleye-110-millionov-dollarov>.
18. <https://strategy.uz/index.php?news=1397>.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ: ТЕНЕВОЙ АСПЕКТ

Муминов Нозим Гаффарович

профессор кафедры Экономика Alfraganus University,
кандидат экономических наук

Ерназаров Солижон Еркинович

Центр исследования факторов преступлений Исследовательского института
Криминологии Республики Узбекистан, доктор философии экономических наук

Аннотация. В статье проведен анализ уровня экономического развития, эффективности и темпа роста в строительной отрасли, напрямую отражающихся в социально-экономическом состоянии страны. Рассмотрены коррупционные и незаконные действия в данной сфере, болезненно отражающиеся в общественной и экономической среде. Представлены актуальные направления борьбы с теневой экономикой в строительной отрасли страны.

Ключевые слова: строительство, инвестиции, капитальное строительство, государственная политика, теневая экономика, коррупция, борьба с коррупцией.

Abstract. The article analyzes the level of economic development, efficiency and growth rates in the construction industry, which are directly reflected in the country's socio-economic situation. Corruption and illegal actions in this area, which are painfully reflected in the social and economic environment, were considered. The current directions of the fight against the shadow economy in the construction industry of the country are presented.

Keywords: construction, investment, capital construction, state policy, shadow economy, corruption, anti-corruption.

Отрасль строительства имеет многообразную структуру, но доминирующим является капитальное строительство, главная задача которого — создание новых, реконструкция, расширение, ремонт и техническое перевооружение действующих объектов производственного и непроизводственного назначения. Особая роль капитального строительства заключается в том, что оно осуществляет материализацию капитальных вложений, обеспечивая возможности функционирования средств производства и создавая условия для динамичного развития экономики страны [3].

Строительство отличается многообразием производственных связей. В строительстве любого объекта принимают участие десятки, а при строительстве крупных сооружений и сотни проектно-изыскательских, научно-исследовательских, строительных и монтажных организаций, заводы-изготовители основного технологического оборудования, поставщики строительного

монтажного оборудования и строительных материалов, банки и другие субъекты экономики, чей капитал так или иначе участвует в строительстве [4].

В настоящее время перед правительством Республики Узбекистан стоит первоочередная задача осуществления реформ в следующих направлениях [1]:

Обеспечение макроэкономической стабильности, повышение эффективности бюджетно-налоговой политики и совершенствование системы государственных закупок;

Обеспечение энергетической безопасности страны;

Усиление реформ в сельском и водном хозяйстве, кардинальное улучшение продовольственного обеспечения населения;

Реформирование сферы телекоммуникации;

Развитие транспортной инфраструктуры;

Ускорение процессов урбанизации и жилищного строительства;

Улучшение деловой и инвестиционной среды, увеличение экспорта;

Реформирование и приватизация государственных предприятий;

Развитие внутреннего и внешнего туризма;

Развитие зелёной экономики и инновационной деятельности.

Для увеличения привлечения инвесторов в экономику основное внимание необходимо уделить совершенствованию законодательной базы, особенно разработка законов. На равне с этим правительство Узбекистана намерены начать работу по борьбе с теневой экономикой. Планируется разработать Стратегии сокращения теневой экономики до 2030 года, которая предусматривает внедрение новых подходов в этой сфере, совершенствование государственного регулирования, укрепление доверия бизнеса и населения путём упрощения и цифровизации налогового и таможенного администрирования.

Методы исследования. Строительный рынок представляет собой открытую организационно-хозяйственную систему: в условиях действия товарно-денежных отношений субъекты рынка (инвесторы, заказчики, подрядчики, проектные организации, предприятия промышленности строительных материалов и др.) реализуют свои взаимные экономические интересы.

Саморегулирование процессов рыночных отношений осуществляется посредством работы бирж, тендерных торгов, представляющих собой аукционы по купле-продаже инвестиционных ресурсов, строительной продукции, ценных бумаг, где цены формируются по закону спроса и предложения. При этом экономическая ответственность сторон отражается в хозяйственных и подрядных договорах, контрактах, соглашениях о намерениях и т. д.

Динамичное и сбалансированное развитие строительной отрасли в условиях углубления рыночных отношений во многом определяется воздействием государства на изменения и совершенствование воспроизводственных пропорций в экономике.

Целью данной научной статьи является разработка научных предложений и практических рекомендаций по эффективному осуществлению реформ в строительной

отрасли по выявлению и сокращению (или полного искоренения) элементов коррупции и теневизации сферы в Узбекистане.

Научно-исследовательские цели:

выявить теоретические и методологические основы функционирования строительной отрасли Узбекистана в условиях преобладающем теневого фактора в нем;

проанализировать факторы и основные тенденции реализации проекта «Сфера без коррупции» в сфере строительства Узбекистана;

разработка предложений по совершенствованию социальной структуры социальной сферы в Узбекистане в условиях углубления рыночных отношений;

подготовка практических рекомендаций по совершенствованию инвестиционной политики государства в процессе структурных изменений в экономике;

разработать практические предложения по совершенствованию государственной политики по совершенствованию строительной отрасли по сокращению теневого сектора.

В исследовании использовались диалектическое, логическое мышление, научная абстракция, анализ и синтез, комплексный, сравнительный анализ, группировка, эконометрические и прогнозные методы научного познания [5].

Представлена методика определения и сокращения коррупционных и другого вида незаконных действий в строительной отрасли и влияние ее на экономическую эффективность. На основе данной методики было определено, что сокращение коррупционных и другого вида незаконных действий в строительной отрасли оказывает влияние на экономическую эффективность по трем взаимосвязанным направлениям (непосредственно, косвенно и пропорционально).

Создана методика определения организационной связи между капитальными вложениями, структурой производства и общественными потребностями.

Строительная отрасль экономики является очень сложной и многогранной категорией. В нашем исследовании мы исследуем строительную сферу как одного из очагов коррупционных и других незаконных действий. И поэтому, в данном исследовании

наравне со специальной литературой по строительной сфере были изучены научная литература, законодательные документы и периодика касающиеся вопросов теневой экономики в строительной сфере. В литературе написанной Лысенко Н.Н. [6] рассматриваются основные понятия и категории национальной экономики, ее отраслевой структуры. Кроме того раскрываются особенности экономики отраслей материальной сферы: промышленности, сельского хозяйства, капитального строительства, транспорта, связи, торговли, общественного питания. Особенности производственной политики Узбекистана в условиях модернизации экономики были рассмотрены в исследованиях Н. Муминова [7] и др. В книге И.В. Брянцевой и других [8] раскрыта роль и место строительства в экономике, формы производственных связей, проблемы формирования и использования производственного потенциала строительных организаций, систему ценообразования в строительстве и другие. В исследованиях М.В. Лукьяницы [9] рассматривается роль экономики строительства в жизни общества, раскрывается специфика экономического обоснования при решении градостроительных задач и сущность экономической оценки эффективности инвестиционных программ при застройке городских и сельских территорий и при реконструкции зданий и сооружений. В книге И.Г. Шепелева [10] изучаются специфические экономические особенности строительства, ценообразование и определение сметной стоимости строительства, инвестиции и их эффективность, а также производственные ресурсы предприятий в строительстве.

При изучении литературы касающихся проблеме теневой экономике мы старались охватить труды касающихся не только строительной отрасли. Это было сделано с целью осознать (или показать) на сколько теневая экономика укоренилась в отраслях и сферах экономики.

В исследовании И. Никитиной [11], посвященном проблемам теневой экономики, анализируются основные подходы к определению понятия теневой экономики и рассматривается классификация теневых экономических явлений по различным отрас-

лям. Глушков В.В. [12] посредством классификации теневой экономической деятельности приводит различные точки зрения на типологию теневой экономической деятельности; анализирует понятия легальной, внезаконной, полузаконной экономики и других видов хозяйствования; дает разъяснение содержания форм и элементов теневой экономики, а также группировки субъектов предпринимательства, вовлеченных в теневую деятельность. В трудах В. Юрьева и А.В. Ермаковой [13] рассматриваются теоретические аспекты и проблемы теневой экономики, различные подходы к определению роли теневой экономики и связанные с ней проблемы. Оценивается экономическая ситуация и исследуются проблемы определения масштабов теневой экономики на региональном уровне. В коллективной научной монографии Пузикова В.В. [14] и других рассмотрены особенности влияния теневой экономики на постсоветском пространстве и пути смягчения ее последствий. В научной статье Н. Муминова [15] и других изучен вопрос цифровизации экономики как важного фактора легализации теневой экономики.

Результаты исследования. Летом 2019 года в Узбекистане был дан старт проекту «Сфера без коррупции». На первом этапе он охватил сферы капитального строительства и высшего образования. С 1 апреля 2020 года проект планировалось поэтапно внедрять и в других сферах.

Ущерб госбюджету Узбекистана от теневой экономики в настоящее время оценивается в 30 трлн сумов, ущерб ВВП – в 135 трлн сумов. Теневая экономика – препятствие для честно работающего бизнеса [16].

К примеру, из 27 тысяч строительных компаний 10947, или 41%, в отчётах указывают только одного официального сотрудника, из них в Ташкенте — 2249 компаний (таблица 1). При этом эти компании за прошлый год выполнили строительные работы на 4 трлн сумов. Для легализации рабочих мест в сфере строительства с апреля 2024 года планировалось ввести норму числа работников, которые нужны для возведения определённых объектов. На первом этапе это коснётся строительства, финансируемого госбюджетом.

Количество строительных предприятий и уровень их теневизации¹

№	Регионы	Количество строительных предприятий на 01.01.2024г., ед.	Количество строительных предприятийс «одним рабочим»	Доля строительных предприятийс «одним рабочим» в общем кол-ве
1.	Республика Каракалпакстан	1 931	765	39,6
2.	Андижанская	2 111	688	32,6
3.	Бухарская	2 688	757	28,2
4.	Ферганская	2 969	701	23,6
5.	Джизакская	1 536	454	29,6
6.	Наманганская	1 666	513	30,8
7.	Навоийская	1 390	386	27,8
8.	Кашкадарьинская	2 578	849	32,9
9.	Самаркандская	2 530	837	33,1
10.	Сырдарьинская	1 049	367	35,0
11.	Сурхандарьинская	2 323	737	31,7
12.	Ташкентская	2 900	1087	37,5
13.	Хорезмская	1 768	537	30,4
14.	г.Ташкент	7 310	2249	30,8
	Всего по республике	34749	10947	31,5

Самая большая доля строительных предприятий с «одним рабочим» в общем количестве строительных предприятий в Узбекистане приходится на Республику Каракалпакстан (39,6%), а самый низкий показатель у Ферганского вилоята (23,6%). Строительная отрасль насчитывает 34,7 тыс. субъектов предпринимательства. Непосредственно строительством и ремонтом занимаются 24 тыс. предприятий, оставшиеся работают в сфере производства строительных материалов. Общее число занятых в строительно-монтажных работах оценивается в 417 тыс. человек. При этом в 4,2 тыс. компаний формально числятся по два или три работника. В то же время на 6 тыс. крупнейших компаний с десятью и более сотрудниками приходится 87,3% рабочей силы. Они же обеспечивают 86,2% официального товарного оборота в строительстве [17].

Власти также рассматривали вариант сокращения оборота наличных денег и оплаты некоторых платежей только через банковские карты. В сфере услуг в «тени» остаются 140 трлн сумов, в строительстве — продукция на 50 трлн сумов, промышленности — на 40 трлн сумов. Строительная компания VM Group в Ташкенте с тремя официальными работниками построила жилой объект на 62 квартир стоимостью 20 млрд сумов. 5000 плодоовощных фермерских хозяйств, у которых по 25 га земли, также указали по 1 работнику в штате. Около 5 миллионов человек работают в неформальных секторах, а предприниматели, которые выплачивают им зарплаты, не платят налоги. Обсуждение. С 1 февраля 2024 года был запущен рейтинг устойчивости предпринимателей. Для предпринимателей с высоким рейтингом будут отменены все налоговые

проверки, сумма налога на добавленную стоимость будет возвращена за одни сутки, а переплата по другим видам налогов — в течение трёх дней. Будет создана возможность взаимозачёта таможенными и налоговыми органами НДС при импорте и реализации товаров и другие послабления. Департамент по борьбе с экономическими преступлениями при Генпрокуратуре имеет полномочия на проведение следствия и обысков. На базе департамента открыт научно-аналитический и учебный центр. Центр будет заниматься выявляем факторов, которые способствуют теневой экономике, разрабатывать предложения на основе зарубежного опыта, обучать сотрудников выявлению экономических преступлений и борьбе с теневой экономикой. Кроме того, в Генеральной прокуратуре создано отдельное Управление по борьбе с теневой экономикой, которое будет иметь региональные подразделения. Национальным советом по противодействию коррупции утверждена «Дорожная карта» на 2022-2023 годы по реализации проекта «Сфера без коррупции» в секторе капитального строительства. На сегодняшний день проводится ряд позитивных работ по обеспечению реализации задач, указанных в «Дорожной карте», устранению коррупции и бюрократических препон в строительной сфере, обеспечению прозрачности на всех этапах реализации строительных процессов за счёт широкого внедрения современных информационных и коммуникационных технологий на местах [18]. В частности, принято Постановление Кабинета Министров №71 от 14 февраля 2022 года «О мерах по реализации Закона Республики Узбекистан «О приватизации земельных участков несельскохозяйственного назначения». На основании требований данного Постановления установлен порядок выявления всех видов свободных земельных участков и размещения соответствующей информации на постоянной основе в автоматизированной информационной системе «YERELEKTRON». Также усовершенствован порядок ведения рейтинга проектно-изыскательских организаций в сфере капитального строит-

ельства, в результате чего критерии оценки были сокращены с 60 показателей до 39, а система оценивания переведена в рамки отраслевых направлений. В законодательство внесены новые нормы, касающиеся уточнения срока присвоения категорий строительным организациям, ограничения переназначения категорий при оценке тендерных показателей, пересмотра рейтинговых критериев оценки строительных организаций на основе принципов открытости, прозрачности и беспристрастности. Также была внедрена электронная рейтинговая система проектно-изыскательских организаций, и на сегодняшний день в эту рейтинговую систему включено 1,385 проектных организаций. Путём внесения дополнений и изменений в «Критерии расчёта рейтинга проектно-изыскательских организаций», утвержденные Постановлением Кабинета Министров № 699 от 9 ноября 2020 года, удалось получить достоверную информацию о расчёте рейтинга, обеспечить достоверность и прозрачность данных, используемых при формировании рейтинговых показателей, и минимизировать коррупционные факторы. Экспертиза проектных документов переведена в прозрачную электронную систему, полностью отменена практика предоставления комплекта бумажных документов в экспертные органы. В частности, всего в 2022 году через данную систему экспертизу прошли 26,706 объектных проектов, в результате чего по этим объектам сэкономлено 6,7 трлн сумов. В национальной информационной системе «Прозрачное строительство» создан Единый реестр экспертизы проектно-сметной документации. Также следует отметить, что путём выдачи свидетельств юридическим лицам, осуществляющим деятельность в сфере экспертизы, в системе создана конкурентная среда. Исходя из категории сложности объектов классифицирована система предоставления экспертного заключения. Запущен электронный рейтинг экспертных организаций для вынесения заключения на проекты дифференцированной категории.

¹ Составлено автором на основе: «Теневая экономика - препятствие для честно работающего бизнеса» - президент Узбекистана. <https://www.gazeta.uz/ru/2024/01/16/shadow-economy/>; Основные показатели выполненных строительных работ в Республике Узбекистан за январь-декабрь 2023 года. Предварительные данные. Агентство Статистики при Президенте Республики Узбекистан. С.2. <https://stat.uz/img/urilish-yanvar-dekabr-yangi-rus.pdf>.

Лицензирование градостроительной деятельности также осуществляется на основе электронной системы, что значительно снизило факторы коррупции.

В 2022 году лицензии выданы 283 субъектам. По итогам 2022 года, национальной информационной системой «Прозрачное строительство» было организовано 11,714 онлайн электронных тендерных торгов, и по объектам сэкономлено 1,05 трлн сумов.

На электронной площадке госзакупок создана система отбора проектно-изыскательских организаций, и теперь проектные организации по объектам, финансируемым из государственного бюджета, определяются посредством электронных тендерных торгов.

Кроме того, разработана «Государственная классификация строительных ресурсов», представляющая собой единую базу показателей видов работ, строительных материалов, машин и механизмов.

Этот классификатор состоит из более чем 113 тысяч наименований ресурсов (строительных материалов, техники, видов работ и т.д.).

При этом следует отметить, что был улучшен государственный контроль в строительной сфере. В результате внедрена информационная система «Контроль качества строительства». Все дефекты, выявленные на объектах, вводились в систему вместе с фотографиями в режиме онлайн, а процессы контроля были автоматизированы. На сегодняшний день с помощью этой системы под контроль взяты 31,565 объектов. С помощью системы региональные инспекции провели 106,198 мониторингов. По данным, нарушителям отправлено 92,108 письменных указаний (30,428 - подрядчику, 36,713 - заказчику, 24,967 - проектным организациям) и наложено 5,663 штрафа за серьезные недостатки (1,361 - подрядчику, 3,566 – заказчику, 736 – проектным организациям). При этом строительно-монтажные работы на 1,144 объектах приостановлены до устранения выявленных недостатков.

Разработана информационная система «Бдительный гражданин», позволяющая гражданам самостоятельно получать информацию о строящихся объектах, выявлять незаконные постройки, фиксировать выяв-

ленные нарушения на объектах строительства (в фото и видео формате) и направлять их в компетентные органы по надзору в сфере строительства.

Запущена электронная площадка «Мой район», которая изучает предложения и мнения населения при разработке генеральных планов (mm.mc.uz).

Разработана электронная система «Мониторинг целевых программ», позволяющая контролировать все процессы от регистрации объектов строительства до их приёмки через единую цифровую систему (monitoring.mc.uz). С помощью данных, формируемых в этой системе, проводится анализ строящихся объектов с разделением их на «группы риска».

Выводы. Современные процедуры проектирования и строительства основаны на «ресурсном методе». В него включены сотни условий: сколько нужно рабочих для возведения одной школы, сколько необходимо топлива, какой тип оборудования должен быть использован. При этом, в «объемном методе» от подрядчика требуется конечный результат, чтобы строительный объект был сдан вовремя и в хорошем качестве.

Есть случаи коррупции во всех процессах, связанных с проектированием, тендером, строительством и приемкой объекта. Теперь все процессы и их контроль, начиная от проектирования и заканчивая сдачей объекта в эксплуатацию, будут организованы по-новому. С 1 января 2025 года «ресурсный метод» будет отменен, а вместо него внедряется «объемный метод» при составлении проектно-сметной документации, выполнении строительных работ и приемке объекта [19].

С 1 июля 2024 года новый порядок внедрен при реализации проектов по строительству дорог, питьевого водоснабжения и мостов.

Кроме того, для борьбы с коррупцией в сфере строительства:

все контракты в строительстве будут оцифрованы;

строительные работы, выполняемые подрядными организациями, будут финансироваться только на основании электронного счета-фактуры, представляемого в налоговый орган;

процесс приема объекта в эксплуатацию оцифровывается, а документы подтверждаются через систему «Прозрачное строительство»;

субподрядчиков для проектов стоимостью более 10 млрд сумов будут отбирать только через систему «Прозрачное строительство», что также распространится на проекты, реализуемые с международными финансовыми организациями;

создается онлайн-система отслеживания стоимости стройматериалов с участием производителя, строительной компании и государства.

Для регулирования проектирования в Министерстве строительства и жилищно-коммунального хозяйства будет создан Проектный офис, который:

при разработке проектов стоимостью более 10 млрд сумов будет оценивать

совместно с проектировщиками их соответствие стандартам безопасности и энергоэффективности, а также проверять отсутствие искусственного завышения стоимости;

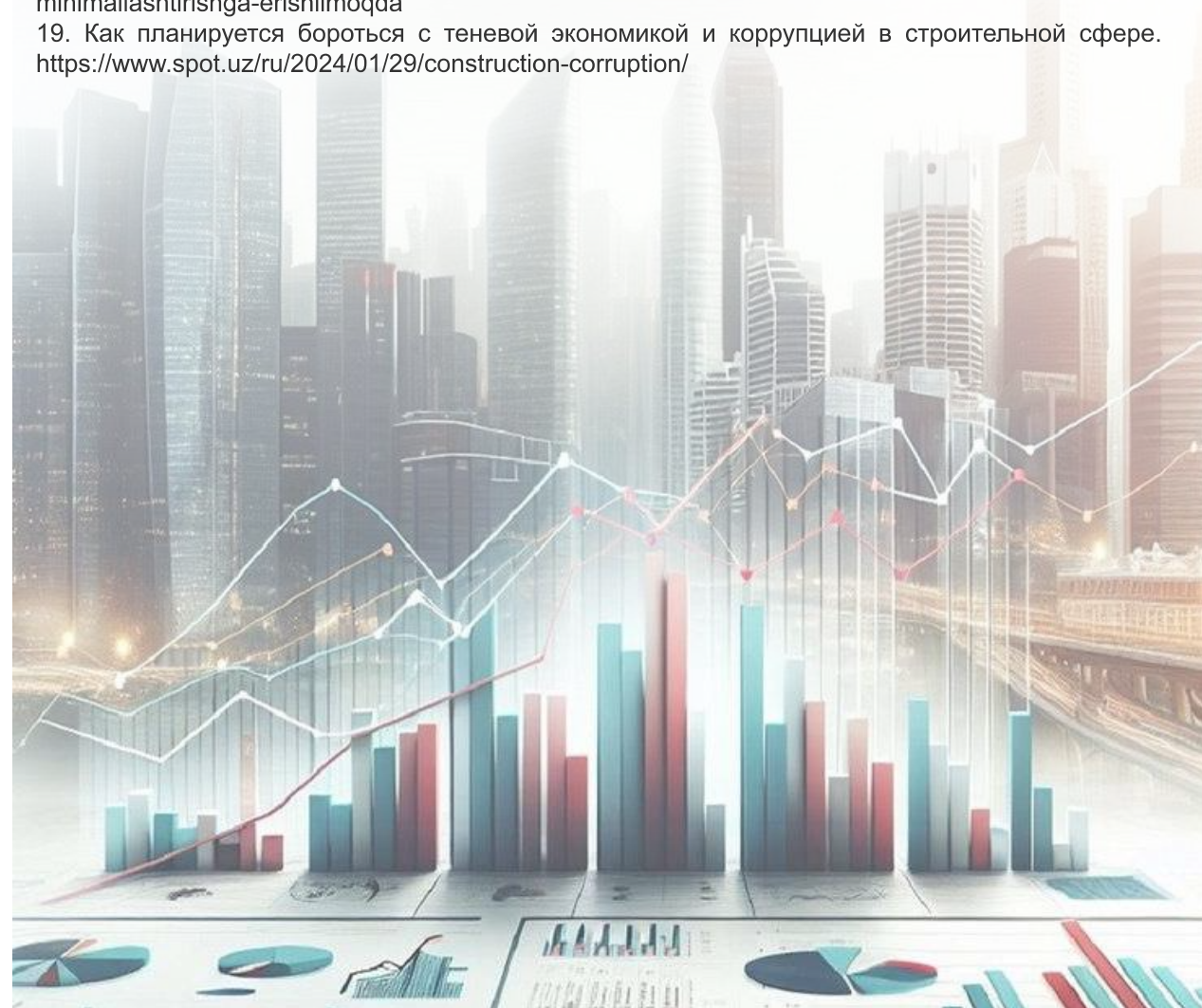
ежегодно будет разрабатывать не менее 2–3 типовых проектов в сферах школьного и дошкольного образования, медицины, дорожного строительства, питьевого водоснабжения и теплоснабжения.

Проектная документация не будет приниматься на государственную экспертизу без рекомендации Проектного офиса. Было поручено пересмотреть 105 устаревших строительных норм с учетом зарубежного опыта, и положить конец теневой экономике в строительстве, начиная от добычи строительных материалов и заканчивая доставкой готовой продукции потребителю.

Использованные источники:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «О приоритетных мерах по реализации в 2024 году реформ по основным направлениям, определенным в Стратегии «Узбекистан — 2030» от 04.03.2024 г. № ПП-109
2. Лысенко, Н. Н. Экономика отрасли: учебное пособие / Н. Н. Лысенко. — Южно-Сахалинск: СахГУ, 2020. — С.165
3. Экономика строительства : учеб. пособие / И. В. Брянцева, Н. В. Воронина, З. Г. Любанская, С. Ю. Стеклова ; под общ. ред. И. В. Брянцевой. — 3-е изд., доп. — Хабаровск : Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2013. С.95.
4. Экономика строительства и городского хозяйства [Электронный ресурс] : краткий курс лекций / М. В. Лукьяница ; М-во образования и науки Росс. Федерации, Волгогр. гос. архит.-строит. ун-т. — Волгоград : ВолгГАСУ, 2012. С.8.
5. Блауг М (2004) Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют (пер. с англ. В.С. Автономова). «Журнал Вопросы экономики», Москва
6. Лысенко, Н.Н. Экономика отрасли: учебное пособие / Н.Н.Лысенко. — Южно-Сахалинск: СахГУ, 2020. — 282 с.
7. Nozim G. Muminov, Ramziddin X. Abdusatarov, Anastas A. Ambartsumyan and Diyor M. Karimov (2022) Peculiarities of Manufacturing Policy in Uzbekistan in the Conditions of Modernization of the Economy. Webology, Volume 19, Number 1, Pages: 2945-2963. DOI: 10.14704/WEB/V19I1/WEB19195. <https://www.webology.org/data-cms/articles/-20220123080923amWEB19195.pdf>
8. Экономика строительства: учеб. пособие / И. В. Брянцева, Н. В. Воронина, З. Г. Любанская, С. Ю. Стеклова; под общ. ред. И.В.Брянцевой. — 3-е изд., доп. — Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2013. — 212 с.
9. Экономика строительства и городского хозяйства [Электронный ресурс] : краткий курс лекций / М. В. Лукьяница ; М-во образования и науки Росс. Федерации, Волгогр. гос. архит.-строит. ун-т. — Волгоград : ВолгГАСУ, 2012. С.8.
10. И.Г.Шепелев. Экономика строительства. Учебное пособие. - Челябинск: Издательство ЮУрГУ, 2001. — 50 стр.
11. Никитина, И. А. (2007). Теневая экономика: понятие и структура. Вестник Омского университета. Серия «Право», 10 (1), 120-126.

12. Глушков В.В. (2010). Классификация теневой экономической деятельности. Национальные интересы: приоритеты и безопасность, (12), 130-135.
13. Юрьев, В. М., & Ермаков, А. В. (2006). «Теневая» экономика в национальном хозяйстве России и проблемы ее оценки. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, (4), 404-411.
14. Современные особенности влияния теневой экономики на постсоветском пространстве и пути смягчения ее последствий. Пузиков В.В., Пономаренко Е.В., Вахабов А.В., Аманова М.Д., Ципуринда В.С., Абдуллаева Мс., Мамбетжанов К.К., Охрименко И.В., Азимова Д.М., Абдукодиров Х.А., Макушина А.Ю., Назаров Х.С., Коваленко В.В., Шелудько С.А., Соболева Г.В., Зуга Е.И., Левшина О.Н., Присяжнюк А.Ю., Покида А.Н., Зыбуновская Н.В. и др.. Международная коллективная монография. –Т.: “Университет”, 2021. –372 с.
15. Nozim Muminov, Shoiria Olimjanova, Akmal Salimov, & Tatyana Kim. (2020). DIGITALIZATION AS AN IMPORTANT FACTOR OF LEGALIZATION OF THE SHADOW ECONOMY. International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development, 2(2), 16-19. Retrieved from <http://journals.researchparks.org/index.php/IJEFSD/article/view/371>
16. «Люди, желающие отката назад, не будут работать в команде президента» - вице-премьер Джемшид Кучкаров. <https://www.gazeta.uz/ru/2024/04/15/kuchkarov/>
17. Почти треть строительных компаний формально имеют по одному работнику. <https://www.spot.uz/ru/2024/02/06/construction-business/>
18. Достигается минимизация коррупционных факторов путём реализации проекта «Сфера без коррупции» в секторе капитального строительства. 09.01.2023. <https://aca.uz/ru/article/kapital-qurilish-sohasida-amalga-oshirilayotgan-korrupsiyasiz-soha-loyihasi-orqali-korrupsiyaviy-omillarni-minimallashtirishga-erishilmoqda>
19. Как планируется бороться с теневой экономикой и коррупцией в строительной сфере. <https://www.spot.uz/ru/2024/01/29/construction-corruption/>

AKTIVLARNI DEKLARATSIYA QILISHNING KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHDAGI MUHIMLIGI

Xoshimov Salimjon Zokirovich

*O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
yetakchi ilmiy xodimi*

Davranov Xusniddin Baxranovich

*O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
bosh yuriskonsulti*

Annotatsiya. Maqolada korrupsiyaning salbiy oqibatlari, unga qarshi kurashishda mansabdor shaxslarning aktivlarini deklaratsiya qilishning muhimligi, mazkur yo'nalishda rivojlangan ilg'or davlatlar tajribasining ahamiyati bayon etilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, aktivlar, aktivlar deklaratsiyasi, profilaktika, manfaatlar to'qnashuvi.

Abstract. The article describes the negative consequences of corruption, the importance of declaring assets of officials in the fight against it, as well as the significance of the experience of advanced countries that have developed in this direction.

Keywords: corruption, assets, asset disclosure, prevention, conflict of interest.

Bugungi kunda jahon mamlakatlarning diqqat markazida turgan eng muhim masalalardan biri – korrupsiyaga qarshi kurashish hamda uning jamiyatda tutgan salmog'ini kamaytirishdan iborat. Korrupsiyaning kamayishi hokimiyat va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatli holatning ijobiy tomonga o'zgarishiga olib keladi.

Korrupsiyaga qarshi kurashda har bir davlat o'ziga xos tizim va vositalarga ega. Biroq, ularning samarali ishlashi uchun ilg'or xorijiy davlatlarning tajribalarini o'rganib borish va ijobiy natijalarini amaliyotga tatbiq etish bo'yicha muntazam ravishda tadqiqot olib borish zarur.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, korrupsiyaga qarshi kurashda aktivlar deklaratsiyasidan foydalanish ko'plab davlatlarda joriy etilgan.

Aktivlar deklaratsiyasi[1] (keyingi o'rinlarda deklaratsiya) korrupsiyaga qarshi kurashda muhim mexanizm hisoblanadi. Deklaratsiya –davlat xizmatchilari, xususan, mansabdor shaxslar daromadlarining ochiqligi va shaffofligini ta'minlashga yo'naltirilgan hujjat.

Deklaratsiyaning dastlabki rivojlanish bosqichi Ikkinchi jahon urushidan so'ng AQSH va G'arbiy Yevropada boshlangan bo'lib, davlat xizmatchilariga nisbatan qo'llanilgan. AQSHda mansabdor shaxslar orasida to'xtovsiz davom etgan korrupsiya illati davlat vakillarining kasb etikasini mustahkamlash bo'yicha amalga

oshiriladigan yangi chora-tadbirlarni joriy qilishga katta turtki bo'ldi. Federal darajadagi davlat mansabdor shaxslari daromadlarining ochiqligini ta'minlash zarurligi to'g'risida birinchi bo'lib AQSHning 33-prezidenti Garri Trumen 1951-yilda Kongressga[2] murojaatnomasida quyidagi fikrlarini bayon qilgan: "Bugungi kunda jamiyatdagi muammolardan kelib chiqib, davlat mansabdor shaxslarining halol va pokligiga shubha uyg'otmaslik uchun, biz barchamiz daromadlarimiz to'g'risidagi ma'lumotlarni jamiyatga ochiqlashga tayyormiz". [3]

Biroq, turli sabablarga ko'ra, XX asrning 50 yillarida davlat xizmatchilariga nisbatan aktivlar deklaratsiyasini joriy qilish ishlari amalga oshirilmadi. Faqatgina, 1965-yilga kelib, AQSHning 36-prezidenti Lindon Djonson federal darajadagi mansabdor shaxslarga daromadlarini oshkor qilish majburiyatini joriy qildi. 1969-yilga kelib AQSHning 11 ta shtatida deklaratsiya mexanizmi joriy etilgan edi. Butun mamlakat miqyosida deklaratsiyalash mexanizmiga o'tish Uotergeyt mojarosidan [4] so'ng amalga oshirildi. 1978-yilda qabul qilingan "Davlat mansabdor shaxslarining etikasi to'g'risida"gi qonunga asosan, bugungi kunga qadar AQSHda davlat xizmatchilari aktivlar deklaratsiyasini taqdim etib kelmoqdalar.

G'arbiy Yevropa mamlakatlarida, Buyuk Britaniyadan tashqari (ushbu mamlakatda

1974-yilda Parlament vakillarining moliyaviy manfaatlarini ochiqlash mexanizmi joriy qilingan), davlat xizmatchilarining daromadlari, xarajatlari, mulklari va moliyaviy manfaatlarini ochiqlash tizimi biroz kech tatbiq qilingan.

Davlat xizmatchilarining aktivlar deklaratsiyasi mexanizmi G'arbiy Yevropa mamlakatlarida 1980-yillardan amaliyotga tatbiq etila boshlagan. Ispaniyada 1982-yilda "Aktivlar deklaratsiyasi to'g'risida"gi qonun qabul qilindi, shu yilning o'zida Italiyada Parlament a'zolariga qo'shimcha daromadlari va mavjud mulklarining holati to'g'risida ma'lumot taqdim etish majburiyati yuklatilgan. 1983-yilda "Saylangan mansabdor shaxslarning moddiy ahvolini jamoatchilik tomonidan nazorat qilish to'g'risida" Portugaliya qonuni qabul qilingan.

Alohida ta'kidlash kerakki, G'arbiy Yevropa davlatlarining o'tgan davrlardagi va hattoki joriy deklaratsiyalash mexanizmi, xususan, ulardagi ma'lumotlarni oshkor qilish, davlat xizmatchilarining qamrab olish darajasi va nazorat qilishi mexanizmi AQSHning deklaratsiyalash mexanizmidan sezilarli darajada farq qiladi.

AQSHda asosiy urg'u barcha davlat xizmatchilariga, G'arbiy Yevropa davlatlarida esa, asosan, yuqori turuvchi mansabdor shaxslarga qaratilgan. Shuningdek, AQSHda taqdim qilingan deklaratsiya ma'lumotlari soliq va moliyaviy nazorat organlari tomonidan tekshirilsa, G'arbiy Yevropa mamlakatlarida esa davlat xizmatchisi ish olib borayotgan tashkilotning markaziy apparatida faoliyat olib boruvchi axloq-odob harakati boshqarmalari tomonidan nazorat qilinadi.

Markaziy va Sharqiy Yevropada 1990-yildan so'ng sotsialistik tuzumda siyosat yuritgan davlatlarning demokratlashuvi va korrupsiyaga qarshi kurashda yangi mexanizmlarga bo'lgan talab natijasida ushbu mamlakatlarda korrupsiyaga qarshi kurashda aktivlar deklaratsiyasi mexanizmini amaliyotga joriy qilish asosan 1990-2000-yillar oralig'ida amalga oshirilgan.

Jahonda korrupsiyaga qarshi kurashda aktivlar deklaratsiyasining joriy qilish amaliyotiga asosiy turtki bo'lgan holat, bu 2003-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (Nyu-York, 2003-yil 31-oktyabr) qabul qilinganligi bilan bog'liq. Sababi ushbu Konvensiyaning 20-moddasi "Noqonuniy tarzda boylik orttirilishi"da "Davlat mansabdor shaxslarining noqonuniy daromad olganligi

aniqlansa, buni jinoiy javobgarlikka tortiladigan harakat sifatida e'tirof etish uchun talab qilinishi mumkin bo'lgan qonuniy va boshqa choralarni ko'rish imoniyatlarini ko'rib chiqadi"[5], deb belgilangan.

Konvensiyaning ushbu moddasiga asosan, noqonuniy daromadni aniqlash deklaratsiyalash mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Ushbu Konvensiyaning ratifikatsiya qilgan davlatlar mansabdor shaxslar orasida korrupsiyaga qarshi kurashda deklaratsiya mexanizmini joriy qilishga kirishdilar. Buning natijasida jahonda aktivlar deklaratsiyasi mexanizmini korrupsiyaga qarshi kurashda qo'llaydigan davlatlar soni keskin ortdi.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, xalqaro miqyosda davlatlarda aktivlar deklaratsiyasi mexanizmini amaliyotga tatbiq etish asosan quyidagi uch bosqichda namoyon bo'ladi:

1-bosqich 1970-1990-yillarni qamrab olib, "Amaliyotga tatbiq qilish bosqichi" hisoblanadi. Jumladan, davlatlardagi korrupsiyaga oid muammolarning ortishi va ularga qarshi kurashda yangicha mexanizmlarga bo'lgan talabdan kelib chiqib rivojlangan;

2-bosqich 1990-2003-yillar oralig'ini o'z ichiga oladi. "Rivojlanish bosqichi" deb nom olgan ushbu bosqichda ko'plab davlatlarning demokratlashuvi va korrupsiyaga qarshi kurashda jamiyatning o'rni ortib borishi, ya'ni davlat xizmatchilarining daromadlari va mulklari shaffofligini hamda oshkoraligini ta'minlashga intilishi bilan bog'liq;

3-bosqich 2003-yildan hozirga qadar davom etib kelayotgan "Xalqaro-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solish bosqichi" deb nomlandi. Ushbu bosqichda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasida (2003-yil 31-oktyabr, Nyu-York), shuningdek, IHRT doirasida qabul qilingan korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha Istanbul harakat rejasiga (2003-yil 10-sentyabr, Istanbul) qo'shilgan davlatlarga korrupsiyaga qarshi kurashda aktivlar deklaratsiyasini amaliyotga tatbiq qilish bo'yicha ko'rsatmalar berib o'tilgan.

Korrupsiyaga qarshi kurashda faqat post-faktum kurashish yetarlicha samara bermaydi, unga qo'shimcha tarzda oldini olish choralari ko'rish juda muhim. Oldini olish bo'yicha ishlarni tashkillashtirishning zarurligi bo'yicha bir qancha fikrlar ilgari suriladi.

Birinchidan, korrupsion jinoyatlarning aksariyati latent holatda, ya'ni oshkor bo'lmasdan qoladi. Bunda tomonlarning o'zaro manfaatdorligi asosiy sabab bo'ladi.

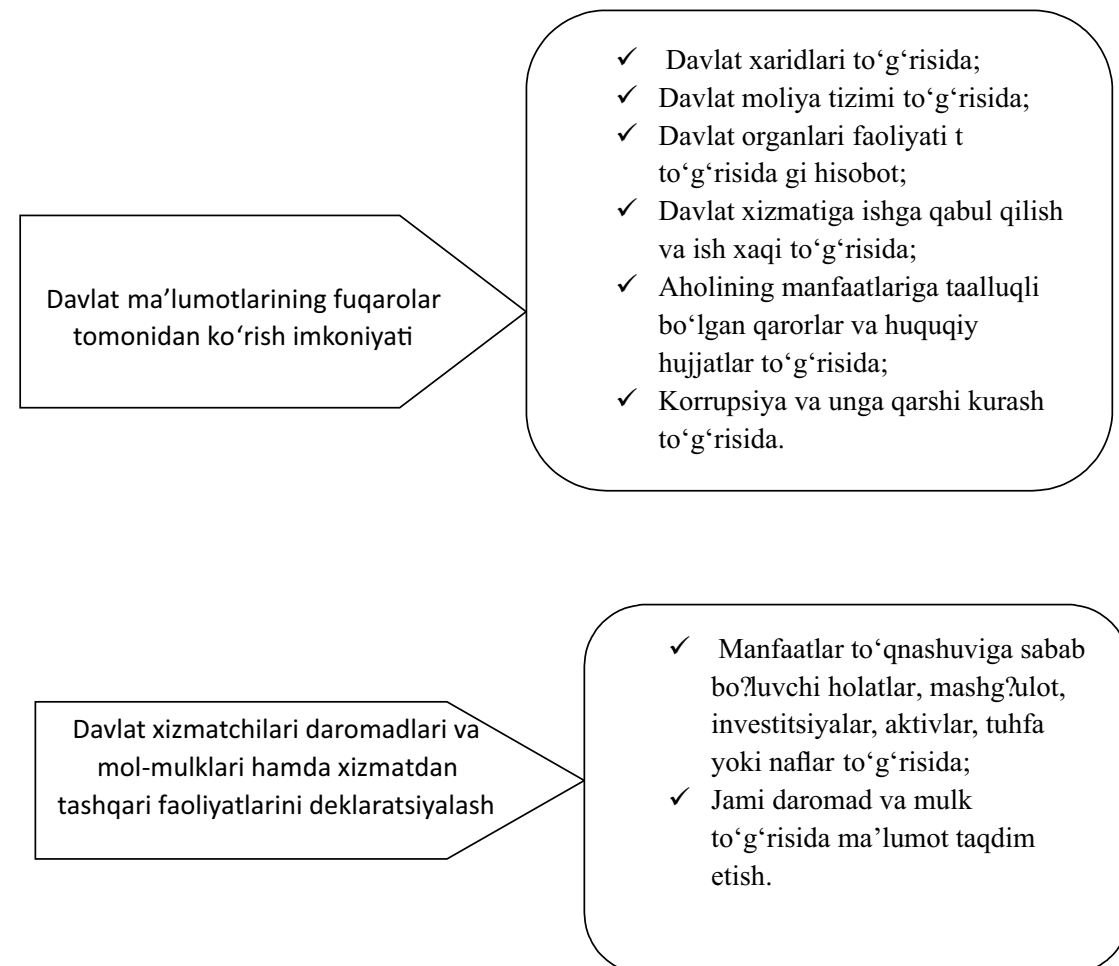
Ikkinchidan, korrupsiya juda murakkab hodisa bo'lib, uni isbotlash muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, natijada yetarli dalillarsiz korrupsioner jazosiz qolaveradi.

Uchinchidan, tekshirish ishlari, ayniqsa xalqaro miqyosda amalga oshiriladigan ishlar huquqni muhofaza qiluvchi organlarning uzoq muddatli hamkorlikdagi faoliyatini talab etishi, jinoyat ishlari sifatiga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, davlat xizmatchilarining o'z harakatlari uchun mas'uliyatini oshirishga oshkoralik prinsipi ta'sir ko'rsatadi. Korrupsiyaga qarshi konvensiyaning 5-moddasi 1-bandida davlat boshqaruvining shaffofligi korrupsiyaga qarshi kurashish siyosatining asosiy tamoyillaridan biri deb e'tirof

etilgan. BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasini amalga oshirish bo'yicha texnik qo'llanmada quyidagilar ta'kidlanadi: "Umumiy prinsipga ko'ra, davlat organlarida shunday sharoit yaratish kerakki, unda xizmatlar ko'rsatish jarayoni oshkora va shaffofligi ta'minlangan bo'lishi, toki shaxsiy va o'zgalar manfaatlariga asoslangan sovg'a va mehmondo'stlik munosabatlari rasmiy harakatlar va qarorlar qabul qilinishiga ta'sir ko'rsata olmasligi zarur" [6].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, korrupsiyaga qarshi kurashda aktivlar deklaratsiyasi samarali mexanizm hisoblanib, fuqarolarning davlat xizmatchilariga bo'lgan ishonchini ta'minlaydi. Bugungi kunda, mamlakatimizda xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasiga tayangan holda aktivlar deklaratsiyasi mexanizmini amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Deklaratsiya so'zining lug'aviy ma'nosi lotincha "declaratio" so'zidan olingan bo'lib, "ma'lum qilaman", "e'lon qilaman" degan ma'noni bildiradi // "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent, 1997. – 169-b.
2. Burdescu, R., G.J. Reid, S. Gilman and S. Trapnell (2009), Stolen Asset Recovery – Income and Asset Declarations: Tools and Trade-offs, The World Bank, United Nations Office of Drugs and Crime. p. 29
3. President Harry S. Truman's Message to Congress, 27 September 1951. Here quoted from G.C. Mackenzie and M. Hafken (2002), Scandal Proof Do Ethics Laws Make Government Ethical? Brookings Institution Press, p.19.
4. Ma'lumot uchun: Uotergeyt mojarosi 1972-yilda, "Uotergeyt" mehmonxonasida yashirin ravishda eshitish qurilmalariga ega bo'lgan bir guruh kishilarning qo'lga olinganidan so'ng ro'y bergan. Surishtiruv jarayoni prezident Richard Niksonning ma'muriyati o'z xizmat vakolatini ko'p bora suiiste'mol qilganini ko'rsatdi hamda bu uning lavozimini tark etishiga turtki berdi.
5. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции (Принята резолюцией Генеральной Ассамблеи от 31 октября 2003 г.).
6. УНП ООН. Техническое руководство по осуществлению Конвенции ООН против коррупции. – Нью-Йорк, 2010. – 30 с.

Zaripov Zarip Saidovich
1947-2022

Huquqshunoslik ilmining zabardast vakili, yuridik fanlari doktori, professor, Tabiat va jamiyat haqidagi fanlar xalqaro akademiyasining akademigi, taniqli olim Zarip Saidovich Zaripov butun faoliyatini O'zbekistonda kriminologiya va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasini rivojlantirishga bag'ishlagan inson.

Zarip Saidovich Zaripov kriminologiya va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida ilmiy izlanishlar olib borib, 1979-yilda nomzodlik dissertatsiyasini, 1991-yilda doktorlik dissertatsiyasini himoya qilib, kriminologiya va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida yirik ilmiy tadqiqotlarga yo'l ochdi.

Professor Zarip Saidovich 30 dan ortiq nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalariga bevosita ilmiy rahbarlik qilgan. 150 dan ortiq ilmiy ishlari e'lon qilingan, ular orasida 20 dan ortiq darslik va monografiyalar bor.

*Kriminologiya
fani fidoyilari*

Karaketov Yuldash Mustafayevich
1948-2000

Yuldash Mustafayevich Karaketov O'zbekistonda huquqshunoslik ilmi rivojiga katta hissa qo'shgan va uni dunyo davlatlarga keng targ'ib qilgan zabardast olimlarimizdan biri.

Yuldash Mustafayevich 1975-yilda ToshDU huquqshunoslik fakultetini imtiyozli diplom bilan tugatib, iqtidorli yosh mutaxassis sifatida jinoyat huquqi kafedrasiga o'qituvchi vazifasiga qabul qilinadi. 1975-1986-yillarda ushbu kafedrada o'qituvchi, dotsent vazifasini bajaruvchi bo'lib faoliyat yuritadi. 1980-yilda nomzodlik, 1996-yilda doktorlik dissertatsiyalarini muvaffaqiyatli himoya qiladi.

Olimning jinoyat huquqi va kriminologiyaga oid 15 ta monografiya, o'quv qo'llanmalari o'zbek, rus, qoraqalpoq tillarida chop etilgan, 150 dan ortiq maqolalari respublikamiz va xorijiy ilmiy jurnallar hamda ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan.

Muhammadjon Usmonaliyev
1941-2017

Yuridik fanlar nomzodi, dotsent Muhammadjon Usmonaliyev O'zbekistonda kriminologiya fani shakllanishi va rivojlanishiga munosib hissa qo'shgan olimlardan biri.

Muhammadjon Usmonaliyev 1973-yilda Toshkent davlat universitetining huquqshunoslik fakultetini tamomlagan. 1983-yilda nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. 80 dan ortiq ilmiy ishlari chop etilgan. Jinoyat huquqi: Umumiy va Maxsus qism, "Kriminologiya" darsliklari, shunugdek ikkita monografiya, bir qancha o'quv qo'llanmalarining muallifi.

Muhammadjon Usmonaliyev Toshkent davlat yuridik institutida talabalarga Jinoyat huquqi va Kriminologiya fanlaridan dars bergan. Bir qator yosh tadqiqotchilarga, aspirantlarga ilmiy rahbarlik qilgan.

ISAMIDDIN ISMAILOV

Yuridik fanlar doktori, professor Isamiddin Ismailov 50 yillik mehnat faoliyatining 37 yilini ilmiy-pedagogik faoliyatga bag'ishlagan yetakchi kriminolog olimlardan biri.

1991-yilda nomzodlik, 2006-yilda doktorlik dissertatsiyalarini himoya qilgan Isamiddin Ismailovning 36 ta darslik, 3 ta monografiya, 40 ta o'quv va o'quv-amaliy qo'llanma, 290 dan ortiq ilmiy maqola, tezis hamda o'quv-metodik ishlari nashr etilgan.

Professor Isamiddin Ismailov mas'ulligida tayyorlangan "Kriminologiya" darsligi 2000-yil O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda "Ustoz" jamg'armasi hamkorligida o'tkazilgan respublika tanlovida 2-darajali diplom bilan taqdirlangan.

Uning ilmiy rahbarligida 5 nafar tadqiqotchi yuridik fanlar nomzodi, 3 nafar tadqiqotchi yuridik fanlar doktori dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan.

U 2008-yildan Rossiya kriminologlar assotsiatsiyasi, 2011-yildan "Bola va Zamon" bolalar ilmiy-ommabop jurnali, 2020-yildan "Huquqiy tadqiqotlar jurnali", 2021-yildan "Jamoat xavfsizligi" ilmiy-amaliy jurnali tahrir hay'ati, 2020-yildan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Mudofaa va xavfsizlik qo'mitasi ekspert guruhi a'zosi sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

ABDURASULOVA
Qumrinisa Raimqulovna

Yuridik fanlari doktori, professor Qumrinisa Raimqulovna Abdurasulova nafaqat O'zbekistonda, balki O'rta Osiyo va MDH mintaqasida huquq-shunoslik fanining kriminologiya, jinoyat huquqi va huquqbuzarliklar profilaktikasi yo'nalishlari rivojiga katta hissa qo'shgan taniqli o'zbek olimasi.

Qumrinisa Raimqulovna 1995-yilda yuridik fanlar nomzodi, 2006-yilda yuridik fanlari doktori dissertatsiyalarini muvaffaqiyatli himoya qilgan, shuningdek, professor ilmiy unvoniga ega.

Professor Q.R. Abdurasulovning 100dan ortiq darslik, o'quv qo'llanma, ma'ruzalar kursi, chizmalar albomi, 200 dan ortiq ilmiy maqola va tezislari, 5 ta monografiyasi chop etilgan.

Uning ilmiy rahbarligida 5 ta yuridik fanlar doktori (Dsc), 7 ta yuridik fanlar nomzodi va 11 ta yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalari himoya qilinib, ularning natijalari amaliyotga tatbiq etilgan.

Ulkan ilmiy va hayotiy tajribaga ega ustoz-murabbiy o'zining kamtarligi, mehnatkashligi va jonkuyarligi, yoshlarga g'amxo'rliqi bilan nafaqat mamlakatimiz, balki xorijiy davlatlar ilmiy jamoatchiligi o'rtasida ham haqli ravishda o'z o'rni, o'z nuqtayi nazariga ega o'zbek ayoli.

"JAHON KRIMINOLOGIYASINING ILG'OR TAJRIBALARI" MAVZUSIDAGI I XALQARO FORUM

Bugungi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan globallashuv jarayonlari, texnika va texnologiyalarning kun sayin takomillashuvi, migratsiya hodisasining chegara bilmas harakatlanishi o'zining ijobiy jihatlari bilan birga, salbiy tomonlarini ham namoyon etmoqda. Bu esa, o'z navbatida, jinoyatchilikning yangidan-yangi turlari paydo bo'lishiga, kriminogen vaziyat keskinlashuviga, xalqaro ziddiyatlar kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Bunday vaziyatda jinoyatning oqibatlarini bilan kurashish emas, balki jinoyatchilikning asl omillarini aniqlash va o'z vaqtida bartaraf etish orqali uning barvaqt oldini olish dolzarb ahamiyat kasb etadi hamda dunyo davlatlari huquqni muhofaza qiluvchi organlarining o'zaro hamkorligini taqozo etadi.

Joriy yilning 28-31-oktyabr kunlari poytaxtimiz Toshkent shahrida "Jahon kriminologiyasining ilg'or tajribalari" mavzusida bo'lib o'tgan I xalqaro forum ham tajriba almashish, jinoyatchilikning oldini olishda davlatlararo hamkorlikni yo'lga qo'yish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hamda Kriminologiya tadqiqot instituti bilan hamkorlikda tashkil etildi.

Xalqaro Forumning ochilishi va dastlabki kun tadbirlari "Tashkent city palace" mehmonxonasida bo'lib o'tdi.

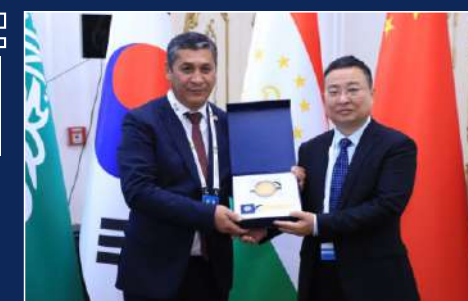
Mazkur Forumda 10 dan ortiq xorijiy davlatlarning kriminologiya yo'nalishida faoliyat yuritayotgan ilmiy tashkilot va muassasalari hamda 5 ta xalqaro tashkilotlardan tashrif buyurgan nufuzli mehmonlar, hukumat vakillari, kriminologiya sohasidagi xalqaro mutaxassislar, shuningdek hamkor tashkilotlarning ushbu yo'nalishdagi malakali xodimlari ishtirok etishdi.

Forumning keyingi kun tadbirlari Toshkent viloyati IIBB Bo'stonliq tumani Xavfsiz turizmni ta'minlash boshqarmasida hamda "Mahalla yettiligi"da bo'lib o'tdi.

Forum yakunida rivojlangan xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini almashish mexanizmlarini ishlab chiqish, kriminologiya sohasida o'zaro hamkorlik aloqalarini mustahkamlash va ushbu sohaning yetuk mutaxassislarini jalb etgan holda brifing, konferensiya hamda o'quv seminarlar tashkil etish yuzasidan Xitoy, Janubiy Koreya, Saudiya Arabistoni, Hindiston, Chernogoriya, Vengriya, Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston kabi davlatlar tomonidan rezolyutsiya qabul qilindi. Shuningdek, ilmiy tashkilotlar bilan kelgusida hamkorlikni yanada rivojlantirish, jumladan qo'shma ilmiy-amaliy tadqiqotlar loyihalarini amalga oshirish, ilmiy kadrlarni o'qitish sohasida o'zaro hamkorlik o'rnatishga kelishib olindi.

Forumni Ichki ishlar vazirligi hamda Institut rahbariyati o'z chiqishlari bilan ochib berishdi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTIDA KRIMINOLOGIYA SOHASIDA YANGI FORMATDAGI KONSTRUKTIV MULOQOT, TAJRIBA ALMASHISH VA SAMARALI TAVSIYALAR ISHLAB CHIQISH MAYDONI TASHKIL ETILDI

Joriy yilning 3-dekabr kuni Kriminologiya tadqiqot institutida O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya kengashining birinchi yig'ilishi bo'lib o'tdi. O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya kengashi bevosita kriminologiya sohasiga yaqin bo'lgan o'ttizdan ortiq davlat organlari, muassasalar va tashkilotlar rahbarlari, olimlardan tarkib topgan. Kengashning birinchi yig'ilishida O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori B.E. Berdialiyev (rais), O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi mas'ul xodimi, Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, yuridik fanlar doktori, dotsent S.N. Gordeev (rais o'rinbosari), Vazirlar Mahkamasi mas'ul

xodimi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori A.X. Radjapov, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti direktori o'rinbosari, falsafa fanlari nomzodi Sh.F. Nurullayeva, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi direktori, iqtisod fanlari doktori O.A. Xakimov, Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.v.b., yuridik fanlar doktori, professor I.R. Rustambekov, IIV Akademiyasi boshlig'ining o'rinbosari, harbiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, professor R.O. Nigmatov, Jamoat xavfsizligi universiteti boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor M.X. Rustambayev, Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot instituti direktori A.S.Kadirov, Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi direktori, yuridik fanlar doktori A.E.Burxanov, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari instituti boshlig'i, yuridik fanlar doktori, dotsent A.I. Toshpulatov, "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik fikrini o'rganish markazi direktori, iqtisodiyot fanlari doktori N.X. Raximova, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti boshlig'i B.N. Raximov, Adliya vazirligi bosh maslahatchisi, yuridik fanlar nomzodi, dotsent B.F. Yusupov, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti boshlig'i, texnika fanlari doktori, professor B.N. Raximov, Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori Ye.V. Kolenko, Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti direktori, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori O.D. Davlatov, IIV Tashkiliy departamenti boshlig'i o'rinbosari, F.Yu. Badalbayev, IIV Ekspert-kriminalistika bosh markazi boshlig'i S.S. Nuriddinov, IIV Malaka oshirish instituti boshlig'i, texnika fanlari nomzodi, dotsent O.T. Axmedov, O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi a'zosi, yuridik fanlar nomzodi M.A.Xusanova, Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori Q.R. Abdurasulova, Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori S.S. Niyozova, Oliy Majlis Bola huquqlari bo'yicha vakili (bolalar ombudsmeni), yuridik fanlar doktori S.M. Rahmonova, Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yurist, dotsent A.O. Sharafutdinov, IIV Ma'naviy-ma'rifiy ishlar va kadrlar bilan ta'minlash departamenti boshlig'i o'rinbosari, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori U.K.Nurullayev, Kriminologiya tadqiqot instituti bosh ilmiy xodimi S.A. Isayev (kotib) va boshqalar ishtirok etdilar.

Ma'lumot uchun: O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya kengashini tashkil etish O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ning "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2024-yil 15-yanvardagi PQ-22-son qarori 1-ilovasi bilan tasdiqlangan "Yo'l xari-tasi"ning 24-bandida belgilangan.

Majlisdagi bugungi kunda mamlakatimizda jinoyatchilikning oldini olish tizimini takomillashtirish, huquq-tartibotini ta'minlash, fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda oldimizda turgan murakkab vazifalar, dolzarb masalalar muhokama qilindi, bu borada zarur yo'nalishlar belgilab olindi hamda tajriba almashildi.

Xususan, Kengash ishtirokchilari tomonidan jamiyatda jinoyatchilikning yangidan-yangi turlari, jumladan kiberjinoyatchilik, transmilliy jinoyatlar, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishi va yoshlar tomonidan iste'mol qilinishining ortib borayotganligi, odam savdosining o'ziga xos ko'rinishlari, idoralararo hamkorlik, tajriba almashish, sodir bo'layotgan hodisalarni ilmiy asosda o'rganish, tahlil va prognoz qilish vazifalarini samarali hal etish olimlar, huquq-tartibot organlari, sud tizimi vakillari va jamoatchilikning faol ishtirokisiz mumkin emasligi alohida ta'kidlab o'tildi.

Endilikda jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi tendensiyalar va omillar (sabab va shart-sharoitlari)ning oldini olish hamda bartaraf etish bo'yicha ishlab chiqilgan barcha ilmiy-amaliy, fundamental tadqiqot loyihalari, dissertatsiyalar hamda ulardagi amaliyotga tatbiq etish uchun asoslantirilgan takliflar ushbu Kengashda muhokama qilinib, tizimli ravishda Hukumatga kiritiladigan bo'ldi.

Ushbu maydonning tashkil etilishi Respublikada kriminologik tadqiqotlar rivojida yangi bosqichni boshlab berishi e'tirof etildi.